**T. C.**

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI**

**DOKTORA TEZİ**

# SALÂHADDİN EYYÛBÎ'NİN HAÇLI SİYASETİ VE KUDÜS HAÇLI KRALLIĞIYLA YAPTIĞI ANTLAŞMALAR

**ZİYA POLAT**

**2502100016**

**TEZ DANIŞMANI**

**PROF. DR. AHMET AĞIRAKÇA**

**İSTANBUL 2015**

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

# D O K T O R A

# T E Z  O N A Y I

**ÖĞRENCİNİN**

| | | | |
|---|---|---|---|
| Adı ve Soyadı | :Ziya POLAT | Numarası | :2502100016 |
| Anabilim/Bilim Dalı | :Tarih | Tez Savunma Tarihi | :31.07.2015 |
| Danışman | :Prof.Dr.Ahmet AĞIRAKÇA | Saati | :14:30 |
| Tez Başlığı | :"Selâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı Antlaşmalar" | | |

**TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

| JÜRİ ÜYESİ | İMZA | KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME) |
|---|---|---|
| 1-Prof.Dr.Ahmet AĞIRAKÇA | | Kabul |
| 2-Prof.Dr.Abdülkerim ÖZAYDIN | | Kabul |
| 3-Prof.Dr.Fahameddin BAŞAR | — | Kabul |
| 4-Prof.Dr.Ebru ALTAN | | Kabul |
| 5-Doç.Dr.Cengiz TOMAR | | Kabul |

| JÜRİ ÜYESİ | İMZA | KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME) |
|---|---|---|
| 1-Prof.Dr.İbrahim ÖZCOŞAR | | Kabul |
| 2-Prof.Dr.Abdullah EKİNCİ | | |

# ÖZ

## SALÂHADDİN EYYÛBÎ'NİN HAÇLI SİYASETİ VE KUDÜS HAÇLI KRALLIĞIYLA YAPTIĞI ANTLAŞMALAR

**ZİYA POLAT**

**2502100016**

Haçlı seferleri tarihinin en önemli şahsiyetleri arasında yer alan Salâhaddin, kendisinden önce İmâdüddin Zengî ve Nureddin Mahmud'un Haçlılarla yaptıkları mücadelede oluşan tecrübeyi tevarüs ederek, kendine has bir siyaset tarzı oluşturdu. Tezde bu siyasetin Haçlıları hedef alan yönü Salâhaddin'in onlarla yaptığı mücadele ve antlaşmalar üzerinden ele alınmıştır. Salâhaddin'in siyasetinin Haçlılara bakan yönü diplomasi ve savaş boyutları üzerine inşa edilmiştir. Bunların temel ilkelerini de adalet, ahlak ve merhamet oluşturur. Diplomasinin merkezde olduğu bu siyaset anlayışında savaş caydırıcı bir silah olarak kullanılmıştır.

Salâhaddin söz konusu siyaset tarzını uygulamak için uzun vadeli stratejiler geliştirdi. Bu stratejinin birinci ayağı bölgede İslâm birliğini yeniden tesis etmek, ikincisi Kudüs'ü fethetmek, üçüncüsü de Haçlıları işgal ettikleri topraklardan çıkarmaktı. Nureddin'in vefatı sonrası önce birlik oluşturma stratejini uygulamaya koydu. Bu süreçte Haçlılarla diplomatik ilişkiler üzerinden üç antlaşma yapıp, onları bölgedeki Müslüman emîrlerle yaptığı mücadelede kenarda tuttu. Sürecin sonunda bölgede birlik kurulmuş, hedefte sadece Haçlılar kalmıştı. Haçlıların son antlaşmayı ihlali üzerine Salâhaddin önce Hittîn Zaferinde Haçlı ordusunu imha etmiş, sonra da Kudüs'ü ve Haçlı işgali altındaki toprakların büyük bir kısmını geri almıştı. Üçüncü Haçlı Seferi'nin başlaması Akkâ'nın kaybedilmesine ve fetih hareketinin durmasına neden oldu. Yaklaşık üç yıl süren mücadele ve uzun müzakereler sonunda Haçlılar Remle antlaşmasıyla Sur ile Yafa arasındaki sahil bölgesinde tutunmayı başarmıştı. Salâhaddin hedeflerine büyük oranda ulaşsa da, ömrünün vefa etmemesi sonucu Haçlıları tamamen bölgeden atmaya muvaffak olamamıştı.

**Anahtar kelimeler**: Salâhaddin, Kudüs, Haçlılar, Antlaşmalar, Siyaset Anlayışı

# ABSTRACT

## THE CRUSADER POLİCY OF SALAH AL-DİN AL-AYYUBİ AND HİS TREATİES WİTH THE CRUSADER KİNGDOM OF JERUSALEM

**ZİYA POLAT**

**2502100016**

This thesis examines Salah al-Din' policy towards the Crusaders through study of his diplomatic initiatives and wars. Salâhaddin must be counted among the most important personalities in the history of the Crusades. Following the footsteps of his predecessors Imad al-Din and Nur al-Din who both fought against the Crusaders he developed a specific political style. This style was based on justice, uprightness and mercy, which meant that Salah al-Din placed diplomacy at the centre and used war only as a deterrent. Salâhaddin developed long-term strategies; first to re-establish Islamic unity in the region, secondly to conquer Jerusalem, and thirdly to expel the Crusaders from the lands that they occupied with the least possible damage.

Salah al-Din proceeded methodically. In the beginning he established diplomatic relations with the Crusaders and made three treaties with them, which allowed him to side-line them while he was trying to unite Muslims in the region. Eventually he managed to bring the last two forts Aleppo and Mosul under his control. As a consequence his only remaining opponents were the Crusaders. When the last treaty was annulled by them Salah al-Din first annihilated the Crusader army in the Battle of Hittin and then conquered Jerusalem and a great part of Palestine. However, the Third Crusade resulted in the loss of Acre and an interruption of his advance. After a struggle of almost three years and long negotiations the Treaty of Ramla was concluded. Salâhaddin successfully achieved most of his aims, however, the complete expulsion of the Crusaders from the region eluded him.



**Key words**: Salah al-Din, Jerusalem, Treaties, Crusades, Political Style

# ÖNSÖZ

Tarih boyunca insanlar çeşitli nedenlerle birbirlerine hükmetmek amacıyla mücadele etmişlerdir. Bu mücadelenin önemli sebeplerinden biri olan maddi menfaat çoğu zaman çeşitlendirilen amaçlar içinde perdelenerek gizlenmiştir. Günümüzde sömürgecilik ya da emperyalizm olarak adlandırılan bu faaliyet geçmişte başka yöntemlerle yapılıyordu. Fakat sonuç olarak değişen bir şey olmuyor güçlü olan istediği gibi hareket edebiliyordu. Ortaçağda bu anlamdaki hareketlerin bir kısmı Doğu/İslâm Batı/Hıristiyanlık arasında meydana gelmiştir. Haçlı seferleri bu anlamda günümüzde bile etkisini devam ettiren ortaçağa ait böyle bir hareketin önemli bir örneğidir. 1095'te başlayan bu seferler sonucunda Suriye-Filistin bölgesinin bir kısmı özellikle Kudüs Haçlılar tarafından işgal edildi.

Haçlılar büyük katliamlar eşliğinde bölgeye gelmiş, süreç boyunca da bu tavırlarını devam ettirmişlerdi. Müslümanlar bölgede güçlenmeye başlayınca onların yaptıklarına misliyle karşılık vermekten ziyade İslâmî ve insani bir çizgi takip etmişlerdi. İmâdüddin Zengî ile başlayıp Nureddin ile süreklilik kazanan bu tutum Salâhaddin'de zirveye ulaşarak bazı yönlerden özgün bir siyaset tarzı ortaya çıkardı. Savaş ve diplomasi dengesinde hayat bulan bu siyaset anlayışı büyük ölçüde hedefine ulaşmıştı. Bu çerçevede Salâhaddin önce bölgede İslâm birliğini kurmuş sonra Kudüs'ü fethetmiş en sonda da Haçlıları büyük oranda bölgeden temizlemişti.

Tezin amacı, uzun vadeli stratejiler çerçevesinde Salâhaddin'e önemli başarılar getiren siyaset anlayışını, Haçlılarla ilişkiler ve onlarla yaptığı Siyasî antlaşmalar üzerinden tanımlama çabasıdır. Yani Salâhaddin bu başarıyı nasıl elde etmişti? Antlaşmalar onun siyasetinde neye karşılık geliyordu? Bu antlaşmalarla istediği sonuçları elde etmiş miydi? gibi soruların cevapları aranmış ve bunlara imkânlar ölçüsünde cevap verilmiştir.

Çalışma yapılırken bazı zorlukların olduğu söylenmelidir. Özellikle Haçlı Seferleri tarihinin en önemli şahsiyetinden bahsediliyorsa bunun kaçınılmaz olacağı ortadadır. Çünkü konuyla ilgili birçok spekülasyon yapılmış, dönemin kronikleri birbiriyle uyuşmayan çok fazla bilgi vermişlerdir. Diğer bir sorun tezin konusu olan antlaşmalarla ilgili arşiv belgelerinin olmamasıdır. Antlaşma metinlerinin günümüze

ulaşmamış olması çalışmanın dönemin kronikleri üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Buna rağmen bazen söz konusu kaynaklarda antlaşmalar hakkında çok az bilginin olması bu zorluğu daha da arttırmıştır. Diğer bir eksiklik Salâhaddin'in hayatı ve Üçüncü Haçlı Seferi ile ilgili birçok eserin varlığına rağmen bu dönemde yapılan antlaşmalarla ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmamış olmasıydı. Bu konuda yapılmış tek çalışma Haçlı Seferleri sürecinde yapılan antlaşmaların tamamını kapsayan Köhler'in çalışmasıdır. Fakat bu çalışma konumuzla ilgili kısma çok az yer vermiştir. Konu hakkında müstakil çalışmaların olmaması tez için metodolojik bir zorluk ortaya çıkardığı gibi çalışmanın kendi metodolojisini oluşturmasını da sağladı. İfade edilmeden geçilmemesi gereken önemli bir eksiklik de Türkiye'de dönemle ilgili çok az çalışmanın olmasıydı. Özellikle Salâhaddin Eyyûbî gibi bir şahsiyet söz konusu ise bunun daha büyük bir eksiklik olduğu ifade edilmelidir.

Son söz olarak Salâhaddin Eyyûbî gibi mümtaz bir şahsiyet ile ilgili çalışma yapmam için beni cesaretlendiren ve gerekli olan her konuda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Ağırakça'ya müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Ayrıca tezin yazım sürecinde bana desteklerini esirgemeyip önerilerde bulunan hocalarım Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a, Prof. Dr. Abdullah Ekinci'ye, Prof. Dr. Ebru Altan'a, Prof. Dr. İbrahim Özcoşar'a, Prof. Dr. Fahameddin Başar'a ve Doç. Dr. Cengiz Tomar'a; özellikle Latince ve Fransızca metinlerin çevirisi konusunda yardımlarını esirgemeyen Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Dirk Krausmüller'e; ayrıca kurumsal olarak istifade ettiğim İSAM Kütüphanesi ve doktora sürecinin bürokratik işlemlerini yapan İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına teşekkür ederim. Nihayetinde tez çalışmam boyunca en büyük desteklerini gördüğüm eşim Hacer Polat'a ve ailemin diğer fertlerine teşekkürü bir borç bilirim.

Ziya Polat

# İÇİNDEKİLER

**ÖZ** ..... **İİİ**

**ABSTRACT** ..... **İV**

**ÖNSÖZ** ..... **V**

**KISALTMALAR** ..... **Xİİ**

**GİRİŞ** ..... **1**

**1. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ** ..... **1**

**1.1. İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARI** ..... **1**

1.1.1. İbnü'l-Kalânisî ..... 1

1.1.2. İmâdüddin Kâtip el-İsfahânî ..... 2

1.1.3. Bahâeddin İbn Şeddâd ..... 4

1.1.4. İbnü'l-Esîr ..... 6

1.1.5. Bündârî ..... 8

1.1.6. İbnü'l-Adîm ..... 8

1.1.7. Ebû Şâme el-Makdisî ..... 10

1.1.8. İbn Vâsıl ..... 11

1.1.9. İbn Hallikân ..... 12

1.1.10. Makrîzî ..... 13

1.1.11. Diğer İslâm Tarihçileri ..... 14

**1.2. HAÇLI VEKAYİNÂMELERİ** ..... **15**

1.2.1. Willermus Tyrensis ..... 15

1.2.2. Ernoul ..... 16

1.2.3. Ambroise ve Itinerarium Regis Ricardi ..... 16

1.2.4.Diğer Haçlı Vekayinâmeleri ..... 17

**1.3. SÜRYANÎ MİHAİL VE DİĞER SÜRYANÎ KAYNAKLARI** ..... **18**

**1.4. ERMENİ TARİHÇİLER** ..... **19**

**1.5. BİZANSLI TARİHÇİLER** ..... **19**

**1.6. ARAŞTIRMALAR ..... 20**

**2. TEZİN GENEL ÇERÇEVESİ ..... 21**

**2.1. KONUSU ..... 21**

**2.2. KAPSAMI VE SINIRLARI ..... 23**

**2.3. AMACI ..... 24**

**2.4. YÖNTEMSEL ÇERÇEVE ..... 25**

**2.5. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE ..... 26**

**3. SALÂHADDİN ÖNCESİ BÖLGEDE GENEL DURUM ..... 32**

**3.1. İMÂDÜDDİN ZENGÎ VE URFA'NIN FETHİ ..... 32**

**3.2. İKİNCİ HAÇLI SEFERİ ..... 37**

3.2.1. Hazırlıklar ve Yolculuk ..... 38

3.2.2. İslâm Dünyasında Durum ve Seferin Yankıları ..... 39

3.2.3. İstanbul'dan Kudüs'e ..... 43

3.2.4. Dımaşk Kuşatması ve Sonuçları ..... 46

**3.3. ASKALAN'IN DÜŞMESİ ..... 49**

**3.4. DIMAŞK'IN NUREDDİN'İN HÂKİMİYETİNE GİRMESİ VE SURİYE'DE BİRLİĞİN KURULMASI ..... 53**

**BİRİNCİ BÖLÜM**

**ANTLAŞMALARIN SİYASİ VE TECRÜBÎ ZEMİNİ: SALÂHADDİN'İN YÖNETİM, DİPLOMASİ VE ASKERİ TECRÜBESİNİN OLUŞUMU**

**1.1. BABASININ ETKİSİ ..... 61**

1.1.1. Ailesi ..... 61

1.1.2. Hayatının İlk Dönemi ve Babasının Gözetiminde İlk Tecrübeler ..... 66

**1.2. AMCASININ ETKİSİ ..... 69**
1.2.1. Birinci Mısır Seferi ..... 70
1.2.2. İkinci Mısır Seferi ..... 78
1.2.2.1. Babeyn Savaşı ..... 81
1.2.2.2. İskenderiye Savunması ..... 83
1.2.3. Üçüncü Mısır Seferi ..... 90
1.2.3.1. Bilbis Katliamı ..... 93
1.2.3.2. Şirkûh Mısır'da ..... 97
1.2.4. Vezirin Veziri: Şirkûh'un Yardımcısı ..... 102

**1.3. NUREDDİN'İN ETKİSİ VE MISIR'IN MİRASI ..... 106**
1.3.1. Salâhaddin'in Mısır Vezirliği ..... 106
1.3.2. Komplo ve İsyan ..... 112
1.3.3. Dimyat Muhasarası ve Salâhaddin'in Önlemleri ..... 116
1.3.4. Fâtımî Hilafetinin Tarihe Karışması ..... 124
1.3.5. Nureddin'in Vefatına Kadar Meydana Gelen Önemli Olaylar ..... 129

**İKİNCİ BÖLÜM**

**SALÂHADDİN'İN HAÇLI SİYASETİ VE İLK DÖNEM ANTLAŞMALARI: İSLÂM BİRLİĞİNİN KURULMASI SÜRECİNDE HAÇLILARLA YAPILAN ANTLAŞMALAR**

**2.1. BU SÜREÇTE YAPILAN ANTLAŞMALARIN AMACI ..... 136**

**2.2. ANTLAŞMALAR ..... 138**
2.2.1. Şam Antlaşması (571/1175) ..... 138
2.2.1.1. Antlaşmaya Giden Süreç ..... 138
2.2.1.2. Antlaşma ..... 143
2.2.1.3. Antlaşmanın Bozulması ..... 149
2.2.2. 576/1180 Yılında Yapılan Antlaşma ..... 152
2.2.2.1. Antlaşmaya Giden Süreç ..... 152
2.2.2.2. Antlaşma ..... 156
2.2.2.3. Antlaşmanın Bozulması ..... 163

2.2.3. 581/1185 Yılında Yapılan Antlaşma ..... 166
2.2.3.1. Antlaşmaya Giden Süreç ..... 166
2.2.3.2. Antlaşma ..... 171
2.2.3.3. Antlaşmanın Bozulması ..... 179

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

## SALÂHADDİN'İN HAÇLI SİYASETİ VE CİHAD DÖNEMİ ANTLAŞMALARI: HAÇLILARIN BÖLGEDEN ÇIKARILMASI SÜRECİNDE YAPILAN ANTLAŞMALAR

**3.1. BU SÜREÇTE YAPILAN ANTLAŞMALARIN AMACI ..... 186**

**3.2. HİTTÎN ZAFERİ ..... 187**
3.2.1. Hazırlıklar ..... 187
3.2.2. Savaş ..... 194
3.2.3. Savaşın Sonuçları ..... 197

**3.3. ANTLAŞMALAR ..... 200**
3.3.1. Kudüs Antlaşması (27 Recep 583/2 Ekim 1187) ..... 201
3.3.1.1. Antlaşmaya Giden Süreç ..... 201
3.3.1.2. Kudüs'ün Fethi ve Antlaşma ..... 203
3.3.1.2.1. İlk Teklifler ve Hazırlıklar ..... 203
3.3.1.2.2. Kuşatmanın Başlaması ..... 208
3.3.1.2.3. Antlaşma ..... 210
3.3.1.3. Antlaşma sonrası Kudüs'teki Gelişmeler ..... 214
3.3.2. Akkâ Antlaşması: Sonuçsuz Antlaşma (17 Cemaziyelahir 587/12 Temmuz 1191) ..... 220
3.3.2.1. Antlaşmaya Giden Süreç ..... 221
3.3.2.2. Antlaşma ..... 229
3.3.2.3. Antlaşmanın Bozulması ..... 238
3.3.3. Remle Antlaşması: Üçüncü Haçlı Seferi'ni Bitiren Antlaşma (21 Şaban 588/1 Eylül 1192) ..... 245
3.3.3.1. Antlaşmaya Giden Süreç ve Müzakereler ..... 245

3.3.3.1.1. Müzakerelerin Birinci Dönemi..... 245
3.3.3.1.2. Müzakerelerin İkinci Dönemi ..... 251
3.3.3.2. Antlaşma ve Üçüncü Haçlı Seferi'nin Sonu..... 265

**SONUÇ..... 285**

**BİBLİYOGRAFYA..... 290**

**ÖZGEÇMİŞ..... 306**

# KISALTMALAR

| | | |
|---|---|---|
| a.e | : | Aynı eser/yer |
| a.g.e. | : | Adı geçen eser |
| amlf. | : | Aynı müellif |
| b. | : | İbn, oğlu |
| Bkz. | : | Bakınız |
| Çev. | : | Çeviren |
| DİA | : | Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi |
| drl. | : | Derleyen |
| Ed. | : | Editör |
| Ed. by. | : | Edited by |
| G. Ed. by. | : | General Edited by |
| h. | : | Hicrî |
| Haz. | : | Hazırlayan |
| IRCICA | : | Research Centre for Islamic History, Art and Culture |
| İA | : | İslâm Ansiklopedisi |
| İSAM | : | İslâm Araştırmaları Merkezi |
| İSAR | : | İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı |
| Karş. | : | Karşılaştırınız |
| m. | : | Miladî |
| Nşr. | : | Neşreden |

| | | |
|---|---|---|
| p./pp. | : | Sayfa/sayfalar |
| Publiee Par | : | Yayımlayan |
| RHC | : | Recueil des Historiens des Croisades |
| RHC occ. | : | Recueil des Historiens des Croisades Occidenteaux |
| RHC or. | : | Recueil des Historiens des Croisades Orientaux |
| s. | : | Sayfa/sayfalar |
| SOAS | : | Bulletin of the School of Oriental and African Studies |
| TAED | : | Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi |
| Thk. | : | Tahkik eden |
| Trans. by. | : | Çeviren |
| ty. | : | Basım tarihi yok |
| TTK | : | Türk Tarih Kurumu |
| ö. | : | Ölümü |
| vd. | : | Ve devamı |
| yy. | : | Basım yeri yok |

# GİRİŞ

## 1. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Eyyûbî devletinin kurucusu ve Kudüs fatihi Salâhaddin Yusuf İbn Eyyûb, hakkında en çok eser yazılan tarihi şahsiyetlerden biridir. Konu ile ilgili eser zenginliği hem yaşadığı dönem hem de günümüz için geçerlidir. Bu durum göz önünde bulundurularak kaynaklarla ilgili bir sınırlandırma yapılmış ve antlaşmalar ile ilgili bilgilerin olduğu eserlere öncelik verilmiştir. Diğer kaynaklar ise teze olan katkıları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yani farklı bir bilgi ya da tartışılan konuya farklı bir bakış açısı geliştirmiş ise dikkate alınmıştır aksi halde kullanılmamıştır. Bu çerçevede ulaşılmasına rağmen yazma eserler tezde kullanılmamıştır. Çünkü tezin amacı Salâhaddin'in biyografisini ya da en geniş bilgiler çerçevesinde dönemi tasvir etmekten ziyade antlaşmalar çerçevesinde Salâhaddin'in Haçlılara yönelik siyaset anlayışını tespit etmektir.

### 1.1. İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARI

#### 1.1.1. İbnü'l-Kalânisî

Aslı adı Ebû Ya'lâ er-Reîsülecel Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza İbn Esed İbn Alî İbn Muhammed ed-Dımaşkī et-Temîmî olarak kaydedilir. 465-475/1073-1082 yılında Dımaşk'ta doğdu. Soylu bir aileye mensuptur. Dini ilimler ve edebiyat okudu. Dımaşk'ta devlet kademelerinde çeşitli görevler aldı. Bunlar arasında en önemlisi Dîvanü'r-Resâil başkanlığına kadar yükselmesiydi. Daha sonra şehrin reisi (halk temsilcisi) olarak görev yaptı. es-Sâbî'nin eserine yazdığı *Târîhu Dımaşk*[1] adlı zeylinden anlaşıldığına göre 555/1160 yılından sonra vefat etmiştir.[2] Çünkü eser o tarihte nihayete ermektedir.

---

1 İbnü'l-Kalânisî Ebû Ya'lâ er-Reîsülecel Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza İbn. Esed İbn. Alî İbn Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî, **Târîhu Dımaşk**, Thk. Süheyl Zekkâr, Dârü Hassan, Dımaşk 1983.

2 Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Kalânisî", **DİA**, XXI, s. 99-100; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 113.

Eser ilk olarak 1908 yılında H. F. Ahmedroz tarafından Leiden'de yayımlanmıştır. Bu baskının baş tarafı eksiktir.[3] Daha sonra Süheyl Zekkar tarafından ikinci defa tahkik edilen kitap 1983 yılında Dımaşk'ta basılmıştır. Haçlı Seferleri'nden yaklaşık yirmi beş yıl önce 360/970 yılında başlayan eser Nureddin'in Dımaşk'ı ele geçirmesinden altı yıl sonra, yani 1160 yılında, sona erer. Eserin en önemli özelliği İbnü'l-Kalânisî'nin kendi döneminde anlattığı olayların görgü şahidi olması ve devlet yönetiminde aldığı görevlerin verdiği imkânla arşiv vesikalarını kullanmasıdır.[4] Böylece kitap Birinci ve İkinci Haçlı Seferleri ve İmâdüddin Zengî ile oğlu Nureddin Zengî dönemleri için birinci elden kaynaklar arasında yer alır. Özellikle müellifin İkinci Haçlı Seferi esnasında Dımaşk'ta olması ve kuşatmayı gören bir tarihçi olarak olayları kaydetmiş olması önemlidir. Bu özelliklerinden dolayı kitap tezin giriş kısmında ve kısmen de birinci bölümünde temel kaynak olarak kullanılmıştır. Eser erken tarihte sona erdiği için Selahaddin döneminde meydana gelen olaylarla ilgili herhangi bir bilgi yoktur.

### 1.1.2. İmâdüddin Kâtip el-İsfahânî

Nureddin Zengî ve Salâhaddin Eyyûbî döneminde yaşamış önemli bir devlet adamı ve âlimdir. Kaynaklarda asıl adı Ebû Abdullah Muhammed İbn Safiyüddin Ebi'l-Ferec Muhammed İbn Nefîsüddin Ebi'r-Recâ' Hâmid İbn Muhammed İbn Abdullah İbn Ali İbn Mahmud İbn Hibetüllah, lakabı ise İmâdüddin Kâtip el-İsfahânî olarak kaydedilmiştir.[5] 519/1125 yılında İsfahan'da dünyaya gelen müellifin ailesi devlet adamları ve âlimler yetiştirmiştir. Nizamiye medreselerinde eğitim aldı. Önemli simalar arasına girip Siyasî hayatta da yükseldi fakat bir müddet sonra hapisle tanıştı, iki yıllık perişan bir hayattan sonra 562/1567 yılında Dımaşk'a geldi. Nureddin ve Salâhaddin'in ailesiyle tanıştı. Nureddin adına özel

---

Eserin başka bir değerlendirmesi için Karş: Hamilton Gibb, "The Damascus Chronicle", **Saladin: Studies in Islamic History**, Ed. by. Yusuf Ibish, Beirut 1972, s. 25-30.

3 "İbnü'l-Kalânisî", **İA,** V, II, s. 862.

4 Halil İbrahim Gök, **Musul Atabeyliği Zengîler: Musul Kolu 1146-1233**, TTK, Ankara 2013, s. 1.

5 Ebû'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed İbn Muhammed İbn İbrahim İbn Ebû Bekr İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân**, Thk. İhsan Abbas, Dâru sâdır, Beyrut 1978, VII, s. 147.

görevler de bulundu.[6] Nureddin'in vefatı sonrasında Salâhaddin'in hizmetine girdi. Onun vefatından sonra da devlet işlerinden ayrılıp ilimle meşgul oldu.[7]

İmâdüddin el-İsfahânî büyük bir âlim, edip ve devlet adamıydı. Edebi yönü yazdığı eserlere ve Salâhaddin adına yazdığı mektuplara aksetmiştir. Siyasetle uğraşması tarih alanında önemli eserler vermesine neden olmuştur. Fakat üslubunun bunlara fazlasıyla yansıması onları aynı zamanda birer belagat eserine dönüştürmüştür. İmâdüddin el-İsfahânî'nin kitapları, Salâhaddin dönemi açısından en önemli kaynaklar arasında yer alır. Çünkü onun hizmetine girdikten sonra kaydettiği olayların çoğunun bire bir şahidiydi. Danışmanı olduğu için Salâhaddin'in emriyle birçok resmi görüşmeye katılmış, antlaşma metinleri yazmış ve devletlerarası yazışmalarda bulunmuştur.[8] Bu açıdan düşünüldüğünde eserleri belgelere dayalı olarak yazıldığı için kayıtları, tezimizin en önemli kaynakları arasındadır.

Salâhaddin'in hayatı ile ilgili yazdığı *el-Berku'ş-Şâmî* adlı eseri en önemli çalışmasıdır. 7 cilt halinde telif ettiği bu eserden günümüze sadece üçüncü ve beşinci ciltleri ulaşmıştır. Çalışmamızda kısmen de olsa Ramazan Şeşen tarafından tahkik edilen beşinci cildi kullanılmıştır.[9] Ama bu eserle ilgili istifade edilen asıl kitap Bündârî'nin *Sene'l-Berkı'ş-Şâmî* adlı ihtisarıdır. Bu kitap İmâdüddin el-İsfahânî'nin Şam bölgesine geldiği tarih olan 562/1167'de başlar Hittîn zaferi ve Beytü'l-Makdis'in fethini kapsayan 583/1187 yılı olaylarıyla biter. Söz konusu muhtasar 1175 ve 1180 yıllarında Salâhaddin'in Kudüs Haçlı Krallığı ile yaptığı antlaşmalar hakkında yetersiz de olsa önemli bilgiler verir. Özellikle 1180 yılındaki

---

6 Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth İbn Ali İbn Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, Thk. Ramazan Şeşen, IRCICA, İstanbul 2004, s. 7-10; Şemseddin Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 144-145; "İmâdüddin", **İA**, V/II, s. 978-979.

7 Ebû Abdillâh İmâdüddin Muhammed İbn Safiyyiddîn Muhammed İbn Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî, **el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî**, Dârü'l-menâr, Kahire 2004, s. 5.

8 Gök, **Musul Atabeyliği**, 4.

9 Ebû Abdillâh İmâdüddin Muhammed İbn Safiyyiddîn Muhammed İbn Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî, **el-Berku'ş-Şâmî**, Thk. Ramazan Şeşen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, V. Eserle ilgili genel bir değerlendirme için Bkz. (Hamilton Gibb, "Al-Bark al-Shami: The History of Saladin by the Kâtib Imâd ad-Din al-Isfahânî", **Saladin: Studies in Islamic History**, s. 76-98).

antlaşma için verdiği bilgilerdeki detaylar bu antlaşmanın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

İmâdüddin el-İsfahânî'nin tezde kullanılan bir diğer çalışması da 1187-1193 yıllarını kapsayan *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî* adlı Salâhaddin'in huzurunda okunan eseridir.[10] Müellif eseri iki cilt halinde telif etmiştir.[11] 1193 senesinde tamamlanan esere 1194 yılının bazı olaylarının sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.[12] Darü'l-menâr tarafından neşredilen bu eser Hittîn zaferi hazırlıklarıyla başlar Salâhaddin'in vefatından sonraki gelişmelerle nihayete erer. Dolayısıyla bu süreçte özellikle Hittîn zaferi, Kudüs'ün fethi ve eman antlaşması ve Üçüncü Haçlı Seferi esnasında Haçlılarla yapılan müzakereler ve antlaşmalarda eserden birinci elden kaynak olarak istifade edilmiştir.

### 1.1.3. Bahâeddin İbn Şeddâd

İbn Şeddâd olarak bilinen müellifin asıl adı kaynaklarda Ebû'l-Mehâsin Yusuf İbn Râfi' İbn Temîm İbn Uteybe İbn Muhammed İbn Attâb el-Esedî olarak kaydedilmiştir. Bahâeddin olarak da bilinir. 10 Ramazan 539/6 Mart 1145 tarihinde Musul'da doğdu. İbn Şeddâd olarak tanınır. Nizamiye medreselerinde okudu. Eğitimini tamamladıktan sonra bir müddet orada Muîd[13] olarak görev yaptı. Musul'a 569/1174 yılında dönerek Müderrislik yapmaya başladı. Elçi olarak çeşitli görevlerde bulundu.[14] Kudüs'ün fethinden sonra 584/1188 yılında Salâhaddin'in hizmetine girdi. Salâhaddin onu yakın dostları ve danışmanları arasına aldı. Sultanın çocuklarına hocalık yapan İbn Şeddâd, bir müddet sonra Kudüs kadılığına atandı.[15] Üçüncü Haçlı Seferi'nin başlaması üzerine yardım istemek amacıyla

---

10 Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 124.

11 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** VII, 187.

12 Ayşe Dudu Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı**, TTK, Ankara 2013, s. 22.

13 O dönemde medreselerde görev yapan müderris yardımcılarına verilen bir isim. (Sâmî es-Sakkâr, "Muîd", **DİA**, XXXI, s. 86).

14 Bahâeddin İbn Şeddâd, **en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye: Sîretü Salâhuddin**, Thk. Cemaleddin Şeyyâl, Mektebetü'l-hanci, Kahire 1994, s. 102, 111-112, 119; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** VII, 84; Casim Avcı, "İbn Şeddâd, Bahâeddin", **DİA**, XX, s. 373.

15 Günaltay, **Tarih ve Müverrihler**, 149.

Salâhaddin, onu, Bağdat'a elçi olarak gönderdi.[16] Müellif döndükten sonra vefatına kadar savaş hallerinde dahi Sultanın yanından ayrılmadı. Özellikle Üçüncü Haçlı Seferi esnasında yapılan müzakerelerde aktif olarak görevler aldı.

Salâhaddin'in vefatından sonra Haleb kadılığı görevinde bulundu. İlme ve talebeye olan düşkünlüğü nedeniyle şehirde kendi servetiyle iki medrese yaptırdı. Bu sayede Haleb ilmi açıdan tarihinin en parlak devirlerinden birini yaşadı. İlmi faaliyetlerine devam ederken bu çalışmamızda istifade ettiğimiz önemli eseri olan *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yusufiyye: Sîretü Salâhuddin* adlı eserini yazdı. Eser Kahire'de çeşitli zamanlarda yayımlandı.[17] Conder tarafından yapılan İngilizce tercüme ise *The Life of Saladin by Beha addin Compared With the Original Arabic and Annotated* adıyla 1897 yılında Londra'da basıldı.[18] Fakat bu metin eskidiği için D. S. Richard tarafından yeni bir İngilizce tercümesi yapılmıştır.[19]

Tezde kullanılan metin, Cemaleddin Şeyyâl tarafından tahkiki yapılan ve 1964 yılında Kahire'de basılan çalışmadır. Kitabın, Salâhaddin'in 1182 yılındaki Musul kuşatmasına kadar olan kısmı çok genel yazıldığı gibi birçok hata da barındırmaktadır.[20] Dolayısıyla bu süreçteki önemli olayların büyük bir kısmı eserde yer almamaktadır.[21] Sonraki olayların detaylı anlatımı göz önüne alındığında bu durum tez açısından büyük bir kayıp anlamına gelmektedir. Çünkü müellif şahit olduğu olayları en ince detayına kadar yazmıştır. Özellikle Akkâ ve Remle antlaşmalarında görüşmeleri dahi teferruatlı bir şekilde anlatan müellif bu süreçte yazan diğer tarihçilerin bıraktığı büyük boşluğu doldurmaktadır. Öyle ki Remle antlaşmasına kadar yapılan görüşmelerde İbn Şeddâd'ın neredeyse tek kaynak

---

16 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 179; Avcı, "İbn Şeddâd", **DİA**, XX, 373.

17 Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 141; Günaltay, **Tarih ve Müverrihler**, 149; Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı**, 21.

18 Adnan Sâdık Erzi, "İbn Şeddâd", **İA**, V/II, s. 825; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 142.

19 **The Rare and Excellent History of Saladin**, Trans. by. D. S. Richard, Ashgate, Hampshire 2002.

20 Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 141.

21 Boris James, **Selahaddin ve Kürtler: Haçlılar Döneminde Bir Topluluğun Kavranması**, Çev. Nazlı Bilgiç, Avesta, İstanbul 2011, s. 73.

olduğu söylenebilir. Nitekim tezimizin bu kısmı İbn Şeddâd'ın eseri üzerine bina edilmiştir.

### 1.1.4. İbnü'l-Esîr

Ortaçağ İslâm tarihçiliğinin en büyük müelliflerinden biri olan İbnü'l-Esîr, 555/1160 yılında Cizre'de[22] doğdu. Doğduğu yere nisbetle Cezerî lakabını, babasına nisbetle de Esîr künyesini almıştır. Kaynaklarda asıl adı Ebû'l-Hasen Alî İbn Ebi'l-Kerem Muhammed İbn Muhammed İbn Abdülkerim İbn Abdullah el-Vâhid olarak geçer. İbnü'l-Esîr el-Cezerî olarak meşhur olan müellifin lakabı İzzeddin'dir.[23] Yönetici ve üç kardeşin âlim olduğu bir aileden gelen İbnü'l-Esîr, temel eğitimini babasının yanında, Musul'da tamamladı.[24] Daha sonra hac için gittiği Mekke-Medine'de ve dönüşünde Bağdat'ta, sonraki yıllarda Haleb'de ve Dımaşk'ta büyük âlimlerden ders aldı. Hadis ve tarih ilimlerinde uzmanlaştı. 1182 yılından itibaren tarihle ilgilenmeye başlayan müellif Salâhaddin'in Kudüs'ü almasından sonra onu ziyaret edip tanıştı. Hittîn savaş alanını gezdi ve aynı yıl Salâhaddin tarafından düzenlenen Antakya Haçlı Prinkepsliği'ne yapılan sefere katıldı. Hayatının sonlarına doğru sadece ilimle uğraşıp talebe yetiştirdi. 630/1233 yılında Musul'da vefat etti.[25]

Tezde İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh*[26] ve *et-Târîhu'l-bâhir*[27] adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Çalışılan dönem bakımından ikisi de birinci el kaynak konumundadır. Kendisinden önceki dönemlerde çeşitli kaynaklardan istifade eden İbnü'l-Esîr özellikle Zengîler tarihi hakkındaki bilgilerin bir kısmını babasından dinlemiştir. Kendi dönemini yazarken de fiili olarak şahit olduğu olayların haricinde arşiv belgelerini, görgü şahitlerini ve çeşitli mektupları

---

22 Tarihte "Cezîretü İbn Ömer" olarak bilinen şehir bugün Türkiye sınırları içinde yer alan Şırnak iline bağlı Cizre ilçesidir.

23 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** III, 348.

24 Günaltay, **Tarih ve Müverrihler**, 151.

25 Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 138.

26 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, Thk. M. Yusuf Dukak, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2003.

27 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye**, Thk. Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Dâru'l-kutubi'l-hadîse, Kahire 1963.

kullanmıştır. Nakillerinde titizdir. Gerekli yerlerde kaynaklarını eleştirmekten çekinmez.[28] Salâhaddin hakkındaki eleştirileriyle temayüz etmiştir.

Zengîler tarihi olan ikinci eser *el-Kâmil fi't-târîh*'teki ilgili bölümler alınarak yazıldığından çok az orijinal bilgi ihtiva etmektedir. Barbier Meynard tarafından Fransızcaya tercüme edilen kitap, RHC I. ve II. ciltlerde yayımlanmıştır.[29] Daha sonra Abdulkadir Tuleymat tarafından tahkik edilen eser 1963 yılında Mısır'da basılmıştır.[30] Çalışmamız açısından *el-Kâmil fi't-târîh* ile kıyaslandığında çok az farklı bilginin olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı eserden daha çok tezin giriş kısmı ve birinci bölümü yazılırken istifade edilmiştir.

İbnü'l-Esîr'i ortaçağın en büyük İslâm tarihçilerinden biri yapan asıl çalışması on iki cilt halinde dünya tarihi olarak kaleme aldığı *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı eseridir. Bu eser tamamıyla günümüze kadar ulaşmış, ilk baskısı 1851-1876 yılları arasında Tornberg tarafından Paris'te on üç cilt halinde yapılmıştır. Daha sonra Mısır ve Beyrut'ta çeşitli baskıları yapılan eser, önemli bir kısmı Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın olmak üzere bir heyet tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[31] Çalışmada özellikle tercümesinde sıkıntı çekilen yerlerde kısmen de olsa eserden istifade edilmiştir. Tezin bütün bölümlerinde kullanılan bu eser çalışmanın en önemli kaynakları arasında yer alır. Özellikle Haçlı Seferleri ve bölge tarihi için akla gelen ilk eserdir.[32] Çünkü araştırılan süreci baştan sona kadar düzenli bir şekilde aktaran birinci elden tek kaynaktır. Eser genel olarak antlaşmalar konusunda zayıftır. Mesela Üçüncü Haçlı Seferini Bitiren Remle antlaşması için

---

28 "İbnü'l-Esîr", **İA**, V/II, s. 852.

29 **Recueil des Historiens des Croisades**, Paris 1841-1906, I-XVI. Fransız akademisi tarafından yayımlanan eserin iki cildi kanunlar (Les Lois, 1841, 1843), beş cildi batılı tarihçiler (Historiens occidenteaux, 1844-1906), iki cildi Ermeni vesikaları (Documents armenniennes, 1869-1906), beş cildi Doğulu Tarihçiler (Historiens orientaux, 1872-1906) ve son iki cildi de Grek Tarihçilerden (Historiens Grecs, 1875-1881) oluşmaktadır (Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri kaynaklarının Büyük Külliyatı: Recueil des Historiens des Croisades, I: Doğulu Tarihçiler", **Haçlı Seferleri Tarihi; Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Haz. Ebru Altan, İstanbul 2007, s. 291).

30 Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", **DİA**, XXI, s. 27.

31 İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, Çev. M, Beşir Eryarsoy (2,4) Ahmet Ağırakça (1. cildin bir kısmı, 3,7,8 ve 12. yarısı) Yunus Apaydın (5) Abdullah Köşe (6) ve Abdülkerim Özaydın,(9,10,11 ve 12.yarısı), İstanbul 1985-1987, I-XII.

32 Abdülkerim Özaydın, "el-Kâmil", **DİA**, XXIV, s. 282.

yapılan müzakereler hakkında çok az bilgiye yer vermiştir. Öte yandan 1185 yılında yapılan antlaşma hakkında verdiği bilgiler önemli bir boşluk doldurmuş, antlaşma bu bilgiler üzerine bina edilmiştir. Çünkü birinci el kaynaklarda bu antlaşma ile ilgili neredeyse hiçbir bilgi yoktur.

### 1.1.5. Bündârî

Hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan müellifin asıl adı Kıvâmüddîn Ebû İbrahim el-Feth İbn Ali İbn Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî olarak kaydedilir. 586/1190 yılında İsfahan'da doğdu. 1217'de Suriye'ye giderek Dımaşk'a yerleşti. Bir müddet Eyyûbîlerin hizmetinde kâtip olarak çalıştıktan sonra 643/1245'te Dımaşk'ta vefat etti.[33]

Eyyûbî devrinin önemli tarihçilerinden olan Bündârî, İmâdüddin el-İsfahânî'nin eserlerine yazdığı zeyiller[34] ve Salâhaddin dönemi açısından önemli bir kaynak olan günümüze sadece üçüncü ve beşinci cildi ulaşan *el-Berku'ş-Şâmî* adlı eserini ihtisar etmesiyle bilinir. *Sene'l-Berku'ş-Şâmî* olarak bilinen bu kitap, Ramazan Şeşen tarafından kısmen tahkik edilerek 1980 yılında Beyrut'ta, ardından da 2004 yılında İstanbul'da tamamı yayımlanmıştır.[35] Eserin diğer bir tahkiki de Fethiyye en-Nebrâvî tarafında yapılarak 1978 yılında Mısır'da basılmıştır. Eser 562-583/1166-1187 yılları arasındaki olayları anlatır.[36] Dolayısıyla Kudüs'ün fethi dâhil yapılan antlaşmalar için temel kaynaklar arasında yer alır. Özellikle Dımaşk (1175) ve Şam (1180) antlaşmaları için diğer eserlerde olmayan bilgiler ihtiva eder. Fakat bu bilgiler antlaşmaların içeriği hakkında herhangi bir detay içermezler. Diğer kaynaklar da bu konuda sessiz kaldığı için mevcut bilgiler çerçevesinde antlaşmaların sadece genel hatları çizilebilmiştir.

### 1.1.6. İbnü'l-Adîm

Kaynaklarda aslı adı Ebû'l-Kasım Kemâlüddîn Ömer İbn Ahmed İbn Hibetillâh İbn Muhammed el-Ukaylî el-Halebî olarak kaydedilen İbnü'l-Adîm

---

33 Abdülkerim Özaydın, "Bündârî", **DİA**, VI, s. 489-490.

34 Gök, **Musul Atabeyliği**, 7.

35 Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 124.

36 Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth İbn Ali İbn Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî, **Sene'l-Berku'ş-Şâmî**, Thk. Ramazan Şeşen, IRCICA, İstanbul 2004.

588/1193 yılında Haleb'de doğdu. Ailesi ilimle uğraşmaktaydı. Çocukluk yıllarını Haleb'de geçirdikten sonra Kudüs, Dımaşk, Irak ve Hicaz'a giderek çeşitli hocalardan ders aldı. 616/1220 yılı civarında Haleb'e döndü. Buradaki bazı medreselerde ders verdi. Daha sonra babası gibi Haleb kadılığına atandı. Bu görevleri esnasında Anadolu Selçuklu ve Mısır Eyyûbîlerine elçi olarak gönderildi. Moğollar 658/1260 yılında Haleb'e girince Kahire'ye çekildi. 660/1262 yılında orada vefat etti.[37]

Çeşitli ilim dallarında birçok eser kaleme alan müellifin, Haleb tarihiyle ilgili yazdığı iki eseri tezimiz açısından önem arz etmektedir. Bunlardan biri *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb* adlı eseridir.[38] On ciltten fazlası zamanımıza ulaşmış olup, bunun tıpkıbasımı Fuat sezgin tarafından 1986'da Frankfurt'ta yapılmıştır. Daha sonra Süheyl Zekkar tarafından tahkik edilen eser Beyrut'ta yayımlanmıştır.[39] Kitap Haleb topografyası ve şehirde yaşayan önemli simalara ait biyografiler hakkındadır. Tezde kullanılan kaynak Ali Sevim'in Selçuklu tarihi ile ilgili biyografilerin çevirisini yaptığı çalışmadır.[40] Fakat bu çalışma tezimizin ilgi alanı bakımından birinci el kaynak değildir. Kendisinden önceki müelliflerin anlatılarını özetlediğinden tez açısından çok az orijinal bilgi içermektedir. Dolayısıyla eser sadece süreçlerin anlatımında gerekli görülen yerlerde kullanıldı.

Müellifin tez açısından daha önemli olan diğer eseri *Zübdetü'l-haleb*[41] adlı eseridir. İki defa tahkik edilen kitabın Halil Mansur tarafından yapılan tahkikinden yararlandık. Eser kısmen Latinceye ve Fransızcaya tercüme edilmiştir.[42] Birinci eserinin bir nevi muhtasarı olan ve 641/1243 yılına kadar gelen çalışma Salâhaddin

---

37 Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", **DİA**, XX, s. 478; Carl Brockelman, "Kemâleddin", **İA**, VI, s. 569; Günaltay, **Tarih ve Müverrihler**, 164; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 146; Gök, **Musul Atabeyliği**, 7.

38 Ali Sevim, "Buğyetü't-Taleb", **DİA**, VI, s. 361-362.

39 Ebû'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer İbn. Ahmed İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb**, Thk. Süheyl Zekkar, Dârü'l-fikr, Beyrut ty, I-XII.

40 Ebû'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer İbn Ahmed İbnü'l-Adîm, **Biyografilerle Selçuklu Tarihi: İbnü'l-Adîm Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (seçmeler)**, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982.

41 Ebû'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer İbn Ahmed İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb**, Thk. Halil Mansur, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1996.

42 Sevim, "İbnü'l-Adîm", **DİA**, XX, 479.

dönemi açısında ikinci el kaynaktır. Çok az orijinal bilgi ihtiva etmesi nedeniyle temel kaynaklar arasında yer almadığından gerekli görülen yerlerde kullanılmıştır.

### 1.1.7. Ebû Şâme el-Makdisî

599/1203 yılında Dımaşk'ta doğdu. Kaynaklarda asıl adı Ebü'1 Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân İbn İsmâîl İbn İbrâhîm el Makdisî olarak geçer. Ebû Şâme el-Makdisî olarak meşhur olmuştur. Kıraat âlimi, muhaddis, fakih ve tarihçidir. İlk eğitimini Dımaşk'ta aldıktan sonra Kahire ve İskenderiye gibi şehirlere giderek çeşitli âlimlerden ders aldı. Daha sonra 629/1232 yılında Şam'a döndü. Bundan sonraki hayatını bir Kudüs ve iki hac ziyareti hariç olmak üzere Dımaşk'ta geçirdi. Çeşitli medreselerde ders verdikten sonra kendisine fetva sormaya gelen iki kişi tarafından darp edildi. Çok geçmeden de 665/1268 yılında vefat etti.[43]

Çeşitli ilim dallarında birçok eser yazan müellifin konumuzla ilgili eseri *Kitâbü'r-Ravzateyn* ve bu esere yazdığı zeyildir. *Kitâbü'r-Ravzateyn* genel olarak İbnü'l-Kalânisî, Kâtip el-İsfahânî, İbn Şeddâd, İbnü'l-Esîr ve İbn Ebi Tayy'ın kaybolmuş eserlerinin derlemesi mahiyetindedir. Müellif burada İbnü'l-Esîr ve İbn Ebi Tayy gibi Salâhaddin'i eleştirip, İmâdüddin el-İsfahânî ve İbn Şeddâd gibi onu öven anlatıların orta yolunu bulmaya çalışmıştır. Bu yönüyle düşünüldüğünde *Kitâbü'r-Ravzateyn* günümüzde bile etkisini sürdürmektedir.[44] Eser önce Kahire'de Ebû's-Suûd Abdullah tarafından iki cilt halinde neşredilmiş, sonra da Paris'te Fransızcasıyla birlikte RHC külliyatının doğulu tarihçiler kısmının IV. ve V. ciltlerinde neşredilmiştir.[45] *Kitâbü'r-Ravzateyn* daha sonra Beyrut'ta 1997 yılında İbrahim ez-Zeybek tarafından tahkik edilerek yeniden yayımlanmıştır.[46]

---

43 Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî", **DİA**, X, s. 233-235; Carl Brockelman, "Ebû Şâme", **İA**, s. 51; Günaltay, **Tarih ve Müverrihler**, 166-168; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 147-148; Gök, **Musul Atabeyliği**, 8-9.

44 P. M. Holt, **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakındoğu**, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 40.

45 Abdülkerim Özaydın, "Kitâbü'r-Ravzateyn", **DİA**, XXVI, s. 113.

46 Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahmân İbn İsmâîl İbn. İbrâhîm el-Makdisî ed-Dımaşkî, **Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn**, Thk. İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1997, I-V.

Eser Zengîler ve Eyyûbîler devletinin tarihini anlatır. İstifade ettiği kaynakların büyük kısmı yayımlandığı için eski önemini yitirmiştir. Ama arada az da olsa kendi görüşlerini kaydettiği ve İbn Ebi Tayy'ın kaybolan eserinden nakiller taşıdığı için bu yönüyle orijinalliği devam etmektedir. Özellikle İbn Ebi Tayy'ın nakilleri Salâhaddin ile ilgili tartışmalara zenginlik katmıştır. Eserin antlaşmaları ihtiva eden kısımları derlemenin yapıldığı kaynaklardan istifade edildiği için gerek görülmedikçe kullanılmamıştır.[47]

### 1.1.8. İbn Vâsıl

Kaynaklarda asıl adı Cemaleddin Ebû Abdullah Muhammed İbn Salim İbn Nasrullah el-Hamevî eş-Şafii olarak kaydedilmiştir. Hama tarih ekolünün kurucusu olan müellif 604/1208 yılında bu şehirde doğmuştur. Babası dönemin ünlü kadılarından Salim İbn Nurullah'tır. Muhtemelen ilk eğitimini babasından aldı. Daha sonra Mekke, Medine, Kudüs, Dımaşk, Haleb ve Kahire gibi şehirleri dolaşıp buralarda hem ders aldı hem de ders verdi. Eyyûbî ailesinin hizmetine girip uzun yıllar Kahire kadılığı yaptı. 1265 yılında Memluk sultanı Baybars (ö. 1277) tarafından Sicilya kralı Manfred'e (ö. 1266) elçi olarak gönderildi. Bir müddet Sicilya'da kalan müellif döndükten sonra Hama'da Şafii baş kadısı oldu. Yaşadığı dönemde hâkimiyetin Eyyûbîlerden Memluklere geçişine, VII. Haçlı Seferi'ne, Moğol istilasına ve Abbasî hilafetinin yıkılışına şahit olan müellif 697/1298 tarihinde vefat etti.[48]

Çalışmada istifade edilen kitabı *Müferricü'l-kürûb* adlı Eyyûbî tarihidir.[49] Aslı üç cilt olan eserde müellif önce Eyyûbîlerin nesebi hakkında bütün kaynakların verdiği bilgileri aktarıp tartışır. Tarihi olaylara Necmeddin Eyyûb'un (ö. 1173) Tikrit'te göreve gelişinden başlayan İbn Vâsıl, Zengîler devletinin kısa tarihçesini

---

47 İmâdüddin el-İsfahânî, İbn Şeddâd, İbnü'l-Esîr ve Ebû Şâme'nin eserlerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için Bkz. (Hamilton Gibb, "The Arabic Sources for the Life of Saladin", **Speculum**, Vol. 25, No. 1, Jan, 1950, p. 58-72).

48 Cengiz Tomar, "İbn Vâsıl," **DİA**, XX, s. 438-439; Adnan Sâdık Erzi, "İbn Vâsıl", **İA**, V/II, s. 154-156.

49 Cemaleddîn Muhammed İbn Sâlim İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb, fi ahbâri Benî Eyyûb**, Thk. Cemaleddin Şeyyâl (I-III, Kahire 1953-1960), Hasaneyn Muhammed Rebi'(IV-V, Kaahire 1972-1977), Ömer Abdüsselam Tedmürî (VI, Kahire 2004), Dâru'l-fikri'l-Arabi ve vd., I-VI.

verdikten sonra Salâhaddin dönemini anlatır. Tez açısından birinci el kaynak olmamakla birlikte dönemle ilgili çok az da olsa orijinal bilgiler aktarır. Genel olarak önceki kaynakların tekrarıdır. Fakat özellikle antlaşmalarla ilgili bazı metinler diğer kaynaklara göre daha derli toplu bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu da eseri kullanım açısından kolaylaştırmıştır. Nitekim bazı dipnotlarda bununla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Eserin asıl orijinal kısmı 620/1223 yıllarından sonraki bölümüdür. Bu kısım kendi müşahedelerine, arşivlere ve devlet büyüklerinden dinlediklerine dayanır.[50]

### 1.1.9. İbn Hallikân

İslâm tarihçiliğinin en önemli biyografi yazarlarından biri olan İbn Hallikân 608/1211 yılında Erbil'de dünyaya geldi. Kaynaklarda asıl adı Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Muhammed İbn İbrâhîm İbn Ebî Bekr İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî olarak kaydedilmiştir. İlimle meşgul olan bir aileden gelen müellif Musul, Haleb, Dımaşk, Kahire ve İskenderiye gibi yerlerde hem okudu hem de ders verdi. Kahire ve Dımaşk baş kadılığı görevinde bulundu. 681/1282 yılında Dımaşk'ta işi elinden alınmış şekilde vefat etti.[51]

Diğer ilimleri de tahsil etmesine rağmen tek eseri olan *Vefeyât* adlı biyografik eserinden dolayı tarihçi olarak ün yapmıştır. Uzun yıllar üzerinde çalıştığı eseri günümüze kadar gelmiştir. Çok sayıda nüshası bulunan *Vefeyât*'ın hem Avrupa'da hem de İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde baskıları yapılmıştır. Tezde İhsan Abbas'ın yaptığı tahkik kullanılmıştır.[52] Eser orijinal bilgiler içermediği için sadece Zengî ve Eyyûbî aile fertlerinin biyografilerinde gerek görüldüğü yerlerde kullanılmıştır. Mesela Salâhaddin'in biyografisi için Kudüs'ün fethinden itibaren daha çok İbn Şeddâd'ı kaynak olarak kullanması çalışma

---

50 Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 155; Tomar, "İbn Vâsıl," **DİA**, XX, 439.

51 Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", **DİA**, XX, s. 17-19; Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi: Başlangıçtan VII/XIII. Yüzyıla Kadar**, İstanbul 2004, s. 19-20; Carl Brockelman, "İbn Hallikân", **İA**, V/II, s. 745-746; Günaltay, **Tarih ve Müverrihler**, 189-191; Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", **DİA**, s. 17-18; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 151-152; Gök, **Musul Atabeyliği,** 9.

52 Ebû'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed İbn Muhammed İbn İbrahim İbn Ebû Bekr İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân**, Thk. İhsan Abbas, Dâru sadr, Beyrut, 1978, I-VII.

açısından orijinal bilgiler içermemektedir. Üstelik biyografinin bu bölümü olaylardan ziyade Salâhaddin'i metheden şairlerin şiirlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla eser Üçüncü Haçlı Seferi sürecinde meydana gelen gelişmeler hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

### 1.1.10. Makrîzî

Mısır'ın en büyük tarihçilerinden biri olan Makrîzî 766/1365 yılında ilimle uğraşan bir ailenin çocuğu olarak Kahire'de doğdu. Asıl adı kaynaklarda Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Alî İbn Abdilkadir İbn Muhammed el-Makrîzî olarak ifade edilir. Birçok âlimden ders aldı. Bunların en meşhuru mukaddime adlı eseriyle bilinen İbn Haldûn (ö. 1406) idi. Birçok ilim dalıyla uğraştı. Vaizlik ve medrese hocalığı gibi eğitim işlerinde bulunduğu gibi devletin çeşitli kademelerinde de görev aldı. 816/1413 yılında dönemin Memluk Sultanı ile birlikte hacca gitti. Döndükten sonra sadece ilimle uğraştı. 845/1441 tarihinde çektiği uzun bir hastalıktan sonra vefat etti.[53]

Tarih ilminin çeşitli dallarında eserler yazan Makrîzî, İslâm dünyasının önemli kültür tarihçileri arasında yer alır. Mısır tarihiyle ilgili yazdığı eserler sebebiyle bölgenin en büyük tarihçisi addedilmektedir. Tarih alanında birçok eser yazmasına rağmen tezde sadece *el-Hıtat* ve *es-Sülûk* adlı eserlerinden istifade ettik. Mısır topografyasını konu alan ilk eseri hem farklı dillere çevrilmiş hem de çeşitli zamanlarda Arapça aslı basılmıştır. Tezde kaynak olarak kullanılan eser 1997 Kahire baskısıdır.[54] İkinci eseri olan *es-Sülûk* Mısır tarihine dairdir. Farklı zamanlarda çeşitli ciltleri tahkik edilip basılmıştır. Çalışmamızda eserin 1997 yılında Beyrut'ta yapılan baskısı kullanılmıştır.[55] Tezin konusu dikkate alındığında bu eserin daha önemli olduğu görülecektir. Çünkü eser Salâhaddin'in iktidarını

---

53 Eymen Fuâd es-Seyyid, "Makrîzî", **DİA**, XXVII, s. 448-451; Carl Brockelman, "Makrîzî", **İA**, VII, s. 206-208; Günaltay, **Tarih ve Müverrihler**, 352-357; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 208-212; Gök, **Musul Atabeyliği,** 13.

54 Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Alî İbn Abdilkadir İbn Muhammed el-Makrîzî, **el-Mevâiz ve'l-itibâr bi-zikri'l-hıtati ve'l-âsâr**, Thk. Muhammed Zeynhum, Medîha eş-Şerkâvî, Mektebetü'l- medbûlî, Kahire 1997, I-III.

55 Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Alî İbn Abdilkadir İbn Muhammed el-Makrîzî, **es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk**, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1997, I-VIII.

sağlamlaştırmaya çalıştığı 1171 yılından itibaren başlar genelde önceki kaynakları tekrar etmekle birlikte başka kaynaklarda olmayan bilgiler de içerir. Bunlar muhtemelen kaybolmuş eserlerden alınmıştır.

### 1.1.11. Diğer İslâm Tarihçileri

Tez açısından birinci el kaynak olmayan fakat gerekli görüldüğünde istifade edilen birçok ikinci el kaynak mevcuttur. Bunları ismen de olsa zikretmek kaynak değerlendirmesi açısından tamamlayıcı bir görev görecektir. Bu eserler içinde dikkat çekenler şunlardır: **Üsâme İbn Münkız** (ö. 584/1188), *Kitâbü'l-İ'tibâr*;[56] **İbn Cübeyr** (ö. 614/1217), *Rihletu İbn Cübeyr*;[57] **Yâkût el-Hamevî** (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*;[58] **Sıbt İbnü'l-Cevzî** (ö. 654/1256), *Mirâtü'z-zaman*;[59] **İbn Kesîr** (ö. 1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*[60] **Kalkaşendî** (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'şâ*;[61] **İbn Haldûn**'un (ö. 808/1406), *Târîhu İbn Haldûn*;[62] **el-Hanbelî** (ö. 876/1471), *Şifâü'l-kulûb fî menâkıbı benî Eyyûb*;[63] gibi müelliflerin eserlerinden yeri geldikçe istifade edilmiştir.

---

56 Üsame İbn Münkız, **Kitâbu'l-İ'tibâr**, Thk., Philip K. Hitti, Kahire Tarihsiz (Princeton 1930 baskısından). Müellif hakkında bilgi için Bkz. (Ali Sevim, "İbn Münkız", **DİA**, XX, s. 221-222). Ayrıca eser İngilizce'den Türkçe'ye tercüme dilmiştir. Bkz. (Üsame İbn Münkız, **Kitâbu'l-İ'tibar: İbretler Kitabı**, Çev. Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi, İstanbul 2008).

57 Ebû'l-Hüseyin Muhammed İbn Ahmed İbn Cübeyr, **Rihletu İbn Cübeyr**, Dâru sadr, Beyrut 1980. Müellif hakkında bilgi için Bkz. (Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", **DİA**, XIX, s. 400-422).

58 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût İbn Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-büldân**, Dâru's-sadr, Beyrut 1977, I-V. Müellif'in hayatı için Bkz. (Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî" **DİA**, XLIII, s. 288-291).

59 Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebi'l-Muzaffer İbn Kızoğlu et-Türki, **Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân**, Dâiretü'l-maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1951, VIII/I. Müellif'in hayatı için Bkz. (Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA**, XXXVII, s. 87-88).

60 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Thk. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru hicr, Cîze 1998, XVI. Bu eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir: İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi**, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, XII-XIII. Müellifin hayatı için Bkz. (Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", **DİA**, XX, 132-134).

61 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed İbn Alî el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'şâ fi sınâ'ati'l-inşâ**, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1922, I-XIV. Müellif için Bkz. (Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", **DİA**, XXIV, s. 263-265).

62 İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn**, Thk. Halil Şehade ve Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, V. Müellif için Bkz. (Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", **DİA**, XIX, s. 538-543).

63 Ebü'l-Berekât Ahmed İbn İbrahim el-Hanbelî, **Şifâü'l-kulûb fî menâkıbı Benî Eyyûb**, Thk. Nâzım Reşîd, Bağdat 1978.

## 1.2. HAÇLI VEKAYİNÂMELERİ

### 1.2.1. Willermus Tyrensis

Haçlı müellifleri içinde batıda en çok çalışılmış isimdir. 1130 yılında Kudüs'te doğan yazar, eğitimi için Fransa'ya gittikten sonra 1165'te tekrar Filistin'e döndü. 1175 yılında Sur başpiskoposu oldu. Bu unvan ona Tyrensis lakabının verilmesine neden oldu. Bu görevinin başındayken 1185'te veya 1187 yılından önce ölmüştür.[64]

Filistin'e döndükten sonra 1170-1184 yılları arasında *Historia Ierosolymitana* adlı Haçlı Seferleri tarihini kaydettiği eserini kaleme aldı.[65] Birinci Haçlı Seferi'nden itibaren başlayan eser ilk olarak RHC, occ. I'de Latince ve Fransızca neşredildi. Daha sonra İngilizceye tercüme edildi.[66] Eserin bir kısmı Türkçe'ye tercüme edilmiştir.[67] Tezde İngilizce tercümesi kullanılmıştır. Willermus'un 1165'te tekrar Filistin'e dönmesi onu, ölümüne kadar kaydettiği olayların çoğunun şahidi yapmıştır. Eser çalışmamızın konusu göz önünde bulundurulduğunda 1184 yılına kadarki olayları Haçlılar gözüyle anlatan tek kaynaktır. Bu yönüyle önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle Dımaşk (1175) ve Şam (1180) antlaşmalarında bazen çelişse de İbnü'l-Esîr ve Bündârî'yi tamamlayan bilgiler verir. Ayrıca eser, son bulduğu tarihe kadar, antlaşmalara giden süreçler açısından teze zenginlik katmış ve çeşitli tartışmalar yapılmasına neden olmuştur.

---

64 Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 2008, II s. 400; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi 1147-1148**, TTK, Ankara 2003, s. XVII; **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Çev. Ergin Ayan, Ankara 2009, s. 6-7; Gök, **Musul Atabeyliği**, 14-15; Peter Lock, **The Routledge Companion to the Crusades**, Routledge, London-New York 2006, s. 253.

65 Peter W. Edbury, John Gordon Rowe, **William of Tyre: Historian of the Latin East**, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 1. Aslında eser "Historia rerum in partibus transmarinis gestarum" olarak bilinir. Fakat müellifler ismi olmayan kitaba metinde kullanılan unvanın daha uygun düştüğünü ifade etmektedirler. Willermus'un hayatı için bu çalışmanın 13-22 sayfalarına bakılabilir.

66 Willermus Tyrensis (William of Tyre), **A History of Deeds Done Beyond The Sea**, Trans. by. Emily Atwater Babcock and A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943, I-II.

67 **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Çev. Ergin Ayan, Ankara 2009.

### 1.2.2. Ernoul

Hayatı hakkında çok fazla bilgimiz olmayan yazar muhtemelen Ibelin ailesinin himayesinde yaşıyordu. Çünkü bazı olayları onlarla birlikteyken göz şahidi olarak kaydetmiştir. Willermus'un eserine zeyil olarak yazdığı kitap 1228 yılına kadar gelen olayları kaydeder ve *Estoire d'Eracles*[68] olarak bilinir.[69] Tez açısından Willermus'un bıraktığı yerden devam eder. Özellikle 1185 yılı antlaşması için verdiği bilgiler İbnü'l-Esîr'i tamamlar mahiyettedir. Bu bilgiler aynı zamanda antlaşmanın farklı boyutları olduğunu da tesbit eder.

Askalan fethi sonrası Salâhaddin'in Kudüs'ten bir Haçlı heyeti çağırıp şehri teslim etmeleri karşılığında bazı önerilerde bulunduğu bilgisi sadece Ernuol ve ondan istifade eden *La Continuation* adlı eserde mevcuttur.[70] Salâhaddin'in siyaset anlayışının kavranması bakımından oldukça önemli olan bu bilgiler tezimiz açısından önemli bir boşluğu doldurur. Sonraki antlaşmalarla ilgili verilen bilgiler genel anlamda çok farklı olmamakla birlikte bazı tartışmaların yapılmasına katkı sağlamıştır.

### 1.2.3. Ambroise ve Itinerarium Regis Ricardi

Ambroise, Üçüncü Haçlı Seferi ile ilgili on iki bin mısra halinde yazdığı *L'Estoire de la Guerre Sainte* adlı eserin yazarıdır.[71] Bu kitap İngilizceye çevrilmiş,[72] ihtiyaç çerçevesinde tezde kullanılmıştır. Ambroise'nin bu eseri, daha sonra Richard de Templo (bu konuda tartışma vardır) tarafından yazılan *Itinerarium*

---

68 Ernoul, **Chronique d' Ernoul et de Bernard le Tresorier**, Par M. L. De Mas-Latrie. Paris 1871.

69 Helen Nicholson, "Ernoul", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, II, s. 407-408; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 401.

70 **La Continuation de Guilaume de Tyr (1184-1197)**, Publiee Par, Margaret Ruth Morgan, Paris 1982. Edbury tarafından yapılan İngilizce tercümesi Fransızca aslıyla karşılaştırılarak kullanılmıştır (Peter W. Edbury, **The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation**, Ashgate, Hampshire 2007).

71 John Gillingham, "Ambroise", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, s. 60.

72 Ambroise, **The History of the Holy War: Ambroise's Estoire de la Guerre Sainte II Translation**, Trans. by. Marianne Ailes, Notes by. Marianne Alies and Malcolm Barber, Boydell Press, Woodbridge 2003.

adlı eserde oldukça geniş bir şekilde kullanılmıştır. Templo'nun bu çalışması Helen Nicholson tarafından İngilizceye çevrilmiştir.[73] Tezde bu çeviri kullanılmıştır.

Haçlı kaynakları açısından Üçüncü Haçlı Seferi'nin en geniş kaynağı denebilecek bu eserden daha çok antlaşmalara gidilen süreçler çerçevesinde istifade edilmiştir. Özellikle Remle antlaşması sürecinde İbn Şeddâd'ın Müslüman cephesindeki olayları ayrıntılı bir şekilde aktardığı gibi bu kitap da Haçlı cephesinde yaşanan olaylar hakkında en az o kadar ayrıntı verir. Fakat müzakereler konusunda eser oldukça az bilgi verir. Nitekim bu süreçteki görüşmelerin ana kaynağının İbn Şeddâd olduğu ifade edilmişti.

### 1.2.4.Diğer Haçlı Vekayinâmeleri

Tezde genel olarak istifade edilen Haçlı kronikleri yukarıdaki eserler olmakla birlikte başka eserlerden de istifade edildi. Bunlar; birinci bölümde İkinci Haçlı Seferi için istifa edilen **Otto von Freising (ö. 1158)**[74] ve **Odo de Deuil (ö. 1162)**,[75] daha çok Akkâ sonrası için istifade edilen **Benedict of Peterbrough (ö. 1193)**,[76] Kudüs'ün ve Filistin'in Salâhaddin tarafından fethini detaylı bir şekilde aktaran **De Expugnatione**[77] ve **Roger de Hoveden'in (ö. 1201)** yıllığı[78] gibi eserlerden istifade edilmiştir.

---

73 Helen J. Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi**, Ashgate, Aldershot 1997. Eser ve yazarı hakkındaki tartışmalar için çevirinin 1-17 sayfalarına bakılabilir.

74 Otto von Freising, **The TwoCities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D., by Otto, Bishop of Freising**, Trans. by. Charles Christopher Mierow, Colombia University Press, New York 2002.

75 Odo de Deuil, **De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East**, Trans. by. Virginia Gingerick Berry, Colombia University Press, New York 1948. Müellif ve eserleri hakkında detaylı bilgi için Bkz. (Altan, **İkinci Haçlı Seferi,** XIII-XIV).

76 Benedict of Peterborough, **The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I**, Ed. by. William Stubbs, London 1867, II.

77 **De Expugnatione Terrae Sanctae Per Saladinum Libellus**, Ed. by. Josephus Stevenson, Radulphi de Coggeshall Chronicon Anglicanum: Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages, London 1875; Alan V. Murray, "Libellus de Expugnatione Terrae Sanctae per Saladinum Expeditione", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, III, s. 725.

78 **The Annals of Roger de Hoveden**, Trans. by. Henry T. Riley, London 1853, II.

## 1.3. SÜRYANÎ MİHAİL VE DİĞER SÜRYANÎ KAYNAKLARI

Dönemin önemli Süryanî tarihçilerinden olan Mihail 1126 yılında Malatya'da doğdu. 1166 yılında Süryanî Kilisesi patriği oldu. Hayatı ve yaptıkları hakkında çok fazla bilgimiz olmayan müellif 1199 yılında öldü. 1195 yılına kadar gelen Süryanîce ve Süryanî kilisesi merkezli bir dünya tarihi yazdı.[79] Eser önce 1899-1924 yılları arasında Paris'te Fransızca yayımlandı.[80] Daha sonra İslâm tarihi ile ilgili olan kısımları Türkçeye çevrildi fakat yayımlanmadı.[81] İslâm tarihi bağlamında kaynak olan eser tezimizin kapsadığı dönem için birinci el kaynaktır. Fakat müellifin olayların şahidi olmaması ve konulara genel anlamda değinmesi nedeniyle bilgiler oldukça yetersizdir. İlaveten antlaşmalarla ilgili herhangi bir bilgi olmadığından daha çok olayların anlatımında eserden istifade edilmiştir.

Diğer bir Süryanî eser *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*'dir. Tezin ana konusu açısından bilgiler içermemekle birlikte kısmen kullanılmıştır. Tritton tarafından İngilizceye çevrilen bu eserin Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.[82]

Çalışmamızda değerlendirilen son Süryanî müellif Ebu'l-Ferec'dir. Hakkında çok fazla bilgi olmayan müellif 1125-1126 yıllarında Malatya'da doğmuştur. Dil, felsefe, ilahiyat ve tıp tahsil etti. Henüz genç yaşlarında rahip hayatı yaşamaya başladı. Bir müddet sonra da piskopos olarak görevlendirildi. Moğol istilasını gören müellif birçok görev ifa ettikten sonra 1286 yılında öldü.[83] Tezde kullanılan eseri kaynak *Ebü'l-Ferec Tarihi*'dir. Müellifin yazarken Arapça

---

79 Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1098-1118**, İstanbul 1974, s. XXXII; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 129; Gök, **Musul Atabeyliği**, 14-15.

80 J. B. Chabot, **Chronique de Michel le Syrıen: Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)**, Paris 1899-1924, I-IV.

81 **Süryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK basılmamış nüshası, 1944, I-II.

82 **I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

83 Müellifin hayatı ve eserleri için Bkz. (Ebü'l-Ferec, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, I, s. 9-34; Ebü'l-Ferec, **Târîhu muhtasari'd-düvel**, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara 2011, s. 1-3).

ve Farsça İslâm tarihi kaynaklarından da istifade ettiği eser Türkçe'ye çevrilmiştir.[84] Tez konusu ila ilgili olan bilgiler orijinal değildir. Müellifin bir diğer eseri de *Târîhu muhtasari'd-düvel* adlı kitabıdır.[85] Bu eserde çalışmamızla alakalı herhangi bir bilgi mevcut değildir.

## 1.4. ERMENİ TARİHÇİLER

Dönemin Ermeni tarihçileri arasında **Urfalı Mateos** ve zeyli önemli olmakla birlikte çalışma açısından orijinal bir bilgi içermemektedir.[86] Yine de eser çalışmanın ilk kısımlarında gerekli görülen yerlerde kullanılmıştır.

## 1.5. BİZANSLI TARİHÇİLER

Antlaşmalar açısından düşünüldüğünde Bizans kaynakları tez için herhangi bir veri sunmazlar. Fakat İkinci Haçlı Seferi esnasında ve sonrasında Mısır için hâkimiyet mücadelesinde Bizanslı kaynakların verdiği bilgiler önem arz eder. Bu anlamda **Ioannes Kinnamos (ö. 1185)**[87] ve **Niketas Khoniates (ö. 1217)**[88] çalışmada istifade edilen eserler arasında yer alır. Her ikisinin de Türkçe çevirilerinden istifade edilmiştir.[89]

---

84 Ebü'l-Ferec, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, I-II; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 153-154; Altan, **İkinci Haçlı Seferi,** XXIII Gök, **Musul Atabeyliği**, 15; Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı,** 19.

85 Ebü'l-Ferec, **Târîhu muhtasari'd-düvel**, Thk. Halil el-Mansur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Kahire 1997.

86 **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000.

87 Ioannes Kinnamos, **Ioannes Kınnamos'un Historiası 118-1176**, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001.

88 Niketas Khoniates, **Historia: Ioannes ve Manuel Kommnenos Devirleri**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995.

89 Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, XIX-XX; Gök, **Musul Atabeyliği**, 15-16. Haçlı seferleri hakkında bilgi veren İslâm, Latin, Ermeni ve Doğu Roma kaynaklar hakkında değerlendirmeler için Bkz. (Aziz S. Atiya, **The Crusade: Historiography and Bibliography**, Indiana University Press, Bloomington-London 1962; Güray Kırpık, "Haçlı Seferlerin Tarihinin Kaynakları", **Turkish International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/3, Spring 2009, s. 1437-1452).

## 1.6. ARAŞTIRMALAR

Salâhaddin Eyyûbî'nin hayatı, Üçüncü Haçlı Seferi ve o dönemi kapsayan Haçlı tarihi söz konusu olduğunda çok fazla kaynak olduğundan kuşku yoktur. Fakat hem Müslüman hem de Hıristiyan tarihçilerin kayıtlarında bu dönemde yapılan antlaşmalar hakkında çok az bilgi olduğu görülmektedir. Bu zorluktan olsa gerek sadece antlaşmalara hasredilmiş çalışmalar yapılmamıştır. Öte yandan dönemle ilgili yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bunlar genel olarak antlaşmalardan bahsetse de çok az kısmı konuya ilgi duymuştur. Bu vesileyle aynı zamanda bolluğun olduğu araştırma eserler arasında antlaşmalara en çok yer ayıran eserlere öncelik verilmiş diğerleri ihtiyaç duyulduğunda kullanılmıştır.

Salâhaddin ile ilgili yapılmış en geniş çalışma **Malcolm Cameron Lyons** ve **D.E.P. Jackson**'ın 1984 yılında yayımlanan *Saladin: The Politics of the Holy War* adlı eseridir.[90] Tezde bu eserin Türkçe çevirisi İngilizce metinle karşılaştırılarak kullanılmış, bütün dipnotlar çeviri esas alınarak verilmiştir.[91] Bunun dışında Salâhaddin biyografisi ve Üçüncü Haçlı Seferi ile ilgili **Stubbs**, **Stevenson**,[92] **Ehrenkreutz**,[93] **Gibb**,[94] **Minorsky**,[95] **Lane-Poole**,[96] **Edde**,[97] **Holt**, **Möhring**,[98] **Richards**,[99] **Setton,**[100] **Marshall**,[101] **Bernard H**,[102] **Davenport**,[103]

---

90 Malcolm Cameron Lyons, D. E. P. Jackson, **Saladin: The Politics of the Holy War**, Cambridge 1984.

91 Malcolm Cameron Lyons, D.E.P. Jackson, **Selahaddin: Kutsal Savaşın Politikaları**, Çev. Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

92 W.B Stevenson, **The Crusaders in the East**, Cambridge University Press, Cambridge 1907.

93 A. S. Ehrenkreutz, **Saladin**, State University of New York Press, Albany 1972.

94 Hamilton Gibb, **The Life of Saladin: From the Works of Imad ad-Din and Baha ad-Din**, Clarendon Press, Oxford 1973.

95 Viladimir Minorsky, "Prehistory of Saladin", **Studies in Caucasian History**, Taylor's Foreign Press, London 1953.

96 Stanley Lane-Poole, **Selahaddin**, Çev. Nice Damar, Avesta, İstanbul 2012.

97 Anne-Marie Edde, **Saladin**, Trans. by. Jane Marie Todd, The Belknap Press of Harvard University Press, London 2011.

98 Hannes Möhring, **Salaheddin Eyyubi 1138-1193**, Çev. Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

99 Donald Sidney Richards, "The Early History of Saladin", **Islamic Quarterly 17**, 1973, p. 140-159.

100 **A History of the Crusades**, G Ed. by. Kenneth M Setton, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1969 I-V.

**Rosebault**,[104] **Jubb**,[105] **Lev**,[106] **Flahiff**,[107] **Murray**,[108] **Edbury**, **Nicholson**, **Nicolle**,[109] **Runciman**, **Köhler**,[110] **Demirkent**, **Şeşen**, **Ağırakça**[111] ve **Altan**[112] gibi müelliflerin eserleri değerlendirilmiştir. Diğer yandan çalışma boyunca *İA*, *DİA* ve *Türkler* gibi ansiklopedilerin maddeleri gerek görüldükçe kullanılmıştır.

# 2. TEZİN GENEL ÇERÇEVESİ

## 2.1. KONUSU

Tezin konusu, Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığı'yla Yaptığı Antlaşmalardır. Bu çerçevede giriş kısmında antlaşmaların tarihi zeminini anlamaya yönelik bir tasvir yapılmıştır. Haçlılar bölgeye geldikleri tarihten itibaren üstünlüklerini devam ettirmiş, aradaki bazı başarısızlıklar hariç sürekli bir şekilde hâkim oldukları alanı genişletmişlerdir. Fakat İmâdüddin Zengî'nin (ö. 1146) Musul'a atabey olarak atanmasıyla birlikte İslâm dünyası açısından Haçlılarla mücadele yeni bir aşamaya girmiştir. Bu süreç aynı zamanda

---

101 **A History of the Crusades**, Ed. by. Marshall W. Baldvin, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1969, I.

102 Bernard Hamilton, **The Leper King and His Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem**, Cambridge 2000.

103 John Davenport, **Ancient World Leaders: Saladin**, Chelsea House Publisher, Philadelphia 2003.

104 Charles J Rosebault, **Saladin: Prince of Chivalry**, Robert M. McBride &Company, New York 1930.

105 Margaret A. Jubb, **The legend of Saladin in Western Literature and Historiography**, Edwin Mellen Press, Lewiston-Lampeter 2000.

106 Yaacov Lev, **Saladin in Egypt**, Brill, Boston 1999.

107 George B Flahiff. "Deus Non Vult: A Critic of the Third Crusade", **Medieval Studies 9**, 1947, p. 162-188.

108 **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I-IV.

109 David Nicolle, **Hattin 1187: Saladin's Greatest Victory**, Osprey Publishing, Oxford 1998; amlf., **Saladin: Leadership Strategy Conflict**, Osprey Publishing Limited, Oxford 2011; amlf., **The Third Crusade 1191**, Osprey Publishing, Oxford 2006

110 Michael A. Köhler, **Alliances and Treaties between Frankish and Muslim Rulers in the Middle East**, Trans. by. Peter M. Holt, Brill, Leiden-Boston 2013.

111 Ahmet Ağırakça, **Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi**, Akdem Yayınları, İstanbul 2014.

112 Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi 1147-1148**, TTK, Ankara 2003.

Salâhaddin'in siyasetinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çalışmanın zeminini anlaşılır kılmak amacıyla bu kısımda bölgede Müslümanların etkinliğini arttıran temel olaylar konu edilmiştir. Bununla Salâhaddin döneminin daha iyi temellendirilmesi ve anlaşılması amaçlanmaktadır. Antlaşmaların hangi tarihi temelde yapıldığı tasvir edil(e)mezse konu bütünlüğü sağlan(a)mayacağı gibi eldeki verilerle çok yönlü bir bakış açısı geliştirilemeyecek ve ulaşılacak sonuçlar da problemli olacaktır. Bu çerçevede İmâdüddin Zengî'nin Musul'a atabey olarak atanmasıyla başlayan süreç Urfa'nın fethi, İkinci Haçlı Seferi, Askalan'ın düşüşü ve Dımaşk'ın Nureddin Zengî'nin (ö. 1174) hâkimiyetine geçmesiyle tamamlanacaktır.

Birinci bölümde antlaşmaların teorik, siyasî ve tecrübi altyapısı kurulmuştur. Bu bölümde Salâhaddin'in ruhi, zihni ve siyasî anlamda Haçlılarla mücadele evresine hazırlık süreci anlatılmıştır. Bu dönem aynı zamanda Eyyûbî devletinin kuruluş sürecini de kapsamaktadır. Yönetici sınıfından gelen bir ailenin mensubu olan Salâhaddin, ilk tecrübesini babasından almıştır. Sonra Mısır seferleri vesilesiyle amcası Esedüddin Şirkûh (ö. 1169) onun önünü açmış, hayatının en önemli tecrübelerini bu aşamada elde etmiştir. Mısır'da vezir olduktan sonra, kısa bir müddet de olsa babası ön plana çıkmış, yaptığı danışmanlıkla Salâhaddin'e önemli tecrübeler kazandıran büyük bir devlet adamı olmuştur. Salâhaddin'i Haçlılarla mücadeleye hazırlayan bu sürecin tamamlayıcısı kendisine beş yıl boyunca Mısır naibi olarak hizmet ettiği efendisi Nureddin olmuştur. Aralarında bazen sıkıntılar ortaya çıksa da Salâhaddin hiçbir zaman Nureddin'i doğrudan karşısına almamış, onun gölgesi gibi Mısır'da yönetime hâkim olmayı başarmıştır. Nureddin'in vefatıyla tamamlanan birinci bölümde Salâhaddin'in siyaset tarzının oluşum süreci bu anlayış çerçevesinde bütün yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde tezin ana konusunu oluşturan antlaşmaların birinci kısmı ele alınmıştır. Bu süreçte Haçlılarla yapılan antlaşmalar Salâhaddin'in uzun vadeli projesinin ilk ayağını oluşturmaktadır. Nureddin'in uzun çabalar sonucu oluşturduğu bölgesel İslâm birliği, Haçlılarla mücadelenin ana zeminini oluşturuyordu. Fakat onun vefatı sonrasında bu birlik dağılmaya başladı.

Salâhaddin projesini uygulamak için bölgesel birliği sağlamak zorundaydı. Bunun için de Zengî ailesinin bireyleri ve bölgedeki diğer emîrlerle mücadele ederken Haçlıları kenarda tutması büyük bir avantaj oluşturacaktı. İşte bu süreçte Haçlılarla yapılan antlaşmaların amacı Müslümanlar arasındaki ihtilaflara onları karıştırmamaktı. Bu çerçevede ikinci bölümde 1175-1185 yılları arasında yapılan üç farklı antlaşma söz konusu edilmiştir. Buna göre ilk olarak antlaşmalar öncesi süreç özetlenmiş, sonra antlaşmalar tartışılmış, en sonda da antlaşmaların bozulmasının nedenleri ele alınmıştır.

Son ve üçüncü bölümde ise Salâhaddin'in Haçlılara yönelik siyasetinin sonuçlarını verdiği dönem ele alınmıştır. Bu dönemde yapılan antlaşmalar cihad merkezli ve Haçlıları bölgeden tamamıyla atma amacına yöneliktir. İlk antlaşma olan Kudüs'ün fethi antlaşması, Hittîn sonrası emanla alınan şehirlerin en büyük örneği olduğu için Salâhaddin'in siyaset anlayışının zirvesini de oluşturur. Diğer antlaşmalardan farklı olarak bu antlaşma bozulmamıştır. Çünkü Müslümanlar kesin bir şekilde üstün durumdadır ve artık Haçlıların antlaşmaya ihanet edebilecek güçleri kalmamıştır. Bundan sonra bu bölüm altında ele alınan iki antlaşma doğrudan Üçüncü Haçlı Seferi ile bağlantılı olan antlaşmalardır. Biri iki yıl süren kuşatma sonunda Akkâ'nın Haçlıların eline geçmesine sebep olan eman antlaşması ki bu antlaşmayı bozan taraf yine Haçlılar olmuştur. Diğeri de Üçüncü Haçlı Seferi'ni bitiren Remle antlaşmasıdır.

## 2.2. KAPSAMI VE SINIRLARI

Tezin genel çerçevesini Salâhaddin Eyyûbî'nin Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı geliştirdiği mücadele biçimi, kendine has siyaset tarzı ve taraflar arasında yapılan antlaşmalar oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle tez Nureddin'in vefatı sonrası Haçlılarla mücadele görevini üstlenen Salâhaddin'in oluşturduğu siyaset tarzının yapılan antlaşmalar ve diplomatik ilişkiler üzerinden okunma çabasını kapsamaktadır. Bu ilişkilerin tarihi 15 Mayıs 1174'te Nureddin'in vefatıyla başlar, 1 Eylül 1192 Remle Antlaşmasıyla sona erer. Bu süreç aynı zamanda, Salâhaddin'in Suriye'ye ve Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına hâkim olma sürecidir. Bu müddet içinde Salâhaddin, bölgedeki Haçlı devletleriyle birçok antlaşma

yapmıştır. Fakat tezin konusu sadece Kudüs Krallığı'yla yapılan antlaşmaları kapsamaktadır. Bu antlaşmaların bazılarında herhangi bir atıf olmamasına rağmen Kudüs merkezde yer alıyordu. Çünkü antlaşmalar, Müslümanlar açısından Kudüs'ün fethine giden yolu kolaylaştırıcı ve ön açıcı bir niteliğe sahipti. Zaten Haçlılar da elde ettikleri toprakları, temelde de Kudüs'ü, söz konusu antlaşmalarla korumak istiyorlardı. Antlaşmaların ikisi Kudüs'ün, Salâhaddin tarafından fethedilmesinden sonrasına aittir. Bunlar, Üçüncü Haçlı Seferi sürecinde yapılan antlaşmalardır. İlki Kudüs'ün dâhil olmadığı fakat Haçlılar için Kudüs'ü geri alma hedefine giden yolu açan; Müslümanlar için ise onu güvenceye alma amacına hizmet eden antlaşmadır. Son antlaşmanın ana teması ise Kudüs'tür. Zira Haçlılar bütün gayretlerine rağmen şehri ele geçirememiş ve antlaşmayla Kudüs'ün Müslümanlara ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.

## 2.3. AMACI

Türkiye'de Salâhaddin Eyyûbî ve onun yaşadığı dönemi içeren Haçlı seferleri ile ilgili yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte Avrupa'da ve Arap dünyasında bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Salâhaddin'in Haçlılarla mücadelesinde takip ettiği siyaset tarzını antlaşmalar üzerinden değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Onun biyografisini yazan araştırmacılar antlaşmalara değinseler de bunlar çok sınırlı bir şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla bu konudaki eksikler göz önünde bulundurulmuş, böylece araştırma yapılırken Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlılarla mücadelesinde takip ettiği mücadele yöntemi Siyasî antlaşmalar üzerinden yeniden yorumlanma çabasına girilmiştir. Çalışmada daha önce de ifade edildiği gibi onun mücadelesinin üç büyük amacı olduğu düşüncesinden yola çıkılmış ve bu amaçların antlaşmalara yansımaları bilimsel olarak incelenmiştir. Buna göre onun birinci hedefi Nureddin Zengî'nin sağladığı birliği devam ettirmek ve daha ileride bütün Müslümanları, tıpkı ilk dönem İslâm tarihinde olduğu gibi, bir çatı altında toplamaktı. İkinci hedefi Kudüs'ü fethetmek, üçüncü hedefi ise Haçlıların işgal ettiği İslâm topraklarını

onlardan geri almak ve onları geldikleri yerlere geri göndermekti.[113] Böylece Salâhaddin'in bu amaçlarını gerçekleştirme süreci işlenirken nasıl bir siyaset takip ettiği tartışılarak elde ettiği sonuçlar gözler önüne serilecektir.

## 2.4. YÖNTEMSEL ÇERÇEVE

Tez yazımında yöntem olarak çeşitlilik tercih edilmiştir. Planlandığı şekilde tezin bölümleri hangi yöntemleri kullanmayı gerekli kılıyorsa onlar kullanılacaktır. Fakat bunlar sınırsız olmayacaktır. Tezin bütünlüğü çerçevesinde bu yöntemler tasvir, tartışma ve açıklama üçlüsüyle sınırlandırılmıştır. İhtiyaca göre sadece birinin, ikisinin veya her üçünün kullanılacağı bölümler olacaktır.

Tezin tarihi zeminini oluşturan kısım yöntem olarak tasvir ağırlıklı işlenmiştir. Birinci el kaynaklardan derlenen bilgiler ana konuyu destekleyici bir şekilde sınıflandırılmış ve tasvir edilmiştir. Bu çerçevede bölgede Müslümanların güçlendiği fikri temel alınmış, bunun da Salâhaddin'in siyasetine giden yolu açan ana zemin olduğu vurgulanmış ve tasvir bu çerçeve üzerine bina edilmiştir. Fakat nadiren de olsa gerektiği yerlerde çeşitli açıklamalara yer verilmiş ve konu bazı yönlerden tartışılmıştır.

Birinci bölüm tasvir, açıklama ve tartışmanın birlikte yapıldığı bir alan olacaktır. Çünkü Salâhaddin'in yetişme dönemini kapsayan bu bölüm duruma göre her üç tekniğin kullanılmasını gerektirmektedir. Mesela doğumundan Mısır'ın fethi esasında amcasıyla katıldığı seferlere kadar bazı konular sadece tasvir edilmiş, problemli olduğu için bazıları da gerekli tartışmalar yapılarak konular sonuca bağlanmaya çalışılmıştır.

Antlaşmaların merkezde yer aldığı ikinci ve üçüncü bölümler ise daha çok tartışma merkezli işlenmiştir. Bu bölümlerde elde edilen bilgiler dikkatli bir şekilde kullanılmıştır. Çünkü birinci el kaynaklarda/kroniklerde bazı antlaşmalarla ilgili çok az bilgiye, bazılarıyla ilgili de çok farklı bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgilerden kullanışlı olanları metin içerisinde, diğerleri de gerek görüldüğü yerde dipnotlarda

[113] Salâhaddin tam olarak burada siyaset anlayışı gereği yerli ve işgalci Hıristiyan ayırımı yapmıştır. Bu çerçevede yerli Hıristiyanlar toplumun doğal parçası olarak kabul edildiği için kiliselerini yönetme ve inançlarını özgür bir şekilde yaşama hakkı verilmiştir.

değerlendirilmiştir. Metinde kullanılan bilgiler mümkün olduğu ölçüde farklı yönleriyle ele alınmış, karşılaştırılmış, tartışılmış ve nihayetinde değerlendirilerek bir sonuca bağlanmıştır.

## 2.5. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Müslüman liderler ve devlet adamları, devlet yönetimi ve siyasi işlerde güçleri yettiğince Hz. Peygamberi ve onun yolundan giden büyükleri örnek alma çabasında olmuşlardır. Merkezinde Hz. Peygamberin yer aldığı bu siyaset anlayışını Müslüman âlimler *Şer-i siyaset* olarak tanımlamışlardır.[114] Kur'an ve Sünnet temelli inşa edilen bu kavram İslam siyaset ilkelerinin pratik alanda en iyi şekilde uygulanması olarak ifade edilebilir. Fakat teori ile pratiğin uyumu her zaman imkân dâhilinde değildir. Hatta bütün bir İslam tarihi göz önünde bulundurduğunda bunun beklenen düzeyde olmadığı söylenebilir. Konunu bu yönüyle ilgili çeşitli tartışmalar yapılabilir fakat temel ilkelerinin *Ahlak, Adalet* ve *Merhamet* olduğu İslam Siyaset anlayışının uygulanmasının her yöneticinin başarabileceği bir işi olmadığı ifade edilmelidir.

Hz. Peygamber ideal İslam siyasetinin en büyük uygulayıcısı olma bakımından Müslüman yönetici ve siyasetçiler için rehberdir. Peygamber Efendimiz yukarıda ifade edilen ilkeler çerçevesinde dönemin İslam toplumuna ve diğer topluluklara adalet çerçevesinde muamele etmiştir. Onu takip eden Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Ömer İbn Abdülaziz dönemleri teori ile pratiğin uyuşması bakımından ideal İslam siyaset ve yönetim anlayışı çerçevesinde birinci tabakayı oluştururlar. On ikinci yüz yıla gelinceye kadar birçok Müslüman devlet adamı ve siyasetçi bu siyaset anlayışını gücü nispetinde uygulamaya koymaya çalıştı. Söz konusu asırda Müslümanların sıkıntı çektiği belirsiz bir dönemden sonra Müslüman yöneticiler yine çıtayı yükseltmiş ve *şer-i siyaset* anlayışını ilk dönem gibi olmasa da teori ile pratiği büyük oranda buluşturmayı başardıkları söylenebilir. İkinci tabaka uygulayıcıları olarak ifade edebileceğimiz bu yöneticiler arasında Nureddin

---

[114] Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 116. Şer-i siyaset kavramı ile ilgili kitap yazan İslam düşünürleri mevcuttur. Eserin aslı ve Türkçe tercümesi için Bkz. (İbn Teymiyye, **es-Siyâsetü'ş-şeriyye**, Thk. Beşir Muhammed Uyun, Mektebetu dârü'l-beyân Dımaşk 1985; amlf., **Siyaset: es-Siyâsetü'ş-şeriyye**, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul 1985).

Zengî ve Salâhaddin Yusuf İbn Eyyûb öncü isimler olarak kabul edilebilir.[115] Araştırmamızın konusu olan Salâhaddin Eyyûbî'nin siyaset anlayışı işte bu geleneğin devamı ve geleneğe yaptığı katkı çerçevesinde ele alınacaktır. Bu elbette Selâhaddin'in kendine has yönleri olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine o bu geleneğe sıkı sıkıya sarılmakla birlikte onu selefinden ve haleflerinden ayıran önemli özellikleri olduğu belirtilmelidir.

Haçlılar, on birinci yüzyılın sonunda, Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs ile birlikte Şam (Suriye-Filistin) bölgesinin bir kısmını işgal ettiler. Bölgedeki Müslümanlar için büyük bir yıkıma neden olan bu durum, İslâm dünyası açısından bir ilki ifade ediyordu: Yabancı bir güç ilk defa İslâm'ın merkezi sayılabilecek topraklarda at koşturuyordu. Başlangıçta büyük şoku üstlerinden atan yerli halk, Haçlı işgaline karşı direnmeye çalıştıysa da bölgedeki bölünmüş yapı buna engel oldu. Fakat günübirlik yaklaşımlar zamanla yerini planlı-programlı mücadeleye bıraktı. Bunun ilk örneğinin, yönetimde ve Haçlılarla mücadelede önemli bir istikrar yakalayan, İmâdüddin Zengî olduğu ifade edilmelidir. Onun bıraktığı yerden devam eden oğlu Nureddin Zengî döneminde Eyyûbî ailesinin katkısıyla Haçlılarla mücadele daha sistemli bir hale geldi. Nihayetinde bu süreç, Salâhaddin Yusuf İbn Eyyûb döneminde Kudüs'ün yeniden fethedilmesiyle zirveye ulaştı. Bu çerçevede önceki mücadele yöntemlerine ilaveten kendine has bir siyaset biçimi geliştiren Salâhaddin'in, Haçlılarla, uzun vadeli mücadele planları yapan en önemli lider olduğu söylenebilir.

Yukarıda ifade edildiği gibi İslam siyaset geleneğinden beslenen Salâhaddin'in siyaset anlayışı iki yönlü olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi içinde yaşadığı İslâm toplumuna hitap eden kurucu yöndür. Onun siyasetinin bu yönü, Müslüman toplumların Salâhaddin'in belirlediği ideallere odaklanmasını sağlamıştır. Mısır bu anlamda karşılık veren ilk bölgedir. Hem Mısır hem de sonraki dönemde Suriye'de yaptığı uygulamalara bakıldığında Salâhaddin'in siyasetinin İslâm toplumlarına bakan yönünün üç boyutlu olduğu anlaşılmaktadır: Birincisi *psikolojik* boyuttur ki bu onu hem kendisiyle barışık ve amaçlarıyla uyumlu hale getirecek hem de toplumu duygusal olarak etkisi altına alacaktır. *Ahlak*

[115] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 56.

ilkesi temelinde işlevsel olan bu boyut, aynı zamanda Salâhaddin'in samimiyet yönünü de ortaya koyuyordu. Böylece kişisel bakımdan liderliği sağlam bir zemine oturmuş oluyordu. İslâm topluluklarına yönelik ikinci boyut da *toplumsal/sosyal* boyuttur. Bu boyut çeşitli kademelerde görev alırken yaptığı uygulamalarla onun liderliğinin pratize edilmesini ve toplumun farklı kesimlerinde karşılık bulmasını sağlamıştır. Bu yönüyle İslâm toplumları Salâhaddin'e *adalet* ve *merhamet* ilkelerinin işlevsel olabileceği bir alan açmıştır. Bunun en büyük aracı da *cömertlik* olmuştur. İslam tarihinde birinci tabakadan sonra *cömertlik* konusunda Selâhaddin'e ulaşabilecek ikinci bir örnek olmadığı söylenebilir.[116] Bu vasfıyla *toplumsal* alanı iyi bir şekilde değerlendiren Salâhaddin genelde istediği sonucu elde etmiştir. Hatta bu sonuçların onun amaçlarının bir kısmının gerçekleştiği ilk alan olduğu söylenebilir. Selâhaddin'in siyaset anlayışında *psikolojik* ve *sosyal* boyutların birlikte ortaya çıkması ve etkili olması İslâm toplumlarında Salâhaddin'e olan *güvenin* oluşmasını sağlamıştır. Böylece onun, İslâm toplumlarına bakan siyaset yönü sağlam bir temel üzerine oturmuş oluyordu. Onun siyasetinin üçüncü boyutu ise daha çok bölgede İslâm birliği kurma çabalarını yoğunlaştırdığı dönemde muhalifleriyle yaşadığı çatışmalardır. Buna *savaş* boyutu da denebilir. Salâhaddin bu tür mücadelelere girdiği esnada oldukça dikkatli davranmış, fakat yine de tepki çekmekten kurtulamamıştır.

Salâhaddin'in siyasetinin İslâm toplumlarına bakan yönünün sağlam bir zemine oturması, onun siyasetinin Haçlıları hedefe koyan ikinci yönünü ortaya çıkartmıştır. İslâm toplumuna yönelik uygulamalar onun lider olarak benimsenmesini sağlamıştır. Birinci yön sağlam temeller üzerine inşa edilince *özgüven* ortaya çıkmış, bu da ikinci yönün sonuca ulaşmasında etkili olmuştur. Böylece düşmana yönelik hamlelerin alt yapısı kolayca oluşmuştur. Bu sayede Salâhaddin Haçlılara yönelik uzun vadeli bir siyaset geliştirebilmiştir. Tezin temel iddiasının anlaşılır kılınabilmesi için aktarmak zorunda kaldığımız Salâhaddin'in siyaset tarzının İslâm toplumlarına bakan bu yönü, konunun asıl mecrasının dışında

[116] Bu konudaki en büyük örnek Selâhaddin'in Mısır'da vezir olmasından sonra bütçeyi kullanımda çok müsrif olduğu düşüncesiyle Nureddin'in Mısır maliyesini denetlemek üzere müfettiş göndermesidir. Başka bir örnek de Kudüs'ün fethi sonrası devletin kasasına giren paranın tamamını dağıtması sonucu yeni seferler için emirlerinden para borç etmesidir.

kaldığı için işlenmeyecektir. Çünkü tezin asıl konusu olan antlaşmalar, onun siyaset tarzının Haçlılara yönelik olan ikinci yönüyle alakalıdır.

Salâhaddin'in siyasetinin ikinci yönü, İslâm topraklarını işgal eden Haçlı unsurlarına yöneliktir. Müslümanların zihninde dışardan gelen, istilacı ve katliamcı ordular olarak yer edindikleri için, bu unsurların mutlaka İslâm coğrafyasının dışına çıkarılması gerektiği düşünülüyordu. Son dönemde Haçlılara karşı oluşan mücadele tecrübesi, bölgedeki Müslümanların birlikte hareket etmelerini zorunlu kılmaktaydı. Nureddin'in vefatı, oluşan birliğin dağılmasıyla sonuçlandığı için de her şeye yeniden başlamak gerekmekteydi. Bu vesileyle daha önce tecrübe edildiği gibi Haçlılarla mücadelede günübirlik hareket etme siyasetini bir tarafa bırakıp uzun vadeli kesin sonuçlar almaya yönelik stratejiler geliştirmek zorunluydu. Salâhaddin'in siyasetinin ikinci yönünü oluşturan bu adımın birinci boyutunda *diplomasi*[117] ikinci boyutunda *savaş* yer almaktaydı. Diplomasi o dönem için devletlerarasında ilişkileri düzenleyen ve sorunları çözen bir mekanizma olarak düşünüldüğünde Salâhaddin'in kendine has yönünün tam olarak burada ortaya çıktığı görülecektir. Onun için diplomasi merkezdeydi. Eğer bu yolla sorunlar çözülecek veya istenilen sonuçlar elde edilecekse riskli olan savaşa girmeye gerek yoktu. Aksi halde eğer düşmanları onu savaşa zorlarlarsa da bunu her iki taraf için en az kayıpla atlatmanın yollarını arardı. Yani güç kullanımı/savaş onun için diplomasinin bir aracıydı. Düşmanını görüşme yapmaya zorlamak için güç kullanırdı. Mesela Salâhaddin hiçbir zaman masaya oturmayı kabul eden düşmanla savaşmayı sürdürmemiş veya teslim aldığı bir şehrin halkını kılıçtan geçirmemiştir. Aksine onun siyaseti en az kayıpla en verimli sonucu elde etme çabasıydı. Kısacası güç kullanımı onun siyasetinde düşmanın imha etmeye yönelik değil, aksine kendisinin istediği noktaya gelmesini sağlayacak şekilde zorlayıcı bir sebep olarak kullanılmıştır. Salâhaddin'i düşmanlarından ayıran en büyük özellik bu noktada

---

[117] Konu bağlamında kullanılması bakımından diplomasi, siyaset bilimcilerin tanımladığı gibi sadece kalıcı temsilcilerle yürütülen sürekli ilişkiler olarak alınmamıştır (Temel İskit, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 69). Genel olarak siyaset bilimciler ortaçağ için diplomasi kavramının kullanılmasının doğru olmadığını söyleseler de Salâhaddin döneminde geçici elçiler vasıtasıyla da olsa İslâm dünyası ve batı arasındaki ilişkiler, orta çağın en yoğun dönemini yaşamıştır. Bugünkü gibi olmasa da o gün yapılanın diplomasi ve uluslararası ilişkiler olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

ortaya çıkmaktadır. Bu ikisinin alt yapısını *tolerans* ve rakibe/düşmana *saygı* oluştururken; *adalet, ahlak* ve *merhamet* kavramları da göz ardı edilmemiştir. Bütün antlaşmalarda bu üç ilke istisnasız bir şekilde uygulanmıştır. Mesela bölgede yaşayan Hıristiyan tebaa Haçlı kuvvetlerine destek olmalarına karşın, Salâhaddin onlara siyaset anlayışındaki *merhamet* ilkesi çerçevesinde muamelede bulunmuştur. Diğer yandan bu üç ilkeyi tamamlayan *cömertlik* ve *özgüven* Selâhaddin'e has uygulama biçimleriyle Haçlılara yönelik siyasetinde kendini olabildiğince hissettirmiştir. Özellikle antlaşmaların uygulamasında bunlarla ilgili ileri düzeyde örnekler verilecektir.

Salâhaddin Eyyûbî'nin siyaset tarzını açıklayan *psikolojik, toplumsal/sosyal, diplomasi* ve *savaş* boyutları birbirinden bağımsız değerlendirilemez. Bunlar birbirini tamamlayan temel öğeler olmakla birlikte tezde işlenen konu çerçevesinde *diplomasi* merkezde yer almaktadır. Yani antlaşmalar açısından diğer üç öğe, temel olmakla birlikte ayrıca *diplomasinin* zeminini de oluştururlar. Bunlar olmadan *diplomasi* tek başına bir anlam ifade etmez. Fakat neticede bu unsurların tümü varılmak istenen hedef için birer *araç* vazifesi görürler. Buradaki *araç* kavramı *pragmatist* veya *Makyavelist*[118] bir anlayışın yansıması değildir. Elbette yapılan siyasetten amaç, bireysel veya kamusal fayda elde etmektir. Fakat Salâhaddin'in siyasetinde bunu tamamlayan ya da sınırlayan önemli bir unsur *ahlak* olduğu için hem yöntem hem de sonuç olarak *pragmatizmin* vardığı noktadan oldukça farklı bir yere varır. Diğer bir ifadeyle Salâhaddin'in siyaset anlayışı *Makyavelist* anlayışın aksine *gücü* değil de *hakkı* üstün tutan bir anlayıştır. Bu anlayış toplumun belirli kesimlerini değil, tamamını memnun etmeyi hedeflemiştir. Salâhaddin günlük hayatında bütün benliği ve samimiyetiyle "Allah'ın ipine sımsıkı sarılmış" ve hayatı boyunca bu yaşantısını kesintisiz bir şekilde sürdürmüştür. Böylece o, bu

[118] Bu kavramların anakronik bir durum ortaya çıkardığının farkındayız. Ama iddiamızın anlaşılır kılınabilmesi için kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Makyavelizm genel anlamıyla şu şekilde tanımlanabilir: "Amaca ulaşmak için her türlü aracın kullanılmasının, bütün yolların denenmesinin meşru olduğu; bizzat amaçlarının kendilerinin araçları meşru kıldığı görüşüne dayalı, siyasette ahlaki ilkelerin işlevsizliğini ve esas belirleyici faktörün güç olduğunu savunan anlayış" (Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 1991, s. 184-185) . Ayrıca konuyla ilgili tartışmalar için Bkz. Armağan Öztürk, "Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 181-204.

davranışıyla genelde toplumdan kopuk olan yönetici kesimden farklılaşarak toplumun merkezine daha da yaklaşmıştır.

Salâhaddin'in siyaset anlayışında görünür hedefler *araç* olarak tek bir amaca hizmet ederdi: Allah'ın rızasını elde etmek. Yani bölgede İslâm birliğini kurmak, Kudüs'ü fethetmek ve Haçlıları işgal ettikleri topraklardan çıkarmak asıl amacın araçlarıydı. Bununla birlikte gayeye ulaşmanın yolu varılmak istenen amaca uygun olmalıydı. Daha önce de ifade edildiği gibi yani hedefe giden her yol mubahtır anlayışıyla hareket eden *Makyavelist* bir anlayış olamayacağı muhakkaktı. Dolayısıyla Salâhaddin'in siyaset anlayışının temelini oluşturan *ahlak, adalet* ve *merhamet* ilkeleri metod-amaç birlikteliğini, bütünlüğünü ve uyumluluğunu oluşturur. Onu seleflerinden ayıran en önemli özelliği *Cömertlik* ise bu üçünü tamamlayan önemli bir unsur olarak onun siyasetinde belirgin bir hale gelir.[119] Bu bütünlük Mısır'da vezir olmasıyla görünür hale gelmiş ve zaman içerisinde olgunlaşarak kendine has bir siyaset anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da dönemi itibariyle değerlendirildiğinde İslâm siyaset anlayışını zirveye taşınması anlamına gelmektedir. Buna göre onun siyaset tarzının pratik yansımaları dört alanda belirgin bir şekilde tezahür etmiştir. Bunlar; bireysel olarak Salâhaddin'de *psikolojik* etkileri, yönettiği halk kitleleri üzerinde *toplumsal* tesirleri, düşman karşısında ise *diplomasi* ve *savaş* boyutlarıyla tezahür etmiştir. Bu dört alan tabiatları gereği geçişken bir özelliğe sahiptir. Salâhaddin bu ilkeler üzerine inşa ettiği İslâm siyaset anlayışını vezirlik döneminden itibaren başarılı bir şekilde uygulamıştır.

Salâhaddin'in mücadelesini üzerine inşa ettiği siyaset anlayışının uzun vadeli üç temel hedefi vardı: Bunlardan birincisi parçalanmış durumda olan Müslümanları birleştirip büyük İslâm birliğini[120] yeniden kurmak, ikincisi Kudüs'ü

---

[119] Salâhaddin'i seleflerinden ayıran iki temel nokta vardır: Birincisi devletin bütün hazinesini dağatacak kadar eli açık ve cömert olması. Mesela bazen kazandığı zaferlerden sonra elde ettiği gelirin tamamını askerlerine dağıttığı için bir sonraki sefer için emirlerden para borç etmek zorunda kalmıştır. İkincisi O, genelde esirleri maddi bir gelir elde etmekten ziyade Haçlı işgali aştındaki şehir ve kaleleri kurtarmak için kullanmıştır. Mesela Hittîn zaferinde esir ettiği Haçlı liderlerini hâkim oldukları yerlerin teslim edilmesi karşılığında serbest bırakmıştır.

[120] Bu noktaya iki farklı açıdan bakılabilir: Birincisi söz konusu İslâm birliği hedefi bölgeseldi. İkincisi evrenseldi. Aslında Salâhaddin'in mücadele stratejisine baktığımızda her iki yönde de

yeniden fethetmek, üçüncüsü de Haçlıları bölgeden tamamen çıkarmaktı. Birbirini tamamlayan bu üç hedefe ulaşmak için ısrarla sürdürülmesi gereken bir mücadele azmine ihtiyaç vardı. Biri olmadan diğerleri de olamazdı. Ya da birincisini gerçekleştiremediğinizde ikincisi ve üçüncüsüne ulaşmanız imkânsızdı. İşte bunu gerçekleştirmek için de Salâhaddin insanların gönüllerine hitap eden bir siyaset geliştirdi. Bu yolla hem içinde olduğu toplumu memnun etmeyi sağladı hem de düşmanı, en kısa yoldan ve en az kayıpla bertaraf etmeyi başardı. Nitekim bu siyaset anlayışı sonucudur ki Salâhaddin'in Haçlılarla mücadelede elde ettiği başarı Haçlı tarihini kendisinden önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırmıştır.

# 3. SALÂHADDİN ÖNCESİ BÖLGEDE GENEL DURUM

## 3.1. İMÂDÜDDİN ZENGÎ VE URFA'NIN FETHİ

Birinci Haçlı Seferi'nde (1096-1099) bölgedeki otorite boşluğundan istifade eden Haçlılar Şam[121] bölgesinde üç devletçik kurmayı başarmışlardı. Bunlardan ilki 10 Mart 1098'de kurulan Urfa Haçlı Kontluğu, ikincisi aynı yıl kurulan Antakya Prinkepsliği, üçüncüsü de 1099 yılında kurulan Kudüs Haçlı Krallığı idi.[122] Sonraki yıllarda üstünlüklerini sürdüren Haçlı kuvvetleri 1109 da Trablus'ta dördüncü ve son devletçiği kurmuş, böylece bölgede denge kısa bir müddet de olsa Haçlılar lehine oluşmuştur.[123] Bu süreçte, Haçlı devletçikleri, büyük miktarda olmasa bile, topraklarını sürekli genişletmelerine rağmen iki sebepten dolayı büyük başarılar

emareler vardır. Buna rağmen evrensel bir İslâm birliği hedefi güttüğünü söylemek onun siyaset anlayışıyla daha çok uyuşmaktadır.

121 İslâm tarihi kaynaklarında Şam olarak ifade edilen bölge; Kuzeyde Maraş'tan başlayıp aşağı doğru bütün batı Fırat havzasından Güneydeki Tayy dağlarına kadar, Batıda Bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan Hatay'dan Mısır sınırındaki el-Ariş arası Akdeniz sahilinin tamamını kapsamaktadır (Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, III, 312). Kısaca Şam bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir kısmı ile Suriye, Filistin, Ürdün ve Lübnan gibi ülkeleri kapsayan bir coğrafyadır.

122 Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 73, 81, 89.

123 Birinci Haçlı Seferi sonunda kurulan Haçlı devletleri için Bkz. (P. M. Holt, **Haçlı Devletleri ve Komşuları**, Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007). Haçlı Seferlerinin anlamı ve amaçları üzerine değerlendirmeler için Bkz. (Jonathan Riley-Smith, **Haçlılar Kimlerdi?**, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005; amlf., **The First Crusade and the İdea of Crusading**, Continuum, London-New York 2003; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Haz. Ebru Altan, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 1-19).

elde edememişlerdir: Bunlar kendi aralarında birlik sağlayamamaları[124] ve Müslümanların ilk yıllardaki şoku üzerlerinden atıp karşılık vermeye başlamalarıdır. Özellikle İmâdüddin Zengî'nin 521/1127 yılının ikinci yarısında Musul'a Selçuklu Atabeyi olarak atanması[125] bölgede yeni bir güç unsurunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.[126] Çünkü onun gelişiyle bölgedeki kargaşa zamanla son bulmuştu.[127] Nitekim bu durum Haçlılarla yapılan mücadelede bir dönüm noktası olarak tanımlanmaktadır.[128]

İmâdüddin Zengî dönemine kadar bölgedeki Müslüman emîrlerin Urfa'yı fetih çabaları sonuç vermemişti. Onun dönemine gelindiğinde Urfa kontluğunu II. Joscelin de Courtenay (ö. 1159) yönetiyordu.[129] Söz konusu şahıs fırsat buldukça çevredeki Müslüman topraklarına yağma hareketlerinde bulunmaktan çekinmiyordu.[130] Bu yönüyle Urfa Kontluğu, Haçlı devletçiklerinin en güçlü ileri karakoluydu.[131] Fakat kont, komşuları olan Hıristiyan devletleriyle ilişkilerinde yeteri kadar hassas değildi. Bu çerçevede Bizans imparatorluğu ve Antakya Prinkepsliği ile araları bozulmuştu. Kudüs Krallığı da yardım edebilecek durumda olmadığından Urfa Kontu adeta yalnızlaşmıştı.[132]

Uzun vadeli bir plan izleyen İmâdüddin Zengî, zor da olsa Urfa kontluğunu çevreleyen bölgede birliği sağlamış, şehri doğu ve güney yönlerinden kıskaca almış, Urfa'ya yapacağı saldırı için fırsat kollamaya başlamıştı. Nitekim çok

---

124 Willermus, II, 141. 1143-1163 yılları arasındaki olayların Türkçe çevirisi için yukarıda ismi verilen Erin Ayan'ın hazırladığı tercümeye bakılabilir.

125 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 243.

126 Ali Muhammed Sallâbî, **Eyyûbîler Devleti: Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi**, Çev. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yayınları, İstanbul 2010, s. 110.

127 Holt, **Haçlılar Çağı**, 41.

128 Ramazan Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, ISAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 20.

129 **Urfalı Mateos**, 297. Urfa Haçlı Prinkepsliğinin dördüncü ve son kontu, Joscelin II de Courtenay olarak bilinir. 1113 yılında doğmuş, 18 yaşındayken babasının ölümü üzerine Urfa Kontu olmuştur. Onun döneminde kontluk son bulmuş fakat II. Joscelin 1159 yılına kadar yaşamıştır (Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu**, 101; Christopher Macevitt, "Joscelin II of Courtenay", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006. II, 698).

130 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 3-6.

131 Lane-Poole, **Selahaddin**, 65.

132 Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 78-79.

geçmeden İmâdüddin Zengî'nin kurduğu istihbarat teşkilatı[133] Joscelin'in Urfa'dan ayrıldığı bilgisini iletmişti.[134] Bu haber üzerine önce öncü bir birlik göndermiş sonra da kendisi asıl orduyla birlikte Urfa'yı kuşatmak üzere yola çıkmıştı.[135]

Aralık 1144 başında şehir önünde karargâh kuran Zengî, hemen saldırıda bulunmadı.[136] İslâm tarihi kaynaklarıyla hemfikir olan Süryanî vakanüvisler, İmâdüddin Zengî'nin İslâm savaş hukuku gereği şehri emanla almak istediğini, bunun için şehirdekilere can ve mal emniyeti garantisiyle teslim olmalarını teklif ettiğini, fakat bu teklifin reddedildiğini aktarırlar.[137] Bunun üzerine yapılan ilk saldırıda şehre büyük zayiat verdirildi. Kuşatmanın uzamasına istemeyen İmâdüddin Zengî savunmacılara ikinci kez şehri emanla teslim etmeleri teklifinde bulundu. Fakat talep yine reddedildi.[138] Bunun üzerine İslâm ordusu şiddetli bir saldırı başlattı. Uzun süreli bir savunma için yeterli sayıda askerin bulunmadığı şehrin surları İslâm ordusunun şiddetli saldırıları sonucu yıkılınca şehir 24 Aralık 1444'te İmâdüddin Zengî tarafından fethedildi.[139] Kuşatma yirmi sekiz gün sürmüştü.[140]

Dönemin Hıristiyan tarihçileri Urfa'nın fethini büyük katliamlar eşliğinde anlatsalar da ölümlerin çoğunun şehirde savunma yapanların hatalarından

---

133 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 67.

134 Bu esnada Joscelin'in nereye gittiğiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Konuyla ilgili bilgi için Bkz. (**Süryani Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım 1042-1195**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK basılmamış nüshası, 1944, s. 125; **I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, 65; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 331; Willermus, II, 140; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, II, 142-143; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 193; Holt, **Haçlılar Çağı**, 43).

135 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 436; **I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, 51-52.

136 Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi1118-1146**, TTK, 2. Baskı, Ankara 1994, II, 144. Kitapta Urfa'nın kuşatıldığı tarih ile ilgili tartışmalara genişçe yer verilmiştir.

137 **I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, 53; Süryani Mihail, **Vakainame**, 125-126; İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 437; İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 68-69.

138 Süryani Mihail, **Vakainame**, 126; Ephrem-Isa Yousıf, **Süryani Vakanüvisler**, Çev. Mustafa Aslan, Doz Yayınları, İstanbul 2009, s. 251; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, II, 146.

139 Ephrem, **Süryani Vakanüvisler**, 200-201, 251; **I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, 53; Süryani Mihail, **Vakainame**, 126; Willermus, II, 140-143; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi,** II, 144; Birsel Küçüksipahioğlu, "Haçlı Devletleri", **Türkler**, VI, s. 689.

140 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 331.

kaynaklandığını itiraf ederler.[141] İmâdüddin Zengî muhtemelen şehirde savunma yapanların şımarık tavırları yüzünden askerlerinin şehri bir müddet yağmalamalarına izin verdi. Fakat sonradan bu fikrinden vazgeçip onları durdurduğu ve yerli halkın can emniyetinin sağlanması ile yağmalanan mallarının geri verilmesini emrettiğini ve askerlerin buna uyduğu bilinmektedir.[142] Öyle ki Zengî esir alınan piskopos Basilius'un cesaretini görünce halkı geri getirip tekrar canlandırmak için şehri ona tevdi etti. İmâdüddin Zengî şehit edilinceye kadar bu piskoposun şehirde büyük bir nüfuzu vardı.[143] Diğer yandan Urfa'da şehri savunan yaklaşık yüz kişilik Haçlı grubu ise istilacı olmaları hasebiyle idam ile cezalandırılmışlardı.[144]

26 Cemaziyelahir 539/24 Aralık 1144 yılında Zengî'nin dört Haçlı kontluğundan birinin başkenti olan Urfa'yı alıp,[145] Urfa Haçlı Kontluğuna son vermesi, Müslümanların şimdiye kadar Haçlılara vurduğu en büyük darbe olmuş ve Haçlıların bölgedeki hâkimiyetinin sarsılmaya başladığının habercisi olmuştur. Zengî bu başarıyla İslâm dünyasında bir kahraman haline gelmişti.[146] Kaynaklar Urfa'nın fethini "Nihayet rüzgâr tersine dönüyordu."[147] veya "fetihlerin fethi"[148] ifadeleriyle anlatır. Bu fetih, Müslüman liderler arasında benimsenen ve nihai hedefi Kudüs olan bir stratejinin parçası olduğu için "Kudüs'e giden yol Urfa'dan

---

141 **Urfalı Mateos**, 298; Willermus, II, 143; Süryani Mihail, **Vakainame**, 126; Ephrem, **Süryani Vakanüvisler**, 200-201, 251.

142 Süryani Mihail, **Vakainame**, 126; İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 437; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 332; İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 69; Ephrem, **Süryani Vakanüvisler**, 201, 251; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 94; Lane-Poole, **Selahaddin**, 143.

143 Süryani Mihail, **Vakainame**, 128.

144 **I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, 56; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, II, 148.

145 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 436; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 331; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, II, 328; Holt, **Haçlılar Çağı**, 43. Urfa'nın, Zengî tarafından fethedildiği tarihle ilgili tartışmalar ve detaylı bilgi için Bkz. (Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, II, 147).

146 Holt, **Haçlılar Çağı**, 43. Poole İmâdüddin Zengî'nin başarısını "Müslümanın üstünlüğünün çaresiz göründüğü bir zamanda, Haçlılara karşı İslâm'ın üstünlüğüne dayanır" ifadesiyle açıklar (Lane-Poole, **Selahaddin**, 59).

147 Ephrem, **Süryani Vakanüvisler**, 202.

148 Lane-Poole, **Selahaddin**, 67. Ona göre "Latin krallığının en büyük dayanağı kökünden sökülmüştü."

geçer"[149] sözüyle formüle edilmiştir. Salâhaddin dönemine gelinceye kadar bu siyaset halk tabanında gerekli karşılığı bulacak ve nihayetinde Kudüs'ün fethi ile sonuçlanacaktır.

İmâdüddin Zengî açısından Urfa'nın seçilmesi iyi bir stratejik hedef olmuştur. Çünkü Urfa'nın mevcut Haçlı kontlukları içerisinde en kuzeyde yer alması hem kontluğu yalnızlaştırmış hem de diğer Haçlı kontluklarının yardımlarını geciktirmiştir. Böylece Zengî, şehri alacak kadar yeterli zaman elde edebilmiştir. İmâdüddin Zengî'nin stratejik bir hata yapıp Antakya Prinkepsliği'ni hedef alsaydı kuzeyde ve güneyde bulunan Haçlı devletleri yardıma gelecek, böylece Zengî üç yönden sarılıp kolayca imha edilebilecekti. Fakat o, bunun hesabını iyi yapmış olmalı ki önce Urfa kontluğunu topraklarının içine hapsetmiş, en uygun zamanda da son darbeyi vurmuştu. Urfa'nın fethi, Zengî'nin Musul'da göreve başlamasıyla Müslümanların var olan görünürlülüğünü pekiştirmiş, bölgede yeni bir gücün ortaya çıktığını ilan etmiştir. Nitekim bu yeni güç karşısında gerilemeye başlayan Haçlılar bir daha Müslümanlar karşısında sürekli bir üstünlük elde edemeyeceklerdir.

Urfa'yı kaybettikten sonra elinde sadece Telbaşir ve civarı kalan Joscelin orada ikamet etmek zorunda kaldı.[150] İmâdüddin Zengî'nin 15 Eylül 1146'da[151] şehit edilmesi üzerine Urfa'yı geri alma umuduna kapıldı ve şehir halkını ikna etmeyi başardı.[152] Joscelin, Keysun Senyörü Baudouin ile birlikte şehirdeki Ermenilerin yardımıyla belirlenen günde Urfa'ya girip şehirdeki Müslüman halk esir alsa da iç kaledeki Müslüman birlik hızlı davranıp direnişe başlamış ve

---

149 Ağırakça, **Salâhaddin Eyyûbî**, 61.

150 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 342.

151 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 444; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 339; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, II, 328. İmâdüddin Zengî hakkında detaylı bilgi için Bkz. (Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi: 521-541/1127-1146**, Atatürk University Press, Erzurum 1978; amlf., "Zengî", **İA**, XIII, s. 526-532; Osman Gürbüz, "XII. Yüzyıl İslâm Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2012, Sayı 38, s. 51-66; Gülay Öğün Bezer, "Zengî, İmâdüddin", **DİA**, XL, s. 258-261; amlf., "Zengîler", **Türkler**, IV, s. 803-813; Fazıl Bayat, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği", **Türkler**, IV, s. 814-819; Hamilton Gibb, "Zengi and Fall of Edessa", **A History of the Crusades**, Ed. by. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Second Edition, London 1969, I, p. 449-462)

152 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 110-111.

Nureddin'e haber göndermişti. Çok kısa sürede Urfa önüne gelen Nureddin şehri geri almış ve tehlikeyi bertaraf etmişti.[153]

Urfa'nın tekrar Haçlılar tarafından işgal edildiğini haber alan Nureddin Zengî, kardeşi Seyfeddin Gazi'den daha atik davranmış, bizzat kendisi Urfa önüne gitmiş kardeşi ise sadece asker göndermekle yetinmiştir. Fakat kardeşinin gönderdiği askerler şehrin kurtarılmasına yetişememiş Nureddin Urfa'dan Haleb'e dönerken onlarla yolda karşılaşmıştır.[154] Böylece şehir, Nureddin'in hâkimiyetinde kalmış kardeşi de buna razı olmuştur.[155] Bu vesileyle Haçlılarla mücadelede liderlik doğal olarak Nureddin'e intikal etmiştir. İmâdüddin Zengî'nin öldürülmesinden sonra Haçlılar onun kendilerinden aldıkları toprakları geri alabilecekleri umuduna kapılmışlardı fakat Haleb'te yerine geçen oğlu Nureddin ilk günden Haçlılarla mücadelesini sıkı tutmuş ve onların umutlarını söndürmüştü.[156] Nureddin'in kısa sürede duruma hâkim olması, Urfa kontluğunun tekrar kurulması hayalini ebediyen sona erdirmişti.

## 3.2. İKİNCİ HAÇLI SEFERİ

Urfa'nın İmâdüddin Zengî tarafından fethedilmesi Haçlı Seferleri tarihinde önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bölgeye geldiklerinden bu yana ilk defa bu kadar büyük bir hezimet yaşayan Haçlılar için süreç artık tersine işlemeye başlamıştı. Urfa'nın Müslümanlar tarafından fethedildiği bilgisi Avrupa'ya ulaştığında hem Papalık merkezinde hem de halk arasında büyük bir şoka sebep olmuştu. Bunun üzerine doğudan gelen ısrarlı talepler karşısında Papa III. Eugenius (ö. 1153), 1 Aralık 1145 tarihinde yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmesi için çağrıda

---

153 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 450; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 342; **Urfalı Mateos**, 299; Süryani Mihail, **Vakainame**, 135-136; **I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, 65; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 383; Nikita Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn; Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 / 1118-1174)**, Institut Français de Damas, Damas 1967, II, 397; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, II, 153-154; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 81. Holt bu esnada öldürülen yerli Hristiyanlardan Nureddin'i sorumlu tutmaktadır. Oysa dönemin kronikleri bile onu bu kadar suçlamamışlardır (Holt, **Haçlılar Çağı**, 44).

154 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 342.

155 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 111.

156 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 348.

bulundu.[157] İkinci Haçlı Seferi olarak bilinen bu sefer yaklaşık iki yıl süren bir hazırlık döneminden sonra ilk defa Avrupa'nın iki büyük kralının katıldığı ve o günün şartlarında çok büyük orduları ihtiva eden bir seferdir.

### 3.2.1. Hazırlıklar ve Yolculuk

Urfa'nın Müslümanlar tarafından alınması önce bölgedeki Haçlılar arasında sonra da söylentiler ve hacılar aracılığıyla haberi alan Avrupa'da şok etkisi meydana getirmiştir.[158] Kudüs Kraliçesi Melisende (ö. 1161) ve Antakya Prinkepsi Raymond (ö. 1149) Antakya'ya bağlı Cebele piskoposu Hugue'ün başkanlığında bir elçilik heyetini yardım istemek üzere çeşitli hediyelerle Roma'ya gönderdiler.[159] Papa III. Eugenius[160] doğudaki Haçlı devletlerinin ve asilzadelerinin acil yardım çağrılarından sonra[161] 1 Aralık 1145'te yeni bir Haçlı Seferi yapılması için Fransa kralı VII. Louis (ö. 1180), asilzadeleri ve Fransa'da oturan bütün Hıristiyanlara yönelik bir bulla (ferman) yayınladı.[162]

Papanın yayımladığı ve İkinci Haçlı Seferi'ne çağıran fermanda kaybedilen Urfa olduğu halde Urfa'yı kurtarma çağrısı yoktur. Metinde daha çok Kudüs Kilisesi'nin tehlikede olduğu anlatılmaktadır. Nitekim seferi vazetmekle görevlendirilen Bernard de Claivaux (ö. 1153)[163] mektuplarında Kudüs'ün kaybedilmesi tehlikesine dikkat çekmektedir. Yani bu mektuplar Urfa'yı alarak bölgede güçlenen Müslümanların, bir gün mutlaka Kudüs'ü ve Antakya'yı da

---

157 Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 12.

158 Willermus, II, 163.

159 Otto von Freising, **The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D., By Otto Bishop of Freising**, Trans. by. Charles Christopher Mierow, Colombia University Press, New York 2002, s. 443; Willermus, II, 179; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 205; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 10.

160 Christopher MacEvitt, "Eugenius III, Pope (d. 1153)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006. II, 414-415.

161 Willermus, II, 179; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 10.

162 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 206; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 101; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 12

163 Holt, **Haçlılar Çağı**, 44; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 210; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 101; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 17.

alacaklarına dair Haçlıların açık endişelerini ifade etmektedir. Dolayısıyla Haçlılar, Urfa'nın bir daha geri alınamayacağı düşüncesini kabullenmişlerdi.[164]

Aziz Bernard'in çalışmaları sonucu Fransa Kralı VII. Louis ve vasalları haçı ilk kabul edenler oldu.[165] Aynı toplantıda İkinci Haçlı Seferi ordularının bir yıl sonra, yani gelecek paskalyada, yola çıkmasına karar verildi.[166] Toplantıdan sonra Aziz Bernard, Haçlı Seferine katılımı arttırmak için ülkeleri dolaşmaya devam etti. Bir müddet sonra da Alman İmparatoru III. Conrad (ö. 1152) ve sayısız soylu haçı kabul etti.[167] Çalışmalarını titizlikle yürüten Aziz Bernard İkinci Haçlı Seferine büyük bir katılımın olmasını sağlamıştı. Nitekim belirlenen tarihlere yakın önce Alman sonra da Fransız orduları yola çıkmıştı.[168]

### 3.2.2. İslâm Dünyasında Durum ve Seferin Yankıları

İkinci Haçlı Seferi'nin hedefi Suriye-Filistin bölgesiydi. Seferin rotası göz önüne alındığında Anadolu'nun büyük bir sıkıntı çekeceği aşikârdı. Dolayısıyla seferden en çok etkilenenler bu bölgelerde hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti, Zengîler ve Dımaşk Atabeylikleri olacaktı.

İkinci Haçlı Seferi ordularının yola çıktığı haberleri gelmeye başladığında Bizans ile Anadolu Selçuklu Devletleri Anadolu'da savaş halindeydi. Bu haberlerden endişeye kapılan Manuel (ö. 1180) ve I. Mesud (ö 1155) antlaşma yapmanın her iki taraf için daha doğru olacağı sonucuna vardılar.[169] Haçlı ordularıyla mücadele etmek düşüncesiyle Bizans'la çatışmayı sona erdirmek için I. Mesud, Manuel'e Antalya'nın iç bölgelerinde aldığı yerleri ve Brekena'yı

---

164 Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 13-14.

165 Odo de Deuil, **De profectione**, 9; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 211; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 17.

166 Odo de Deuil, **De profectione**, 11.

167 Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 103; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 21.

168 Willermus, II, 164; Kinnamos, **Historia**, 56-57; İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 462; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 353; Niketas, **Historia**, 44; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 212-215; Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, 12; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 18-25.

169 Kinnamos, **Historia**, 54; Süryani Mihail, **Vakainame**, 139; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 220; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 103; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 44.

(Parakana) iade etmişti.[170] Böylece her iki devlet de Haçlı ordularına karşı hazırlık yapma imkânı elde ettiler. Süryanî Mihail antlaşmadan sonra Bizans imparatoru Manuel'in, Haçlıları çeşitli bahanelerle tam iki yıl geciktirdiğini söyler.[171] Aslında sürece bakıldığında bunun çok da haklı bir suçlama olmadığı görülecektir. Fakat yine de bu antlaşma Haçlılar tarafından Bizans'ın Hıristiyanlığa ihaneti olarak algılandı ve sefere katılan kralların Manuel'e şüpheyle bakmalarına neden oldu.[172] Buna rağmen İstanbul'a gelen Haçlı orduları ve krallarının tavrı Manuel'in bu hamlesinin haklılığını ortaya koymaktadır.

Bizans'a karşı savaşı sonlandıran I. Mesud, kendi topraklarından geçecek olan Haçlı ordularından dolayı büyük bir gerginlik içindeydi. Sultanın tedirgin olması gayet anlaşılabilir bir durumdu. Çünkü Birinci Haçlı Seferi'nin korkunç sonuçlarını bizzat babası I. Kılıçarslan (ö. 1107) yaşamıştı. Dolayısıyla elinden geldiğince çabuk davranıp ciddi tedbirler almaya yöneldi. Bu amaçla bir yandan şehir ve kaleleri tahkim ettirirken diğer yandan da Müslüman devletlere yardım çağrısında bulundu.[173] Willermus endişeyi abartsa da I. Mesud'un, gelen yardımlarla bu çok büyük ordulara karşı direndiği ve her ikisine de büyük darbeler indirdiği bilinmektedir.

Suriye'de Musul merkezli Zengî Atabeyliği hüküm sürmekteydi. Atabeyliğin kurucusu olan İmâdüddin Zengî 1144 yılında Urfa'yı Haçlılardan alarak İkinci Haçlı Seferi'nin başlamasına neden olmuştu. Fakat Zengî henüz bu zaferinin tadını çıkaramadan Caber kalesini kuşattığı bir esnada kendi adamları tarafından öldürüldü.[174] Yeni bir Haçlı Seferi hazırlıklarının tüm hızıyla sürdüğü bir dönemde böyle bir kayıp, bölgenin tekrar istikrarsızlaşması ve Haçlı işgaline açık hale gelmesi demekti. Bu durum aynı zamanda bölgede güçlenmeye başlayan

---

170 Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken, İstanbul 2004, s. 208.

171 Süryani Mihail, **Vakainame**, 139.

172 Odo de Deuil, **De profectione**, 55; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 220; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 103; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 44.

173 Willermus, II, 166; Süryani Mihail, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'un Bizans'la savaşmadan önce Bağdat, Horasan ve Diğer Türk beylerinden yardım aldığını kaydeder (**Vakainame**, 139). Muhtemelen İkinci Haçlı Seferi başlayınca bu yardım kuvvetleri Anadolu'da kaldılar.

174 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 443.

Müslümanların tekrar zayıflaması ihtimalini de gündeme getirmişti. Diğer yandan bölgedeki Müslümanların bu sınavdan başarıyla çıkması, yeni yapının sağlam temeller üstüne oturduğunun göstergesi de olacaktı. Nitekim gelişmeler Haçlıların beklediği gibi seyretmedi. Babaları İmâdüddin Zengî'nin topraklarını kendi aralarında bölüşen Nureddin[175] ve Seyfeddin Gazi (ö. 1149)[176] herhangi bir güç mücadelesine girmeden bölgeyi birlikte yönettiler. Özellikle Nureddin'in Ermenilerin ihaneti sonucu elden çıkmak üzere olan Urfa'ya süratli bir şekilde varıp Joscelin'i oradan çıkarması, hemen ardından Haçlı işgali altındaki topraklara yaptıkları akınlar ve sonraki yıl Haçlılardan Artah'ı alması, Haçlıların sevincini kursaklarında bırakmış ve babasından daha çetin bir düşmanla karşı karşıya olduklarını anlamışlardı.[177]

Suriye'de hüküm süren ikinci güç Böriler idi. İkinci Haçlı Seferi ordularının doğudaki franklarla birleşerek kuşattığı Dımaşk'ı tecrübeli bir komutan olan Muînüddin Üner (ö. 1149),[178] Börî oğullarından Mücîrüddin Abak (ö. 1169)[179] adına yönetmekteydi.[180] İmâdüddin Zengî'nin ölümü bu zeki devlet adamının harekete geçmesine neden oldu ve Necmeddin Eyyûb'un idaresinde olan Baalbek şehrini kuşattı. Kuşatmanın uzun sürmesi nedeniyle yaşanan su kıtlığı ve herhangi bir yardımın gelmemesi, Necmeddin Eyyûb'un şehri antlaşma ile Üner'e teslim etmesine neden oldu. Böylece hem Dımaşk hâkimi Üner topraklarını genişletti hem de Salâhaddin'in babası Eyyûb, Dımaşk'ın büyük emîrleri arasına girdi. Çünkü antlaşmayla kendisine Dımaşk ovasında birçok köy verilmişti.[181] Nureddin ile Üner arasındaki olumsuz olan bu ilk ilişkiye rağmen sonraki süreçte Nureddin'in

---

175 Nureddin Mahmud batıda Haçlılarla mücadeleye daha elverişli olan Haleb şehrini kendine merkez edindi. Bu tercihiyle Haçlılardan sürekli toprak alarak devletini geliştirme ve genişletme imkânı buldu.

176 İmâdüddin Zengî'nin büyük oğlu olan Seyfeddin daha doğuda yer alan ve babasının başkenti olan Musul'u kendine merkez yaparak devletini kurdu. Fakat bu devlet uzun ömürlü olamadı.

177 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 348.

178 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 463.

179 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 353.

180 Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 51. Tuğteginliler için Bkz. (Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabekliği: Tog-Teginliler**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985; Gülay Öğün Bezer "Tuğteginliler", **DİA**, XLI, 349-351).

181 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 449; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 345; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 24.

Dımaşk'ı ele geçirme niyetini fark eden Üner onunla iyi geçinmeyi tercih etti. Nitekim İkinci Haçlı Seferi ordularının Suriye'ye gelişinden bir yıl önce yaptığı antlaşmayla kızını Nureddin'le evlendirerek hem akrabalık ilişkileri kurdu hem de ittifak yapmış oldu.[182] Böylece Dımaşk güvenceye alınmış oldu.

Yeni bir Haçlı Seferi için orduların yola çıktığı haberleri bütün bölgede endişeyle karşılanmıştı. Bu endişeyi biraz abartıyla anlatan Willermus, Anadolu topraklarının korkup kaçan insanlar yüzünden yalnızlaştığını söylemektedir.[183] Dönemin kronikleri Avrupa'daki en güçlü yöneticiler olan Alman ve Fransız kralların ve birçok asilzadenin katıldığı, sayılamayacak kadar çok askeri olan Haçlı ordularının yola çıktığını ve amaçlarının bütün İslâm dünyasını ele geçirmek, Müslümanları imha etmek ve İslâm yerine Hıristiyanlığı ikame etmek olduğunu yazarlar.[184] Endişenin bu kadar büyük olmasının en önemli nedeni ilk defa iki imparatorun bir Haçlı Seferine birlikte katılmalarıydı.[185] Ayrıca daha önceki Haçlı Seferinin sonuçlarını tecrübe eden bölgedeki insanların tedirgin olmaları doğaldı. Çünkü Haçlıların, Anadolu'dan Kudüs'e kadar geçtiği yerlerde yaptığı katliamlar ve en son kutsal beldedeki 70.000 insanı kılıçtan geçirmeleri, insanların hafızalarında iyice yer etmişti. İnsanlar bunları düşündükçe dehşete kapılıyor ve eğer ciddi bir önlem alınmazsa aynı akıbetin kendilerini de beklediğini düşünüyorlardı. Fakat bu defa gözden kaçırılan bir durum vardı: Müslümanlar bölgede güçlü bir unsur haline gelmişti ve artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Çünkü Müslümanlar Birinci Haçlı Seferi ve sonrasında meydana gelenlerden gerekli dersleri çıkarmış ve tedbirlerini almışlardı.

Diğer yandan İslâm dünyasına olumlu haberler de gelmiyor değildi. Mesela bununla ilgili İslâm tarihi kaynaklarında detaylı tasvirler yapılmaktadır: Haçlı ordularının yola çıktığı haberini duyan Müslümanlar bir yandan birbirlerine yardım ederek ordular toplarken diğer yandan kalelerini onararak ciddi hazırlıklar yaptılar. Selçuklu kuvvetleri İstanbul'dan sonra İslâm topraklarına giren Haçlıların

---

182 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 450; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 51.

183 Willermus, II, 166.

184 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 461; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 353; Süryani Mihail, **Vakainame**, 139.

185 Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 209.

peşlerinden ayrılmadı. Haçlılar dar geçitlerden ve yollardan geçerken onlara saldırıp birçoğunu etkisiz hale getirdi. Erzak sıkıntısı ve Müslümanların aldığı önlemler Haçlıları açlık ve yorgunluktan güçsüz düşürdü. Yüksek fiyatlar vermelerine rağmen erzak bulamamaları Haçlıların büyük bir kısmının hastalık ve açlıktan ölmesine neden oldu. İbnü'l-Kalânisî bu haberlerin 542/1147 yılının sonuna kadar peş peşe gelmesi Müslümanları rahatlattığını ve onların özgüvenini arttırdığını kaydetmiştir.[186]

### 3.2.3. İstanbul'dan Kudüs'e

10 Eylül 1147'de İstanbul önüne ulaşan Alman ordusu çeşitli sıkıntılar sebebiyle oyalanmadan Kadıköy bölgesine nakledildi.[187] Orada bir müddet dinlenen ordu III. Conrad önderliğinde Manuel'in uyarısına rağmen daha kısa olduğu için İznik üzerinden Akşehir-Konya yönüne doğru yoluna devam etti. Fakat Manuel'in başka bir tavsiyesine uyarak ordusunda savaşçı olmayan ve ordu için yük teşkil eden yayaları Otto von Freising idaresinde Denizli üzerinden Antalya'ya gönderdi.[188] Fakat bu grubun büyük kısmı Denizli yakınlarında Anadolu Selçuklu kuvvetleri tarafından yok edilmiştir.[189]

Bizans rehberleri eşliğinde yoluna devam eden III. Conrad'ın komutasındaki Almanların asıl kuvveti, Manuel gerekli tedbirleri aldığı için Bizans topraklarında herhangi bir yiyecek sıkıntısı çekmemişti.[190] Fakat ordunun Selçuklu topraklarına girmesiyle hem yol hem de yiyecek sıkıntısı Alman ordusunun 26 Ekim 1147'de Eskişehir'deki (Dorylaion) Sarısu Irmağı kenarında imparator ve maiyeti hariç Anadolu Selçuklu ordusu tarafından imha edilmesiyle sonuçlanmıştır.[191]

---

186 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 462.

187 Odo de Deuil, **De profectione**, 51; Willermus, II, 166-168; Kinnamos, **Historia**, 58-64; Niketas, **Historia,** 43-44; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 217-221; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 105-106; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 35, 54-59.

188 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 222; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 59-60.

189 Odo de Deuil, **De profectione**, 113.

190 Niketas, **Historia**, 44.

191 Alman ordusunun imha edilmesiyle ilgili tartışmalar için Bkz. (Odo de Deuil, **De profectione**, 91; Kinnamos, **Historia**, 64; Niketas, **Historia**, 44; Süryani Mihail, **Vakainame**, 139; Willermus, II, 169-172; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 222; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 106; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 62-65).

Fransa Kralı VII. Louis, Almanlardan bir ay sonra İstanbul'a vardı. III. Conrad hakkında aldığı yanlış bilgi onu heyecana getirip hızlı bir şekilde Anadolu'ya geçmesini sağladı. Fakat konu hakkındaki gerçek bilgileri İznik'te bizzat sefil haldeki III. Conrad'dan alınca yolculuk hakkındaki fikirlerini değiştirmek zorunda kaldı.[192] İki imparator ortak bir kararla Bizans arazisi içinde kalıp güneyden sahil yolunu takip ederek Denizli ve Antalya üzerinden Kudüs'e gitmeyi uygun gördüler.[193] Fakat yaralı halde bulunan III. Conrad, Manuel'in teklifi üzerine yola devam etmeyerek İstanbul'a döndü.[194] Manuel tarafından iyi bir şekilde karşılanıp misafir edilen Conrad kışı İstanbul'da geçirdi. Sağlığına kavuştuktan sonra Bizans imparatorunun yüklü para desteği ve bir Bizans filosuyla Kudüs'e doğru yelken açtı.[195] Conrad yakın adamlarıyla Nisan ayında Akkâ'da karaya çıktı.[196] Oradan büyük bir heyecanla karşılandığı Kudüs'e gitti.[197]

Bu arada birleşik orduyla Denizli istikametinde yoluna devam eden VII. Louis bir yandan erzak sıkıntısı çekiyor diğer yandan da Anadolu Selçuklu kuvvetleri tarafından sürekli saldırılara uğruyordu.[198] Buna rağmen Fransız ordusu Menderes nehri kenarında1 Ocak 1148 tarihinde Anadolu Selçuklu kuvvetlerine büyük zayiat verdirmiş ve büyük miktarda ganimet elde etmişti.[199] Haçlılar bu zaferin coşkusuyla 4 Ocak 1148'de Denizli'ye vardılar. Fakat halk korkudan şehri boşalttığı için erzak bulamadan oradan ayrılmak zorunda kaldılar.[200] Toparlanıp Haçlıları takip etmeye devam eden Selçuklu kuvvetleri Kazıkbeli Geçidi'ni aşarken

---

192 Fransa imparatoru VII. Louis, III. Conrad'ın tavsiyesi üzerine sahil yolundan devam etmeye karar vermiştir (Ebru Altan, "Anadolu'da Haçlılarla Savaş 1097-1190", **Tarih Dergisi**, Sayı 47 (2008), İstanbul 2009, s. 88).

193 Kinnamos, **Historia**, 65-66; Willermus, II, 172-173; Süryani Mihail, **Vakainame**, 139; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 223-224; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 106-107; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 60-77.

194 Odo de Deuil, **De profectione**, 109; Kinnamos, **Historia**, 67; Willermus, II, 174.

195 Kinnamos, **Historia**, 68.

196 Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 107.

197 Willermus, II, 181

198 Odo de Deuil, **De profectione**, 109.

199 Odo de Deuil, **De profectione**, 113.

200 Willermus, II, 175; Odo de Deuil, **De profectione**, 115; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 225.

saldırıya geçti.[201] Büyük bir hezimet yaşayan VII. Louis canını zor kurtardı.[202] Buna rağmen sonraki gün ordunun düzenini yeniden sağladı. Fakat Anadolu Selçuklu kuvvetlerinin saldırıları altında ancak 20 Ocak 1148'de yorgun ve bitkin bir halde Antalya'ya ulaşabilmişti.[203]

Bizans valisi Fransa kralını hürmetle karşıladı ve ona yardım etmek için elinden geleni yapmaya çalıştı.[204] Orada yapılan tartışmalar sonucu Louis maiyetiyle birlikte deniz yoluyla Kudüs'e yelken açtı. Ordunun kalanı ise kara yoluyla yürüyüşüne devam etti fakat çok az kısmı yaza doğru Antakya'ya ulaşabildi.[205]

Fransa kralı 19 Mart 1148'de Antakya'nın Samandağ'ı (Süveydiye, St. Symeon) limanında karaya çıktı.[206] Yoldaki bütün olumsuzluklara rağmen hala kralın yanında 100.000 den fazla asker vardı.[207] Büyük beklentiler içinde olan Antakya Prinkepsi Raymond, batıdan gelen bu taze gücü heyecanlı bir şekilde karşılamaya gitti. Çünkü O, Fransa Kralının katkısıyla topraklarını genişletmeyi düşünüyordu.[208] Fakat Louis'i Haleb'e taarruz etmeye ikna edemeyince araları bozuldu ve Kral adeta kaçarcasına, gizlice şehirden ayrılıp Kudüs'e doğru yola çıktı.[209] Neticede ne Nureddin tarafından sıkıştırılan Antakya Prinkepsi Raymond ne Urfa'yı kaybettikten sonra Tellbaşir'le yetinmek zorunda kalan Joscelin ne de Trablus kontu II. Raymond (ö. 1152), yardım için gelen Haçlı kuvvetlerinden istifade edebildiler.[210] Oysa İkinci Haçlı Seferi'ne sebep olan asıl olay Urfa'nın Müslümanlar tarafından fethiydi. Bu öfkeyle yola çıkmış Haçlı orduları bölgeye

---

201 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 226.

202 Odo de Deuil, **De profectione**, 117-119; Willermus, II, 176-177; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 88. Odo, Selçuklularla Bizanslıların birlikte harekete ettikleri iddiasındadır.

203 Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 93.

204 Odo de Deuil, **De profectione**, 129.

205 Odo de Deuil, **De profectione**, 133, 139, 141-142; Willermus, II, 179; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 97-98.

206 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 227,231; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 98.

207 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 463.

208 Willermus, II, 179.

209 Willermus, II, 180-181.

210 Willermus, II, 182; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 231-232; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 101.

vardıklarında asıl amaçlarını unutmuş büyük bir hezimete sebep olacak başka maceralara girmişti.

### 3.2.4. Dımaşk Kuşatması ve Sonuçları

1148'in yazına doğru önce Alman İmparatoru sonra da Fransa Kralı Kudüs'e vardı. Orduları ise peyderpey gelemeye devam ediyordu.[211] Sevinçle karşılanın misafirler bir müddet dinlendikten sonra 24 Haziran 1148'de Akkâ'da Müslümanlara karşı yapılacak olan seferin hazırlıkları ve stratejisini konuşmak üzere birçok din adamı ve askeri liderin katıldığı bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıya Antakya, Trablus ve Urfa kontları, Louis'e olan kırgınlıklarından ve İkinci Haçlı Seferi'ndeki beklentilerinin karşılanmamasından dolayı, katılmamışlardı.[212] Uzun süren tartışmalardan sonra Haçlı ordusunun, kolay bir şekilde alabileceklerini düşündükleri Dımaşk'ı kuşatmak üzere, Temmuz ayında Taberiye'de toplanması kararlaştırıldı.[213] Haçlılar şehri alacakları konusunda kendilerine o kadar güveniyorlardı ki doğulu kontlar Dımaşk topraklarını kendi aralarında bölüştürmüşlerdi bile.[214]

Dımaşk'ın öneminden dolayı bu karar doğru görülebilirdi. Fakat Haçlı devletlerine tehlike oluşturan asıl güç Üner değil, Nureddin Zengî idi. O dururken Kudüs Krallığı'yla iyi geçinmeye çalışan Üner'in idaresindeki Dımaşk'a saldırmak kuşkusuz mantıksız ve o derece stratejiden yoksun bir karardı. Bu karar akraba olsalar da birbirlerinden uzak duran her iki ismin yakınlaşmasına neden olacaktı.[215] Buna rağmen Haçlılar kendilerine güveniyor ve Dımaşk'ı kesin bir şekilde alacaklarına inanıyorlardı.[216] Bu arada seferin kendilerine karşı yapılacağını haber alan Dımaşklılar savunma için gerekli tedbirleri almaya başladılar.[217]

---

211 Willermus, II, 181, 183; İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 462-463; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 102.

212 Willermus, II, 184; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 232.

213 Willermus, II, 186; İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk,** 463.

214 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 463.

215 Holt, **Haçlılar Çağı**, 44-45; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 233-234; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 105-106.

216 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 353.

217 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 463; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 234.

Haçlıların şimdiye kadar çıkarabildikleri en büyük ordu olan İkinci Haçlı Seferi ordusu belirlenen yerde ve tarihte toplanıp Dımaşk'a doğru harekete geçti.[218] 24 Temmuz'da Dımaşk çevresindeki meyveliklerin önünde karargâh kuran Haçlılar yaptıkları ilk saldırıda büyük bir başarı gösterip meyvelikleri ve şehrin önündeki nehri ele geçirip surların dibine kadar sokuldular.[219] Şehir halkı korkuya kapılmasına rağmen şehir içinde direnişi devam ettirmek için gerekli hazırlıkları yapmaya devam ediyordu.[220] Nitekim 26 Temmuz pazartesi günü, Üner öncülüğünde yaptıkları bir huruç hareketi Haçlıların büyük kayıplar vermesine sebep oldu. Bu esnada savunmacılara da yardımlar gelmeye başlamış, böylece Müslümanların morali düzelmişti.[221] Bu durum iki gün boyunca devam edince Haçlıların yenilgisi mukadder oldu.[222]

Şehirde savunma hazırlıklarının yapıldığı günlerde Üner, ilk olarak Seyfeddin Gazi'ye mektup gönderip yardım talebinde bulunmuştu. O da kardeşi Nureddin ile birlikte Dımaşk'a doğru yürüyüşe geçmişti. Haçlılar şehri kuşatırlarken iki kardeş ordularıyla Humus'a varmıştı. Fakat tehlikenin büyük kısmını atlatmış olan Üner, onların gelişinden rahatsız oldu. Özellikle şehre girmek için izin istemeleri Üner'i iyice şüphelendirdi.[223] Bunun üzerine Üner, her iki gücü birbirlerine karşı kullandı. Neticede Haçlılar şehrin Zengîlerin eline geçmesindense kuşatmayı kaldırmayı tercih edip 28 Temmuz sabahı Dımaşk önünden çekildiler.[224]

---

218 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 234.

219 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 463; Willermus, II, 190; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 353; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 109.

220 Willermus, II, 190; Frnacesco Gabrieli, **Arab Historians of The Crusades**, Trans. by. E.J. Costello, Routledge, London 2010, s. 37; İbnü'l-Esîr, Zengî kardeşlerden talep edilen yardımdan bu esnada bahsetmektedir (**el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 353).

221 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 464-465.

222 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 235.

223 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 353.

224 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 465; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 354; Willermus, II, 191-192; Altan, **İkinci Haçlı Seferi**, 110. İbnü'l-Esîr, aynı yerde Üner'in bu tehditle birlikte geri çekilmeleri halinde onlara Banyas kalesinin verileceğini, Haçlılar çekildikten sonra da kaleyi onlara teslim ettiğini kaydetmiştir.

Dımaşk kuşatmasının başarısız olması sonucu büyük umutlarla yola çıkan İkinci Haçlı Seferi, tam bir hayal kırıklığıyla son bulmuştur.[225] Urfa'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine yola çıkan Haçlılar, bölgeye geldiklerinde şehri geri almak için ordu göndermek bir tarafa o yöne bakmaya dahi gerek görmemişlerdir. Seferin asıl amacı Urfa'yı geri almak değildi zaten. Papa ve diğer Haçlı liderleri durumu doğru bir şekilde tahlil ederek doğuda hayatta kalmaya çalışan Haçlı devletlerinin tehlikede olduklarını düşünmüş ve onların varlıklarını güvenceye almak için seferber olmuşlardı. Fakat Haçlılar sefer sonunda hiçbir şey elde edemedikleri gibi bölgedeki itibarları da zayıflamış, böylece büyük hayal kırıklıkları ve birbirlerine karşı ihanet duyguları içerisinde bölgeden ayrılmışlardır. Bu seferin Hıristiyanlar açısından en büyük sonucu Bizans ve Avrupa devletleri arasında meydana gelen anlaşmazlıklar olmuştur. Çünkü başarısızlıklarını göremeyen İkinci Haçlı Seferi'nin liderleri, Manuel'i yıkımın asıl sorumlusu addetmiş, Bizans onların gözünde giderek artan bir şekilde hedef haline gelmiştir.[226]

İkinci Haçlı Seferi'nin hezimetle sonuçlanması, Müslümanların zihnindeki demir adam ve yenilmez Haçlı algısını da kökten yıkmıştır.[227] Devran dönmüş artık Haçlılar kendilerini Müslümanlara karşı koruma derdine düşmüşlerdir.[228] Nitekim bundan sonra Haçlılar bazı önemsiz başarılar elde etseler de Müslümanlar önemli ölçüde özgüven kazanacak, böylece istikrarlı bir yapının önü açılacaktır. Bunun en büyük sonucu da Nureddin'in Suriye'de yükselen bir güç olmaya başlamasıdır.[229]

---

225 Holt, **Haçlılar Çağı**, 45; Lane-Poole, **Selahaddin**, 143. Holt'a göre Haçlı Seferi sonuçsuz kalsa da kuşatma sonucu Suriye'yi açacak anahtarın Dımaşk olduğu anlaşılmıştı. İkinci Haçlı Seferi ve Dımaşk kuşatmasının başarısızlığı hakkında Bkz. (Graham A. Loud, "Some Reflections the Failure of the Second Crusade",**Crusades**, 2005, Volume IV, p. 1-14; A. J. Forey, "The failure of the siege of Damascus in 1148", **Journal of Medieval History**, 10 (1984), pp. 13-23).

226 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 239; Tomaz Mastnak, **Crusading Peace: Christendom the Muslim World and Western Political Order**, University of California Press, London 2002, p, 140.

227 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 236.

228 Willermus, II, 196.

229 İkinci Haçlı Seferi hakında detaylı bilgi için Bkz. (Altan, **İkinci Haçlı Seferi: 1147-1148**, TTK, İstanbul 2003; Jonathan Phillips, **The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom**, Yale University Press, Yale 2007; David Nicolle, **İkinci Haçlı Seferi 1148**, Çev. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011; **The Second Crusade:**

## 3.3. ASKALAN'IN DÜŞMESİ

Müslümanların Nureddin Zengî öncülüğünde güçlenmeye başlamaları bundan sonra hiçbir şekilde yenilmeyeceği anlamına gelmediği gibi, güçlerin yer değiştirmesi de aniden meydana gelen bir durum değildir. Bu değişim ve yeni gücün kendini kalıcı hale getirmesi bir süreç içinde meydana gelir. Olumlu ve olumsuz yönleriyle devam eden süreçte olumsuzluklar, gerekli dersler çıkarıldığı müddetçe, kalıcılığın devam etmesini sağlayan uyarı işaretleridir. Haçlıların Askalan'ı almaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Askalan, Haçlıların bölgede kazandıkları son büyük başarılardan biridir. Bu başarı uzun süren kuşatma sonunda çok zor bir şekilde elde edilmiştir. Bu zorluk bile başlı başına değişen dengenin en somut ifadesidir.

Mısır tarih boyunca - günümüzde olduğu gibi - stratejik açıdan önemli bir merkez olagelmiştir. Haçlı seferleri başladığında söz konusu ülke karışık bir döneme girmeye başlamıştı. Özellikle vezir olma mücadelesinin sebep olduğu bu karışıklık, güçlü olanın vezirliği elde etmesiyle bir müddet sükûnete eriyordu. Fakat çok geçmeden mevcut vezire yeni bir rakip çıkıyor ve Siyasî çalkantılar tekrar baş gösteriyordu.[230] Salâhaddin'in Mısır'da denetimi sağlayıncaya kadar devam eden bu karışıklıklara rağmen Mısır yöneticileri, bulundukları coğrafyanın stratejik konumunu kullanıp denge politikaları izleyerek varlıklarını devam ettirmişlerdi.

Mısır'da gruplar arasındaki mücadeleyi tetikleyen mezhep farklılığı, kalem ehlinin vezir olduğu geleneğin sona erip kılıç ehlinin birbirleriyle mücadele ederek onların yerine geçmesi,[231] bunların da birçoğunun ehliyetsiz ve liyakatsiz şahıslar olması; çocuklardan halife seçilmesi[232] gibi nedenler Fâtımî devletini kargaşaya

---

**Scope and Consequences**, Ed. by. Jonathan Phillips and Martin Hoch, Manchester University Press, Manchester 2001; Virginia G. Berry, "The Second Crusade", **A History of the Crusades**, Ed. by. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Second Edition, London 1969, I, p. 463-512; Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, XIV, s. 533-534; Ebru Altan, "İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular", **Türkler**, VI, s. 681-686).

230 Kalkaşendî, **Subhu'l-a'şâ**, III, 489; Ali Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler: Selahaddin Eyyubi'nin Devleti**, Çev. Abdülhadi Timurtaş, Kent Yayınları, İstanbul 2005, s. 40.

231 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn,** I, 406; Kalkaşendî, **Subhu'l-a'şâ**, III, 489.

232 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 438. İbnü'l-Esîr, el-Efdal'den sonraki vezirlerin birbirlerini öldürerek vezirlik makamına geçtiklerini söyler (IX, 389).

sokan, neticede de yok oluşa sürükleyen temel etkenler olmuştur. Bu durum aynı zamanda İkinci Haçlı Seferi'nin başarısız olması ve Suriye'de Nureddin'in iyice güçlenmesiyle Dımaşk üzerindeki umutları tükenen Haçlıların, iç mücadelelerle gittikçe zayıflayan Mısır'a yönelmelerine sebep olmuştur.

Strateji değişikliğine gidip planlı bir şekilde Mısır'a yönelen Haçlıların ilk hedefleri, kendi toprakları içinde bir ada gibi duran Askalan idi. Askalan, Filistin bölgesinde Fâtımîlerin elinde kalan son ve önemli bir askeri deniz üssüydü. Coğrafi olarak yarım bir daire şeklinde Akdeniz sahilinde yer alan Askalan güneyde Gazze, kuzeyde Yafa ve doğuda Kudüs ile çevrili bir liman şehridir. Stratejik olarak önemli bir mevkide bulunduğundan Mısır yöneticileri Askalan'ı korumak için her türlü tedbiri yıllık olarak alıyorlardı. Bu tedbirlerden dolayı Haçlılar neredeyse bölgeye geldiklerinden beri hedefe almalarına, hatta her yıl kuşatmalarına rağmen bir türlü alma imkânı elde edememişlerdi.[233]

Mısır'da siyasî karışıklıklar meydana gelirken Haçlılar durumdan istifade edip Askalan'ı alabilecekleri düşüncesiyle oraya yakın olan Gazze'yi, askeri üs olarak kullanmak amacıyla tahkim etmeye başlamışlardı. O sırada vezir olan İbn Sallar (ö. 1153), Haçlıların niyetini fark edince Nureddin'e Üsâme İbn Munkız başkanlığında bir heyet gönderip yardım talep etti.[234] Fakat bu esnada Nureddin Dımaşk'a hâkim olmanın yollarını aradığı için bu talebe cevap veremedi.[235]

Gazze'nin tahkimi bitince Kudüs Kralı III. Baudouin (ö. 1163) önderliğindeki büyük bir Haçlı ordusu 25 Ocak 1153'te birçok din adamı, kont, Hospitalier ve Templier şövalyeleriyle birlikte Askalan surları önünde karargâh kurdu.[236] Kral ordusunu yerleştirdikten sonra kuşatmanın önündeki engelleri kaldırmak ve şehir halkını ekonomik olarak sıkıntıya sokmak için surların önündeki

---

233 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 392.

234 İbn Münkız, **Kitâbu'İ-itibâr**,10; Eymen Fuâd es-Seyyid, "Fâtımîler", **DİA**, XII, s. 232. Üsâme, Nureddin'in kendisine hem Dımaşk'ın hem de Haçlıların düşman olduğunu dolayısıyla Taberiye'ye saldırırsa iki ateş altında kalacağını söyleyerek teklifi reddettiğini söyler.

235 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 283.

236 Willermus, II, 202, 218; Deborah Gerish, "Baldwin III of Jerusalem (1130-1163)" **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, p. 136-137. Willermus şehri anlatırken halkın, bebekler dâhil herkesin, halifenin hazinesinden ödenek aldığını söyler (II, 220).

meyve bahçelerini imha ettirdi.[237] Aslında Mısır yönetimi şehirde uzun süre kuşatmaya dayanabilecek kadar ihtiyaç maddesi depoladığı için çok da endişe edilecek bir durum yoktu. Temel sıkıntı şehrin hem karadan hem de denizden kuşatılmasıydı. Bu durumda uzun sürecek bir kuşatmanın kötü sonla biteceği anlamına gelmekteydi.[238]

Haçlı ordusu hazırlıklarını bitirince mancınık ve diğer kuşatma aletleriyle şehrin surlarını dövmeye başladı. Kuşatılmaya alışkın olan Askalan halkı da sağlam bir direniş gösterip gerekli karşılığı veriyor, hatta öyle ki bazen şehir dışına çıkıp göğüs göğse çarpışıyor ve Haçlıları karargâhlarına kadar kovalıyorlardı.[239] Her iki taraf için şiddetli savaşların, umudun ve umutsuzluğun, sıkıntıların ve yardımların, hastalıkların ve birçok ölümün meydana geldiği kuşatma sonunda surun bir kısmının çökmesi ve şehirdekiler arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden Haçlılar yedi aylık bir kuşatma sonucu 20 Ağustos 1153'te şehri emanla ele geçirdiler.[240] Haçlı ordusu büyük sevinç gösterileri içinde Askalan'a girdi.[241] Gerçekte ise başarı sevincin büyüklüğü kadar ihtişamlı mıydı? İşte orası tam bir muammaydı. Ama zaman ilerledikçe bu başarının ne ifade ettiği Haçlılar için daha iyi anlaşılacaktı.

Dönemin koşullarına baktığımızda Askalan adeta Kudüs Krallığı'nın toprakları içinde bir adacık halinde duran, sadece deniz yoluyla Mısır'dan yardım alabilen, neredeyse elli yıl boyunca, her yıl kuşatılan ve Mısır'daki sıkıntılara rağmen yedi ay süren yoğun saldırılar sonucu zorlukla alınabilen bir toprak parçasıydı. Kısaca bu zafer hem zaman hem para hem de asker olarak büyük kayıplar sonucu elde edilebilmiştir. Buna rağmen başarı, Haçlıların gözlerini yeni hedeflere dikmelerine neden olmuştu. Artık mücadele alanı İkinci Haçlı Seferi'nde ele geçirilemeyen Dımaşk'a kaymıştı.

---

237 Malcolm Barber, **The Crusader States**, Yale University Press, New Haven-London 2012, s. 201.

238 Willermus, II, 220-221.

239 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 392.

240 Willermus, II, 221-223, 226; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 283.

241 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 497; Willermus, II, 232-233; Süryani Mihail, **Vakainame**, 170-172; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 391.

Stratejik bakımdan önemini vurgulamak için "Suriye'nin Gelini"[242] veya "Suriye'nin Nişanlısı" olarak ifade edilen ve İkinci Haçlı Seferi'nin sonraki sürecini göz önünde bulundurduğumuzda Haçlıların son büyük başarısı diye tanımlayabileceğimiz Askalan'ın zaptı, diğer Haçlı kontlukları arasında Kudüs kralının itibarının arttırmıştı.[243] Nitekim bu sayede kontunun Nureddin tarafından öldürülmesi sonucu dört yıldır başsız olan Antakya'ya Askalan'ın zaptında büyük katkıları olan Renaud de Châtillon'u (ö. 1187) atayabilmişti.[244]

Haçlılar Askalan'ın alınmasını İkinci Haçlı Seferi yenilgisini dengeleyen bir zafer olduğunu iddia etmişlerdir.[245] Oysa bu seferin doğudaki bütün Haçlı devletlerini emniyet altına alma amacıyla yola çıktığı bilinmektedir. Fakat iki büyük imparatorun katıldığı ve yoldayken verilen büyük kayıplara rağmen, devasa denebilecek ordunun Dımaşk önündeki hezimeti, İkinci Haçlı Seferi'nin beklenenin aksi bir şekilde sonuçlanmasına neden olmuştur. İkinci Haçlı Seferi sona erdiğinde bölgedeki Haçlıların itibarı Müslümanların gözünde sıfırlanmıştı. Böylece Haçlılar artık saldırıdan kendi topraklarını koruma durumuna geçmişlerdi. Bu çerçeveden bakıldığında Askalan başarısı İkinci Haçlı Seferi'nin başarısızlığını dengelemesinden ziyade geçici ve aldatıcı bir durumun ifadesiydi. Nitekim hemen sonraki yıl Nureddin'in Dımaşk'a hâkim olması Askalan zaferini anlamsız hale getirmiş ve Müslümanlar ilk defa bölgede birlik kumayı başarmışlardı. Böylece bütün Haçlı devletlerinin sınırları ilk defa tek bir İslâm devleti tarafından çevrilmiş oldu.[246] Dolayısıyla Askalan zaferinin Kudüs Haçlı Krallığı'nın toprak bütünlüğünü sağlaması dışında Haçlıların işine yarayacak pratik bir fayda sağlamamıştı. Belki bu başarı Haçlıların Mısır'da daha rahat at koşturmalarının yolunu açmıştı ama süreç içerisinde Haçlıların oradan da eli boş döndüğünü görüyoruz. Bunun da nedeni direk kendisine yönelmese bile Nureddin'in İkinci Haçlı Seferi'nden karlı çıkması ya da zarar görmemesi ve Askalan zaferinin yükselen bu gücün farkına varmaya

---

242 Mustafa Fayda, "Askalân", **DİA**, III, 487.

243 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 391; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 284; Holt, **Haçlılar Çağı**, 46.

244 Süryani Mihail, **Vakainame**, 172; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 119.

245 Willermus, II, 184.

246 Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 119.

engel olmasıdır. Nitekim sonraki süreçte Haçlıları Mısır'da başarısızlığa uğratan bizzat Nureddin'in kendi ordularıdır.

## 3.4. DIMAŞK'IN NUREDDİN'İN HÂKİMİYETİNE GİRMESİ VE SURİYE'DE BİRLİĞİN KURULMASI

Batılı kaynaklar Nureddin'in Askalan'ın düşüşünü bilinçli olarak sessiz bir şekilde izlediğini ifade ederler. Çünkü Nureddin, Haçlılarla mücadelenin uzun vadeli planlar çerçevesinde yapılması gerektiğini biliyordu.[247] Fakat Nureddin'in Askalan ile ilgili bu sessizliği, Haçlıların meşgul olmasından istifade edip Dımaşk'a hâkim olma düşüncesi değildi. Aksine o, Dımaşk'ın ayak sürümesi[248] ve Askalan yolunun Haçlıların işgal ettiği topraklardan geçmesi sebebiyle Askalan'a müdahale edememişti.[249]Yani iddia edildiği gibi bilinçli bir sessizlikten ziyade bölgedeki dağınıklığın ve işgallerin Askalan'a giden yolları kapatmasından kaynaklanan bir neticeydi. Böyle bir sonuç doğal olarak Haçlılara stratejik ve psikolojik bir üstünlük sağlamıştı. Bunu izale etmenin en iyi yolu da daha önemli ve stratejik bir merkez olan Dımaşk'ı hâkimiyeti altına almasıydı. Böyle bir başarı Haçlılar karşısında Nureddin'e büyük bir üstünlük sağlayabilirdi. Nitekim babası gibi O da bunun için gerekli şartları hazırlamaya çalışıyordu.

Bu esnada Dımaşk'ı Mücîrüddin Abak yönetiyordu.[250] Nureddin'in şehre hâkim olma adına attığı ilk adım 1 Muharrem 545/30 Nisan 1150'de Dımaşk hâkimi Mücirüddin Abak ile yaptığı antlaşmaydı. Bu sayede Dımaşk onun hâkimiyetini tanır gibi oldu ve Abak, Nureddin'e itaat arz etti. Antlaşmaya göre Dımaşk'taki hutbelerde, halife ve Selçuklu Sultanından sonra Nureddin Zengî'nin adı da okunacak ve ihtiyaç duyulduğunda Abak, Nureddin'e askeri yardım gönderecekti.[251]

---

247 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 284.

248 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 398.

249 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 106; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 126.

250 Bezer, "Tuğteginliler", **DİA**, XLI, 350.

251 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 480; Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 448.

Nureddin'in Dımaşk'a serbest giriş hakkının bile olmadığı bu antlaşmanın Haçlılarla mücadeleye bir katkısı olmayacaktı.[252] Bu sebeple Nureddin sorunu kökten çözmek için bir yıl sonra Muharrem 546/Nisan-Mayıs 1151'de tekrar harekete geçti. Dımaşk'a kan dökmeden hâkim olmak istediği için Haçlılarla mücadeleyi bahane etmişti. Nureddin, Abak'ı ordusunun başında Dımaşk dışına çıkarabilirse, şehre kolayca hâkim olabileceğini düşünüyordu. Bu amaçla Abak'a mektup gönderip Haçlılara karşı yapılacak mücadele için destek istedi, fakat cevap olumsuzdu. Bunun üzerine Nureddin Dımaşk'a doğru harekete geçince Abak, Kudüs Kralından yardım istedi.[253] Bu esnada ordusu gittikçe artmasına rağmen Nureddin kan dökülmesini istemediğinden 13 Safer 546/1 Haziran 1151'de geri çekildi.[254] Bir müddet sonra da Haçlı ordusu 3 Rabîulevvel 546/20 Haziran 1151'de gelip Dımaşk önünde karargâh kurdu.[255]

Nureddin'in Dımaşk önünden ayrılmasının asıl amacı, Haçlıları uygun bir alana çekip onlarla bir meydan muharebesi yapmaktı. Fakat Haçlı Kralı III. Baudouin meydan savaşını göze alamadı.[256] Haçlı ordusu Dımaşk'ı Nureddin'den korumaya çalışırken yetmiş gemiden oluşan bir Mısır donanmasının Yafa, Akkâ Sayda, Beyrut ve Trablus sahillerini vurdu. Birçok Hıristiyan'ın öldürüldüğü ya da esir alındığı bilgisi üzerine Baudouin Dımaşk önünden ayrılmak zorunda kalmış, fakat Haçlı ordusu sahile varmadan önce Mısır Donanması büyük bir ganimetle geri dönmüştü. İbnü'l-Kalânisî'ye göre planlı olan bu deniz saldırısından önce eğer Nureddin, Dımaşk'a hâkim olsaydı donanmayla eşzamanlı olarak Haçlılara saldıracaktı. Fakat Dımaşk'ı ele geçiremediği için bu proje hayata geçmemiştir.[257]

Kudüs Haçlı Kralı Dımaşk önünden çekilmek zorunda kalınca, henüz Haleb'e çekilmeyen Nureddin, 11 Temmuz günü Dımaşk önlerinde karargâh kurdu. Buna karşılık Abak, askeri kuvvetlerini ve halkı ikna edemediği için harekete

---

252 Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 151.

253 Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 152.

254 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 486.

255 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 487.

256 Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 155.

257 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 488; Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 153.

geçemedi. Savaş istemeyen Nureddin, Abak'a bir mektup göndererek barış görüşmelerini başlattı. Bir müddet iki taraf arasında elçiler gidip geldi. Esedüddin Şirkûh ve Necmeddin Eyyûb bu görüşmelere aktif bir şekilde katılan isimler arasında yer alıyorlardı.[258] Uzun süren müzakereler sonunda 10 Rabîulâhir/27 Temmuz günü antlaşmaya varıldı.[259] Nureddin bir kez daha şehirden vazgeçmek zorunda kaldı.[260]

Antlaşmanın içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgi kaynaklarda geçmemektedir. Muhtemelen Nureddin açısından önceki antlaşmadan daha ileri düzeyde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Abak, sadece adına hutbe okunmasından ziyade, Nureddin'in şehre serbest bir şekilde girebilmesi ve ordunun Haçlılarla mücadelede ona destek olması gibi şartları da kabul etmiş olmalıdır.[261] Bunlara ek olarak Dımaşk parasına Nureddin'in adının basılması da Abak tarafından kabul edilmiş olabilir. Antlaşmadan sonra muhtemelen detayları konuşmak üzere Recep 546/Ekim 1151'de Abak ileri gelen adamlarıyla birlikte Nureddin'i Haleb'te ziyaret etti ve tekrar itaat bildirdi.[262] Bu davranışıyla Abak bir nevi Nureddin'in naibi olmuştu.[263]

Nureddin, Dımaşk ile uğraşırken Haçlılar Askalan'ı kuşatmış, şehir düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Savunmacıların yardım çağrılarını karşılıksız bırakmamak amacıyla Nureddin, Dımaşk askeriyle Haçlılara karşı ortak bir harekât düzenlemek istedi. Fakat toplanan ordular, Abak'ın kararsız tutumu sebebiyle, hiçbir şey yapamadan Banyas önlerinden geri dönmek zorunda kaldı.[264] Haçlıların Askalan'ı ele geçirmeleri üzerine endişelenen Abak, Kudüs Krallığı'yla yapılan eski antlaşmanın tekrar yürürlüğe girmesini talep etti. Abak'ın teklifine onay veren III. Baudouin elçilerini, belirlenmiş haracı almak için Dımaşk'a gönderdi.[265] Fakat

---

258 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 489.

259 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 490.

260 Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 469.

261 Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 156.

262 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 491.

263 Bezer, "Tuğteginliler", **DİA**, XLI, 350.

264 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 496.

265 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 285; Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 158.

gelen heyet Dımaşk'ta tutulan Haçlı esirlerin de serbest bırakılmalarını istedi.[266] Banyas önünde Nureddin ile yaşadığı tatsızlıktan sonra Haçlılara bu denli yakınlaşması aynı zamanda Abak'ı endişelendiriyordu.[267] Çünkü Nureddin'in bu ilişkiye sert bir tepki vereceğini biliyordu.

Çok geçmeden Haçlıların Dımaşk'ı ele geçirme istekleri iyice fark edilmişti. Özellikle halkın çektiği sıkıntılar ayyuka çıkmıştı. Durumdan endişelenen Nureddin, Dımaşk'ı ele geçirmenin planlarını yapmaya başladı. Bu amaçla önce Abak'ı yalnızlaştırdı.[268] Bu işte en büyük katkıyı Necmeddin Eyyûb sağlamıştı. Çünkü Dımaşk'ın önemli emîrleri arasında yer alan Eyyûb, Abak aleyhine çalışmaya başlamış, emîrleri ondan soğutmuş ve onu yalnızlaştırmıştı.[269] Bu faaliyetleri yanında Nureddin, şehrin etrafla bağını kesmeye çalışıyordu. Bunun etkisi bir müddet sonra şehirde erzak sıkıntısı olarak ortaya çıktı. Böylece fiyatlar aşırı bir şekilde yükseldi, durum çekilmez hale geldi ve halkın bir kısmı şehri terk etmek zorunda kaldı.[270] Diğer yandan ortaya çıkan erzak sıkıntısı halkta çeşitli tepkilere de neden oluyordu. Bu konuda Necmeddin Eyyûb insanların Nureddin'e olan tepkisini azaltmak için Abak'ın Müslümanlarla birlikte hareket etmeye razı olmadığı için bu sıkıntıların yaşandığı şayiasını yaydı.[271] Böylece halk arasında şehrin Nureddin'e bağlanma isteği giderek arttı ve Nureddin'in şehre hâkimiyeti için gerekli ortam hazır hale geldi.[272]

Nureddin tabisi olan Abak ile yaşanan sorunları çözmek için önce Şirkûh'u bin kişilik bir süvari birliğiyle ona elçi olarak gönderdi.[273] Muharrem 549/Nisan

---

266 İbn Haldûn, **Târîh**, V, 284.

267 Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 158.

268 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 106-107; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 398; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 126; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 285.

269 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 285; Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 159.

270 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 502; Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 159. İbnü'l-Kalânisî, bu süre içerisinde Nureddin'in Dımaşk'a hâkim oluncaya kadar şehre erzak girmesine engel olduğunu ve bunun da erzak fiyatlarını aşırı şekilde yükselttiğini ifade etmiştir (s. 504).

271 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 285.

272 Holt, **Haçlılar Çağı**, 46.

273 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 304.

1154'te Dımaşk önüne gelen Şirkûh,[274] Abak ile sorunları çözemeyince Nureddin Haleb'ten ordusuyla yola çıktı. 10 Safer/26 Nisan günü kuvvetleriyle Dımaşk önüne gelen Nureddin, az sayıda askerle korunan şehrin doğu tarafındaki surlarına saldırdı.[275] Ciddi hiçbir önlem almayan Abak sadece Haçlılardan Baalbek kalesi ve bir miktar para karşılığında yardım talep etmekle yetindi. Bu arada Necmeddin Eyyûb'un çalışmaları sonuç vermiş emîrlerin ve halkın yardımıyla Nureddin şehre girmişti. Halk onu büyük bir coşkuyla karşıladı.[276] Abak, Haçlılar yardıma gelir umuduyla iç kaleye kapanıp direnmeye başladı. Fakat Nureddin'in aracılar vasıtasıyla canını ve malını bağışladığını ve ona Humus'un da dâhil olduğu bazı yerleri ikta edeceği sözünü vermesi Abak'ın direnmekten vaz geçirdi. Teklifi kabul eden Abak, sonraki Pazar olan 2 Mayıs'a kadar iç kaleyi boşalttı. Bu arada Nureddin şehir halkına iyi davranıp, zarar görenlerin zararlarını tazmin etti.[277] Ardından bundan sonra Haçlılara karşı mücadele merkezi olarak kullanılacak olan şehirde, çeşitli tahkim faaliyetlerinde bulundu ve şehrin surlarını güçlendirdi.[278] Dımaşk'ın Nureddin'in hâkimiyetine geçmesiyle Haçlılarla mücadele alanı Mısır'a taşındı.[279]

Eyyûbîlerin büyük katkısıyla Nureddin'in Dımaşk'a hâkim olarak Suriye'de birliği sağlaması, bölgede Haçlılara karşı üstünlük sağlayan büyük bir başarıydı.[280]

---

274 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 503. İlginç bir şekilde İbnü'l-Esîr her iki eserinde de Şirkûh'tan hiç bahsetmez.

275 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 504; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 304; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, V, 184. İbn Hallikân şehrin 9 Safer/25 Nisan günü Nureddin'in hâkimiyetine girdiğini söyler.

276 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 504; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 398; İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 107; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 337; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 127; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 305; Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 485; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 28.

277 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 505; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 398; İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 107; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 127; Alptekin, **Dimaşk Atabekliği**, 159-160.

278 Süryani Mihail, **Vakainame**, 174. Mihail'e göre Dımaşk'ın surları tuğladan yapılmıştı. Nureddin orayı fethettikten sonra tuğlaları yıkıp yerine taştan sağlam bir sur inşa etti.

279 Holt, **Haçlılar Çağı**, 46.

280 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 108.

Nitekim bu katkının karşılığını Nureddin, Eyyûb'u[281] şehre komutan/vali tayin ederek verdi.[282] Bazı modern tarihçilerin söylediği gibi Eyyûbîler daha sonra galiplerin safına katılmamışlardır.[283] Aksine onlar Dımaşk'ın Nureddin'in hâkimiyetine girmesinde öncü rol oynamış ve bölgede İslâm birliğinin oluşmasına büyük bir katkı sağlamışlardır.[284] Oluşan bu yapı Salâhaddin Eyyûbî'nin siyaseti için bir nevi hazırlık aşaması görmüştür. Salâhaddin önce bu tecrübeleri devraldı, sonra da bizzat uygulayıcısı olduğu insan merkezli siyasetinin temellerini attı. Bu süreçte Nureddin Zengî, Salâhaddin için insan merkezli siyasetinin oluşmasında büyük bir rol model olmuş; babasının Siyasî, amcasının askeri dehası Salâhaddin'i o dönemin yöneticilerinden çok daha avantajlı bir konuma gelmesinde büyük katkıları olmuştur. Böylece Salâhaddin kendisinden önceki bütün aktörlerden istifade ederek onların tümünü aşan bir siyaset tarzı geliştirebilmiştir.[285]

---

281 Bazı kaynaklarda Necmeddin Eyyûb'un bugünkü Ermenistan sınırları içindeki Duvin yakınlarında bulunan Ecdanakan köyünde doğduğu ifade edilir (Lane-Poole, **Selahaddin**, 24).

282 Lane-Poole, **Selahaddin**, 78; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 286. İbn Ebi Tayy, Nureddin'in önce Şirkûh'u Dımaşk'a vali olarak tayin ettiğini fakat sonra Rahbe'yi ikta edince Şirkûh'un oradan ayrıldığını ifade eder (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 305).

283 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 10.

284 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 305; Holt, **Haçlılar Çağı**, 50.

285 Claude Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe, İstanbul 2010, s. 197.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# ANTLAŞMALARIN SİYASİ VE TECRÜBÎ ZEMİNİ

# SALÂHADDİN'İN YÖNETİM, DİPLOMASİ VE ASKERİ TECRÜBESİNİN OLUŞUMU

Bu bölümde Salâhaddin'in siyaset tarzının ve Haçlılarla geliştirdiği ilişki biçiminin ortaya çıkma süreci irdelenecektir. Zira bu süreçteki dinamikler anlaşılmadan Salâhaddin'in Haçlılarla geliştirdiği ilişki biçimini ve siyaset tarzını kavramak da zorlaşacaktır. Siyaset tarzını oluşturan ana dinamikler onun komutanlığı (stratejik hamleler ve güç kullanımı), yönetim anlayışı ve diplomatik ilişkilerinden oluşmaktadır. Bu anlamda Salâhaddin'in hem edilgen hem de etken olduğu bir süreçten bahsediyoruz. Yani ilkinde onun çocukluk ve gençlik çağında olayları yönlendirme durumunun olmadığı fakat kişilik yapısının oluşmasında etkili olan olaylar yaşadığını ve bu olayların ona genç yaşta bir hayli tecrübe kazandırdığını biliyoruz. İkincisinde ise birinci veya ikinci dereceden sorumluluk alarak siyaset üslubunun oluşmasını etkileyen temel olaylardan bahsediyoruz. Bu çerçevede hangi olaylar onun Siyasî tecrübesinin oluşumunda nasıl etkili olmuşlardır? Sorusunun cevabı aranacaktır.

Bu süreçte Salâhaddin'in rol model olarak aldığı bazı önemli şahsiyetler onun siyaset tarzının oluşumunda derin etkileri olmuştur. Bu çerçevede babası Necmeddin Eyyûb, amcası Şirkûh, idealleri ve yaptıklarıyla bölgedeki Müslümanların hamisi olan Nureddin Mahmud İbn Zengî, Salâhaddin'i doğrudan etkileyen önemli şahsiyetler arasında yer alırlar. Salâhaddin bu her üç şahsiyetin tecrübesinden olabildiği kadar istifade etmiş ve hayatı boyunca onlara minnetlerini ifade etmekten çekinmemiştir. Babası Siyasî bir deha olarak oğluna siyasetin inceliklerini, amcası dönemin en büyük komutanlarından biri olarak bizzat savaş meydanında nasıl komutanlık yapıldığını ve Nureddin de bir devletin en iyi şekilde nasıl yönetileceğini pratikleriyle Salâhaddin'e göstermiştir.

Kısaca bu üç şahsiyetin onun yönetim, diplomasi ve askeri tecrübesinin oluşumunda derin etkileri olmuştur. Böylece Salâhaddin siyaset anlayışını ve şahsiyetini onlardan tevarüs ettiği tecrübe, Haçlılarla mücadelesini de bu tecrübe üzerine bina etmiştir.

## 1.1. BABASININ ETKİSİ

### 1.1.1. Ailesi

Eyyûbîlerin ataları kendi hallerinde yaşayan insanlar oldukları için neseplerine dair detaylı bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.[1] En kesin bilgiler Salâhaddin'in dedesi Şadi ile son bulmaktadır.[2] İbn Hallikân ailenin hiçbir ferdinden, Şadi'den sonraki dedeleriyle ilgili herhangi bir isim duymadığını, Eyyûb ve Şirkûh'a ait vakfiyelerin hiç birinde babaları Şadi dışında herhangi bir isim görmediğini söylemektedir.[3] İbn Ebi Tayy'den naklen aynı bilgileri veren Ebû Şâme, babasının Takiyüddin Ömer İbn Şahinşah'tan (ö. 1191),[4] Şadi İbn Mervan şeklinde aktardığını, kendisinin de bazılarından Şadi İbn Mervan İbn Yakup şeklinde duyduğunu söylemektedir.[5] Çeşitli kaynaklarda Emevîlere ve Hz. Âdem'e kadar giden nesep zincirleri aktarılmaktaysa da bunların hiçbiri güvenilir değildir.[6] Çünkü devlet kuran hanedanlar kendilerini daha itibarlı göstermek için çeşitli soy ağaçları uydurmuşlardır.[7] Özellikle Emevîlerle ilgili rivayetin halifelik iddiasıyla yapıldığı bilinmektedir. Eyyûbîlerde de soy ağacı üretme çabalarının var olduğu bilinmekle birlikte bizzat hanedan üyeleri tarafından bu tür teşebbüsler reddedilmiştir.[8]

---

1 Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 46; Holt, **Haçlılar Çağı**, 49.

2 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 250. Müellif bu bilgiyi İbn Ebi Tayy'dan nakletmektedir.

3 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** VII, 140. Ebû Şâme de bu konuda incelemeler yaptığını Necmeddin Eyyûb'a ait vakfiyelerde Şadi'den sonra bir isim görmediğini kaydeder (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 250).

4 Salâhaddin'in kardeşinin oğlu.

5 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 250.

6 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, 3-6; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 140; el-Hanbelî, **Şifâü'l-kulûb**, 21-23.

7 İbn Haldûn, **Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004, I, 177. İbn Haldûn, asabiyet kavramını kullanarak çeşitli hanedanların kendilerini cömertlik ve cesaretleriyle tanınan çeşitli neseplere mensup kılarak bu sıfatlardan yararlanmak istediklerini kaydetmiştir.

8 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 250-251; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 141. İbn Hallikân aynı yerde İbn Şeddâd'tan aktardığına göre Salâhaddin'in bizzat kendisi Emevî oldukları iddiasını reddetmiştir.

Salâhaddin Eyyûbî'nin ataları Kürtler arasında önemli bir yere sahip olan Hezbaniye kabilesinin/aşiretinin Ravadiye[9] kolundan olup anavatanları Duvin şehridir.[10] Bu şehir, bugünkü Azerbaycan'ın kuzeyi ile Gürcistan'ın Tiflis şehirlerini içine alan, eski adıyla Arran olarak bilinen bölgenin sınırları içinde yer alır.[11] Şeddadilere başkentlik yapan Duvin aynı zamanda bölgenin önemli bir ticaret ve kültür merkeziydi.[12] Salâhaddin'in ataları yönetici veya ileri gelen itibarlı ailelerinden biri olarak şehirde ikamet etmekteydiler. Dedesi Şadi yaşadığı bir problemden dolayı anavatanları Duvin'den ayrılmak zorunda kalır.[13] Kaynaklardaki bilgilere göre dönemin Bağdat Şahnesi[14] Bihrûz el-Hadim, yakın dostu olan Şadi'nin sıkıntısını duyunca onu ailesiyle birlikte Bağdat'a davet eder.[15] Ailesi ve yakınlarıyla birlikte Bağdat'a gelen Şadi, bir müddet sonra Bihrûz tarafından iktası olan Tikrit kalesine komutan/vali olarak atanır. Muhtemelen yaşı ilerlemiş olan

---

9 Salâhaddin Eyyûbî'nin kökeni ve erken hayatı ile ilgili bazı modern değerlendirmeler için Bkz. (Şeşen, **Salâhaddin Eyyubi ve Devri**, 24-25; amlf., "Eyyûbîler", **DİA**, XII, s. 20; Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı**, 39-46; Minorsky, "Prehistory of Saladin", 124-139; Donald Sidney Richards, "The Early History of Saladin", **Islamic Quarterley 17**, 140-159; Osman Gürbüz, "İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni", **TAED**, Sayı 48, 2002, s. 387-405; Osman Tunç, "Revadi Aşiretinden Eyyûbî Devletine", **Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Uluslararası Selâhaddin'i Eyyubi Sempozyumu**, Diyarbakır 23-24 Kasım 1996, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 206; Edde, **Saladin**, 15).

10 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 31; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 16; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 403; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 139. İbn Hallikân, Eyyûbîlerin anavatanlarının Duvin şehri olduğu konusunda tarihçilerin ittifak ettiğini ifade etmektedir.

11 Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldan**, II, 491.

12 Minorsky, "Prehistory of Saladin", 104; Şeşen, **Salâhaddin Eyyubi ve Devri**, 24.

13 Ebû Şâme, İbn Ebi Tayy ve İbn Münkız'den yaptığı bir alıntıda Necmeddin Eyyûb'un Şabehtan adında bir beldede; kendisinin bizzat dinlediği bir gurubun da onun Diyarbekir sınırları içinde bulunan Cebelücûr'da doğduğunu ve Musul'da yetiştiğini söylemektedir. Hatta ona göre Necmeddin Eyyûb'u Tikrit'e Bihrûz değil de Selçuklu sultanı Muhammed İbn Melikşah (ö. 1118) atadı. Çünkü ondaki yöneticilik yeteneğini ilk olarak o keşfetmişti. Onun vefatından sonra Sultan Mahmud Irak bölgesini Bihrûz'a ikta edince o da Necmeddin Eyyûb'un görevinde kalmasına karar verir (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 252). Böylece Ebû Şâme, Eyyûbîlerin orijinlerinin Duvin olduğu iddiasına mesafeli durmaktadır. Diğer yandan Ebû Şâme, Şirkûh'un hayat hikâyesini anlatırken onun orijini ile ilgili bilgileri İbnü'l-Esîr'den nakletmektedir. (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 403-404) Dolayısıyla Ebû Şâme'nin bu konuda kafasının karışık olduğu anlaşılmaktadır. Aynı ifadeleri İbn Ebi Tayy'dan aktaran İbn Hallikân, onun bu konuda yalnız kaldığını söyleyerek bu görüşe katılmadığını ifade etmektedir (**Vefeyâtü'l-a'yân**, I, 259). Aslında kaynaklarda ittifak edildiği üzere ailenin Şadi'den sonraki atalarının bilinmemesi, Eyyûbîlerin sonradan bölgeye geldiklerinin göstergesidir.

14 Şahne olarak da kullanılan ifade "Bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askeri vali" anlamına gelmektedir (Erdoğan Merçil, "Şahne", **DİA**, XXXVIII, s. 292).

15 Tunç, "Revadi Aşiretinden Eyyubi Devletine", 207.

Şadi bir müddet sonra vefat edince yerine büyük oğlu ve Salâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb atanır.[16]

Eyyûbî ailesinin talihi bundan sonra açılır. Necmeddin Eyyûb Tikrit'te başarılı bir yönetim sergiler ve halkın gönlünü kazanır. Bihrûz da bundan memnun olur ama sonradan halkın Eyyûb'a duyduğu sevgi onu rahatsız eder.[17] Bu başarının olumsuz etkileri zamanla ortaya çıkacak ve Bihrûz durumun iyice tehlikeli hale geldiğini sezince gerekli adımları atmaktan çekinmeyecektir. Nitekim çok geçmeden iki kardeşle Bihrûz arasında ilk sorun ortaya çıkar. Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölmesi ve 1132'de vuku bulan saltanat kavgalarına karışan İmâdüddin Zengî, Halife-Karaca Saki komutasındaki Abbasî ordusuna (halife saltanat kavgalarından istifade edip hâkimiyeti eline geçirmek istemektedir) yenilip Dicle nehri üzerinden Tikrit yoluyla Musul'a kaçmaya çalışırken Necmeddin Eyyûb ona yardım etmekten kaçınmaz.[18] Yaralı bir halde canını kurtaran İmâdüddin Zengî Tikrit surlarına sığınır. Eyyûb ve Şirkûh kardeşler bunu öğrendiklerinde Zengî'yi gizlice bir iple surlardan yukarı çekerler. On beş gün boyunca misafir edip yaralarını tedavi ederler. İmâdüddin Zengî iyileşince Musul'a geri döner ama bu iyiliği hiç unutmayacaktır.[19] Bir nevi başına buyruk bir tavır olan İmâdüddin Zengî'ye bu yardım Bihrûz'u rahatsız etmesine rağmen Şadi ile olan dostlukları hatırına oğulları Eyyûb ve Şirkûh'a ses çıkarmaz. Ama 1137 yılında Şirkûh Tikrit'te muhtemelen Bihrûz'a yakın olan birini öldürür. Babaları Şadi'nin hatırını gözeten Bihrûz onlara herhangi bir zarar vermez fakat hemen kaleyi terk etmelerini ister.[20] Aslında fırsat kollayan Bihrûz bu bahaneyle onların işine son verip tehlikeyi kendinden uzaklaştırmıştı.

---

16 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, I, 255-256; VII, 140. İbnü'l-Esîr, Şadi'den hiç bahsetmez. Bağdat'a göç edenlerin Eyyûb ve Şirkûh kardeşler olduğunu, Bihrûz'un, Necmeddin Eyyûb'un yöneticilik kabiliyetini fark edince de Tikrit kalesine yönetici olarak atadığını böylece iki kardeşin aileleriyle birlikte oraya yerleştiklerini kaydeder (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 16; **et-Târîhu'l-bâhir**, 119).

17 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 254; Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 66.

18 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 16.

19 Ebû Şâme **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 253.

20 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 16; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, I, 257; VII, 143. Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 404; II, 254; Ebû Şâme, Şirkûh'un öldürdüğü şahsın Bihrûz'un

Salâhaddin Eyyûbî'nin de doğduğu yıl olan 1137'de şehre iyice alışmış olan aile Tikrit'ten kopup yeni bir maceraya adım atmak zorunda kalır. Şehirde yaşayanların sevgisini kazanan Eyyûb ailesiyle birlikte kaleden ayrılırken hemen hemen bütün halk onları yolculamak için yollara dökülmüştü.[21] Necmeddin Eyyûb için anavatanından[22] ayrılmak gibi zor gelse de, hem onun hem de aile bireylerinin çok fazla üzülmesine gerek yoktu. Çünkü Eyyûb, 1132'deki yardım hadisesinden sonra İmâdüddin Zengî ile olan ilişkilerini ilerletmiş, onun dostluğunu kazanmış, Tikrit'ten ayrılmak zorunda kalması durumunda rahatlıkla Musul'a gidebilecek bir yakınlık kurmuştu. Zaten Haçlılarla olan mücadelesinden dolayı Zengî'nin de Eyyûb gibi güvenilir ve kabiliyetli yöneticilere, Şirkûh gibi hırslı ve cengâver komutanlara ihtiyacı vardı. Nitekim zaman geçtikçe bu ilişkiden her iki taraf karlı çıkacak, Eyyûbîler, Nureddin Zengî'nin ölümüne kadar bu ailenin hizmetinde kalacaktı.

İmâdüddin Zengî, himayesine girmeye gelen iki kardeşi ve sadık dostları çok iyi karşıladı, onlara çeşitli ikramlarda bulunup hediyeler verdi. Bunlarla yetinmeyen Zengî onlara iktalar verip Musul'a[23] yerleştirdi, sonra da 533/1138[24] yılı sonunda Suriye'nin büyük şehirlerinden olan Baalbek'i alması üzerine 534/1139 yılı başında da Eyyûb'u oraya vali olarak tayin etti.[25] Eyyûb'un, Dımaşk'ı yöneten Börîlerle Haçlılar arasındaki riskli bölgede olan bir şehre vali olarak atanması, İmâdüddin Zengî'nin gözünde itibarlı bir devlet adamı olduğunun göstergesidir.[26]

---

değer verdiği ve ona yakın önemli bir Hristiyan olduğunu, İbn Hallikân da öldürülen şahsın kalenin komutanı olduğunu ifade derler.

21 Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 67.

22 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 256.

23 Ebû Şâme, Nureddin'in Şehrizor da onlara ikta verdiğini söylemektedir (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 255).

24 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 423. Müellif, İmâdüddin Zengî'nin şehri emanla aldığını fakat sözünde durmayarak direnenleri kılıçtan geçirdiğini söyler.

25 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 16; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, I, 257; VII, 144.

26 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 25.

1146 yılında İmâdüddin Zengî öldürülünce Dımaşk hâkimi olan Börîler, Mücireddin Abak[27] önderliğinde Baalbek'i kuşatır. Uzun süre direnen Necmeddin Eyyûb, devletin başına henüz geçen ve tam olarak yönetime hâkim olamayan Seyfeddin Gazi'den yardım ister. Fakat Seyfeddin yoğunluğundan dolayı Eyyûb'un yardımına gidemez. Durumun kritik olduğunu, şehrin kılıçla ele geçirileceğini gören Necmeddin Eyyûb, muhasara edenlere Dımaşk'ta kendisine ikta verilmesi karşılığında şehri teslim edeceğini bildirir. Teklifi kabul eden Üner, ona Dımaşk civarında on köyü ikta olarak verir. Böylece Eyyûb, Dımaşk'a yerleşir ve oranın ileri gelen emîrleri arasına girer. Diğer yandan Şirkûh, İmâdüddin Zengî'nin öldürülmesinden sonra Nureddin'in hizmetine girer. Nureddin ondaki askeri yeteneği fark edince ordusunun başına geçirir, ona Humus, Rahbe ve başka yerleri ikta olarak tahsis eder.

Nureddin Dımaşk'ı ele geçirmek istediğinde Şirkûh'tan, Eyyûb ile bağlantıya geçmesini ister. Eyyûb bu sırada Dımaşk'ta önemli görevlerde bulunuyordu. İki kardeşin birlikte hareket etmesi sonucu Dımaşk, kan dökülmeden[28] Nureddin'in hâkimiyetine girdi. Nureddin de buna karşılık onlara vefalı davrandı, yanında tutup önemli iktalar verdi. Böylece her ikisi de Zengîler devletinin en önemli emîrleri arasına girdi.[29] Necmeddin Eyyûb'un, muhtemelen Dımaşk'ın alınmasında gösterdiği Siyasî dehasından dolayı, Nureddin yanında ayrı bir yeri vardı. Öyle ki emîrler arasında Necmeddin Eyyûb dışında hiç kimse Nureddin'in yanında oturma ayrıcalığına sahip değildi.[30] Şirkûh da Nureddin'in ordusunun önde gelen komutanı,[31] devletinin en büyük ve en cesur emîriydi.[32]

---

27 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 143.

28 İbn Ebi Tayy Esedüddin Şirkûh öncülüğünde kısa süreli bir savaşın meydana geldiğini söylemektedir (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 304).

29 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir,** 120; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 16.

30 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 406.

31 İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Dımaşk**, 503; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 403,405. İbnü'l-Kalânisî, Sipehsâlâr ifadesini İbn Daye için de kullanmaktadır (s. 508). Dolayısıyla bu ifade ordunun komutanlarından biri olarak da alınabilir. Ordunun başkomutanını Nureddin olarak düşündüğümüzde Sipehsâlâr ifadesi kullanılan isimleri de ordunun ondan sonraki eşit komutanları olarak düşünebiliriz. Kavramla ilgili detaylı bilgi için Bkz. (Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", **DİA**, XXXVII, s. 259-260).

32 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 460.

### 1.1.2. Hayatının İlk Dönemi ve Babasının Gözetiminde İlk Tecrübeler

Salâhaddin Eyyûbî, ailesinin ayrılmak zorunda kaldığı bir dönemde, 1137 yılında Tikrit'te dünyaya geldi.[33] Bazı kaynaklardaki bilgilere göre ailesinin şehirden ayrıldığı gece doğduğu ifade edilse de bunun bir efsane olma ihtimali yüksektir.[34] Salâhaddin'in ilk gençlik yılları ile ilgili, kaynaklarda çok az bilgi mevcuttur. Muhtemelen bu dönemi normal bir şekilde ailesinin yanında babasının gözetiminde yetişerek geçirmesi, böyle bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur.[35] Fakat bazı kaynaklarda onun, yetişme ve eğitim sürecini amcası Şirkûh'un yanında geçirdiği ifade edilmektedir.

> "Bu yıl (546/1152) Salâhaddin, Haleb'te bulunan amcası Şirkûh'un hizmetine girmek üzere babasının yanından ayrıldı. Şirkûh onu Nureddin'e takdim etti. Nureddin, Salâhaddin'i hüsnü kabul ile karşıladı ve ona bazı yerleri ikta etti."[36]

Salâhaddin söz konusu tarihte henüz on beş veya on altı yaşlarında olduğuna göre bu alıntıya dayanarak çok erken yaşta babasından ayrıldığı söylenebilir. Fakat dönemin kronikleri arasında Ebû Şâme'nin, İbn Ebi Tayy'dan aktardığı bu veriyi destekleyecek herhangi bir kanıt yoktur. Daha çok, sonraki dönemin kaynaklarında aktarılan bu bilgi ilk kaynakları tekrar etmekten öteye geçmemektedir. Mesela Süryanî müellif Ebü'l-Ferec neredeyse aynı ifadeleri yazmıştır.[37] Onun aktardıklarının Ebû Şâme'nin yazdıklarından hiçbir farkı yoktur. Eğer Ebû Şâme veya İbn Ebi Tayy'dan aktardıysa, İbn Ebi Tayy'ın yalnız kaldığı söylenebilir. Diğer yandan konu Salâhaddin açısından değerlendirildiğinde onu Dımaşk'tan ayıracak ciddi hiçbir sebebin olmadığı görülebilir. Üstelik ailesinin kaldığı bu

---

33 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 31; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 144. İbn Hallikân tarihçilerin bu konuda hemfikir olduklarını ve Salâhaddin'in az da olsa Tikrit'te kaldığını söyler.

34 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 256; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 144. İbn Hallikân bazı aile bireylerinden bu bilgiyi aldığını söyler.

35 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 31; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 145; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mirâtü'z-zamân**, VIII/I, 425; Gibb, **The Life of Saladin**, 4.

36 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 275.

37 Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, II, 391.

merkez, eğitim ve kültür açısından o dönemde Haleb'ten daha ileri bir seviyededir. Dolayısıyla Salâhaddin'in iyi bir eğitim almak için önde gelen emîrlerden olan babasının yanında kalmış olma ihtimali daha yüksektir.[38] Nitekim Dımaşk'taki büyük âlimlerden dönemin eğitim usulü çerçevesinde iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir.[39] Belki iyi bir komutan olan amcasından askeri eğitim almak için belirli dönemlerde Haleb'e gittiği düşünülebilir. Dolayısıyla Salâhaddin bu dönemde Dımaşk-Haleb arasında mekik dokumak zorunda kalmış olabilir. Bu durumun çok uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Eyyûb'un büyük gayretleri sonucu 549/1154 yılında Dımaşk Nureddin'in hâkimiyetine geçince, Salâhaddin de babasıyla birlikte onun hizmetine girmiştir.[40] Zaten İbn Şeddâd'a göre Salâhaddin'i Nureddin'le tanıştıran amcası Şirkûh değil babasıdır.[41]

Bölgede birliğin sağlanması Salâhaddin'in yetişmesi için daha elverişli bir ortam oluşmasını sağladı. Bu birleşmenin en önemli sonucu Nureddin ile Salâhaddin arasında ciddi bir yakınlığa vesile olmasıydı. Nitekim bu yakınlık meyvelerini kısa süre sonra vermiş, Salâhaddin 550/1155 yılında Nureddin tarafından Dımaşk Şahnesi olarak divanda görevlendirilmişti. Fakat divan başkanıyla anlaşamayınca birkaç gün sonra görevini bırakıp Haleb'e geri dönmüştü. Nureddin bunu duyunca divan başkanının sakalların kestirir ve Dımaşk'ta halk arasında dolaştırarak cezalandırır. Bu olay Salâhaddin ile Nureddin'i birbirine daha da yaklaştırır. Öyle ki Nureddin onu en yakınları arasına alır, hiçbir zaman yanından ayırmaz ve Salâhaddin'in çok iyi bildiği top oyununu (çevgan, polo) birlikte oynarlardı.[42]

Salâhaddin bu yıllarda artık yavaş yavaş tanınmaya başlamıştı. Örneğin şair Arkale (ö. 1172) onun yakın arkadaşlarından biriydi. 552/1157 yılında meydana

---

38 Lane-Poole, **Selahaddin**, 74, 80. Müellif bu konuda "…tüm bildiğimiz, sessiz bir inzivaya çekilmeyi yeğlediği ve atılgan amcasından çok, bilge babası gibi, sağgörü ve dinginlik ilkeleriyle hayatını düzenlediğidir. Yol seçmek zamanı geldiğinde, biri gayret isteyen ama şöhret ve üne, öteki barışçıl önemsizliğe götüren yollardan, göreceğimiz gibi, ikincisini seçmeye çabalamıştır…" ifadelerini kullanır.

39 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 149.

40 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 145.

41 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 32.

42 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 320.

gelen depremlerin birinde ikisi Hama'da bir evde bulunuyordu. Arkale bu durumu iki beyitle kayıt altına almış "Allah seni zelzeleden korusun" şeklinde dua etmiştir.[43] Bu kayıt eğer gerçekten 1167 yılına ait ise ki öyle görünmektedir, Salâhaddin'in 550/1155 yılında birkaç günlüğüne de olsa Dımaşk Şahnesi olması büyük olasılıkla doğrudur.

Salâhaddin'in ilmi, Siyasî ve askeri alanlardaki birikimi göz önüne alındığında Dımaşk'taki zengin ortamdan çok iyi istifade ettiği anlaşılmaktadır.[44] Örneğin geleneksel İslâmî ilimler yanında biyografi, ensâb (şecere/soy ilmi) ve tarih ilimleri konusunda iyi derecede bilgi sahibi olmuştu.[45] Eğer amcasının yanında kalsaydı sadece askeri yönden kendisini geliştirebilecekti. Oysa bu süre içinde gözetiminde kaldığı babasının aldığı görevler icabı sürekli yer değiştirmiş, birçok âlim, emîr ve yöneticiyle tanışmış, onlarla zaman geçirmiş ve bunlardan azami derecede istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında edindiği geniş çevre içinde yaşadıkları ve öğrendikleri onun hayata bakışını ve kişiliğinin oluşumunu şekillendirmişti. Özellikle Dımaşk'ın Nureddin'in hâkimiyetine girmesinde Necmeddin Eyyûb'un gösterdiği Siyasî maharet, şehrin kan dökülmeden el değiştirmesini sağlamıştı. Salâhaddin büyük ihtimalle bu süreci fiili olarak yaşamış, babasının kıvrak zekâsına şahit olmuş ve bu tarz siyaset anlayışını amaçlarını gerçekleştirmek için kendine örnek almıştı.

Salâhaddin'in hayatının ilk dönemi ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur. Bütün bey ve emîr çocukları gibi Salâhaddin de toplumun ileri gelen eşrafı içinde bulunmuş, eğitim hayatı ve yetişme tarzı buna göre şekillenmişti. İsteseydi o da diğer emîrlerin çocukları gibi varlık içinde hayatını yaşar, zevk ve eğlenceye dalardı. Fakat o aldığı eğitim ve terbiye gereği İslâm dünyasının içinde bulunduğu problemleri çözmenin yollarını aramış, bunun için öncelikle ailesinin birikiminden istifade etmiş ve gençlik yıllarında çok yakınında bulunduğu Nureddin Zengî'nin genelde İslâm dünyasını özelde de Kudüs'ü Haçlı işgalinden kurtarma ideallerini

---

43 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 339.

44 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 26. Selâhaddin'in hayatının ilk dönemi için Bkz. (Abd al-Rahman Azzam, **Saladin**, Pearson Education, London 2009, s. 36-50).

45 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 12.

kendine rehber edinmiştir. Fakat bunlarla yetinmeyen Salâhaddin kendine özgü, temelinde merhamet anlayışının olduğu insan merkezli bir siyaset tarzı geliştirmiş, böylece açtığı yol sadece İslâm dünyasında değil bütün dünyada büyük bir hayranlık uyandırmıştır.

## 1.2. AMCASININ ETKİSİ

Necmeddin Eyyûb'un küçüğü olan Şirkûh, Salâhaddin'in tecrübesinin oluşumunda çok önemli bir yere sahiptir. Bir önceki başlıkta askeri eğitim için yılın belirli bir dönemini Haleb'de amcası Şirkûh'un yanında geçirdiği belirtilmişti. Dımaşk'ın Nureddin'in hâkimiyetine girmesiyle Zengî ailesiyle Eyyûbî ailesi arasındaki ilişkiler daha da sıkılaşmış, Eyyûb, Nureddin'in en büyük danışmanı Şirkûh da en büyük ordu komutanı olmuştur. Nureddin'in erkek çocuklarının olmaması bu ailenin erkek çocuklarına yakın ilgi göstermesine, onlara kendi evlatları gibi muamelede bulunmasına sebep olmuştur. Nitekim 562/1167 yılında Dımaşk'a gelen İmâdüddin Kâtip el-İsfahânî'ye göre Salâhaddin, Nureddin'in en büyük emîrleri ve komutanları arasında yer almaktaydı. Nureddin onu hiç yanından ayırmaz ve onunla sık sık polo (çevgan) oynardı.[46] Dımaşk'ın Nureddin'in hâkimiyetine girdikten sonraki süreçte Salâhaddin hakkında tarih kaynaklarında herhangi bir bilgi olmadığı için bu alıntıdan onun uzun yıllardır Nureddin ile çok yakın ilişkiler kurduğu sonucu çıkmaktadır. Belki oluşan yakınlık Salâhaddin'in ailesine mal edilebilir ama bunun sınırlı olduğu muhakkaktır. Çünkü hem Eyyûb'un hem de Şirkûh'un Salâhaddin dışında da çocukları vardı. Fakat sadece onun Nureddin ile bu ilişkiyi kurabilmesi kişiliği ve niteliğiyle/kapasitesiyle ilgili olmalıdır. Aynı şekilde bu kısımda görüleceği üzere amcası Şirkûh kendi çocukları dururken Salâhaddin'i kendine yardımcı yapmış, onu her üç Mısır seferlerinde de yanından ayırmamıştır. Bu seferler onun zirveye çıkmasına sebep olmuş ve dünya tarihinin en önemli şahsiyetleri arasında anılmasına giden yolu açmıştır. Bu büyük etki dikkate alınmadan Salâhaddin'in geldiği konum, Mısır seferlerine gönülsüz bir şekilde katılması veya amcasından sonra yönetimin başına rastlantı sonucu geçtiği

[46] Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 8, 15, 18; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 26.

iddialarıyla, açıklanamaz. Aksi halde neden başkası değil de Salâhaddin sorusu cevapsız kalacaktır.

### 1.2.1. Birinci Mısır Seferi

Salâhaddin ilk askeri ve Siyasî tecrübesini Mısır seferleri esnasında edinmiştir. Bu tecrübesini amcasının vefatından sonra vezir olunca Nureddin'in vefatına kadar Mısır'da mücadele etmek zorunda kaldığı sorunlarla pekiştirmişti. Giriş kısmında kısaca değinildiği gibi Mısır'da vezirlik kalem ehlinden kılıç ehline geçince ülkede sular bir türlü durulmamış, son dönemde patlak veren olaylar Dımaşk'a kadar uzanmıştı. 1161'de öldürülen Ermeni asıllı vezir Talâi İbn Rüzzîk'in yerine geçen oğlu Rüzzîk başarılı bir yönetim sergileyemeyince Yukarı Mısır'daki Kus şehrinin valisi Şâver (ö. 1169) isyan etti. İsyan başarıya ulaşınca on iki yaşındaki Fâtımî halifesi el-Âdıd (ö. 1171) Ocak 1163'te Şâver'i vezir olarak tayin etmek zorunda kaldı.[47] Fakat Şâver ancak sekiz ay vezirlik makamında tutunabildi. Çünkü hırsı ve açgözlülüğü ona birçok yanlış yaptırmıştı. Şâver'in kendisini garantiye alma düşüncesiyle eski vezir Rüzzîk'i öldürtmesi[48] yeni bir isyana sebep olmuştu. Başkaldırı başarıyla sonuçlanmış Şâver'in ekibinden olan Hacibü'l-Huccab Dırğam (ö. 1164), onu vezirlikten indirmiş, kendisi onun yerine geçmişti. Vezir olan Dırğam hızını alamayıp makamını sağlama almak isteyince, kendisini devirme potansiyeli taşıyan herkesi öldürttü. Böylece Mısır ordusu, ileri gelen komutanlarının büyük bir kısmını kaybetti.[49] Liderlerinden yoksun kalan Mısır ordusu bundan sonraki mücadelelerde hiçbir varlık gösteremeyecek, hatta

---

47 Ülkenin karışık döneminde çocuk yaşta halife ilan edilen el-Âdıd'ın hayatı için Bkz. (Ramazan Şeşen, "Âdıd-Lidînillâh", **DİA**, I, s. 374-375).

48 Bazı kaynaklarda Rüzzîk'i babasından habersiz Tayy İbn Şâver'in öldürdüğü söylenmektedir (Sâvîrus İbnü'l-Mukaffa, **Târîhu Mısr: Min Bidâyâti'l-Karni'l-Evvel el-Mîlâdî Hattâ Nihâyeti'l-Karni'l-İşrîn min Hilâli Mahtûtati Târîhu'l-Betârike**, Thk. Abdülaziz Cemaleddin, Mektebetü medbûlî, Kahire 2006, III/II, s. 1386). İbn Ebi Tayy da bu bilgiyi desteklemekte ve İbn Rüzzîk'in, Şâver'in izni olmadan oğlu Tayy tarafından öldürüldüğünü söyler (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 84). Her ne kadar öldürenin Tayy olduğu söylense de aktarılanlara göre babasından habersiz yapma ihtimali görünmemektedir. Çünkü Şâver istese oğlunu İbn Rüzzîk'i öldürmekten menedebilirdi. Ama bilgisi olduğu halde oğluna sadece yapmaması gerektiğini söylemekle yetinmiştir.

49 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 460; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 406-407; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 306.

bazen rastgele sıradan insanlardan toplanmış birliklerle savaşlara çıkacak, bunun sonucunda da Fâtımî hilafeti tarih olacaktı.[50]

Bu esnada Haçlılar, Mısır'da çıkan karışıklıklara bigâne kalmamış, önce 1153'te Fâtımîlerin Filistin'deki son kalesi olan Askalan'ı almış, sonra da tümüyle Mısır'a yönelmişti. Zayıf ve çökmek üzere olan bir devletin devasa toprakları ve gelirleri onların iştahını kabartmış, peyderpey Mısır'ı istila etmenin planlarını yapmaya başlamışlardı. 1161'de III. Baudouin, kardeşi Amaury'yi (ö. 1174) göndererek Mısır'ı işgal etmekle tehdit etmiş, fakat yıllık yüz altmış bin dinar haraç ödenmesi karşılığında tehditten vazgeçmişti.[51] Mısırlılar söz verdikleri haracı hiç ödemeyince yeni Kral Amaury Eylül 1163'te Mısır topraklarına ani bir baskın yaptı. Dırğam buna taşma zamanı gelen Nil nehrinin bentlerini açarak karşılık verince Amaury geri çekilmek zorunda kaldı.[52] Bu istila girişimi başarılı olamasa da olanları dikkatli bir şekilde izleyen Nureddin'in, Amaury'nin niyetini anlamasına yardımcı olmuştur.[53]

Nureddin, Haçlıların Mısır'a yöneldiklerini duyduğunda bu fırsatı değerlendirmek istedi. Trablus'u kuşatmak amacıyla kontluğun topraklarına girdi. Fakat Hısnu'l-Ekrad kalesi yakınında gün içinde dinlenirken tuzağa düştü. Zira hac amacıyla Kudüs'ten dönen bir Haçlı ordusu durumun farkına varınca hemen Antakya'dan yardım talebinde bulunur. Bu çağrıya hem Antakya Prinkepsi III. Bohemund (ö. 1201) hem de Bizans komutanı Konstantin Koloman ordularıyla oraya gelerek karşılık verirler. Durumu fark etmeyen Nureddin birleşik Haçlı ordusunun baskınına uğradı. Kürt bir asker sayesinde kurtulan Nureddin, Humus

---

50 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 88; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 33.

51 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 398; Süryani Mihail, **Vakainame**, 186. Süryani Mihail'de kayıp olan bu bölümü için çevirmenler Bar Hebraeus'tan (Ebü'l-Ferec) tamamlamışlardır.

52 Willermus, II, 302; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 306.

53 Amin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 152. Maalouf paranın altmış bin tutarının zamanında ödenmemesi bahanesiyle bu seferin yapıldığını söyler.

yakınlarında ordusunun geri kalanıyla tekrar toplanınca Haçlılar onu takip etmekten vazgeçtiler.[54]

Mısır'daki vezirlik mücadelesinden yenilgiyle çıkan Şâver, 23 Ekim 1163'te soluğu Dımaşk'ta aldı.[55] Nureddin Hısnu'l-Ekrad önündeki yenilginin yaralarını hızlı bir şekilde sarmış, Haçlılarla mücadelesine kaldığı yerden devam edebilecek duruma gelmişti. Şâver'in Mısır'a sefer yapma teklifi karşısında önce kararsız kaldı. Bunun nedeni Haçlılar karşısındaki yenilginin henüz etkisini devam ettirmesi olabileceği gibi çok da güvenmediği Şâver'den olabildiğince taviz koparmak da olabilir. Ayrıca Nureddin Mısır'a gidecek ordunun yolunun Haçlı işgali altındaki topraklardan geçmesi nedeniyle tehlikenin farkındaydı. Neticede yapılan uzun görüşmelerden sonra Şâver'in vezirlik makamını tekrar elde etmesi için Nureddin'in en büyük kumandanı Şirkûh komutasında seçkin bir ordunun Mısır'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Buna karşılık Şâver; seferin bütün masraflarını karşılayacak, sınır bölgelerini Nureddin'e bırakacak, sefere katılan askerlere iktalar verecek, Nureddin'in hâkimiyetini tanıyacak, seferin komutanı Şirkûh Mısır'da kalıp Nureddin'in naibi olarak doğrudan ondan emirler alacak ve Mısır'ın yıllık gelirinin üçte birini Nureddin'e ödeyecekti.[56] Diğer yandan bir müddetten beri Mısır'daki yönetim zafiyeti ve karışıklıklar ile ilgili bilgiler geliyordu. Nureddin hem bu bilgileri doğrulatmak hem de Mısır'ı kendi topraklarına katma ihtimalini değerlendirmesi için Şirkûh'un sefere çıkmasını istiyordu.[57]

Antlaşma tamamlandıktan sonra sefer için ciddi bir hazırlık yapılmış, Nureddin'in seçkin askerleri ve esediler Şirkûh komutasında Cemaziyelevvel 559/Nisan 1164 tarihinde yola çıkmıştı. O sırada 27 yaşında olan Salâhaddin de

---

54 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 462-463; İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 116-118; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 135-136; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 400; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 307.

55 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 31. İbnü'l-Esîr **et-Târîhu'l-bâhir'de** 558/1163 (s. 120), **el-Kâmil fi't-târîh**'te ise Rebiülevvel 559/Şubat 1164 (IX, 465) tarihini vermekte dolayısıyla kendisiyle çelişmektedir. İmâdüddin el-İsfahânî de 6 Rebiülevvel 558/12 Şubat 1163 tarihini vermektedir (**Sene'l-Berk**, 11). Bu da neredeyse Şâver'in vezir olduğu tarihe denk gelmektedir.

56 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 465; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 307; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 31.

57 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 145.

ordu komutanları arasında yerini almıştı.[58] Ordunun başında Mısır'a gitmeyi bekleyen Şâver, Şirkûh'un komutan olduğunu duyunca memnun kalmamıştı.[59] Bu arada Nureddin Haçlı tehlikesini bertaraf etmek için ordusuyla sınıra gitmiş onlara gözdağı vererek hareket etmelerine engel olmuştu. Şirkûh ordusuyla birlikte Akabe Körfezi-Sina Çölü-Süveyş Körfezi üzerinden güney yolunu takip ederek Kahire'nin kuzey doğusunda yer alan Bilbis'e vardı. Orada Dırğam'ın kardeşi Nasıruddin komutasındaki Mısır ordusunu yendi.[60] Hemen ardından Kahire'yi kuşattı. Halife el-Âdıd, yardım etmeyi reddedince Dırğam, 28 Cemaziyelahir 559/22 Mayıs 1164 günü öldürülmüş hemen ardından Şâver tekrar vezir olmuştu.[61] Her şey o kadar hızlı gelişmişti ki Kral Amaury yardıma gelecek fırsatı dahi bulamamıştı.[62] Dırğam dokuz ay görevde kalarak Mısır'daki mücadelede en kısa süre vezir koltuğunda oturan tek kişi,[63] Şâver de ikinci defa koltuğa oturan tek şahıs olmuştu.[64]

İstediğini elde eden Şâver, Nureddin'le yaptığı antlaşmayı tanımadığını Şirkûh'a bildirerek otuz bin dinar gönderdi ve ondan Mısır'ı terk etmesini istedi. Buna sinirlenen Şirkûh, Sünni muhalefetle işbirliği yaparak Bilbis'i aldı. Salâhaddin'i bir miktar kuvvetle orada bırakıp kendisi Kahire'yi kuşattı.[65] Bunun üzerine Şâver, Haçlılardan para karşılığı yardım istedi. Mısır'ın, Nureddin'in eline

---

58 İbn Haldûn, **Târîh**, V, 290; Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 583; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 33.

59 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 87.

60 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 465; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 307.

61 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 146. İbn Hallikân, Dırğam'ın öldürülmesiyle ilgili kendisine ulaşan bilgileri tahlil ederek bu sonuca ulaşmıştır.

62 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 466; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 307; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 16; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 33.

63 Umâre el-Yemenî, **en-Nüketü'l-'asriyye fi ahbari'l-vüzerai'l-Mısriyye**, Thk. Hartwig Derenbourg, Paris 1897, s. 73.

64 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 409. Mısır'da Şâver dışında hiçbir vezir görevi kaybettikten sonra tekrar geri gelmemiştir. Şâver'in vezirliğinin elinden alınmasıyla tekrar göreve gelmesi arasında 9 aylık bir süre vardır. Çünkü oğlu Tayy 28 Ramazan 558/30 Ağustos 1163'te öldürülmüştü. Bu tarihi onun vezirliği kaybettiği tarih olarak aldığımızda tekrar göreve geldiğinde 9 ay geçtiği görülecektir.

65 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 90; Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 585; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 33. Ebû Şâme bu bilgileri Ebi Tayy'yan aktarmaktadır. İbnü'l-Esîr, Salâhaddin'den hiç bahsetmemektedir. Ona göre Bilbis'i teslim alan Şirkûh'un naipleriydi (**el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 466). Bu ayrıntı modern kaynaklarda Bilbis'i işgal etmesi için Salâhaddin'i gönderdi ifadesine dönüşmüştür (Lane-Poole, **Selahaddin**, 89).

geçmesinin büyük bir tehlike olacağını bilen Amaury, Avrupa'dan gelen hacılarla krallığının topraklarını güvenceye aldığını düşünüp Mısır'a doğru yola çıktı. Tehlikenin farkında olan Nureddin, Haçlı ordusunun Amaury komutasında Mısır'a gitmesine engel olmak için ordusunu toplayıp Haçlıların işgali altındaki bölgelere doğru yürüyüşe geçti. Fakat Haçlılar muhtemelen bunu blöf olarak değerlendirip yollarına devam ettiler. Nureddin hem fırsatı değerlendirmek hem de Amaury'yi sıkıntıya sokup Şirkûh üzerindeki yükü hafifletmek amacıyla kendisine bağlı beylerden ve komşu beyliklerden yardım talebinde bulundu. Gelen yardım kuvvetleriyle Antakya Prinkepsliği topraklarına girip Harim'i kuşattı. Bu hamle Haçlılara vurulan büyük bir darbeydi. Diğer yandan Şirkûh, Haçlıların yola çıktığı bilgisini almıştı. Ayrıca hendeği olmayan, savunma duvarları çamurdan[66] ve çok alçak olan Bilbis, savunmacılar için güven vermemekteydi.[67] Bunun üzerine Şirkûh, Kahire kuşatmasını kaldırıp Salâhaddin'in yanına döndü. Onu erzak toplamayla görevlendirip, kendisi de şehri tahkim etmeye ve müdafaa tedbirleri almaya girişti. Hemen ardından, Temmuz 1164'te, birleşik Haçlı ve Mısır ordusu Bilbis'i kuşattı.[68]

Şirkûh az fakat nitelikli bir kuvvetle Mısır'a gelmişti. Mısır'da onunla birlikte hareket eden Sünni muhalefetin profesyonel asker olmadığı ve surlarının zayıflığı düşünüldüğünde Bilbis'in kolayca alınacağı hesaplanmıştı. Fakat evdeki hesap çarşıya uymamış kuşatma uzadıkça uzamıştı. Bu arada Suriye'den Haçlılar aleyhine tehlikeli haberler gelmeye başlamış, Amaury büyük bir sıkıntıya düşmüştü. Çünkü Antakya'daki birleşik Haçlı ordusu Harim'i kuşatmakta olan Nureddin'e karşı 1163'teki baskını tekrarlamak isterken tuzağa düşüp büyük bir hezimete uğramıştı. Yapılan savaşta Antakya Prinkepsi III. Bohemund, Trablus kontu III. Raymond (ö. 1187), Hugue de Lusignan, Bizans kuvvetleri komutanı Konstantin Kolomon ve birçok ileri gelen soylu esir alınmış, Haçlı ordusu kılıçtan

66 İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 345.

67 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 466; Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 591.

68 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 17; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 308.

geçirilmiş, Harim alınmış, İslâm ordusu Banyas'a doğru harekete geçmişti.[69] Durum Haçlılar için tam bir hezimetti.

Mısır'da büyük maceralara giren Haçlılar deyim yerindeyse "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuşlardı."[70] Amaury'nin aldığı kötü haber yetmezmiş gibi ortağı Şâver bir yandan her iki tarafın bıkıp gitmesi için kuşatmayı gevşek tutuyor; diğer yandan da el altından haber gönderip Şirkûh ile anlaşmaya çalışıyordu. Ona, Haçlıları durdurduğunu, eğer çekip giderse kendisine izin vereceğini bildirmişti. Amaury de aldığı haberlerden dolayı bir an önce krallığına dönmek istiyordu. Ramazan-Zilhicce/Temmuz-Ekim arası devam eden kuşatma üç aydan fazla bir zamana mal olmuştu.[71] Sürenin uzaması her iki tarafı bıktırınca Şâver istediğini elde etmişti.[72] Haçlılar en azından Banyas'ı kurtarabilmek umuduyla çaresizce Şirkûh'a barış teklifinde bulundular. Surlarının zayıflığına ve erzak kıtlığına rağmen Suriye ordusu iyi dayanmıştı. Nureddin'den aldıkları zafer haberi de morallerini düzeltmişti.[73] Biraz daha sabredebilselerdi Haçlılar dönmek zorunda kalacak belki de Mısır daha erken bir tarihte Nureddin'in hâkimiyetine girecekti. Görüşmeler sonunda Şirkûh otuz bin dinar savaş tazminatı, Haçlılarla birlikte güvenli çıkış ve Şâver'in Mısır'da iktidarda kalması karşılığında Mısır'dan ayrılmayı kabul edince antlaşma yapıldı.[74] Bunun üzerine Şirkûh 7 Zilhicce 559/26 Ekim 1164 günü Bilbis'ten ayrılarak Dımaşk'a doğru yola çıktı.[75] Birlikte Mısır'ı terk eden her iki ordunun, bir müddet aynı yolu takip ettikleri kaydedilir.[76] 13

---

69 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 467-469; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 12; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 415-419; Willermus, II, 306-308; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 308; Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 591.

70 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 34.

71 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 413. Ebû Şâme, İbn Ebi Tayy'dan yaptığı bir alıntıda kuşatmanın sekiz ay sürdüğünü söylemektedir (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 91).

72 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 17.

73 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 92; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 466. İbn Ebi Tayy'a göre Nureddin elde ettiği zaferden sonra savaş meydanından topladığı bir miktar Haçlı bayrağı ve başka alametleri Şirkûh'a gönderip Bilbis'in surlarından sallandırmalarını istemişti. Şirkûh bunları yapınca Haçlılar topraklarının başına bir şey gelmesinden korkmuş ve geri dönmüşlerdir (**Kitâbü'r-Ravzateyn,** II, 92).

74 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 34.

75 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 76; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 414.

76 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, IX, 467.

Kasım 1164'te Dımaşk'a vardığında Şirkûh'un içinde Şâver'in ihanetinin acısı ve Mısır'ın mutlaka elde edilmesi düşüncesi vardı.[77]

Salâhaddin'in antlaşma esnasında nasıl rol üstlendiğini bilmiyoruz. Fakat amcasından sonra ordunun ikinci komutanının görüşmelerde aktif rol almaması düşünülemez. Muhtemelen Şirkûh, Salâhaddin ve diğer komutanlarla antlaşma maddeleri üzerinde gerekli müzakereleri yaptıktan sonra karşı tarafa kararını bildirmiştir. Böylece Salâhaddin amcasının himayesinde ilk diplomatik tecrübesini yaşamış, asırları etkileyecek siyaset tarzının ilk adımını atmıştı.

Dönemin kroniklerinde Salâhaddin'in Birinci Mısır seferine katıldığıyla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Özellikle dönemin birinci el kaynağı olan İmâdüddin Kâtip el-İsfahânî'nin eserinin özeti olan Sene'l-Berkı'ş-Şâmî ve İbnü'l-Esîr'in eserlerinde Salâhaddin'in bu sefere katılmasıyla ilgili hiç bir bilgi göze çarpmamaktadır. Elbette ki bu Salâhaddin'in sefere katılmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim başka kaynaklarda, az da olsa Salâhaddin'in seferdeki durumuyla ilgili bilgilere yer verilmiştir:

> "Şirkûh Mısır seferine çıktığında kardeşinin oğlu Salâhaddin Yusuf İbn Eyyûb da onunla birlikteydi. Onu komutanları ve danışmanları arasına aldı. Ona danışmadan hiçbir şey yapmıyordu. Çünkü Şirkûh onun davranışlarında zafer bağlarının, doğru düşüncenin, iyi talihin ve mutluluğun izlerini görmüştü."[78]

Salâhaddin'in Birinci Mısır Seferi'ne katıldığını en net şekilde gösteren bu ifadeler konuyu aynı başlık altında anlatan İbn Şeddâd'a aittir. Bizzat Salâhaddin'e danışmanlık yapan bir tarihçinin bunları yazması konumuz açısından önem arz etmektedir. Ama onun, duyulan ihtiyaçtan dolayı Salâhaddin'in kerhen sefere katıldığını söylemesini de hesaba katmak gerekmektedir.[79] Yolun uzunluğunu ve

---

77 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 12; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 76; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 413.

78 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 413-414; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 31. Ebû Şâme, bu ifadeleri İbn Şeddâd'tan almış ama **Sîretü Salâhuddin**'deki cümleler dağınık bir şekilde olduğu için **Kitâbü'r-Ravzateyn** tercih edilmiştir.

79 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 76; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 145.

seferin güçlüklerini göz önünde bulundurduğumuzda henüz sefer ve savaş tecrübesi olmayan Salâhaddin'in sefere katılmadaki gönülsüzlüğü anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik henüz 27 yaşında ve devletin merkezinde en üst düzeyde itibar gören birinin sonu belirsiz bir maceraya kolayca evet demesi beklenmemelidir. Diğer yandan yeğeninin yeteneklerini keşfeden Şirkûh, hem onun özelliklerinden istifade etmeyi hem de Salâhaddin için bu seferin büyük bir tecrübe olacağını düşünmüş olmalı ki katılmasında ısrarcı oldu. Salâhaddin sefere katılmayı kabul edince de Şirkûh onu yardımcısı olarak ordunun başına atadı.[80] Nitekim İbn Ebi Tayy, Salâhaddin'in sefere katıldığını ve çeşitli görevler aldığını ifade etmektedir.[81] Onun bu sefere katılmadığını ima eden İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiler ya uydurmadır[82] ya da bu diyalog Birinci Mısır Seferi'nden sonraki bir zamanda söz konusu şahıslar arasında geçmiştir.[83] Aslında Salâhaddin'in İkinci Mısır Seferi'nde aldığı önemli rol onun ilkine katıldığının en büyük göstergesidir. Aksi halde Şirkûh'un yanında o kadar tecrübeli komutan varken tecrübesi olmayan ve henüz 27'sinde olan yeğenini İskenderiye'deki birliğin başında neden bıraksın? Dolayısıyla *el-Bahir* dışında mevcut kaynaklar arasında Salâhaddin'in Birinci Mısır Seferi'ne katılmadığına dair herhangi bir bilgi olmaması, katıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Böylece Salâhaddin sultanlığa giden yolda oluşacak tecrübesinin ilk büyük adımını atmış ve bu sefer, hayatının rotasını belirleyen en önemli yolculuk olmuştur.

---

80 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 146.

81 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 90; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 16.

82 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 17.

83 Kemaleddin İbnü'l-Adîm'in **Ahbârü Haleb** adlı eserinden bir anekdot aktaran İbnü'l-Esîr, Nureddin'in, Ramazan 559/Temmuz 1164'deki Harim kuşatmasına Salâhaddin'in de katıldığını söylemektedir. Bu ifade dolaylı olarak Salâhaddin'in Birinci Mısır Seferi'ne katılmadığını ima etmektedir. Oradaki konuşmalarda hiç alakası yokken Salâhaddin Mısır'dan bahsetmekte ve Nureddin'in orayı alıp kendisine ikta etmesi dileğinde bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr devamında bunun gerçekleştiğini ifade etmektedir (**et-Târîhu'l-bâhir**, 126). Bu hikâye **el-Kâmil fi't-târîh**'te yoktur. Eğer bu ifadeler gerçekse ki atıfta bulunulan kaynakta böyle bir ifadeye rastlanmadı, söz konusu olay Harim Kuşatmasında değil de Birinci Mısır Seferi'nden sonrasına ait olmalıdır. Çünkü bu anlatıda Mısır'ı görmüş, oradaki imkânların farkında olan bir Salâhaddin görüntüsü vardır. Dolayısıyla istemeden de olsa sefere katılan Salâhaddin Mısır'ı gördükten sonra fikrini değiştirmiş ve amcası gibi bir an önce oraya hâkim olmayı istemiştir.

### 1.2.2. İkinci Mısır Seferi[84]

Şâver, iktidarı elde etme bakımından Birinci Mısır Seferi'nden en karlı çıkan şahıstı. Görüntü böyle olsa bile onun izlediği denge politikası, Mısır'ın bütün zaaflarını ortaya dökmüş, sonraki süreçte ülke, Nureddin ve Haçlılar için açık bir hedef haline gelmişti.[85] Nureddin ve Şirkûh ilk seferde istediklerini alamamışlardı. Fakat Mısır'ın durumu hakkında gerekli bilgileri elde etmişlerdi. Bu sayede Mısır'a daha fazla dikkat kesilecekler ve Şâver ile Haçlıların hareketlerini izlemeye alacaklardı. Diğer yandan Şirkûh hem Şâver'in ihanetini hem de Mısır'daki imkânları aklından çıkaramıyordu. Bulunduğu ortamlarda sürekli Mısır'dan bahsediyor, bir an önce yola çıkıp kendisine yapılanların intikamını almak ve Mısır'a hâkim olmak istiyordu. Bunun için önce Nureddin'i ikna etmesi gerekiyordu. Şâver, Şirkûh'un konuştuklarından haberdar olunca Mısır'ın elinden alınacağı korkusuna kapıldı.[86] Çok geçmeden de gelip Mısır'ı korumaları için Haçlılarla yeni bir antlaşma imzaladı. Bu durum hem Nureddin'i hem de Şirkûh'u telaşa düşürmüş, ikisini de Haçlıların Mısır'a hâkim olacakları korkusu sarmıştı.[87]

Kendini güvene almak isteyen Şâver'in Haçlılarla yeni bir antlaşma imzalaması Şirkûh'un işini kolaylaştırdı.[88] Şâver bu antlaşmaya binaen Kahire'de Haçlılara bir çarşı vermişti.[89] Nureddin bu gelişmeler üzerine neredeyse Mısır'a yeni bir sefer için iki yıldır ısrar eden Şirkûh'a engel olamazdı. Fakat yolda ve Mısır'da karşılaşacakları tehlikeleri göz önünde bulundurarak ondan daha güçlü bir ordu toplamasını istedi. Hazırlıklar bittiğinde içinde Salâhaddin dâhil bazı önemli

---

84 Bu sefer aynı zamanda "Babeyn Vakası" olarak da bilinir (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 15).

85 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 17.

86 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 76.

87 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 147; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 35. Willermus önce Şirkûh'un hazırlıklara başladığını, bunu duyan Amaury'nin de devlet konseyini toplayıp gerekli önlemleri aldığını, Şirkûh'un yola çıktığını duyunca da ele geçirmek istediğini fakat ona yetişemediğini kaydeder (II, 314).

88 Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 114. Elisseeff, Şirkûh'un Mısır'a yapacağı sefer için Bağdat halifesinden izin beklediğini yazar (**Nûr Ad-Dîn**, 602).

89 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 13; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 18.

komutanların olduğu iki bin kişilik süvari birliği yola çıkmaya hazırdı.[90] Nureddin bir önceki seferde olduğu gibi ordusuyla Haçlı Krallığı'nın sınırlarına gelmiş, onların hareket etmelerine engel olmuştu.[91] Rabîulevvel 562/Ocak 1167'de[92] yola çıkan Şirkûh 1164'te izlediği yolu tekrar kullanarak çöl üzerinden Mısır topraklarına girdi.[93] Yoldayken çok şiddetli bir kum fırtınasına yakalanan Suriye ordusu muhtemelen bu tehlikeyi çok az adam ve büyük miktarda erzak kaybıyla atlattı. [94] Daha sonra Bilbis yönüne doğru yoluna devam eden Şirkûh, müttefik kuvvetlerin pusu kurduğunu öğrenince rotasını güneye doğru değiştirdi.[95] 6 Rabîulâhir /30 Ocak günü Atfih'e vardı, oradan Nil'in batı yakasına geçerek el-

---

90 İslâm tarihi kaynakları Dımaşk'tan ayrılan ordunun iki bin kişi olduğu noktasında ittifak halindedirler. Fakat Willermus bu sayıya katılmamakla birlikte on iki bin gibi çok abartılı bir rakam vermektedir. Sanki orduyu teftiş etmiş gibi bunun dokuz bininin baştan ayağa zırhlı ve atlı üç bininin de sadece ok kullandıkları bilgisini vermektedir. Ayrıca on ya da on bir bin mızraklı geleneksel Arap savaşçı buna ekler. Dolayısıyla toplam yirmi üç bin kişilik bir ordudan bahsetmektedir ki bunun abartı olduğu aşikârdır. Ama ne ilginçtir ki müttefik kuvvetlerin sayısı hakkında neredeyse hiç bilgi vermemektedir, sadece 374 Haçlı şövalyesi, bir miktar türkopol ve işe yaramaz Mısırlı askerlerden bahsetmektedir (Willermus, II, 331). Doğrusu Şirkûh'un iki bin kişilik iyi bir süvari birliğiyle Dımaşk'tan ayrıldığı kabul edilebilir. Ama el-Cize bölgesine varıp iki ay orayı kontrol ettiğine göre asker sayısını arttırdığı düşünülürse bile bunun yirmi üç bin kişiye ulaştığını söylemek hayli abartılı olmalıdır.

91 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 3; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 132.

92 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 77. İmâdüddin el-İsfahânî ile İbn Şeddâd'ın verdiği tarihler birbiriyle uyumlu olduğu için İbnü'l-Esîr'in, Şirkûh'un Dımaşk'tan çıkış tarihini Rabîulâhir ayı olarak vermesi göz ardı edilmiştir. Nitekim Willermus'un, Şirkûh'un ordusunun bir çöl fırtınasına yakalandığı bilgisini vermesi bu tarihleri doğrulamaktadır. Kış aylarında çöl fırtınalarının daha yoğun olduğunu düşündüğümüzde Şirkûh'un Ocak ayının ortalarında yola çıkmış olma ihtimali daha yüksektir.

93 Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 605; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 125. Şirkûh her üç Mısır seferinde aynı yolu kullandı.

94 Willermus, II, 317-318. Müellif, Şirkûh'un Mısır seferiyle ilgili hazırlığı hakkında efsanevi bilgiler aktarmakta; onun halifeyi ziyaret edip adeta kandırarak destek aldığını, İslâm dünyasının doğusundan ve batısından çok güçlü bir ordu topladığını yazar (II, 313). Runciman da bu tezi destekler mahiyette ifadeler kullanmakta ve seferin sadece dini duygularla halifenin ve Nureddin'in kandırılarak yapıldığı intibaını uyandırmaktadır (II, 310). Oysa Bağdat halifesi de Nureddin de Şirkûh da Mısır'ın stratejik açıdan ne kadar önemli olduğunu bilecek kadar ferasetli devlet adamları olduğu aşikârdır. Zaten Haçlıların verdiği tepki de bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Haçlı liderleri hangi amaçla Mısır'ı elde etmek istediyse Müslüman liderler de daha fazlasını düşünerek bölgede Suriye-Mısır birlikteliğini kurma peşindeydi. Bu başarıldığında da Haçlıların bölgede tutunamayacağı bilinen bir gerçekti. Nitekim birliğin kurulmasından yaklaşık yirmi yıl sonra Haçlılar neredeyse bölgedeki bütün topraklarını kaybettiler.

95 Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 115.

Cize'de karargâh kurdu ve yaklaşık iki ay orada kalarak bölgedeki şehirleri yönetti.[96]

Şirkûh'un yola çıktığını haber alan Şâver imzaladıkları antlaşma gereği Kudüs Haçlı Kralı Amaury'yi Mısır'a davet etti.[97] Haçlılar, Şirkûh'un Mısır'a hâkim olmasından korktukları için olabildiğince hızlı davranıp kendileri orayı ele geçirmek istiyordu. Eğer Şirkûh Mısır'a hâkim olursa Haçlılar iki ateş arasında kalacak, gelecekleri tehlikeye girecekti. Bunları göz önünde bulunduran Haçlılar Şâver'in çağrısına çok hızlı bir şekilde cevap verdiler.[98] Öyle ki iki ordu hemen hemen aynı tarihte Mısır'a varmıştı.[99] Bu arada Şirkûh, Haçlılara karşı birlikte mücadele etmek için Şâver'e teklif göndermiş fakat o, elçiyi öldürdüğü gibi mektubu da Haçlılara ifşa etmişti.[100] Zaten Kahire'de ayak sürüyen ve olabildiğince ağır davranan Haçlılar duruma kuşkuyla yaklaşıp fırsatı da kaçırmak istemediler. Bu sayede Şâver'i sıkıştırarak olabildiğince taviz koparabildikleri bir antlaşmayı Fâtımî halifesine onaylattılar.[101] Ortaya çıkan sonuç üzerine Şirkûh, Sünni olan Mısır'ın yerli halkıyla ittifak arayışlarına girmiş, Necmeddin İbn Masal başkanlığındaki İskenderiye heyetiyle görüşüp onların desteğini almıştı.[102]

---

96 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 12-13; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 3.

97 Willermus, Şâver'in hiçbir şeyden haberi olmadığını ve Amaury'nin aniden geldiğini duyunca da kendisine karşı bir hareket olduğunu düşünüp dehşete düştüğünü yazar (II, 315). Her ne kadar Şâver, Mısır'da iç karışıklarla uğraşıyor olsa da Şirkûh'un hazırlıkları konusunda hiçbir haberinin olmadığını söylemek abartı olmalıdır.

98 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 3; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 132.

99 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 76; Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 155.

100 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 96; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 22; Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 156.

101 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 311; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 20-21; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 35. Bu antlaşmaya göre Şirkûh Mısır'dan kovuluncaya kadar Amaury ülkeyi terk etmeyecek, Haçlılara Kahire'de bir çarşı ve yüklü miktarda para verilecekti. Runciman bu miktarın dört yüz bin Bizans altını olduğunu söylemektedir.

102 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 35.

### 1.2.2.1. Babeyn Savaşı

Antlaşmadan istediklerini alan Haçlılar nihayetinde Şirkûh'a karşı savaşmaya karar verdiler.[103] Öncelikle Nil'in batı yakasına geçmek için palmiyelerden ve sallardan oluşan bir köprü yaptılar.[104] Fakat Kahire'nin güvenliği onlar için daha önemliydi. Bu zorunluluktan dolayı müttefik kuvvetler güçlerini ayırmak zorunda kaldılar. Buna göre askerlerinin bir kısmı Kahire'yi ve Nil nehri üstünde kurulan köprüyü korumak için geride bırakıldı. Diğer bir grup nehrin doğu yakasına gönderildi. Muhtemelen bu kuvvet çok küçük ve gözetleme yapmak amacındaydı. Amaury ve Şâver komutasındaki asıl kuvvetler de Şirkûh'u takip etmek için Nil'in batı yakasına geçti.[105] Takip güneye doğru yaklaşık üç yüz km sürdü.[106] Şirkûh meydan muharebesinin yapılacağı yeri kendisi seçmek istiyordu. Bunun için de Nil nehri boyunca güneye doğru yürüdü. Nihayetinde es-Saîd bölgesinde Babeyn denen mevkiinin uygun olduğuna karar verip orada ordugâh kurdu. Şirkûh'un gönderdiği casuslar müttefik kuvvetlerini on binlerle ifade etmişlerdi. Suriyeliler açısından durum kritik bir hal almıştı. Çünkü kendi topraklarından uzaktaydılar ve yenilgi halinde gidebilecekleri herhangi bir yer yoktu. Onların birçoğu savaşmayıp memleketlerine dönme taraftarıydı.[107] Fakat Şirkûh askerleriyle yaptığı ikna toplantısı sonunda doğru yerde ve doğru zamanda çatışmaya girme konusunda askerlerinin tam desteğini almıştı. Özellikle önemli komutanlardan olan Şerefüddin Bozkuş'un yaptığı konuşma[108] askerleri

---

103 Willermus, daha önce yapılan antlaşmayı yenileme talebinin Şâver'den geldiğini ve bizzat Fâtımî halifesi tarafından imzalandığını ifade etmektedir. Halife ve Kral arasında imzalanan antlaşmaya göre; Haçlılara verilen yıllık haraç dört yüz bin altına yükseltilecek ve bunun belirlenen kısmı halifenin hazinesinden ödenmesi garanti edilecek, Haçlı Kralı da Mısır ile ilgili iyi niyetini koruyup hiçbir kötü niyet taşımadığına yemin edecek ve Şirkûh Mısır'dan atılıncaya kadar onunla savaşmaya devam edecekti. Willermus her iki tarafın vekilleri aracılığıyla yaptığı yeminleri detaylı bir şekilde anlatır (II, 318-321).

104 Willermus, II, 325.

105 Willermus, II, 328.

106 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 23.

107 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 3; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 132-133.

108 "Kim öldürülmekten ve esir düşmekten korkuyorsa hükümdarların hizmetine girmesin. Evinde kadınlarla birlikte otursun. Vallahi eğer galip gelmeden veya başımıza ciddi hiçbir bela gelmeksizin Nureddin'e dönersek iktaları, bize verdikleri maaşları ve bugüne kadar ona hizmet karşılığı elde ettiğimiz malları geri alır, siz Müslümanların mallarını alıp düşmanlarından

heyecanlandırmış, Şirkûh ve Salâhaddin'den tam not almıştı.[109] Kısa bir süre sonra savaş meydanına yakın konaklayan müttefik kuvvetler yapılan görev dağılımına rağmen Şirkûh'un ordusundan hala çok üstündü.[110]

Salâhaddin'in yetenekleri ve zekâsı savaş esnasında büyük iş görecekti. Ordusunu merkez ve sağ-sola şeklinde üç kısma ayıran Şirkûh, Haçlıların kendisini devre dışı bırakmak amacıyla merkeze hücum edeceklerini düşünerek, ordunu bütün ağırlıklarını oraya koyup birliğin başına da Salâhaddin'i geçirdi.[111] Merkezdeki birlik Haçlılar saldırdıkları takdirde önce biraz direnir gibi yapacak, sonra da kontrollü bir şekilde geri çekilecekti. Şirkûh'un da içinde olduğu ordunun diğer iki kolu iyice bekleyecek, düşman çembere girince arkadan saldırıya geçeceklerdi. Ortaçağ İslâm dünyasında meydan muharebelerinde bir taktik olarak uygulanan bu yöntem daha sonra Salâhaddin tarafından da bol bol kullanılacaktır.[112] 25 Cemaziyelahir 562/18 Nisan 1167 günü iki ordu savaşa tutuştu. Haçlı ordusu tam da Şirkûh'un düşündüğü gibi merkeze hamle yaptı.[113] Salâhaddin de planlandığı gibi bütün adımları düzenli bir şekilde uyguladı. Sonuç çembere alınan Haçlılar için tam bir yıkımdı. İbnü'l-Esîr bu savaşı tarihin kaydettiği en büyük başarılardan biri addeder. Çünkü iki bin kişilik bir ordu sayıca kendisinden çok üstün olan bir orduyu yenmişti.[114] Salâhaddin'in

---

kaçıyor ve Mısır gibi bir ülkeyi kâfirlere teslim ediyorsunuz der, Neticede hüküm de onundur." (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 4; **et-Târîhu'l-bâhir**, 133).

109 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 4; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 133.

110 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 312.

111 Willermus, Şirkûh'un merkez kuvvetlerin başında yer aldığını söyler (II, 332). Bu da savaşın seyrinin İslam tarihçilerinin aktardığı şekilde olduğunu açıklamaktadır.

112 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 21.

113 Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, 609.

114 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 4; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 133. Babeyn savaşıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle bazı batılı yazarlar savaşın her iki tarafın kayıplarıyla sonlandığını, Şirkûh daha avantajlı bir hale gelse de bunun kendisine ciddi bir fayda sağlamadığı kanaatindeler (İbnü'l-Mukaffa, **Târîhu Mısr**, III/II, 1399; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 24-25). İbn Ebi Tayy'da Şirkûh'un yenilgisini savaşın başlarında geçici bir durum olduğunu fakat sonradan izlediği strateji sonucu müttefik kuvvetlerin kaçtığını ve Amaury'nin esir olmaktan son anda kurtulduğunu söyler (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 97-98). Her iki taraftan çok ölü olsa da savaş Şirkûh'un açık zaferiyle sonuçlanmıştı. Çünkü müttefik kuvvetler hem Kahire'ye çekilmek zorunda kalmış hem de İskenderiye kuşatması esnasında denizden yardım almışlardı.

kahramanlaştığı[115] savaşta şövalyelerin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, Kaysariye hâkimi Hugue dâhil bazıları esir düşmüş, Amaury canını zor kurtarmış, kalan kuvvetlerle birlikte Kahire'ye doğru kaçmıştı.[116]

Kaçanlarla birlikte ordunun asıl kısmının beklediği Kahire'ye gelen Amaury, yenilginin acısını Şirkûh'tan çıkarmaya kararlıdır. Çünkü hezimete rağmen müttefik kuvvetler hala sayıca çok üstündü. Bunu bilen Şirkûh, Kahire'ye çekilen düşmanı takip edip kuşatmayı göze alamadı. Fakat onları şaşırtacak bir harekette bulundu. Müttefik kuvvetler, Şirkûh'un Kahire'ye saldırmasını beklerken o, güneyden kuzeye bir hat çizerek daha önce diplomatik temaslarda bulunduğu İskenderiye'ye gitti.[117] Ehl-i sünnete mensup olan (Sünni) İskenderiye halkı, Şâver'den hazzetmemekteydi.[118] Çünkü Şâver hem İskenderiyelilere kötü davranmış hem de Mısır'ı Haçlı işgaline açmıştı. Muhtemelen, Suriyeli olmasına rağmen hem Sünni olan hem de Haçlılarla mücadele eden bir komutanı tercihe şayan bulmuşlardı. Neticede İskenderiyeliler, Şirkûh'u büyük bir sevinçle karşılayıp her türlü destekte bulunma sözü verdiler. O da hemen şehir yönetimiyle ilgili düzenlemeler yapıp Salâhaddin'i kendisine naip tayin etti.[119]

### 1.2.2.2. İskenderiye Savunması

Akdeniz limanında bulunan İskenderiye, konumu itibariyle hem avantajlara hem de dezavantajlara sahipti. Şirkûh eğer burayı koruyabilirse, Şâver'in

---

115 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 13.

116 Willermus, II, 332-333; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 312. Willermus hezimeti kabullenmede gönülsüz davranmaktadır. Öyle ki ona göre Haçlılar savaşta sadece yüz şövalye kaybetmiş, buna karşılık Şirkûh bin beş yüz kayıp vermiştir (II, 334). Buna göre öldürülen şövalye oranı yüzde otuzdur. Bunu müttefik kuvvetlerin tümüne uyguladığımızda sayısını bilmesek bile ordunun üçte birlik kısmının imha edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Aslında normal şartlarda savaşta oran olarak daha az şövalyenin öldüğü varsayılabilir. Çünkü özel bir şekilde yetiştirilmiş ve daha iyi korunan askerleri öldürmek daha zordur. Buna göre müttefik kuvvetlerin kaybı daha da artmaktadır. Diğer yandan Willermus'un iddiasına göre Şirkûh'un kaybı ordusunun yüzde yedisi civarındadır ki buna göre de müttefik kuvvetlerin büyük bir hezimet yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

117 Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 157.

118 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 151; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 313.

119 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 4; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 133; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 37. Willermus, Şirkûh'un gizlice İskenderiye'ye kaçtığını ve şehrin halk tarafından ona teslim edildiğini söyler (II, 334).

vezirliğine büyük zarar verebileceği gibi Haçlıları da Mısır'a hâkim olma konusunda umutsuzluğa düşürebilirdi. Fakat pes etmeyen müttefik kuvvetler yenilgi sonrası Kahire'de bir araya gelmiş ne yapacaklarını tartışıyorlardı. Bu esnada Şirkûh'un İskenderiye'yi ele geçirdiği ile ilgili onları sıkıntıya sokan ve şaşkınlığa sürükleyen haber geldi. Müttefik kuvvetlerin hızlı hareket etmesi gerekiyordu aksi halde çok geç kalabilirlerdi. Doğal olarak ilk hedef İskenderiye'yeydi. Henüz Şirkûh bütün ordusuyla oradayken kuşatılıp imha edilmeliydi. İskenderiye'ye doğru yola çıkan müttefik kuvvetler kuşatmanın kısa sürede sonuç vermesi için bazı önlemler aldılar. Buna göre Nil üzerindeki bütün trafik durdurularak İskenderiye'ye erzak girişine engel olundu. Çünkü İskenderiye'nin erzak ihtiyacı Nil vasıtasıyla Yukarı Mısır'dan sağlanıyordu. Böylece savunmadakiler uzun süre dayanamayacak, kısa bir müddet sonra açlıktan teslim olacaklardı.[120] Bu stratejilerini desteklemek üzere Filistin'den bir Haçlı donanması İskenderiye önüne gelmiş, deniz yönünden şehri ablukaya almıştı.[121]

Müttefik kuvvetlerin niyetini anlayan Şirkûh şehre kapanmanın doğru olmayacağını düşünmüş olmalı ki büyük bir risk alarak kuvvetlerini ikiye bölüp az bir kısmını Salâhaddin'e bıraktıktan sonra diğeriyle es-Said (Yukarı Mısır) bölgesine gitti. Bölgedeki Kûs şehrini işgal ederek hâkimiyet ifadesi olarak vergi topladı.[122] Müttefik kuvvetler Nisan 1167 sonlarında İskenderiye'yi kuşattıklarında Şirkûh yoktu.[123] Şâver ve Amaury, Salâhaddin komutasında direnen İskenderiye'yi kolaylıkla ele geçireceklerini düşünmüş olmaları muhtemeldi. Hatta öyle ki bir Mısırlı asil onlara, açlık sıkıntısı çeken insanları kolaylıkla ikna edip şehri teslim

120 Willermus, II, 334; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 25.

121 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 27. Willermus bu yardımın Suriye'de Amaury'nin İskenderiye kuşatmasını duyan gönüllülerden oluştuğunu söyler (II, 337).

122 İmâdüddin el-İsfahânî, Şirkûh'un bu çıkışı yapmakla güçlendiğini, hatta bölge halkını ayaklandırma teşebbüsünün müttefik kuvvetlerde korkuya sebep olduğu için İskenderiye kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldıklarını söyler (Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 14).

123 Lane-Poole, **Selahaddin**, 93; Runciman, Şirkûh'un kuşatma başladıktan sonra şehirde açlık sıkıntısı baş gösterince İskenderiye'den ayrılmak zorunda kaldığını belirtir (**Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 313).

alabileceklerini söyledi.[124] Ama gelişmeler bekledikleri gibi olmamış, şehir Salâhaddin komutasında ciddi bir direniş göstermiş, tam üç ay devam eden kuşatmadan hiçbir sonuç alınamamıştı. Temmuz sonlarına kadar direnen halkın erzak sıkıntısı şiddetini arttırmaya başlayınca Salâhaddin, amcasından yardım istemek zorunda kaldı. Sıkıntıdan haberdar olan Şirkûh yukarı Mısır'dan topladığı kuvvetlerle birlikte Kahire üzerine yürüdü.[125] Bu arada Nureddin, Şirkûh üzerindeki baskıyı azaltmak için Trablus kontluğu topraklarına girmiş Müneytire,[126], Ureyme ve Safita kalelerini almış;[127] Şevval/Ağustos ayında Hûnîn kalesini tahrip etmiş,[128] böylece Beyrut'u tehdit etmeye başlamıştı.[129] Kuşatılanlar gibi zaten kötü durumda olan müttefik kuvvetler bu haber üzerine, hem Kahire'yi korumak için kuvvet gönderdi hem de elçi göndererek Şirkûh ile antlaşma yapmanın yollarını aradı.[130] Şâver de Şirkûh'un ordusundan bazı emîrlere çeşitli vaatlerde bulunmuş savaşma azimlerini kırmıştı.[131] Kısacası iki taraf da uzayan süreçten bıkmış, bir an önce savaşın bitmesini istiyordu. Şirkûh barış teklifini kabul edince Salâhaddin,

---

124 Willermus, II, 335. Şehir teslim alınamayınca kuşatmanın her türlü yolu denendi. Meyve bahçeleri kesildi, büyük kuşatma aletleri yapılıp saldırılar düzenlendi. Öyle ki halk açlıktan kırılmaya başlamıştı. (Willermus, II, 337-8).

125 İbnü'l-Mukaffa, **Târîhu Mısr,** III/II, 1400; Lane-Poole, **Selahaddin**, 93. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Babeyn savaşı sonrası yenilmiş olan kuvvetleri kuşatamayan Şirkûh, nasıl olur da bölünmüş kuvvetine rağmen Kahire'ye saldırmaya teşebbüs etmiş olabilir? Müttefik kuvvetlerin İskenderiye'yi ana orduyla kuşatma altında tutukları göz önünde bulundurulursa, Kahire'de çok az bir kuvvetin kaldığı düşünülebilir. Şirkûh da hem İskenderiye'de az kuvvet bırakmış hem de Yukarı Mısır'dan yeni kuvvetler toplamış böylece gücünü arttırmıştı. Dolayısıyla pekâlâ Kahire'ye saldırabilirdi.

126 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 77. Müellif, Nureddin'in Haçlı işgali altındaki topraklara saldırısını Mısır'daki Haçlı kuvvetlerini dönmeye zorlayan asıl sebep olduğunu söylemiştir.

127 İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 349.

128 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 78.

129 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 37; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 314.

130 İbn Haldûn, **Târîh**, V, 329. Willermus, Salâhaddin'in yardım talebinden sonra Şirkûh'un Kûs şehrine saldırdığını fakat alamadığını ama şehir halkından destek mahiyetinde bir miktar para aldığını, ardından Kahire'ye yöneldiğini fakat Kralın aldığı önlem sayesinde bir şey yapamadığını, umudunu kestiğinde de elinde esir bulunan Kaysâriye kontu Hugh'dan yardım istediğini söyler (II, 339). Ama genel anlamda antlaşma maddelerine baktığımızda tazminat olarak aldıkları vergileri geri ödememek bir yana ayrıca elli bin dinar para alan Şirkûh olmuştur. Bu durumda antlaşma isteyen tarafın Haçlılar olduğu açıktır. Nitekim İbn Ebi Tayy da Şirkûh'un topladığı yeni kuvvetlerle İskenderiye'ye doğru yola çıktığını duyan müttefik kuvvetlerin kuşatmayı kaldırıp Şirkûh'a barış teklifinde bulunduklarını söyler (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 98).

131 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 14; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 5; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 134.

İskenderiye önünde bulunan Amaury ile görüşmelere başladı.[132] Görüşmeler sonucu 4 Ağustos 1167'de varılan antlaşmaya göre:[133]

> "Şirkûh ve Amaury aynı anda Mısır'dan ülkelerine dönecekler, işgal ettikleri yerleri Şâver'e bırakacaklar. Frank esirleri geri verilecek. Buna karşılık Haçlılar İskenderiye'deki yaralı ve zayıf Müslüman askerleri gemilerle Akkâ'ya taşıyacaklar, onların Şam'a dönmelerine yardım edecekler. İskenderiye Şâver'e iade edilecek. Lâkin Şâver, Şîrkûh tarafını tutan yerlileri cezalandırmayacak. Şâver, Şîrkûh'tan Mısır'da kaldığı müddet esnasında topladığı vergileri geri almayacak. Ayrıca, ona 50.000 dinar, Amaury'ye 30.000 dinar harp tazminatı verecek."[134]

Şirkûh, Haçlıların bütün varlıklarıyla çekip gitmeyi antlaşma maddesi olarak kabul etmesinden sonra Mısır'dan ayrıldı.[135] İbnü'l-Esîr "Şirkûh Haçlıların Mısır'da kalmamaları ve bir köy olsa dahi işgal etmemeleri karşılığında teklifi kabul etti"[136] diyerek İbn Şeddâd'ı desteklemektedir. Buna göre Şirkûh'un Babeyn savaşı öncesi Haçlılarla Mısırlılar arasında yapılan antlaşmaların sonuçsuz kalmasını ve her ihtimale karşılık yapılacak yeni bir antlaşmanın önüne geçmek istediği anlaşılmaktadır. Salâhaddin Şevval 562/Ağustos 1167'de İskenderiye'yi Şâver'e teslim edip amcasının yanına gitti.[137] Mısır'dan ayrılan Suriye ordusu 18 Zilkade 1162/5 Eylül 1167'de Dımaşk'a vardı.

Antlaşma sonrası Haçlılar ile Şâver arasındaki ilişkiler söz verildiği gibi gelişmedi. Müttefik kuvvetler yapılan antlaşmaya bağlı kalmadıkları gibi zaten bir

---

132 Ehrenkreutz, **Saladin**, 43. Kuşatılan ve düşmanla yüz yüze olan Salâhaddin olduğu için barış görüşmelerini onun yaptığı düşünülebilir. Fakat Willermus böyle bir imada bulunmaz. Hatta barış görüşmelerinden Salâhaddin'in haberi yokmuş gibi davranır. Karşı taraf adına Tilbaşar Kontu Arnulf görüşmeleri yürütmüştür. Esir olan Kaysariye hâkimi Hugue'un, Şirkûh'un aracı olma teklifini yanlış anlaşılır düşüncesiyle kabul etmediği söylenir (Willermus, II, 339-341; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 27; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 313).

133 Lane-Poole, **Selahaddin**, 94.

134 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 37-38. İslâm tarihi kaynaklarından ortak bir şekilde derlenmiş bu maddeler, esir değişimi ve İskenderiye'nin teslimi dışında Willermus'un aktardıklarıyla uyuşmuyor (II, 340-341).

135 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 77.

136 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 5; **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, XI, 265.

137 Şâver şaşaalı bir törenle ve muzaffer bir komutan edasıyla şehri teslim alır (Willermus, II, 342).

etkisi olmayan halife el-Âdıd'ı devre dışı bırakıp Şâver ile yeni bir antlaşma yaptılar. Buna göre Mısırlılar, Haçlılara her yıl yüz bin dinar haraç verecek ve Kahire'yi korumak üzere muhtemelen garnizonla birlikte bir Şahne görevlendirebileceklerdi.[138] Aslında bu süreçte Haçlılarla Mısırlılar arasında yapılan antlaşmaları birbirinden ayrı değerlendirmek hatalı olacaktır. Çünkü Haçlılar Mısır'a hâkim olma isteklerinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdi. Bu amaçla yapılan ve sürekli yeni tavizlerin söz konusu olduğu antlaşmalar, Mısırlılar üzerinde gittikçe artan bir baskı oluşturuyordu. Görünüşe göre bu seferden de Şâver kârlı çıkmıştı. Fakat Mısır onun iradesinden ve idaresinden tamamen çıkmıştı.[139] Çünkü hem Mısır'daki muhalefetin sesi daha gür çıkmaya başlamış hem Haçlılar onu biraz daha kıskaca[140] almış hem de halife kendisinden habersiz yapılan antlaşmadan rahatsız olmuş olmalıdır.

İkinci Mısır Seferi'nin Salâhaddin açısından en tartışmalı yönü onun istemeden orduya katıldığı bilgisidir.[141] Elbette bundan daha normal bir şey olamaz. Çünkü Birinci Mısır Seferi'ndeki sıkıntıları yaşamış birisinin tekrar aynı sıkıntıları göze alması kolay olmayacaktır. Diğer yandan amcası gibi büyük bir komutan önünde dururken, onun Mısır'la ilgili beklenti içine girmesi haddi aşmak olarak değerlendirilebilirdi. Alçak gönüllüğüyle bilinen Salâhaddin'in böyle düşünceler içine girmesi uzak bir ihtimal olarak görülmelidir. Bunlarla birlikte Dımaşk Şahnesi görevinden dolayı Nureddin'e yakın olması, onun için daha rahat ve daha büyük bir avantajdı.[142] Zira bu görev ona hem iyi bir idari tecrübe kazandırmış hem de onu

---

138 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 134; amlf., **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 5; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 152; İbn Haldûn, **Târîh**, V, 329; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 313-314. Şeşen bu antlaşmanın Babeyn muharebesi öncesi yapılan antlaşma olduğunu söylemektedir. Buna göre Haçlılar Kahire merkezde bir çarşıya da sahip olmuşlardır (Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 38). Aslında Babeyn muharebesi öncesinde imzalanan antlaşmanın el-Âdıd'ın bilgisi dâhilinde olduğu bilinmektedir. Fakat İbnü'l-Esîr burada el-Âdıd'ın devre dışı bırakıldığını söylemekle yeni bir antlaşma yapıldığı ya da eski antlaşmanın yenilendiği imasında bulunmaktadır. Nitekim antlaşma maddeleri de bu yönde veriler sağlamaktadır.

139 Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 121.

140 Holt, **Haçlılar Çağı**, 49.

141 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 77.

142 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 318; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 34.

daha fazla ön plana çıkarmıştır.[143] Dolayısıyla bu şartlar içinde olan Salâhaddin'in Dımaşk'tan ayrılmak istememesi anlaşılır bir durumdur.

> "Kuşkusuz Salâhaddin, bu ikinci seferden çok ders aldı; el-Babeyn muharebesinde ve İskenderiye'de savaş ve idare sanatlarıyla ilgili fiili bir aşinalık elde etti. Bununla birlikte bu süre içinde daha sonra başarılı adımlar atmasında kendisine kolaylık sağlayan Mısır'ın durumunu pratik olarak öğrenme imkânını da buldu."[144]

Hiçbir ciddi getirisi olmasa bile Babeyn zaferi Salâhaddin'in ilk büyük meydan muharebesi olmuştu.[145] Amcasının verdiği görevi büyük bir başarıyla yerine getirmiş, Haçlılara darbe vurulmasında büyük bir rol oynamıştı. Özellikle düşman birliklerini tuzağa çekmede gösterdiği başarı ve müttefik kuvvetlerin çembere alınmasından sonra birliğiyle geri gelip düşmanın önemli adamlarından bir kısmın öldürüp bazılarını esir alması, Salâhaddin'i savaşın kahramanlarından biri haline getirmişti.[146] Kendisine olan güveni/öz güveni artan Salâhaddin artık daha büyük görevlere hazırdı. Bu vesileyle amcası da yeğeni hakkındaki düşüncelerinin doğru olduğunu test etme imkânı elde etmiş, artık ona daha büyük görevleri gönül rahatlığıyla verebilecek duruma gelmişti. Bu konuda verdiği en önemli sınav da İskenderiye savunması ve barış görüşmelerinde gösterdiği diplomatik başarıydı.[147]

> "Bu sefer, Salâhaddin'in artık bir komutan haline geldiğinin en açık işaretiydi…Amalrik (Amaury) ve Şâver karşısında tek başına durmuştu. Bir meydan muharebesinde birliklere komuta etmiş ve İskenderiye'nin savunulması için gereken sorumlulukları yerine getirmişti. Bu, Suriyeli çağdaşlarından hiçbirinin başaramadığı bir şeydi ve tecrübe ve başarısı, fırsat verildiğinde, komutanlık vasıflarından şüphe edilemeyeceği anlamına geliyordu."[148]

---

143 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 18.

144 Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 122.

145 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 24.

146 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 13.

147 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 38.

148 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 28.

İskenderiye'de yapılan savunma sadece komutanlık yeteneğiyle açıklanamaz. Bir halkı ve askerleri[149] direnmeye teşvik/ikna etmek, bunu kısıtlı imkânlara ve erzak yetersizliklerine rağmen yapabilmek büyük bir maharet gerektirdiği aşikârdır. Sıkıntının zirvede olduğu zamanlarda bile Salâhaddin'in insanlar üzerindeki etkisi devam ediyordu. Şehirde durumunu koruması büyük bir askeri ve diplomatik başarıydı.[150] Her ne kadar İskenderiye halkının yaşadıkları sıkıntılardan dolayı Salâhaddin'e kızgın oldukları söylense de bu biraz abartılı olmalıdır.[151] Nitekim İbn Ebi Tayy bunları yalanlarcasına İskenderiye halkının Salâhaddin'e yardım etmek için maddi ve manevi büyük bir gayret gösterdiğini söyler.[152] Eğer iddia edildiği kadar bir kızgınlık olsaydı savaş ortamında Salâhaddin'in ortadan kaldırılması işten bile değildi. Ama ortaya çıkan sonuca bakıldığında onun bu sıkıntıları başarılı bir şekilde bertaraf ettiği anlaşılmaktadır. Bu sefer aynı zamanda onun diplomatik yönünü ve insanlarla hatta düşmanlarıyla ilişki kurma becerisi ve yeteneğini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim onun İskenderiye'de barış müzakerelerinde ve İskenderiye'den çıktıktan sonra Haçlı karargâhında kaldığı müddet içinde birçok Frank şövalyesiyle dostluk kurduğu söylenmektedir.[153] Özellikle İskenderiye'den çıkarken Haçlılara ait bir şeref kıtasının Salâhaddin'i selamlaması onun onurlu direnişine olan saygıdan kaynaklanıyor olmalıdır.[154] Zaten antlaşma maddelerine bakıldığında bu kadar zor şartlar içinde yaralı askerlerine sahip çıkıp onların tedavileriyle ilgilenmesi ve onları düşman gemileriyle memleketlerine gönderme iradesini göstermiş olması Salâhaddin'i çağdaşlarından farklı kılmaktadır.

---

149 İbn Ebi Tayy, Şirkûh'un İskenderiye'de bıraktığı askerlerin içinde Babeyn savaşında yaralanmış hasta ve zayıf askerler de olduğunu söyler (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 98). Buna göre Salâhaddin'in başarısının büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır.

150 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 27. Azzam Selâhaddin'i ortaya çıkaran başarının İskenderiye'deki başarısı olduğunu ifade eder (**Saladin**, 66).

151 Willermus, II, 338; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 313.

152 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 98.

153 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 313; Gibb, **The Life of Saladin**, 5. Her iki kaynak da Salâhaddin'in Onfroi de Toron ile arkadaşlık kurduğunu söyler. Bu şahıs sonraki yıllarda Sultan'ın, Kudüs Krallığı'yla yapacağı bazı antlaşmalarda arabulucu görevi görecektir.

154 Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 158.

Şâver İskenderiye'ye girdiğinde ilk olarak Salâhaddin'e destek olan İbn Masal gibi ileri gelenleri tutuklatıp hapsetti. Bunu duyan Salâhaddin Haçlı kralına durumu bildirip itiraz edince hata hemen düzeltildi.[155] Salâhaddin'in samimiyeti ve kendisine destek olanlara vefası Haçlı kralını etkilemiş olmalı ki böyle bir talebe yok diyememiştir. Diğer bir deyişle gerek dostlarıyla gerekse düşmanlarıyla kurduğu insani ilişkiler onun için merkezi bir öneme sahipti. Bütün bunlar aslında onun güçlü bir liderlik fıtratına sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan İkinci Mısır Seferi'nden istenilen sonuç elde edilmediği halde antlaşmadan ve seferin sonuçlarından memnuniyet duyduğunu ifade etmek içi Nureddin, Salâhaddin'e Zerdânâ ve Medkîn'i ikta olarak verdi. Böylece ikisi arasındaki güven duygusu daha da güçlenmiş, Salâhaddin, Nureddin'in en has adamları arasına girmişti.[156]

### 1.2.3. Üçüncü Mısır Seferi

İkinci Mısır Seferi'nden dönmeden önce Amaury, Şâver ile yaptığı antlaşma gereği Mısır'ı, Nureddin'e karşı korumak üzere Kahire'de bir garnizon bırakmıştı.[157] Bu aynı zamanda Şirkûh ile yapılan antlaşmanın ihlali anlamına gelmekteydi.[158] Söz konusu garnizonun amacı Haçlıların Mısır'ı istila planını peyderpey gerçekleştirmekti.[159] Bu amaçla orada bulunan Haçlı askerleri, Fâtımî devletinin sadece ismen varlığını devam ettirdiğini fark edince, Kudüs'e peş peşe haber gönderip, ordunun/kralın bir an önce gelip Mısır yönetimine el koymasını ısrarlı bir şekilde istiyorlardı.[160] Çünkü Mısır yönetiminin bütün açıklarına vakıf olduklarını düşünüyorlardı. Bu arada Şâver'in, İbn Hayyât ve İbn Karcele gibi Mısır'daki muhalifleri de Amaury'ye mektup yazıp benzer taleplerde

---

155 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 99.

156 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 8, 15, 18; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, I, 320; II, 30.

157 Antlaşmanın maddeleri şunlardı: Kahire'de bir Şahneleri oturacak, şehrin kapılarını Nureddin tehlikesine karşı korumak için şövalyelerden oluşan bir birlik koruyacaktı ve Mısır, Haçlılara her yıl yüz bin dinar haraç verecekti. Bu antlaşma Şâver ile yapıldığı için el-Âdıd'ın hiçbir dahli olmamıştı. Hatta haberdar olduğu bile söylenemez (İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 134). Fâtımî-Haçlı münasebetleri için Bkz. (Köhler, **Alliances and Treaties**, 179-212).

158 Lane-Poole, **Selahaddin**, 94.

159 Holt, **Haçlılar Çağı**, 49.

160 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 12.

bulunuyorlardı.[161] Bunları destekler mahiyette Haçlıları motive etmek için bazı söylentiler de dolaşıyordu. Muhtemelen bu söylentiler kralı bir an önce harekete geçirmek için bilinçli bir şekilde etrafa yayılıyordu.[162] Bu arada Bizans'ın, Mısır'daki durumdan haberdar olduğunu bildiren bir heyet, Haçlı kralına birlikte hareket etme teklifi getirmişti. Muhtemelen ikinci Mısır Seferi'nin hemen sonrasında gelen bu heyet bir müddet Kudüs'te kalmıştı. Çünkü Willermus, konu hakkındaki fikir teatisinin mektuplar aracılığıyla devam ettiğini söyler. Konu üzerinde genel bir mutabakat sağlanınca Amaury, Mısır'ın istilasının detaylarını görüşmek üzere Willermus'un içinde bulunduğu bir heyeti İstanbul'a gönderir.[163] Görüşmeler devam ederken Kudüs'teki Haçlılar özellikle batıdan yeni gelmiş heyecanlı kesimler, Bizans'ı, Mısır'a ortak etmek istemedikleri için bir an önce harekete geçmek istiyorlardı.[164]

Mısır'da sular bir türlü durulmuyordu. Şâver ikinci Mısır Seferi'nden sonra özellikle İskenderiye de Şirkûh'a destek olan muhalifleri, yapılan antlaşmaya rağmen cezalandırmaya başlamıştı.[165] Bunlarla yetinmeyip Kahire'ye varınca oradaki muhaliflere de ağır bedeller ödetti.[166] Bu durum Suriye'de tepki çekse de henüz harekete geçirecek kadar bir sonuç ortaya çıkarmamıştı. Diğer yandan Mısır'da Haçlıların desteklediği Yahya İbn Hayyat öncülüğündeki isyan başarısızlığa uğramış, isyancılar Kudüs'e sığınınca, Şâver, Haçlıların amacını kesin bir şekilde anlamıştı. Bunun üzerine zaten problem oluşturan Kahire'deki Haçlı garnizonu Müslüman halkı rahatsız etmeye başlamış, öyle ki insanlar endi evlerinde

---

161 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 20; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 46; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 156.

162 Söylentiler arasında Şâver'in oğlu Kamil'in, Şirkûh ile anlaştığı ve Salâhaddin'in kız kardeşine talip olduğu dedikodusu en meşhuruydu (Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 317). Diğerleri de bizzat Şâver'in kendisiyle ilgiliydi. Bunlara göre Şâver kralla yaptığı antlaşmadan pişman olmuş, Nureddin'e sürekli bir şekilde gizli bilgiler gönderip yardım istiyordu. Buna göre eğer Şâver, Nureddin'den garanti alabilirse antlaşmaya uymayacaktı. Fakat Willermus bunların söylenti olduğunu ve Şâver'in hiçbir suçu olmadığını söyler (II, 350). Aslında bu da Haçlıların Mısır'a girmek için bahaneler ürettiklerinin en açık göstergesidir.

163 Willermus, II, 348.

164 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 317. Poole bu konuda Amaury'nin danışmanlarını suçlamaktadır (Lane-Poole, **Selahaddin**, 95).

165 Willermus, II, 342.

166 Umâre el-Yemenî, **en-Nüketü'l-'asriyye**, 87.

zulme uğrar hale gelmişlerdi. Haçlılara güç yettiremeyeceğini bilen yerli halk doğal olarak bütün suçu Şâver'e atıyordu. Gittikçe güç kaybeden Şâver, muhalifler karşısında bir şey yapamıyordu. Şâver'in eski muhalifleri yenileriyle birleşip, Mısır'dan Suriye'ye sürekli bilgi aktarıyor, Nureddin'e ve Şirkûh'a itaatlerini arz edip bir an önce Mısır'a beklediklerini söylüyorlardı. Bunlardan biri Şâver'in oğlu el-Kamil Şücâ (ö. 1169) idi.[167] Bu durumda Şâver'in ne yaptığı bilinmemekle birlikte, muhalefetin şiddetini arttırdığını görünce Nureddin'le arayı düzeltme yoluna başvurmuş olduğu düşünülebilir. Nitekim Şâver'in, Nureddin'in gönlünü almak amacıyla mektuplar gönderdiği ve Mısır'ın yıllık gelirinden yüklü miktarda para vermeyi vadettiği söylenir.[168] Çünkü Haçlılar Şâver'e karşı isyanı destekleyip antlaşmayı devre dışı bırakarak niyetlerini açığa vurmuşlardı.[169] Şâver de aslında bozulmuş antlaşmayı, başka çaresi kalmadığı için, Nureddin'e yakınlaşma vesilesi kılmak amacıyla ilk adım olarak önce Kahire'deki Haçlı garnizonunu geri göndermiş, sonra da Amaury'ye söz verdiği vergiyi ödemeyi reddetmiştir.[170]

Haçlı cephesine Avrupa'dan son zamanlarda birçok yeni grup katılmıştı. Doğudaki Haçlıları da heyecanlandıran bu taze kan, mevcut koşullarda Mısır'a acil bir seferin yapılmasında ısrar ediyordu. Amaury, bu ısrarlara daha fazla direnemeyip önemli baron ve din adamlarının katıldığı bir krallık meclisi topladı. Aslında zihninde soru işaretleri vardı. Doğacak olumsuz sonuçların kendisini ve krallığını büyük sıkıntılara sokacağını göz ardı edemezdi. Bu düşünceyle toplantıda seferin yapılmaması konusunda direnmiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.[171] Çünkü zaten yaptığı antlaşmalarla Mısır'ın zenginliğinden istifade ediyordu. Şâver önceki yıllarda haracını düzenli bir şekilde ödemişti. Güven verildiği takdirde tekrar ödemeleri yapardı. Ama yapılacak seferde başarısız olunması durumunda bu gelirden yoksun kalma ihtimali bile çok hafif kalabilirdi. Çünkü eğer Nureddin oraya hâkim olursa ki bu ihtimal dışı değildi, Haçlılar için tam bir felaket

---

167 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 5; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 134.

168 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 100.

169 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 78.

170 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 39.

171 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 12; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 137

demekti.[172] Diğer yandan zaman çok uygundu. Çünkü Nureddin doğuda çıkan sorunları çözmek için ordusuyla sefere çıkmıştı.[173] O dönünceye kadar zaten Mısır ele geçirilirdi.[174] Bu düşüncelerle çok tartışmalı geçen toplantıdan bir an önce hazırlıkların yapılıp sefere çıkılması kararı alındı.[175] Bahane de hazırdı: Şâver, Kahire'deki birliği geri göndermiş ve bu yılki haracı ödememişti.

### 1.2.3.1. Bilbis Katliamı

Amaury sefer kararına gönülsüz bir şekilde razı olmuştu. Fakat karar çıktıktan sonra zaman kaybetmek istemeyen Haçlılar Askalan'da toplanmaya başlamışlardı. Düşmanı uyandırmamak için de seferin Humus şehrine yapılacağı şayiası yaydırıldı. Öyle ki Nureddin haberi aldığında askerlerine toplanmaları emrini vermişti.[176] Haçlı ordusu toplanınca 20 Ekim 1168'de Askalan'dan Mısır' doğru yola çıktı. Bu hem Şâver hem de Nureddin için şoke edici bir durumdu. Amaury, Şâver'in endişesini gidermek amacıyla önden bir elçi gönderip tek isteğinin antlaşmanın şartlarının yerine getirilmesi olduğunu bildirdi. Fakat bunun sadece zaman kazanmak amacıyla yapıldığı aşikârdı. Çünkü Şâver onu seferden vazgeçirmek için elçiler göndermiş fakat Amaury, Şâver-Şirkûh yakınlaşmasını bahane ederek Bilbis'e doğru yoluna devam etmişti.[177] Bunun üzerine Şâver, şehri korumak üzere oğlu Târî komutasında bir ordu gönderdi.[178] On gün sonra şehir önüne gelen Haçlı kuvvetleri büyük bir katliam, talan ve yağma yapıp esirler

---

172 Willermus, II, 358.

173 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 78; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 46.

174 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 46; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 30.

175 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 317.

176 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 12; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 138; Lane-Poole, **Selahaddin**, 95. Beyyümi, Amaury'nin sefere gönülsüz katıldığı düşüncesini kabul etmemektedir (**Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 121).

177 İbn Ebi Tayy'ın verdiği bilgilere göre Şâver, Amaury'yi seferden vazgeçirmek için iki elçi göndermişti. Bedran adındaki ilk elçi Haçlı Kralıyla anlaşmış gözükerek Haçlıların Kahire'ye yürüdükleri bilgisini Şâver'e ulaştırdı. Oyunu bozmak istemeyen Şâver ikinci elçi olarak Şemsü'l-Hilafe'yi gönderdi. Şâver'in elçisi Amaury'nin talebini sorunca Haçlı Kralı kendini dışarıda tutarak Bizans'ın Mısır'a göz diktiğini kendisinin de buna engel olmak için onlarla gelmek zorunda kaldığını söyler. Elçi Bizans'ın talebini sorunca da Amaury iki milyon dinar istediklerini söyledi (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 101-103). Aslında Bizans bahaneydi. Amaury Şâver'i aldatmak istemiş fakat kendisi oyuna gelmişti.

178 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 39. İmâdüddin el-İsfahânî Haçlı ordusunun ayrılışını Muharremin ortası olarak kayda geçmiştir (Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 20).

eşliğinde 3 Kasım günü şehirde hâkimiyeti sağladı. Esirler arasında şehri savunan Şâver'in oğlu da vardı.[179] Haçlılar bu katliamı Avrupa'dan gelenleri yerleştirmek amacıyla yapıyorlardı.[180] Fakat vahşet Mısır halkını dehşete düşürmüştü. Aslında bu durum, başka yerlerde, yaşanmamış değildi. Sadece Mısır halkı buna yabancıydı. Çünkü Haçlılar 1098'deki ilk sefer esnasında ve sonraki süreçte Suriye ve Filistin halkına bundan farksız davranmamışlardı. Nitekim halkın korkusu Nil'den Kahire'ye gitmeye çalışan Haçlı donanmasının Tinnis'te yaptığı katliamla pekişmişti. Fakat filo daha öteye geçememişti. Çünkü Mısırlılar Nil'in zeminine ağaç kütüklerinden kazıklar çakarak gemilerin geçişini engellemişlerdi.[181] Aslında Amaury bunu haber aldığında seferin akamete uğradığını anlamıştı.[182] Fakat henüz kendisine Şirkûh'un hareketiyle ilgili herhangi bir bilgi ulaşmadığı için tam olarak umudunu yitirmemişti.

Nureddin'le durumunu düzelten Şâver, bir yandan Haçlıları çeşitli vaatlerle oyalamaya çalışırken diğer yandan da Suriye'ye peş peşe mektuplar gönderip Nureddin'e "eğer acele etmezsen ülke elden çıkacak" deyip yardım istiyordu.[183] Fâtımî halifesi el-Âdıd da Şâver'den farksız davranmıyor, o da Nureddin'e mektup üstüne mektup gönderip bir an önce yardıma gelmesini talep ediyordu.[184] Hatta bunların birinde özel temsilcisini gönderip yardım istemişti.[185] Her ne kadar el-Âdıd ile Şâver'in bu konuda birbirlerinden bağımsız davrandıkları kaydedilse de bu zor durumda birlikte hareket ettikleri büyük bir ihtimaldir.[186] Hatta İbn Ebi Tayy,

---

179 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 138; Willermus, II, 351. İmâdüddin el-İsfahânî, Haçlı ordusunun Muharrem'in ortasında (18 Ekim) Askalan'dan yola çıktığını, Safer ayının ilk günü (3 Kasım) Bilbis'e vardığını, burayı ele geçirdikten sonra tekrar yola çıkarak ayın onunda (13 Kasım) Kahire'yi kuşattığını söyler (Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 20-21).

180 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 31.

181 Willermus, II, 353.

182 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 318.

183 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 49.

184 İbn Haldûn, **Târîh**, V, 330.

185 Holt, **Haçlılar Çağı**, 49.

186 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 13; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 39. İbn Şeddâd Şâver'in bizzat Şirkûh'a mektup yazdığını söyler (**Sîretü Salâhuddin**, 79). Bu da Şâver'in, el-Âdıd ile birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

Nureddin'e gönderilen mektubun Şâver'in talebi üzerine yazıldığını söyler.[187] Bir farkla ki; Şâver Haçlılarla görüşmeleri sürdürürken aynı zamanda onları Nureddin'le korkutarak: "Müslümanlar şehrin teslim edilmesini kabul etmiyorlar, onun yerine para karşılığında antlaşmayı teklif ediyorlar. Eğer teklifimi kabul etmeyip çekilmezseniz Şirkûh gelir ve ülkeyi ona teslim ederim", diyordu.[188] Aslında bu aynı zamanda onun niyetini de ortaya koyuyordu: İki gücü birbiriyle dengelemek.[189] Muhtemelen Amaury, Nureddin'in Suriye'deki sorunlarla boğuştuğunu düşünüp olabildiğince rahat hareket ediyordu. Onun için de Şâver'in bu tehdidini blöf olarak değerlendirip Kahire'den gelen ısrarlı davetleri reddetmedi. Çünkü Haçlıların Bilbis'i kolay bir şekilde aldığını gören Kahire'deki Şâver muhalifleri, Amaury'ye haber gönderip hızlı bir şekilde gelmesini istemişlerdi.[190]

Bilbis'in düşüşü ve orada yapılanlar Şâver'i keskin tedbirler almaya yöneltti. Öyle ki, Haçlıların eline onları güçlendirecek bir şey geçmesin diye Kahire'nin yanı başındaki Fustat şehrini boşaltıp her şeyi yakıp yıkmıştı. Şehirdeki yangının yaklaşık iki ay devam ettiği söylenir.[191] Bu arada Bilbis'ten ayrılan Haçlı ordusu uzun sürse de on gün sonra Kahire önünde karargâh kurup şehri kuşattı.[192] Fakat çetin bir direnişle karşılaştı. İbnü'l-Esîr'in konu hakkındaki yorumu ilgi çekicidir:

> "Mısır'ın ileri gelenlerinden bazıları Şâver'e olan düşmanlıkları yüzünden Haçlılarla yazışmış, onlara yardım edecekleri sözünü vermişlerdi. İbnü'l-Hayyat ve İbn Fercele bunlardan ikisiydi. Bunun üzerine Haçlıların cesareti arttı ve Bilbis'ten ayrılıp 10 Safer 564'te (10 Kasım 1168) Kahire önüne gelerek şehri kuşattılar. Kahire halkı, Haçlıların Bilbis'te yaptıklarının aynısını yapacakları korkusuyla direnip şehirlerini korudular. Eğer Haçlılar Bilbis halkına iyi davransalardı, Mısır ve Kahire'ye hâkim olurlardı. Fakat

187 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 104.

188 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 157; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 48.

189 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 34; Lane-Poole, **Selahaddin**, 96.

190 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 12; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 138.

191 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 21; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 13. Safer ayının 9'unda yakılan şehirdeki yangın Rabîulâhir ayının 5'ine kadar devam etmiştir (11 Ekim-6 Ocak).

192 Willermus, II, 352.

Allah onlara yaptıklarını güzel gösterdi de işler onun takdir ettiği şekilde gelişti."[193]

İbn Ebi Tayy Haçlılara yardım sözü veren bu iki şahsa Nehhas adında başka birini ekler ve onların Kahire'de değil de Amaury ile birlikte olduklarını söyler.[194] Muhtemelen bu daha doğrudur. Çünkü seferden önce Şâver muhalifleri Haçlıların tahrikiyle ayaklanmış, fakat başarısız olmuşlardı. Bunlardan ifşa olup canlarını kurtaranlar Kudüs'e sığınmışlardı. Haçlı Seferleri tarihini özetleyen İbnü'l-Esîr'in bu ifadelerinde hem Müslümanların birbirlerine ihanetini hem de Haçlıların bölgeye geldiklerinden buyana savaşlarda uyguladığı vahşeti görmek mümkün. Fakat bu sefer Haçlıların tavrı Müslüman halkı daha da bilemiş, Haçlıların Kahire'ye girmelerinin önündeki en büyük engel olmuştur. Yine de kuşatma uzadıkça savunma yapan halkın gücü tükeniyordu. Haçlılar da Şirkûh gelmeden işi bitirmek istedikleri için olanca güçleriyle yükleniyorlardı. Şâver Mısır'ın elinden çıkacağını hissettiği anda her zamanki tavrını sergileyip Nureddin'e yeni tekliflerde bulunuyordu. Hatta 1164 yılında varılan antlaşmaya riayet edeceğini söyleyerek Şirkûh'un bir an önce gelmesini istiyor, diğer yandan da Amaury ile müzakerelere devam diyordu.[195] Fâtımî halifesi el-Âdıd da ondan geri durmuyor, Müslüman'ın namus hassasiyetini ön plana çıkarıp içinde saraydaki kadınların saçlarının olduğu bir mektubu Nureddin'e göndererek çok acil hareket etmesi gerektiği mesajını veriyordu.[196] Aksi halde Mısır, Haçlıların eline geçecek, Kudüs, Bilbis ve Tinnis'te olanlar Mısır'ın her tarafında olacaktı.

---

193 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 12; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 273.

194 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 103.

195 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 138-139. İbnü'l-Esîr bu teklifi içeren mektubun el-Âdıd'dan geldiğini söyler. Fakat öneri Şâver'den habersiz olmamalıdır. Çünkü bu antlaşma daha önce Şâver ile yapılmış, ancak Şâver antlaşmaya uymamıştır. Şâver, Nureddin'in amacını bildiği için bu teklifin onu cezbedeceğini düşünmüş olmalı. İbn Şeddâd da el-Âdıd'a hiçbir atıfta bulunmadan yardım mektubunun direk Şâver'den geldiğini aktarır (**Sîretü Salâhuddin**, 79).

196 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 13.

### 1.2.3.2. Şirkûh Mısır'da

Mısır'dan ardı sıra gelen imdat çağrıları, Nureddin'in hızlı bir şekilde hareket etmesini sağladı.[197] Çünkü Haçlıların Mısır'a hâkim olmaları bütün İslâm dünyasının tehlikeye düşmesi anlamına gelmekteydi.[198] Fakat kendisi meşguliyetlerinden ve Haçlı tehlikesinden dolayı Mısır'a gidebilecek durumda değildi.[199] Bu amaçla Nureddin, Humus'taki amcasını acil bir şeklide çağırmak için Salâhaddin'i göndermiş, fakat o, henüz Haleb'ten bir mil bile uzaklaşmamışken Şirkûh ile karşılaşmıştı. Salâhaddin olayı şöyle hikâye ediyor:

> "el-Âdıd'ın Haçlılara karşı yardım çağrıları Nureddin'e ulaştığında, beni çağırıp durum hakkında bilgilendirerek şöyle dedi: Elçimle birlikte Humus'ta bulunan amcan Esedüddin'in yanına git, olabildiğince hızlı bir şekilde buraya gelsin. Çünkü bu mesele daha fazla beklemeye gelmez. Dediğini yaptım ve Haleb'ten çıktık. Henüz bir mil gitmemiştik ki bu amaçla gelen amcamla karşılaştık. Nureddin ona Mısır'a gitmek üzere hazırlık yapmasını emretti"[200]

Nureddin, Salâhaddin'i, Şirkûh'a gönderirken eşzamanlı olarak İsa Fakîh el-Hekkâri'yi iki mektupla Mısır'a göndermişti. Bunlardan biri Şâver'e ordunun varmak üzere olduğunu bildirmek, diğeri de varılan antlaşmayla ilgili gizli bir şekilde el-Âdıd'dan yemin almak içindi.[201] Muhtemelen Nureddin, Şâver'in teklifine rağmen ona güvenmemiş, gizli tutulmak koşuluyla el-Âdıd üzerinden antlaşmanın yapılmasını daha sağlıklı bulmuştu. Diğer yandan Salâhaddin'in önceki seferlerde elde ettiği tecrübe, Nureddin'in bu konuda onu dikkate almasını gerekli kılmıştı. Amcasına göndermekle de baştan beri işin içinde tutmak istemişti. Fakat Salâhaddin, Şirkûh'un ısrarlarına rağmen gitmek istemez. İfade edildiği gibi çok sevdiği Dımaşk'taki evinden ayrılmak istememesi[202] veya maddi olarak

---

197 Lane-Poole, **Selahaddin**, 96.

198 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 160.

199 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 78.

200 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 16-17; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 278.

201 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 105.

202 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 14.

sıkıntıda olduğu bilgileri, Salâhaddin'in bahaneleri olarak değerlendirilebilir.[203] Dolayısıyla o, İskenderiye'de yaşadıklarını unutamadığı için benzer sıkıntılara tekrar katlanmak istememektedir. Salâhaddin bu konuyla ilgili İbn Şeddâd'a "bu sefere en gönülsüz katılan bendim, amcama isteğim dışında katılmak zorunda kaldım" demiştir.[204] Konu Nureddin'e aksedince onun emirlerine uymak zorunda kalır. Salâhaddin bu durumu ölüme gitmek olarak ifade eder.[205] Fakat İbnü'l-Esîr bunda "Salâhaddin için mutluluk ve hükümdarlık vardı" diye ekler.[206]

Mısır konusunda çok istekli ve ihtiraslı olan Şirkûh, kendisine gelen mektuplardan, Haçlılar oraya hâkim olur diye endişeye kapılmış ve öyle hızlı hareket etmişti ki bir gecede Humus'tan Haleb'e gelmişti.[207] Nureddin, Şirkûh'un bu ani gelişini hayra yorar ve hemen hazırlıklara başlaması emrini verir.[208] Hazineden askerlerin bütün ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yoldayken doğacak ihtiyaçlar için de ayrıca iki yüz bin dinar nakit parayı Şirkûh'a verdi.[209] Bu arada Nureddin'in verdiği süvarilerle birlikte ordu sayısı toplamda altı ile sekiz bin arası bir rakama ulaşmıştı.[210] Haleb'ten yola çıkan ordu Safer/Kasım ayının sonunda

---

203 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 17.

204 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 79. İmâdüddin el-İsfahânî, Salâhaddin'in Safer ayının 29'unda herkesten önce Dımaşk'a geldiğini söyler (Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 22). Buna göre bırakın gönülsüzlüğü herkesten daha istekli bir şekilde bu sefere katılmak istediği anlaşılmaktadır.

205 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 17.

206 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 14; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 275.

207 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 21; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 50. Kitâbü'r-Ravzateyn'de başka bir alıntıda Haleb'e gelen Şirkûh'un Mısır'a gitme konusunda tereddüt ettiği, bunun üzerine Nureddin'in "eğer Mısır'a gitmeye gecikirsen benim oraya gitmem gerekecek" diyerek onu cesaretlendirdiği aktarılır (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 52). Bu doğru olmasa gerekir. Çünkü bütün kaynaklar Şirkûh'un, Mısır konusunda çok hassas ve istekli olduğunda ittifak halindedirler. Aslında bu Şirkûh'un gönülsüzlüğünden ziyade Nureddin'in Mısır konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

208 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 13.

209 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 21. İmâdüddin el-İsfahânî'nin verdiği bilgiye göre Şirkûh Haleb'e geldiğinde Nureddin'e "Haçlılar, Mısır'a göz dikmiş ve oraya hâkim olmak istiyorlar. Onları senden başka durduracak kimse yok. Ne zaman asker toplayıp onları oradan çıkaracaksın?" der. Nureddin de ona "Hazinem senindir. Ondan istediğini al." der.

210 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 14. İbnü'l-Esîr'in ifadesi net değildir. Toplamda altı bin anlaşılabileceği gibi altı bin haricinde Nureddin de iki bin ekledi şeklinde anlaşılabilir. Ama her şeye rağmen ordu sayısı altı binden az değildir. Burada önemli olan Nureddin'in önceki seferlerden daha güçlü bir ordu göndermesi ve bunun Haçlıların gözünü korkutmuş olmasıdır. İmâdüddin el-İsfahânî'nin ifadeleri daha nettir. Ona göre Şirkûh beş binden fazla asker toplamış, Nureddin'in de buna iki bin eklemiştir (Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 22). İbn Vâsıl

Dımaşk'a vardı. Nureddin Re'sülma'da orduyu yolcularken hem Şirkûh'un yanına önemli birkaç komutan hem de askerlere aldıkları aylık haricinde yirmişer altın verdi.[211] 15 Rabîulevvel 564/17 Aralık 1168 tarihinde Şirkûh ordusuyla birlikte Mısır'ın içlerine doğru yola koyuldu.[212]

Şâver'in oyalama taktikleri sonuç vermeye başlamıştı. Amaury henüz Bilbis'e varmadan Şâver'in gönderdiği elçilere iki milyon dinarla seferden vazgeçebileceği imasında bulunmuştu.[213] Kahire kuşatması sürerken Şâver elçileri aracılığıyla iki milyon dinar teklifini Haçlıların Kahire kuşatmasını kaldırması, Bilbis'te esir alınan oğlunun ve yeğeninin serbest bırakılması karşılığında kabul ettiğini bildirdi.[214] Çünkü Haçlılar, Mısır'ın Nureddin'e teslim edilmesindense para alıp gitmeyi ve güçlendikleri vakit geri gelmeyi düşünmüşlerdi.[215] Yüz bin altın peşin gönderilince de Amaury, Şâver'in şartlarını yerine getirmişti. Altınların kalan kısmını da ordu çekildikten sonra halktan toplayıp ödeyecekti. Fakat halkın bu kadar parayı ödeyebilmesi mümkün değildi. Çünkü savaş sebebiyle bırak vergi vermeyi karnını doyurabilecek durumda bile değildi.[216] Muhtemelen Amaury, Şirkûh'un yola çıkışını öğrenmiş, antlaşmayı da bu saikle kabul etmişti. Kral bir yandan para beklerken diğer yandan da Şirkûh'a karşı nasıl bir strateji

---

bu konuda net bilgiler verir; ona göre Nureddin kendi ordusundan iki bin atlı seçmiş, Şirkûh da Türkmenlerden ve diğer gruplardan altı bin atlı toplamıştır. Böylece toplamda sekiz bin süvariden oluşan bir ordu meydana gelmiştir ( **Müferricü'l-Kürûb**, I, 158-160). İbnü'l-Adîm çok net bir şekilde altı bin atlı rakamını verir (**Zübdetü'l-haleb**, 350).

211 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 21; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 13. "Esedüddin'in yanına memlukü İzzeddin Curdik, İzzeddin Kılıç, Şerefeddin Bozkuş, Aynüddevle el-Yârukî, Kutbeddin Yınal İbn Hassan el-Menbîcî ve Şirkûh'un kardeşinin oğlu Salâhaddin Yusuf İbn Eyyûb gibi bazı emîrler ilave etti."

212 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 14; amlf., **et-Târîhu'l-bâhir**, 139; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 160.

213 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 318.

214 Willermus, II, 353. Bazı İslâm tarihçileri bunun bir milyon Mısır dinarı olduğunu ifade etmişlerdir (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 13; **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 21; **Müferricü'l-kürûb**, I, 158). İbn Ebi Tayy dört yüz bin dinar karşılığı antlaşma sağlandığını söylemekle birlikte iki milyon dinar ifadesini de kullanır (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 107). İbnü'l-Esîr, Şâver'in bu parayı toplayamadığını; İsfahânî, İbn Ebi Tayy ve İbn Vâsıl ise hile ile Şirkûh'un gelişini beklediğini ifade ederler.

215 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 48.

216 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 13.

geliştirebileceğini etrafındakilerle tartışıyordu.[217] İlk olarak Nil'de ilerleyemeyen donanmanın acil bir şekilde geri dönmesi emrini verdi.[218] Şâver ordunun Kahire'den daha uzağa gitmesini isteyince de önce onun isteğine uydu, sonra Şirkûh'un yaklaştığı haberi üzerine Bilbis'e geri dönüp gerekli önlemleri aldıktan sonra yolunu kesmek için çöle doğru yürüyüşe geçti. Fakat Şirkûh ondan hızlı davranıp Nil'i geçince eli boş dönmek zorunda kaldı. Böylece Şâver istediğini elde edip Amaury'yi oyalamıştı. Haçlıların Mısır'la ilgili bütün umutları tükenince risk altına girmek istemeyen Kral, 2 Ocak'ta ordusunu toplayıp Filistin'e geri dönmek zorunda kaldı.[219] Nureddin, Şirkûh'un ayrılmasından sonra Re'sülma'da çadır kurup gelecek müjdeyi bekliyordu. Şirkûh'un, Kahire'ye varıp Haçlıların ayrıldığı haberi üzerine çok sevindi ve ülkenin her tarafına müjdeciler gönderdi.[220] Şehirler süslendi, çeşitli kutlamalar yapıldı.[221] İbnü'l-Esîr'e göre bu hem Mısır'ın yeniden fethi hem de Suriye dâhil Haçlıların hedefindeki diğer İslâm topraklarının korunması anlamına gelmekteydi.[222]

Amaury'nin ayrılmasından altı gün sonra Kahire'ye varan Şirkûh hem halk hem de Fâtımî ileri gelenleri tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanır.[223] Muhtemelen Şirkûh, Şâver'e güvenmediğinden Kahire dışında konaklamıştır.[224] Çünkü daha önce olduğu gibi Şâver'in Haçlıları geri çağırma ihtimali bulunmaktaydı.[225]

---

217 Willermus toplanan konseyde Amaury'nin utanmaz, kavgacı ve iftiracı olan Milon de Plancy adında birini dinlediğini söyler. Ona göre bu şahıs Kralı oyaladığı ve ona Şâver'in teklifini kabul etmeyi öğütlediği için Mısır'ın kaybedilmesinin baş sorumlusudur (Willermus, II, 355).

218 Willermus, II, 354.

219 Willermus, II, 356. İbn Ebi Tayy'ın anlatısı tamamen farklıdır. Ona göre Şâver, Haçlıları öyle oyalamıştı ki Şirkûh'un geldiğini kendilerine yapılan ani baskınla öğrenmişlerdi. Şirkûh baskından sonra Haçlı ordusunu takip ederek Mısır'dan çıkmaya zorlamıştı. Fakat hemen sonra Şemsü'l-Hilafe'nin Amaury ile yaptığı görüşmeden aktardığı bilgiler iki ordu arasında sıcak bir temasın sağlanmadığı yönündedir (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 107-108). Diğer İslâm tarihçilerinin verdiği bilgiler Willermus'u onaylar mahiyettedir. Amaury bu görüşmede Şirkûh'un varmak üzere olduğunu öğrenmiş ve Bilbis'e geri çekilmiştir. Hatta Şirkûh'un yolunu kesmeye çalışmış fakat yetişememiştir.

220 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 22; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 51.

221 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 111.

222 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 139.

223 Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 160.

224 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 14.

225 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 34.

Nitekim denge politikası izlemek onun geleneksel siyaseti haline gelmişti.[226] Ama bu sefer Şâver olabildiğince güç kaybetmiş, muhalifleri Kahire içinde bile güç kazanmışlardı. Şirkûh, Kahire'ye varır varmaz Fâtımî halifesi el-Âdıd tarafından sarayda ağırlandı. Kendisine hilatler giydirildi, ona ve askerlerine çeşitli hediyeler verildi. Şâver, bunların hiçbirine engel olamadığı gibi Şirkûh'a iyi davranır gözüktü. Fakat yine de Nureddin'e verilen sözleri yerine getirmede pek istekli olduğu söylenemezdi.[227] Hatta öyle ki bu durumun farkına varan Şirkûh aynı hatayı tekrarlamaması için Fakih İsa'yı, Şâver'i uyarmak amacıyla gönderdi, fakat o bildiğini okumaya devam edince, Salâhaddin'in hışmına uğramaktan kurtulamadı.[228]

Mısır'ın kaybı Haçlılar için tam bir yıkımdı. Kendileri için güvenli bir bölge olan Mısır, yaptıkları stratejik hatalar yüzünden artık Müslümanların kontrolündeydi. Tabir caizse Haçlılar Mısır'ı kendi elleriyle Nureddin'e teslim etmişlerdi.[229] Neticede Haçlı Krallığı'nın etrafı karadan tamamen kuşatılmış, deniz bile eskisi kadar güvenli olmayacaktı. Willermus, adeta buna ağıt yakarak bütün suçu Milon de Plancy'ye (ö. 1174) yükler. Ama suç ve hata kimin olursa olsun sonuç değişmeyecek, Haçlılar artık bölgede varlıklarını devam ettirme derdine düşeceklerdi.[230]

---

226 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 79.

227 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 14.

228 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 23.

229 Holt, **Haçlılar Çağı**, 49.

230 Willermus, II, 358. Müellif Mısır'ın kaybıyla ilgili aynı sayfada çok önemli değerlendirmelerde bulunur: "Mısır'ın bütün kaynakları ve muazzam zenginliği ihtiyaçlarımıza hizmet ediyordu. Krallığımızın bu yöndeki hudutları güven içindeydi. Güneyde bizi korkutacak hiçbir düşman yoktu. Deniz, bize gelmek isteyenlere güvenli ve huzurlu bir geçiş sağlıyordu. İnsanlarımız Mısır bölgesine korkusuzca girip iyi şartlar altında ticaret yapabiliyorlardı. Diğer yandan Mısırlılar, bizi ziyaret ettikleri müddetçe, bize yabancı olan yerlerden zenginlikler ve farklı ürünler getiriyorlardı ki, bunlar bizim için büyük bir avantaj ve onurdu. Dahası, Mısırlılar bize her yıl büyük miktarlarda para gönderirlerdi. Bu para hazinemizi güçlendirdiği gibi insanları da özel mülkiyet bakımından zenginleştiriyordu. Fakat şimdi her şey kötü yönde değişti…Döndüğümde sadece korku ve huzursuzluk oluşturacak sebepler gördüm. Deniz bize güvenli geçiş vermeyi reddediyor, çevremiz düşman tarafından kuşatılmış, komşu krallıklar bizi yok etmek için hazırlık yapıyorlar." İslâm tarihçileri üçüncü Mısır Seferi öncesi Amaury'nin ileri gelenlerle yaptığı toplantıda buna benzer ifadeler kullandığını, kimseyi ikna edemeyince de sefere istemeden evet demek zorunda kaldığını kaydederler (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 12).

### 1.2.4. Vezirin Veziri: Şirkûh'un Yardımcısı

el-Âdıd-Şâver ortaklığı Şirkûh'u, Mısır'a davet etmişti ama Şâver yine sözünde durmama niyetindeydi.[231] Fakat bu sefer arada halife vardı. el-Âdıd'ın, Şirkûh'u bizzat çadırında ziyaret etmesi, halkın Şâver'den bıkması, Suriye'den gelen ordunun disiplinli olması ve halkla iyi ilişkiler kurması dengeleri Şâver aleyhine değiştirmişti.[232] Muhtemelen halife de devletin başına bu kadar bela açan Şâver'in artık devre dışı bırakılması gerektiğine kanaat getirmişti. Bu amaçla Şirkûh'un çadırına gizlice giden el-Âdıd ondan Şâver'i öldürmesini rica etti. Bütün bunlarla birlikte Şâver'i düşündüren asıl problem Şirkûh'un büyük bir orduyla gelmiş olmasıydı.[233] Kolayca üstesinden gelemeyeceğini bildiği için de ona yakınlık kurup güvenini aldıktan sonra bir komployla devre dışı bırakmayı düşünüyordu. Bu amaçla neredeyse her gün Şirkûh'u ziyaret ediyordu. İyice güven verdikten sonra da bir yemekle Şirkûh ve ileri gelen komutanları tutuklayıp hapsetmeyi veya öldürmeyi planlıyordu. Böylece Suriyeli askerleri emri altına alacak ve daha güçlü hale gelecekti. el-Kamil Şücâ babasının planını öğrenince karşı çıktı, böylece Şâver bu tuzak ve hileleri uygulamaktan vazgeçti.[234] Fakat ikili oynamaya devam etmesi Haçlıların tekrar Mısır'a gelmesine neden olabilirdi.[235] Şirkûh ve diğer komutanların hesabını yaptığı en önemli şey belki de buydu. Diğer yandan Şâver muhtemelen Suriye ordusunu emri altına alabileceğini düşünüyor, böylece Haçlıların gelmeye cesaret edemeyeceğini hesaplıyordu. Fakat ordunun ona itaat edip etmemesi de ayrı bir soru işareti oluşturuyordu.

---

231 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 79.

232 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 41.

233 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 55-56, 108.

234 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 14. Şâver, Esedüddin ve yanındaki emîrleri tutuklatmak için onlara bir yemek vermeyi planladı. Şirkûh ile birlikte gelen askerleri emrine alıp onlarla Haçlıları defedeceğini düşünüyordu. Fakat oğlu el-Kamil onu bundan menederek "eğer böyle bir şey yaparsan Şirkûh'a söylerim" dedi. Babası da" eğer biz onları öldürmezsek onlar hepimizi öldürürler" dedi. Oğlu "doğru söyledin memleketimizin İslâm olarak kalması ve bizim de Müslüman olarak öldürülmemiz, Haçlıların bizi öldürüp Mısır'a hâkim olmalarından daha hayırlıdır. Haçlılar Şirkûh'un tevkif edildiklerini duyar duymaz tekrar geleceklerdir, o zaman da el-Âdıd yürüyerek Nureddin'e gitse bile onunla tek bir at dahi göndermez ve Haçlılar Mısır'a hâkim olur" dedi. Bunun üzerine Şâver planından vazgeçti.

235 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 79.

Kaynaklara göre Şâver'in öldürülmesi aniden gelişen bir durumdu. Ama verdiği sözleri sürüncemede bırakması, sessizliği, hatta Şirkûh ile dostluk kurmak ister görünmesi, Salâhaddin ve bazı komutanları tedirgin etmişti. Aynı şekilde kronikler Şirkûh'un, Şâver'e yönelik bir hamleye karşı olduğu tezini de işlerler.[236] Belki de Şirkûh, onunla iktidarı paylaşmaya razıydı[237] veya Mısır'ı kurtaran biri olarak böyle bir şeye karışıp tepki çekmek istemiyordu. Fakat Şâver'in birinci Mısır seferi öncesi Nureddin'e verdiği sözleri yerine getirmemesi ve işi bittikten sonra Şirkûh'a dilenci muamelesi yapıp, "seni burada istemiyorum Suriye'ye dön", dediğini Şirkûh'un unutması mümkün değildi. Şirkûh mutlaka bunun hesabını yapıyordu.[238] Yine onun, Mısır'ı istila konusunda Nureddin'den daha ısrarcı olduğu bilinmesine rağmen, Şâver'e karşı bir şey yapmak istememesi anlamsız görünmektedir. Nitekim İbn Ebi Tayy, Şirkûh'un, ileri gelen emîrleriyle toplantı yapıp görüşlerini aldığını ve çıkan ortak kararın el-Âdıd'ın talebine uygun olarak Şâver'in öldürülmesi yönünde olduğunu söyler.[239] Bütün bunlar nefret edilen vezire karşı bir koalisyonun oluştuğunu ortaya koymaktadır. Eğer durum gerçekten böyle değil de her şey kendiliğinden geliştiyse, Salâhaddin'in ve birkaç komutanın refleksi veya ısrarı Şirkûh'u büyük bir sıkıntıdan kurtarmıştır denebilir. Nitekim amcası Şirkûh'a şunları söyler:

> "Bu iş gittikçe uzuyor. Bir an önce bir şeyler yapmamız lazım. Yanımızdaki bu kadar askere rağmen Şâver bizi oyalamaya devam ediyor. O durdukça ülkeye hükmetme adına hiçbir şey yapamayız."[240]

Salâhaddin'in bu uyarısı üzerine endişelenen Şirkûh, Fakih İsa'yı, Şâver'e gönderir fakat o kendi planını uygulamaya devam eder. Bunun üzerine Salâhaddin kafasındakileri uygulamaya koyar. Her zamanki gibi Şirkûh'u ziyaret etmek isteyen

---

236 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 15.

237 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 34.

238 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 149. Şâver'in sözünü yerine getirmede gönülsüz davranması üzerine Şirkûh, Şâver orda durdukça Mısır'a hâkim olma ihtimali olmadığı sonucuna varır. Nitekim Şirkûh ordusunun ileri gelenleriyle yaptığı toplantıda Şâver'in tutuklanması kararını verir. Bu arada ordunun komutanları Şâver ile çalışmayı kabul etmiyorlardı.

239 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 109.

240 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 23.

Şaver; Salâhaddin,[241] yanındaki İzzeddin Cürdik ve bir grup asker tarafından gafil avlanıp esir alınır. Bu girişim Mısır tarihi açısından bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Durumu haber alan Şirkûh, olanca hızıyla olay yerine gelir ama Şâver'e dokunulmamasını ister. Fakat saraydan peş peşe gelen emirler, el-Âdıd'ın, Şâver'in kellesini istediği yönündedir. Şirkûh direnmeye çalışsa da sarayın ve yardımcılarının ısrarlarına dayanamaz. Birkaç saat sonra Şâver'in kafası halifenin ayakları altına atılır. Tarih 17 Rabîulâhir 564/18 Ocak 1169[242] gününü göstermektedir. Olayın asıl kahramanı el-Âdıd olarak görünse de büyük ihtimalle asıl organizatör Şirkûh idi. Ama çok usta bir taktikle sorumluluğu üstünden atmıştı. Aksi halde Şâver'in öldürülmesi üzerine toplanan kalabalık, vezirin sarayını yağmalamadan önce Şirkûh'u öldürürdü. Öte yandan el-Âdıd'ın hemen aynı gün Şirkûh'u sarayda ağırlayıp vezirlik hilatini giydirmesi, karşılıklı ziyaretlerin boşuna yapılmadığının göstergesiydi. Zaten Mısır geleneklerine göre olması gereken buydu. Çünkü komutanlar arasında Şirkûh'tan daha güçlü biri yoktu.[243]

Şirkûh vezareti üstlenir üstlenmez yaptığı ilk şey el-Âdıd'ın, Nureddin'le yaptığı antlaşmayı uygulamak oldu.[244] Vezirlik yanında Şirkûh aynı zamanda ordu

---

241 İbn Asâkir, Şâver'in, Nureddin'in komutanları Cürdik ve Bozkuş tarafından öldürüldüğünü söyleyerek Salâhaddin'den hiç bahsetmez (İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, Thk. Mühibbüddîn Ebi Ömer İbn Garame el-Amravî, Dârü'l-fikr, Beyrut 1997, LVII, 122). Diğer yandan Makrîzî, Salâhaddin'den başka kimsenin buna cesaret edemediğini yazar ( **es-Sülûk**, I, 149).

242 Umâre el-Yemenî, Oğuzlar geldikten on sekiz gün sonra Şâver öldürüldü demektedir (**en-Nüketü'l-'asriyye**, 81). Bu da İbn Şeddâd, İmâdüddin el-İsfahânî ve İbnü'l-Esîr'in verdiği tarihle çelişmektedir.

243 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 80; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 23-24; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 15. İbn Şeddâd, vezirlik ihtişamıyla yoluna devam eden Şâver'i, Salâhaddin dışında kimsenin tutuklamaya cesaret edemediğini yazar.

244 İbn Ebi Tayy'a göre Şirkûh vezir olunca Nureddin, onun bağımsız hareket edebileceği düşüncesiyle endişelenir ve el-Âdıd'a mektup gönderip Şirkûh'u infaz etmesini ister. Fakat Fâtımî halifesi Nureddin'in bu isteğine uymaz. Müellif, Salâhaddin için de benzer ifadeler kullanır. Şâver'in vefatı ve onun vezirliği üzerine Nureddin'in üzüntüsünden üç gün dışarı çıkmadığını ifade eder (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 111-112). Dâye oğullarına dayandırılan bu bilgiler birçok soru işareti barındırmaktadır. İlk olarak ısrarla Şirkûh'un Mısır seferine gitmesini isteyen Nureddin'in, Mısır ele geçirildiğinde böyle bir durumun ortaya çıkacağını bilmemesi imkânsızdır. Zaten her üç seferde de planlar Şirkûh'un dönmemesi üzerinedir. O halde Nureddin neden sadece iki ay süren Şirkûh'un vezirliğinden endişelensin ve el-Âdıd'dan böyle bir talepte bulunsun? Bu kısa sürede gerçekten böyle bir fırsat buldu mu? Salâhaddin'in Mısır'da Fâtımî yönetimini ortadan kaldırmasını muhtemelen Şii olan müellifi memnun etmemesi doğaldır. Bundan dolayı müellif böyle bir kurgu içine girmiş olabilir mi? İbn Ebi Tayy'ın, Dâye ailesini işin içine katması ise Salâhaddin'e müttefiki üzerinden zarar verme girişimi olarak değerlendirilebilir mi? Böyle bir bilgiyi neden Salâhaddin'in muhalifleri

komutanı olarak Nureddin'in Mısır'daki temsilcisi konumundaydı. Yönetimde gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra ülkenin bir kısmı Suriye'den getirilen askerlere ikta olarak verildi. Ardından bazı komutanlar çeşitli yerlere vali olarak atandı.[245] Fakat bunlar yerleşik düzeni rahatsız etmeyecek düzenlemelerdi.[246] Hatta öyle ki Şirkûh'un adaletli tavrı eyalet valilerini memnun etmiş ve onların tam desteğini almıştı.[247] Değişikliğin en dikkat çeken yönü Salâhaddin ile ilgili olanıydı. Amcası vezir olmuş fakat onun adına bütün işleri Salâhaddin yürütüyordu.[248]

> "Sultan (Salâhaddin) vezirlik sarayından çıkan emirleri ilgili yerlere, dışarda olanları da raporlar halinde Şirkûh'a iletiyordu. Böylece işlerin kontrolünü elinde tutuyor, onları tam bir yetkiyle denetliyor ve yaptığı işin hakkını da veriyordu."[249]

Salâhaddin istemeden geldiği Mısır'da bir anda ülkenin en güçlü ikinci adamı olmuştu. Şirkûh ilk seferde onu yanına alırken ailesinden danışabilecek, sırrını paylaşabilecek ve acil durumlarda karar alıp uygulayabilecek güvenilir birine ihtiyaç duymuştu. Eğer kaynakların iddia ettiği gibi Şirkûh, Şâver'in bertaraf edilmesinde pasif kaldıysa, Salâhaddin'in öngörüsünün onu büyük bir tehlikeden kurtardığı anlaşılmaktadır. Amcasının onayı olmamasına rağmen, bazı komutanları örgütleyip Şâver'i esir alması, onun iradesinin ve cesaretinin göstergesidir. Dolayısıyla Şirkûh yeğeniyle ilgili düşüncelerinde yanılmamıştı. Tarihin en kritik anlarından birinde amcasının hem gözü hem kulağı hem de yumruğu olmuştu. Bunları göz ardı etmeyen Şirkûh, vezir olsa da işlerin yürütülmesinden Salâhaddin'i sorumlu tutmuştu. Bir nevi fiili vezirlik yapıyordu. Zaten yaptıklarıyla bunu yeterince hak etmişti.

---

değil de müttefikleri anlatır? Diğer bir husus da Nureddin'in, Salâhaddin'in bazı tavırlarından rahatsız olduğu gerçeğidir. Fakat bunların bu örnekte görüldüğü üzere, alakası olmayan konularla birleştirilip abartılı bir şekilde aktarılmış olması büyük bir ihtimaldir.

245 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 15.

246 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 113.

247 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 320.

248 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 42.

249 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 80.

Mısır'da yönetimin el değiştirmesinde yerli Sünni âlim ve komutaların büyük bir emeği vardır. Bunlardan en önemlisi Şâver'in oğlu el-Kamil Şücâ idi. Babasının ayak oyunları yapmasına engel olmuştu. Fakat Şâver öldürülünce saraya sığınmış ama orada halife el-Âdıd tarafından idam edilmişti. Şirkûh'un buna çok üzüldüğü kaydedilir.[250] Belki de el-Âdıd, onun, Şirkûh ile işbirliği yapmasını engelleyerek, Nureddin'in daha da etkin olmasını engellemek istemiştir.[251] Salâhaddin'in işleri yürütmesinde en büyük yardımcısı İnşâ Dîvân'ı başkanı Kadı Fadıl idi. Bu şahıs sonra Salâhaddin'in en büyük danışmanı olacaktır. Ayrıca el-Esîr İbn Bünnan ve Necmeddin İbn Masâl, Salâhaddin'e yardımcı olan dîvân üyeleri arasında yer alıyorlardı.[252] Şirkûh'un yönetime bu kadar kolay bir şekilde hâkim olmasında belki de en büyük pay Salâhaddin'e aitti. Fakat Şirkûh bu görevde fazla kalamadı. Bütün sorunlar bertaraf edildi derken 22 Cemaziyelahir 564/23 Mart 1169'da aniden öldü. Vezirliği sadece iki ay beş gün sürmüştü.[253] Ama bu kısa sürede Salâhaddin'in önünü açacak ve iktidarı nasıl değiştirebileceğiyle ilgili girişimlerde bulunmuştu.[254] Salâhaddin'in fiili olarak işin içinde olması gerekli tecrübeleri edinmesine yaramıştı. Zaten Şirkûh'un attığı adımların birçoğunda hem fikir sahibiydi hem de uygulayıcıydı. Dolayısıyla amcasının ölümü ani olsa da o bunların üstesinden rahatça gelebilecek durumdaydı.

## 1.3. NUREDDİN'İN ETKİSİ VE MISIR'IN MİRASI

### 1.3.1. Salâhaddin'in Mısır Vezirliği

Salâhaddin gerçekten bir devlet kurmak istedi mi? Ya da Mısır seferlerine katılmadaki amacı ileride Mısır'ı şahsen idare etme isteği miydi? Elbette bu

---

250 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 15.

251 Willermus, II, 357. Müellif, el-Kamil'in af dilemek için halifeye sığındığını, el-Âdıd'ın da Türklerle gizli bir şekilde irtibat kurmaması şartıyla onu affettiğini, fakat el-Kamil bu şartı ihlal edince de halife tarafından idam edildiğini söyler.

252 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 42.

253 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 81; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 168. İbn Şeddâd yemeyi çok seven Şirkûh'un aşırı et yemekten kaynaklanan bir rahatsızlık sonucu aniden vefat ettiğini yazar. Ebû Şâme de Şirkûh'un aşırı et yediği bir gece hamam sonrası nefessiz kalarak öldüğünü kaydeder (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 113). Şirkûh hakkında yapılan modern bir çalışma için Bkz. (Mustafa Kılıç, "Şîrkûh el-Mansûr", **DİA**, XXXIX, s. 203-204).

254 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 37.

sorulara bugün kesin bir cevap verme imkânımız bulunmamaktadır.[255] Ama dönemin kaynaklarına baktığımızda, Şirkûh'un böyle bir amacı olduğu söylense de Salâhaddin'in bu tür bir plan içine girmediği açıktır. Sadece İbnü'l-Esîr konu hakkında uydurma ihtimali çok yüksek olan bir bilgi aktarmaktadır.[256] Bu konuda yalnız kaldığı ve söz konusu olay Birinci Mısır Seferi'ne zıt bir sonuç ortaya çıkardığından göz ardı edilmelidir. Nitekim Salâhaddin'in kendi ifadeleri konuya açıklık getirmektedir:

> "Amcam bana dönerek; Yusuf toparlan gidiyoruz, deyince, kalbimden hançer yemiş gibi sarsıldım ve şu cevabı verdim: Vallahi bana Mısır'ın hükümdarlığını verselerdi yine de gitmezdim. Çünkü İskenderiye'de yaşadığım sıkıntıyı hayatım boyunca unutamam."[257]

Üçüncü Mısır Seferi öncesi şartları anlatan bu sözler tarihin en itibarlı hükümdarlarından biri olan Salâhaddin'in samimiyet ve içtenliğinin en büyük ifadesidir.[258] Buradan, iddia edildiği gibi, onun hiçbir zaman kendine ait bir devlet kurma hedefi içinde olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır'ın yeniden fethedilmesinde ve Salâhaddin'in ülkeyi istikrarlı bir şekilde Haçlılara karşı kullanılan bir üs haline getirmesinde en büyük paye amcası Şirkûh'a aittir. Çünkü hem Nureddin'i hem de Salâhaddin'i seferler konusunda ikna eden Şirkûh olmuştur. Salâhaddin hiç çekinmeden amcasının hakkını teslim etmekte ve yukarıdaki ifadelerini şöyle devam ettirmektedir:

> "Amcam, Nureddin'e, 'Salâhaddin'e emret benimle gelsin,' dedi. Nureddin bana emretti, fakat affımı istedim ve meclisten ayrıldım. Esedüddin hazırlıklarını bitirip yola çıkacağı sırada Nureddin bana 'amcanla birlikte gitmen lazım' dedi…Sanki ölüme yollanıyordum/sürülüyordum. Onunla

---

255 Beyyümi, Salâhaddin'in şahsında olmasa da Eyyûbî ailesinin, diğer emîr aileleri gibi kendilerine ait bir devlet kurma hedeflerinde olduklarını söyler. Şirkûh'un Mısır konusundaki aşırı ısrarını buna en büyük delil olarak gösterir. Konuyla ilgili kitabının temel tezi bu çerçevededir (Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, İstanbul 2005).

256 Konuyla ilgili Birinci Mısır Seferi'nin son paragrafı ve ilgili dipnota bakınız.

257 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 141.

258 Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 151.

> yola çıktım ve o, Mısır'a hâkim oldu. Sonra vefat etti ve Allah beni hiç aklımdan geçirmediğim (tamah etmediğim) şeylere malik kıldı."[259]

Salâhaddin'in sözleri yoruma imkân vermeyecek kadar açık ve nettir. Muhtemelen o, sonu belirsiz maceralara girmektense Nureddin'in yanında herhangi bir emîr olarak varlığı devam ettirmekten gayet memnundu. Ya da Nureddin'in idealine bağlı biri olarak Haçlılarla mücadele etmek için Suriye'yi daha önemli görüyordu.[260] Nitekim Nureddin'in vefatından sonra Dımaşk'ı merkez edinmesi ve Haçlılarla mücadelesini buradan yürütmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Salâhaddin bu duygularla amcasının Mısır teklifini hiç düşünmeden reddetmiştir. Ama takdir-i ilahî onu hiç beklemediği bir başlangıca hazırlamaktaydı. İstemeden geldiği Mısır'da amcasının vefatıyla bir anda en güçlü konuma gelmişti. Artık yeni bir durum ortaya çıkmış, şartlar değişmişti. Nitekim Salâhaddin'in Mısır'da vezir olmasıyla düşüncesinin değiştiği açık bir şekilde görülmektedir:

> "Mısır'a hâkim olma işini kolaylaştırınca aslında Allah'ın, sahil bölgesinin fethini istediğini anladım. Çünkü O, bu düşünceyi nefsime ilka etmişti/Çünkü o beni bu düşünceye hazır hale getirmişti."[261]

Geçmişte ne düşünürse düşünsün Salâhaddin'in iktidar düşüncesinin oluşumu ve ona yönelik hamleler Mısır'da vezir olmasıyla başlamıştır. İnsan doğasının tipik bir davranışı olan iktidar hırsı, koşullar olgunlaşıp şartlar oluşunca daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Salâhaddin için böyle olmadığı düşünülse bile vezir olduktan sonra iktidarını korumak ve genişletmek için uzun vadeli planlar yapmaya başladığı söylenebilir. Tabi bu davranışını sadece iktidar hırsıyla açıklamak, ona yapılacak büyük bir haksızlıktır. Her şeyden önce Salâhaddin, İslâm topraklarının Haçlılar tarafından işgal edildiğini, taarruz altında olan Müslümanların önce nefsi müdafaa sonra da topraklarını düşmandan kurtarma

---

259 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 17; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 278.

260 Şeşen, Salâhaddin'in Mısır seferlerine zorla katıldığı düşüncesini kabul etmemekte ve "Salâhaddin gibi bir şahsiyetin Mısır'ın değerini bilmeyeceği ve seferin güçlüklerinden ürkeceği ihtimaline inanmıyoruz." demektedir (**Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 43). Onun isteksizliğini, Mısır'ın değerini bilmeme veya seferin zorluklarından ürkme olarak değerlendirmekten ziyade Haçlılarla mücadelede Suriye'yi merkeze alma olarak anlamak daha anlamlıdır. Çünkü Nureddin'in vefatından sonra Mısır'daki hâkimiyeti devam etse bile Haçlılarla mücadelede Suriye'yi merkez olarak kullandığı bilinmektedir.

261 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 81; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 168.

hakları olduğunu düşünüyordu. Bu çerçevede İslâm cihad anlayışını en saf biçimde kendine rehber edinmiş ve topraklarını düşman işgalinden kurtarmanın en insani ve İslâmî yolunu takip etmiştir.[262]

Şirkûh'un ani vefatı Salâhaddin ve Suriyeliler için ilk başta büyük bir şoka sebep olmuştu. Üç gün süren taziye boyunca onun yerine kimin geçeceği hesabı zihinlerde yapılmış olmalıdır. Muhtemelen kendini o makama layık görenler bile kaçınılmaz olarak zihinlerinin bir köşesinde Salâhaddin'e yer ayırmışlardır.[263] Çünkü mevcut adaylar içinde kan bağı olarak Şirkûh'a en yakın olan yeğeni Salâhaddin idi. Yani bir nevi onun vekili olarak görülüyordu. Hatta bizzat Şirkûh tarafından kendisinden sonra vezirliğe vasiyet edildiği kaydedilmektedir.[264] Öyle olmasa bile insanlar "bu amcasının makamı"[265] diyerek Salâhaddin'in oraya atanması gerektiğini düşünüyorlardı. Ayrıca Mısır'ın fethinde ve Şâver'in denklem dışına çıkarılmasında, Salâhaddin'in emekleri inkâr edilemezdi. Aile dostları ve Bahâeddin Karakuş (ö. 1201) komutasındaki esedi birliği de amcasından sonra doğal olarak onun hizmetindeydi.[266] Bütün bunlar Salâhaddin'i vezir olma konusunda diğerlerinin birkaç adım önüne çıkarıyordu.

Taziye bitince komutanlar arasındaki vezirlik mücadelesi hızlı bir şekilde başladı.[267] Salâhaddin'in en büyük şansı Fakih İsa el-Hekkâri gibi âlim ve diplomat birisinin desteğini almasıydı. Hemen faaliyetlerine başlayan Fakih İsa önce Salâhaddin'in dayısını akrabalık yoluyla, sonra da bazı komutanları Kürt olmaları hasebiyle ikna etti. Fakat Aynüddevle el-Yaruki ve vezir olmayı düşünen diğer

---

262 Harold Lamb, **The Crusades: The Flame of Islam**, Doubleday, New York 1930, s. 39.

263 Şirkûh'un ölümünden sonra Aynüddevle el-Yârûkî, Kutbeddin, Seyfeddin el-Meştub, Fakih İsa el-Hekkârî, Salâhaddin'in dayısı Şihabüddin Mahmud el-Harimi gibi emîrler, Fâtımî halifesi el-Âdıd'a vezir olmak için mücadeleye başladılar (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 17).

264 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 168.

265 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 25.

266 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 114. İbn Ebi Tayy, el-Âdıd'ın ilk olarak Salâhaddin'in dayısı Şihabüddin Mahmud el-Harimi'yi vezirlik vermek üzere çağırdığını, fakat Yaruki'nin rakip olması üzerine görevi almaktan çekindiğini ve yerine Salâhaddin'i önerdiğini söyler. İbn Haldûn, Bahâeddin Karakuş komutasındaki bu birliğin üç bin askerden oluştuğunu ifade etmektedir (İbn Haldûn, **Târîh**, V, 331).

267 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 25; Beyyümi**, Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 145.

birkaç komutan Salâhaddin'e tabi olmayı kabul etmeyip Suriye'ye geri döndüler.[268] Genel anlamda birliktelik sağlanınca da Salâhaddin'in vezir olarak tayin edilmesi el-Âdıd'dan talep edildi. Zaten Salâhaddin, Fâtımî halifesini cesareti, Şâver konusundaki tavrı, düşünceleri ve ileri görüşlülüğü noktasında iyice etkilemişti.[269] İşin aslına bakılırsa el-Âdıd'ın çok da seçeneği yoktu. Mısır'da oluşan gelenek gereği ordudaki en güçlü komutan vezir tayin edilirdi. Amcasının vefatından üç gün sonra 25 Cemaziyelahir 564/26 Mart 1169 Salı günü Salâhaddin el-Âdıd tarafından el-Melikü'n-Nâsır unvanıyla vezir tayin edildi. Mısır'da geldiği konum ona "Sultan" diye hitap edilmesinin yolunu açacaktır. Fakat Nureddin gönderdiği mektuplarda ona "Emîr Sipehsâlâr Salâhaddin" şeklinde hitap edecektir.[270]

İbnü'l-Esîr, Salâhaddin'in avantajlarına itiraz edercesine el-Âdıd'ın onu ismi geçen emîrler arasında en küçüğü ve zayıfı olması sebebiyle vezir seçtiğini söyler. Çünkü halifenin danışmanlarına göre onu denetim altında tutmak daha kolaydı. Hatta ileriki zamanlarda Salâhaddin'in tecrübesizliğinden dolayı durumu idare edemeyeceğini böylece orduyu kolayca kendi taraflarına çekip Salâhaddin'i tutuklayabileceklerini veya Mısır'dan çıkarabileceklerini düşünmüşlerdi.[271] İbnü'l-Esîr *el-Bahir*'de de Salâhaddin istemediği halde el-Âdıd'ın vezirliği ona zorla verdiği iddiasına yer verir.[272] İşin aslına bakılırsa Mısır seferlerinde Salâhaddin'in üstlendiği roller bu bilgileri varsayım olmaktan öteye taşımamaktadır. Çünkü Salâhaddin, komutanlar içinde en gençleri olsa bile bu süreç içerisinde gerekli tecrübeyi edinmişti.[273] Dolayısıyla Salâhaddin'in kerhen veya tecrübesizliğinden dolayı bu makama teklif edildiği iddiası tamamen anlamsızlaşmakta ve Salâhaddin'i itibarsızlaştırmak için sebep olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

---

268 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 17; Gibb, "The Rise of Saladin, 1169-1189", **Saladin: Studies in Islamic History**, 106.

269 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 115.

270 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 25; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 17; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 43. İbn Ebi Tayy vezirlik hilatiyle ilgili detaylı bilgiler aktarır ve Salâhaddin'in vezir tayin edildiği günü büyük bir gün olarak kayda geçer (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 115-116).

271 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 17. Özellikle Fakih İsa'nın çalışmalarını anlatarak kendisiyle çelişmektedir.

272 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 142.

273 Holt, **Haçlılar Çağı**, 50.

Aslında İbnü'l-Esîr'in kendisi de anlatısının devamında bu ifadeleri boşa çıkaran bilgiler vermektedir. Neticede İmâdüddin el-İsfahânî, Salâhaddin üzerinde ittifak sağlandığını söyleyerek bu iddiaları boşa çıkarmaktadır.[274]

Amcası, Salâhaddin'e yönetim anlayışı bakımından büyük bir miras bırakmıştı. Çünkü Şirkûh'un çok kısa süren iktidarına rağmen halk ve ileri gelenler onun adil yönetiminden gayet memnundu. Vahrânî bu noktaya dikkat çekerek yönetimde aynı anlayışın devam edeceği düşüncesiyle Salâhaddin'in ittifakla vezir tayin edildiğini söyler.[275] Aslında yukarıda anlatılan durumlara ve Mısır'daki şartlara bakıldığında Salâhaddin dışında başka birinin vezir olma ihtimalinin olmadığı kolayca görülebilir. Zaten Salâhaddin birkaç hafta içinde idarecilikte maharetini gösterince kendini muhaliflere de kabul etmeyi başarır.[276] Üstelik İbnü'l-Esîr'in kolayca yenebileceğini düşündüğü için vezirliğe atadı dediği Salâhaddin, el-Âdıd ile ilişkilerini oldukça ilerletir ve aralarında çok iyi bir dostluk oluşur.[277]

Vezirliği Salâhaddin ve bölge açısından yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelmektedir.[278] Şartlar önüne iki ihtimal çıkarmıştır: ya başarısız olup Mısır'daki diğer vezirler gibi bertaraf olacak ya da dehasını kullanarak kalıcı olacak ve bölgede kendisinden sonraki tarihi şekillendirecek ana mecra olacaktır. Nitekim Salâhaddin için yeni tecrübelerin zemini olacak olan vezirliği, İslâm tarihçileri, Eyyûbî devletinin kuruluş tarihi olarak kayda geçmişlerdir.[279] Böyle olsa bile beklenmedik bir anda gelişen olaylar Mısır'da oldukça karışık bir durum ortaya çıkarmıştı. Bir yandan Suriye'de güçlü bir Zengî iktidarı diğer yandan da gücünü kaybetmiş olsa bile henüz varlığını devam ettiren Fâtımî halifesi. Bu ikisine karşı

---

274 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 25. Ehrenkreutz de Salâhaddin'in tecrübesinden dolayı bu göreve geldiğini ifade eder (**Saladin**, 65)

275 el-Vahrânî, **Menâmâtü'l-Vahrânî**, Thk. İbrahim Şa'lan ve Muhammed Nağş, Menşüratü'l-Cemel, Köln 1998, 5. (Eser 1968 yılında Mısır'da yapılan ilk baskının tıpkıbasımı olarak yayımlanmıştır).

276 Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, 161.

277 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 117.

278 Salâhaddin'in Mısır'daki faaliyetlerinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için Bkz. (Yaacov Lev, **Saladin in Egypt**, Brill, Boston 1999).

279 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 171.

sorumlu olan Salâhaddin aslında olabildiğince nazik bir şekilde kendi projesini uygulamaya koymuştur. Çok dikkatli hareket etmek zorunda olan Salâhaddin, belki de en büyük dersi bizzat kendisinin devreden çıkardığı Şâver'den almıştı. Çünkü Şâver parası olmasına rağmen gücü olmadığı için iktidarını koruyamamıştı. Hatta öyle ki para ona zarar bile vermişti.[280] Bunun için de attığı ilk adım Mısır'daki iktaları aile efradına ve komutanlarına dağıtmak oldu. Böylece askerlerinin kendisine olan bağlılıkları arttı ve Mısır'a daha kolay yerleşebildi.[281] Aslında halk arasında da Salâhaddin'e büyük sempati vardı. Çünkü Salâhaddin vezir olduğunda yaptığı ilk işlerden biri haksız yere toplanan vergileri kaldırmak oldu.[282]

### 1.3.2. Komplo ve İsyan

Salâhaddin vezir olduktan sonraki ilk birkaç ay sakin geçse de muhtemelen çok da huzurlu geçmemiştir. Çünkü amcasının vefatından sonra Nureddin'e gönderdiği mektuplarda yalnızlığından ve sıkıntılarından detaylı bir şekilde bahsetmektedir.[283] Bu bilgilere göre hayatı ve Mısır'ın geleceği hiç olmadığı kadar tehdit altındaydı.[284] Özellikle iktaları ellerinden alınan yerli komutanlar durumdan oldukça rahatsız olmuş aleyhte çalışmaya başlamışlardı.[285] Kıptiler, Ermeniler ve Sudanlılardan oluşan bu muhalefet bloğu ciddi bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Bir tek Yahudiler tarafsız duruyor gibiydiler.[286] Bu şartlar altında Salâhaddin vereceği kararlardan artık bizzat kendisi sorumlu olacaktı. Bundan önce birinci dereceden sorumlu amcası olduğu için omuzlarında çok fazla yük yoktu. Ama şimdi artık hem Mısır'daki muhaliflerle hem de Mısır'a saldırmak için hazırlık yaptıkları şayiası yayılan Bizans-Haçlı müttefik kuvvetleriyle yüzleşmesi gerekiyordu. Fakat yeterli sayıda komutanı ve askeri yoktu.

---

280 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 35.

281 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 18.

282 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 120.

283 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 74-75.

284 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 48.

285 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 130.

286 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 43-44.

Nureddin, Salâhaddin'in vezir seçilmesi üzerine küsüp gelen komutanlardan dolayı Mısır'daki durumun zayıfladığını ve Haçlıların fırsat kolladığını biliyordu. Zaten Salâhaddin de Nureddin'i bilgilendirmiş, yardım talebinde bulunmuştu. Mısır'daki tehlikeleri dikkate alan Nureddin, Mısırlı emîrlerle Haçlıların ittifakını duyduğunda Salâhaddin'in taleplerini karşılamak amacıyla kardeşi Turanşah'ı (ö. 1180), yeğeni Takiyüddin Ömer ve Ebû'l-Heyca es-Semin gibi komutanların içinde olduğu bir askeri birlikle Mısır'a göndermişti.[287] Eğer Turanşah varmadan önce tasarlanan komplo uygulamaya konsaydı belki de Mısır kolayca elden çıkabilirdi.

Şirkûh dönemindeki gücü olmasa da Salâhaddin, ağabeyi Turanşah'ın gelmesiyle hilafet sarayı üzerindeki baskısını daha da arttırmıştı. Fakat eşzamanlı olarak iktası kesilen devlet adamları ve askeri komutanların sayısı artmış bu durum muhalifleri daha da güçlendirmişti. Şüphesiz ki Salâhaddin de gelen yardım kuvvetleri sayesinde gücünü arttırmış, devlet işlerini istediği gibi yürütür hale gelmişti. Salâhaddin'in attığı bu adımlar muhalifleri endişelendirmiş, farklı bir devlet adamı tipiyle karşı karşıya olduklarını anlamışlardı.[288] Buna rağmen kaybettiklerini geri alabilecekleri düşüncesiyle çeşitli planlar yapmaya başladılar. Çünkü Salâhaddin mevcut durumunu korumaya devam ederse Fâtımî devletinin yıkılacağını görebiliyorlardı. Üstelik Salâhaddin vezir olduktan sonra Suriyelilerin büyük bir kısmı kızarak geri dönmüştü. Turanşah yeni bir birlikle gelmiş olsa bile Suriyeliler eski güçlerini koruyamamışlardı. Bütün bunların cesaretiyle muhalifler, hadımağası Mutemin el-Hilafe Cevher (ö. 1169) önderliğinde Haçlılarla yazışıp Salâhaddin'e yönelik bir komplo planlamaya koyuldular.[289] Buna göre Haçlılar Filistin'den çıkıp Bilbis veya Dimyat üzerine sefer düzenleyecek,[290] Salâhaddin de onları karşılamak için Kahire'den çıktığında içerideki muhalifler isyan edip şehirdeki küçük kuvveti bertaraf edecek, sonra da arkadan Salâhaddin'e saldıracaklardı. Böylece iki ordu arasında kalan Salâhaddin kolayca imha edilecekti. Fakat Salâhaddin'in uyanıklığı onların bütün planlarını bozdu.

---

287 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 28; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kürûb**, I, 174; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 132; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 44.

288 Beyyümi, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler**, 156.

289 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kürûb**, I, 174.

290 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 44.

Salâhaddin, muhaliflerin Haçlılarla koalisyon kurup sıkıntı çıkaracaklarını düşünmüş olmalı ki Kahire'de çok sıkı bir denetim uyguladı. Kısa süre sonra da komplonun bütün detaylarını öğrenerek istediğini elde etmiş oldu.[291] Fakat muhalifleri tedirgin etmemek için hiçbir şey yokmuş gibi davrandı. Nihayet 25 Zilkade 564/20 Ağustos 1169 tarihinde istediği fırsatı buldu ve Mutemin'i öldürttü.[292] Ardından da hilafet sarayında onun emri altında olanların büyük bir kısmını saraydan uzaklaştırıp Bahâeddin Karakuş'u hadımağası olarak görevlendirdi. Böylece hilafet sarayını denetim altına aldı.[293]

Sarayın önemli yöneticilerinden biri olan Mutemin hem Mısır ordusu (Sudanlılar ve Ermeniler) hem de saraydakiler tarafından sevilen biriydi. Öldürüldüğü günün hemen sonrasında Sudanlılar ve Ermeniler isyan bayraklarını açtılar. Sayıları elli binden fazlaydı. Mısır şartlarında büyük bir güç anlamına geliyordu. Zaten şimdiye kadar istedikleri her şeyi almışlar ve istedikleri şahsı vezir tayin etmişlerdi.[294] Yapılanlara kızan el-Âdıd da sarayda henüz görevden alınmamış isyan taraftarı memurları teşvik ederek durumdan faydalanmaya çalıştı.[295] Salâhaddin muhtemelen bunun hesabını yapmış ve ona göre önlemini almıştı.[296] Aksi halde Mutemin'i öldürmesi intihar demekti. Salâhaddin önce Ebû'l-Heycâ' es-Semîn komutasındaki bir orduyu üzerlerine gönderdi. İki saray arasında çatışmalar

---

291 Komplonun deşifre edilmesi hakkında daha çok hayal mahsulü olduğu intibaını uyandıran bir hikâye anlatılır. Buna göre muhalifler yeni bir ayakkabının içine gizlenmiş bir mektubu güvenilir bir adamlarıyla Haçlılara göndermek isterler. Fakat bu adam Türkmenlerden biri tarafından şüpheli olarak Salâhaddin'e getirilir. Elindeki ayakkabı sökülünce mektup ortaya çıkar. Salâhaddin mektubu okur ama kimseye bir şey anlatmaz. Yakalanan adam mektubu yazan şahsı ele verir. Yahudi olan bu şahıs hemen Müslüman olup bütün hikâyeyi anlatınca Salâhaddin işin ucunun Mutemin el-Hilafe'ye dayandığını öğrenir (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 19; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 26; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 130-131).

292 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 27; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 131. Mutemin el-Hilafe uzun süre evinden çıkmamış, çıksa da saray çevresinde dolaşmıştır. Fakat aradan uzun süre geçince olayın yatıştığını düşünerek Harkaniye adlı köyde bulunan köşküne gider. Haber alan Salâhaddin adamlarını gönderip onu öldürtür.

293 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 19. Salâhaddin'e sürekli hizmet eden askerler Salâhiyye olarak isimlendirilirdi (Holt, **Haçlılar Çağı**, 51; Şeşen, **Salâhaddin Eyyubi ve Devri**, 282).

294 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 131; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 27. Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 45.

295 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 322.

296 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 51.

iki gün devam etti.[297] İsyancılar geri çekilmeye başlamıştı ki el-Âdıd saraydan onları korumak üzere Salâhaddin'in ordusunu ok yağmuruna tutmaya başladı. Bunu gören Turanşah halifenin sarayının yakılmasını emretti. İşin ciddiyetini anlayan el-Âdıd isyancıların aleyhine döndü.[298] Bunun üzerine Sudanlılar ve Ermeniler karargâhlarına kaçtılar. Onları takip eden Suriyeliler, isyancıların bulunduğu bölgeyi çoluk çocuk dinlemeden ateşe verdiler. İşin vahametini gören asiler eman dilemek zorunda kaldılar. Salâhaddin, Kahire'den çıkıp Cize'ye gitmeleri şartıyla onlara eman verdi.[299] Fakat bu isyan hemen bitmedi. Salâhaddin birkaç yıl daha bunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.[300]

Salâhaddin'i diğer vezirlerden ayıran en büyük fark günübirlik hareket etmemesiydi. Mesela Mutemin'i kendisinin karar verdiği bir zamanda ve yerde infaz ettirmişti. Aksi halde hilafet sarayında oldukça güçlü olan bir ismi gözünü kırpmadan öldürtmesi Salâhaddin'i daha önceki vezirlerin yanına gönderebilirdi. Komployu öğrendikten sonra dışarıya bilgi sızdırmaması ve bir süre hiçbir şey yapmaması onun nasıl bir strateji izlediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu infazdan sonra ayaklanma çıkacağını da hesap etmiş olmalıdır. Nitekim savaş boyunca izlenen taktiğe baktığımızda buna göre hazırlıklar yapıldığını görebiliyoruz. İlk günkü hamlesi Ebû'l-Heyca es-Semin'i isyancılar üzerine göndererek cephe savaşı açmak olmuştur. İkinci gün Turanşah devreye girmiş böylece hem isyancılar kuşatılıp geri çekilmeleri sağlanmış hem de el-Âdıd'ın dengeleri değiştirecek müdahalede bulunmasının önüne geçilmiştir. Düşmanı istediği zamanda istediği yere çekip imha ederek istediği sonuçları elde etmesi Salâhaddin'in Haçlılarla mücadelesi boyunca izlediği önemli bir stratejiydi. Amcası Şirkûh'tan tevarüs ettiği bu stratejiyi ilk defa başkomutan olarak başarılı bir şekilde uygulamış ve istediği sonucu elde etmişti.

Komplo, ihanet ve karışıklığın hüküm sürdüğü topraklara Salâhaddin kolayca uyum sağlamış, onların oyunlarını aşacak planlar yaparak onları devre dışı

---

297 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 27.

298 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 133; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 45. İbn Ebi Tayy'ın verdiği bir bilgiye göre el-Âdıd'ın istemeden muhaliflere yardım etmiştir.

299 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 27.

300 Holt, **Haçlılar Çağı**, 51.

bırakmıştı.[301] Sudanlıların ve Ermenilerin isyanının bastırılması, Salâhaddin'in önceki vezirlere benzemediğini kanıtlamıştı. Dört gün süren kargaşa Salâhaddin'in zaferiyle sonuçlanmış ve bir daha kimse ona karşı ayaklanmaya cesaret edememiştir. Bu anlamda kirli işlere girenler de henüz plan aşamasındayken tespit edilmiş, gerekli cezalara çarptırılmıştır. Diğer yandan halkı huzursuz eden, yol kesip adam öldüren ve her türlü karışıklıktan faydalanan Sudanlıların Kahire'den çıkarılması büyük bir başarıydı.[302] İsyana destek veren el-Âdıd, Salâhaddin'in gözündeki itibarını yitirmiş artık onun esiri haline gelmişti. Çünkü daha önce temizlenemeyen muhaliflerin tamamı saraydan sürülmüş, saray bütünüyle Bahâeddin Karakuş'un denetimi altına girmişti. Böylece artık sarayda Salâhaddin'in bilgisi dışında hareket etmek mümkün olmayacaktı.[303]

Salâhaddin iç düzeni sağlamakla hem Siyasî tecrübesini arttırmış hem de Bizans-Haçlı müttefik kuvvetlerine karşı elini güçlendirmişti. Muhtemelen Haçlılar isyanın başarısız olduğunu duyduklarında sefer konusunda tekrar düşünmüşlerdi. Diğer taraftan bu gelişmelerden haberdar olmayan Bizans donanması bölgeye ulaşmıştı.

### 1.3.3. Dimyat Muhasarası ve Salâhaddin'in Önlemleri

Mısır tarih boyunca hâkim olan efendileri için ekonomik anlamda ciddi bir hazine olmuştur. Haçlılar açısından hem ekonomik gelir sağlayan bir merkez hem de topraklarının güvenliğini sağlamak için stratejik açıdan önemli bir coğrafi bölgeydi. Diğer yandan Selçuklu baskısını kısmen hafifletmiş olan Bizans, genişlemek amacıyla eski toprakları olan Mısır'ı geri almak istiyordu. Bu amaçla Salâhaddin'in henüz vezir olduğu erken bir vakitte bir elçi heyeti göndererek daha önce Fâtımîlerin ödediği yıllık vergiyi istediler. Fakat Salâhaddin bu talebi şiddetli bir şekilde reddedince Kudüs Krallığı ile yaptıkları antlaşma gereği Mısır'a doğru yelken açtılar.[304]

---

301 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 49; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 44.

302 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 51.

303 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 45.

304 Kinnamos, **Historia**, 198-199. Dönemin İslâm tarihi kaynaklarında Bizans'ın böyle bir talepte bulunduğuyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Haçlı-Bizans müttefik kuvvetlerinin Dimyat muhasarası Salâhaddin'in erken dönem Haçlılarla mücadelesinin ilk halkasını oluşturması bakımından önemlidir. Çünkü bütün ağırlığıyla Mısır'ın sorumluluğu henüz tam olarak ülkeye hâkim olmayan Salâhaddin'in omuzlarındaydı. Haçlılar, onun zayıf olduğu böyle bir zamanda Dimyat'a yerleşebilselerdi Salâhaddin'in Mısır macerasını başlamadan bitirebilirlerdi.[305] Çünkü hem içerden hem de dışardan ciddi iki tehditle karşı karşıyaydı. Komplo ortaya çıkarılıp elebaşları idam edilmiş olsa da risk henüz tam anlamıyla sona ermemişti. Bu açıdan Salâhaddin'in içinde bulunduğu durum Haçlılar için büyük bir fırsattı. Çok hızlı bir şekilde hareket edip Salâhaddin'i gafil avlayabilirlerse büyük bir başarı elde edeceklerdi. Muhtemelen onlar da bu fırsatı değerlendiremedikleri takdirde bir daha böyle bir imkân bulamayacaklarını biliyorlardı. Böylece hem kendi toprakları tehlikeye girecek hem de Kudüs'ü koruma konusunda ciddi sıkıntılar yaşayacaklardı.[306] Bu amaçla Avrupa'ya ve Bizans'a elçiler gönderip Salâhaddin'e karşı ittifak arayışlarına girmişlerdi. Avrupa'ya giden elçiler umduklarını bulamamış daha çok para yardımı ve vaatlerle geri dönmüştü.[307] Fakat Bizans'a gidenler imparatordan Mısır'a yönelik ortak sefer teklifi alınca hemen kabul edip haberi büyük bir heyecanla Kudüs Krallığı'na ulaştırmışlardı.[308]

Var olan sıkıntılar ve muhtemel tehditler Salâhaddin için büyük bir risk oluşturduğu gibi büyük imkânlar da barındırıyordu. İlk isyan başarısız olsa da Dimyat kuşatmasının ağır bir yenilgiyle sonuçlanması daha büyük bir isyan

---

305 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 22. Haçlılar Dimyat'a hâkim olabilseler şehri askeri üs olarak kullanıp bütün Mısır'ı alabileceklerini düşünüyorlardı.

306 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 179.

307 Willermus, II, 360; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 22. İbnü'l-Esîr, Haçlıların Üçüncü Mısır Seferi'nden hemen sonra Mısır'a saldırmak için hazırlıklara başladıklarını ve Avrupa'ya elçiler gönderdiklerini ifade eder. Aslında Haçlıların bu çabası rutin bir çalışmaydı. Çünkü kaybettikleri her toprak sonrası Avrupa'ya bu anlamda elçiler göndermişlerdi. Fakat bu sefer Mısır-Suriye birlikteliği onlar için daha büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Her ne kadar Mısır'ın kaybedilmesinden hemen sonra Haçlılar Avrupa'ya elçiler göndermişlerse de, Şirkûh'un vefatı sonrasında vezirlik dolayısıyla Suriyeliler arasında çıkan tartışmalar sonucu bazı komutanların Suriye'ye dönmeleri ve Salâhaddin'in iktaları kendi taraftarlarına dağıtmasıyla oluşan muhalefet onun için güç kaybının açık bir göstergesiydi. Üstelik muhaliflerin Haçlılarla yazışmaları onları daha da cesaretlendirmiş böylece Haçlıların olabildiğince hızlı bir şekilde hareket etmelerine neden olmuştu. Kısacası Dimyat saldırısı Salâhaddin'i gafil avlama düşüncesinin tezahürüydü.

308 Willermus, II, 361.

dalgasına yol açabilirdi. Bunun da sonucu geleneksel Mısır siyasetinde olduğu gibi Salâhaddin'in kellesinin gitmesi ihtimaliydi. Dolayısıyla karşısında eş zamanlı olarak baş etmesi gereken iki ayrı düşman vardı. Salâhaddin elindeki kısıtlı imkânlarla bir yandan içerideki komplo ile uğraşırken diğer yandan Haçlıların saldırabileceği şehirleri tahkim etmek zorundaydı. Elindeki imkânlar kısıtlıydı çünkü vezir olunca Suriyeli komutanların bir kısmı ona itaat etmeyeceğini söyleyerek memleketlerine dönmüşlerdi. Ayrıca yabancı insanlar arasında muhaliflerin çokluğuna ve ordunun büyük bir kısmının gayri Müslüm olmasına rağmen onları yönetmeye çalışıyordu.[309] Fakat Salâhaddin için bunlar bahane değildi. O elindeki imkânlarla en iyi sonucu almalıydı ki rüştünü ispat edebilsin. Salâhaddin bu sıkıntılı durumun üstesinden gelebilirse büyük bir başarı elde etmiş olacak ve krizi fırsata çevirecekti. Bunun ilk sonucu da tek başına Mısır'a hâkim olacak güce kavuşacak ve siyasetinin uygulama alanı sağlam bir zemine oturacaktı.

Haçlılarla ittifak kesinleştikten sonra imparator Manuel 10 Temmuz 1169'da Bizans donanmasını amiral Andronikos Kontostephanos komutasında Mısır'ı kuşatmak üzere Çanakkale'den yola çıkardı.[310] Kıbrıs açıklarında altı gemiden oluşan küçük bir Mısır devriye kuvvetiyle karşılaşan Bizans donanması bunlardan ancak ikisini ele geçirebildi. Diğerleri saldırıya uğramaktan kurtularak Mısır'a geri döndüler.[311] İki yüzden fazla gemiden oluşan Bizans donanması yetersiz de olsa bir müddet Kıbrıs'ta kalıp erzak takviyesi yaptıktan sonra yoluna devam ederek önce Eylül sonlarında Sur'a oradan da hareket ederek Ekim başlarında Akkâ'ya vardı.[312] Donanma aynı zamanda Amaury'ye para yardımı da getirmişti.[313] Müttefik kuvvetlerin yaptığı antlaşmaya göre Bizanslılar denizden Haçlılar da Amaury komutasında karadan Dimyat'ı kuşatacaklardı. Çünkü Dimyat coğrafi konum olarak her iki yönden de kuşatmaya müsaitti. Fakat mevsim

---

309 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 75.

310 Kinnamos, **Historia**, 199; Niketas, **Historia**, 111; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 321.

311 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 52; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 46.

312 Willermus, II, 361-362; Niketas, **Historia**, 112. Willermus, Bizans imparatoru Manuel'in savaş ve kuşatma için bütün ihtiyaçları karşılayacak şekilde toplamda 230 gemiden oluşan bir filo gönderdiğini söyler.

313 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 322.

koşulları kuşatmayı sıkıntıya düşürebilirdi.[314] Ayrıca Bizans donanması sefer kısa sürer düşüncesiyle sadece üç aylık erzak tedariki yaptığından sıkıntı kaçınılmaz bir durumdu.[315]

Salâhaddin, Bizans donanmasının saldırısından kurtulan dört devriye gemisinin getirdiği haber sonucu hem Haçlıların Bizans'la girdiği ittifaktan ve yaptığı hazırlıklardan haberdar olup teyakkuza geçmiş hem de savunma tedbirleri almaya başlamıştı.[316] Bu çerçevede öncelikle saldırıya uğrayacak tahmini yerlerin sur, erzak, asker ve para bakımından tahkimini içeren tedbirler almış olmalıdır. Sonra da ilk iş olarak Nureddin'e mektup yazıp yardım istemişti. Muhtemelen kardeşi Turanşah'ı göndermesi için bu esnada talepte bulunmuştu. Nureddin, önceleri Salâhaddin'den büyük olan kardeşi Turanşah'ı işleri bozar düşüncesiyle göndermede tereddüt etmiş,[317] fakat kritik durumun farkına varan Nureddin ona çeşitli nasihatlerde bulunduktan sonra askeri bir birlikle 10 Şevval 564/7 Temmuz 1169'da Mısır'a göndermişti. 29 Temmuz'da Kahire'ye varan Turanşah, hemen ardından patlak veren isyanın bastırılmasında önemli bir görev üstlenmişti.[318] Aldığı bu destekle bir yandan savunma hazırlıkları yapan Salâhaddin diğer yandan sürekli bir şekilde Nureddin'i gelişmeler hakkında bilgilendiriyor ve içinde bulunduğu ikilemi anlatıyordu:

> "Eğer Dimyat'a gitmek için gecikirsem Haçlılar orayı ele geçirir. Yok, eğer yardıma gidersem muhalif Mısırlılar arkada bıraktıklarıma zarar verir ve onlar bana itaatten ayrılırlar. Böylece Haçlılar önde onlar arkada bize hayat hakkı tanımazlar."[319]

Bu cümleler Salâhaddin'in içinde bulunduğu zor durumu ifade ettiği gibi gerekli tedbirleri alma noktasında dostlarını harekete geçirme kabiliyetini de göstermektedir. Salâhaddin eğer eş zamanlı olan bu iki büyük problemin üstesinden gelebilirse Mısır'da rakipsiz hale geleceğini biliyordu. Bunun için önce kendisi

---

314 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 52.

315 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 322.

316 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 150.

317 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 156.

318 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 28.

319 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 22; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 284.

Dimyat'ta alabileceği bütün tedbirleri en iyi şekilde almalı, sonra da Mısır'da halifeyi ve orduyu, Suriye'de de Nureddin'i üst düzeyde alarma geçirmeliydi. Zaten şehrin valisi Şemsülhavâs Menkübars komutasında güçlü bir birlik Dimyat'taydı.[320] Fakat işi şansa bırakmak istemeyen Salâhaddin, müttefik kuvvetler gelmeden hemen önce oradaki güçleri takviye etmek amacıyla dayısı Şihabüddin Mahmud (ö. 1177) ile yeğeni Takiyüddin Ömer'i güçlü bir birlik başında Dimyat'a göndermiş,[321] hemen ardından Nil nehri yoluyla para, silah ve erzak yollamıştı.[322] Yardımlar, direnmeye hazırlanan şehir halkının durumunu güçlendirmiş, morallerini yükseltmişti. Ayrıca Salâhaddin şehir kuşatıldığında düşmanı oradan kovmak için gerekli olan her şeyi yapacağı sözünü de vermişti.[323] Her ne kadar Willermus ve modern batılı Haçlı tarihçileri müttefik kuvvetler geldiğinde şehrin askersiz olduğunu ve gecikmeksizin yapılacak ilk saldırıda kolayca ele geçirilebileceğini söyleseler de ne Salâhaddin gafil avlanmış ne de Dimyat askersiz kalmıştı.[324] Donanmanın söz konusu olduğu bir savaşta liman şehirlerinden birinin hedefte olacağı muhakkaktı. Elinde müttefik kuvvetlerin nereye saldıracağı bilgisi olmadığını düşündüğümüzde bile bu husus Salâhaddin'e nereyi tahkim etmesi gerektiği konusunda yeterli bilgiyi vermiş olmalıdır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Salâhaddin Dimyat'ta gerekli tedbirleri aldığı için gitmemişti.[325] Kahire'de durmak zorundaydı ama orada bulunması Dimyat'ı tahkim etmediği anlamına gelmemektedir.

Birkaç gün Akkâ'da dinlenen Bizans filosu Ekim'in ortalarından birkaç gün önce, Askalan'da toplanan Haçlı kara ordusu da 16 Ekim'de Dimyat'a doğru yola

---

320 İbn Haldûn, **Târîh**, V, 332; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 46.

321 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 29; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 181. İbn Haldûn, Bahâeddin Karakuş'un ve başka emîrlerin de gittiğini söyler (**Târîh**, V, 332).

322 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 181.

323 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 84.

324 Willermus, II, 365; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 323; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 53. Aslında Willermus'un bu bilgisi iki sayfa önce aktardıklarıyla çelişmektedir. Orada sahilin karşısındaki kulenin yeterli sayıdaki zırhlı askerler tarafından korunduğunu söyler. Aynı yerdeki kuleden çekilen zincir bilgisi de şehrin savunmasız olmadığını göstermektedir (II, 363). Kuşatma başladığı anda savunma ordusunun çok kalabalık olmaması ve yardımların peş peşe gelmesi Willermus'u böyle bir yanılgıya düşürmüş olabilir. Ama burada Willermus'un her seferinde olduğu gibi yenilgiye bahaneler aradığı da açıktır.

325 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 29.

çıktılar. İki yüzden fazla gemiden oluşan Bizans donanması 1 Safer 565/25 Ekim 1169'da ondan iki gün sonra da kara ordusu Dimyat'a vardı. Bizans filosu hemen saldırıya geçmedi. Muhtemelen sadece denizden şehri kuşatmanın anlamsız olduğunu düşündüler ki Haçlı donanması ve kara ordusunun gelmesi için birkaç gün beklediler.[326] Onların da katılmasıyla Salâhaddin, müttefik kuvvetlerin gemi sayısının bin, kara ordusunun da toplamda iki yüz bin kişiye ulaştığını söyler.[327] Muhtemelen bu sayılar gerçek olmayıp çokluğu ifade etmek için kullanılmıştır. Ama Haçlı donanmasının katılmasıyla sayının ciddi rakamlara ulaştığı açıktır. Hazırlıklarını bitiren Bizans-Haçlı kuvvetleri kuleler, mancınıklar, arradeler ve daha birçok kuşatma aletleri eşliğinde şehre saldırdılar.[328] Müttefik kuvvetler ilk başta şehri kolayca alacaklarına inandılar hatta Dimyat'ı ele geçirip bütün Mısır'a hâkim olabileceklerini düşündüler.[329] Fakat kuşatma uzadıkça bunun hiç de kolay olmadığını gördüler. Çünkü şehirdekiler savunma savaşı yerine peş peşe gelen yardımların da desteğiyle surların dışına çıkıp düşmanla göğüs göğse çarpışıyor böylece şehirlerini koruyorlardı.[330]

Salâhaddin'in çağrısına karşılık veren Nureddin önce yardım kuvvetleri gönderdi, ardından bizzat kendisi Haçlı işgali altındaki topraklara bundan önce hiç olmadığı kadar çok sayıda yağma ve saldırı hareketlerinde bulundu.[331] Hatta İbn Şeddâd, onun, Şaban/Kasım ayında Kerek'i kuşattığını söyler.[332] Eş zamanlı olarak da Kutbeddin Hüsrev el-Hezbani komutasında yeni bir askeri birlik Dimyat'a

---

326 Willermus, II, 362; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 46. Willermus şehrin iyi bir şekilde korunduğunu söylemekte ve denizden gemilerin Nil nehrine girişlerini engellemek için zincir gerildiğini söyler. Bu sayede Kahire'den gelen yardımlar düşman gemileri tarafından engellenmeden kolayca şehre ulaşabiliyordu.

327 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 488-489. Dönemin Bizans kaynakları gemi sayısı hakkında herhangi bir bilgi vermezler. Fakat Kinnamos "imparator at nakliyatı için ve bir orduyu yükleyeceği çok sayıda savaş gemisinden oluşan bir filo hazırlattı ve bunları Mısır'a gönderdi" der (**Historia**, 199). Aslında Salâhaddin'in verdiği rakam abartı da olsa Kudüs Krallığı'nın donanmasının katıldığını hesapladığımızda Salâhaddin'i haklı çıkartacak kadar çok sayıda geminin kuşatmaya katıldığı söylenebilir.

328 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 82; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 140; Willermus, II, 364; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 47. Willermus her iki tarafın savaş pozisyonları hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

329 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 143.

330 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 153; Willermus, II, 365.

331 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 22.

332 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 83.

gönderdi. Onun gelişi müttefik kuvvetlerde ciddi endişelere sebep olmuş, bir hafta sonra da kuşatmayı kaldırıp geri dönmüşlerdi.[333] Aynı şekilde Fâtımî halifesi el-Âdıd da elinden geleni yapmıştı. Salâhaddin onun hakkında "el-Âdıd'dan daha cömerdini görmedim, bana Haçlıların Dimyat kuşatması boyunca elbise ve diğer eşyalar haricinde bir milyon Mısır dinarı gönderdi" der.[334] Bütün bunlar Salâhaddin'in bizzat gönderdiklerinin haricindedir. Peş peşe gelen yardımlar ve Nureddin'in krallık topraklarına şiddetli akınlar düzenlediği bilgisi Haçlıların moralini bozmuştu. Haçlılar deyim yerindeyse "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuşlardı."[335] Her yenilgide olduğu gibi müttefik kuvvetler yine birbirlerini suçlamaya başladılar.[336]

Kuşatma uzamış, Bizanslıların erzakı tükenmiş, askerler artık ağaç yaprakları yemeye başlamışlardı. Bu yetmezmiş gibi şiddetli yağmur ve fırtına müttefik kuvvetler karargâhını çamur deryasına dönüştürmüş, böylece içler acısı bir durum ortaya çıkarmıştı. Diğer yandan fırtınadan istifade eden müdafiler düşmanın birçok gemisini yakarak onlara büyük bir zayiat verdirmişti.[337] Bu arada Haçlılar, Nureddin'in yaptığı akınlar hakkında daha net bilgiler elde etmiş, böylece topraklarından dolayı endişeye düşmüşlerdi. İki yönlü içine düştükleri zorlukları göz önünde bulunduran müttefikler Salâhaddin'in komutanlarından Çavlı el-Esedi vasıtasıyla Müslümanlara barış antlaşması teklif ettiler.[338] Salâhaddin'in dayısı Şihabüddin Mahmud'un öncülük ettiği müzakereler olumlu sonuçlandı. Willermus'a göre bazı gizli maddelerin[339] olduğu antlaşmaya göre sadece esir

---

333 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 29.

334 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 144; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 183; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 23; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 285.

335 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 22.

336 Kinnamos, **Historia**, 199; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 53-54. Kinnamos varılan antlaşmaya rağmen Amaury'nin savaşa geç geldiğini ve Dimyat'takilerin kralı parayla kandırdığını söyler (**Historia**, 199-200).

337 Willermus, II, 366.

338 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 47.

339 Willermus, II, 368; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 54. Willermus antlaşmadan sonra şehir halkının müttefik kuvvetlerin askeri kamplarını ziyaret ettiğini ve bu esnada üç gün boyunca karşılıklı alışverişin yapıldığını söyler. Aslında Willermus'un söylediği gibi kötü hava koşullarından sonra düzenli bir kampın kaldığını söylemek mantıklı değildir. Ayrıca Müslümanlar o şartlarda niye bu kadar basit bir antlaşmaya razı olsunlar ki? Aynı şekilde

değişimi yapılacaktı.[340] Netice de elli bir gün süren kuşatmadan hiçbir sonuç alınamamış ve müttefik kuvvetler 21 Rebiülevvel 565/13 Aralık 1169'da Dimyat önünden ayrılmak zorunda kalmışlardı.[341] Onlar ayrılırken şehir halkı kuşatma aletlerini ateşe vermiş ve geride kalanları yağmalamış,[342] hatta birçok Haçlı askerini öldürmüştü.[343] Bu bilgilere göre aslında tam olarak bir antlaşmadan söz etmek de doğru değildir. Müttefik kuvvetlerin kış şartlarından dolayı sıkıntıya girmeleri ve artık savaşacak durumları kalmadığı için çekilmek zorunda olduklarını kabul etmek, ortaya çıkan sonuçla daha uyumlu görünmektedir. Nitekim Kinnamos herhangi bir antlaşmadan bahsetmez ve Bizanslıların, Kudüs Krallığı'ndan yeterli destek alamadıkları için kuşatmayı sürdüremeyip çekilmek zorunda kaldıklarını aktarır. Hayal kırıklığı içinde başkentlerine doğru yol alan Bizans donanması yolda fırtınaya yakalanınca çok az gemiyle İstanbul'a varabilmişti.[344]

Salâhaddin büyük bir sınavı daha başarıyla atlatmıştı. Savunma tedbirleri alırken yaptığı harcamalar İslâm topraklarını korumak için hiçbir masraftan çekinmeyeceğini göstermişti. Çünkü Salâhaddin Dimyat'a sayılamayacak kadar çok miktarda yardım ulaştırmıştı.[345] Büyük bir hezimetle ve kavga ederek Dimyat'tan ayrılan müttefik kuvvetler hayal kırıklığına uğramıştı. Başarısız olan kuşatmadan sonra Salâhaddin'in Mısır'a kesin bir şekilde yerleştiğine kanaat getiren Bizans, onunla iyi ilişkiler geliştirmenin yollarını aradı. Haçlıların ise topraklarını korumak dışında yapabilecekleri hiçbir şey kalmamıştı.[346] Fâtımî halifesi görünürde varlığını devam ettirse de dokuz ay gibi kısa bir süre içinde Salâhaddin Mısır'da tek otorite haline gelmişti. Bununla birlikte az da olsa risk devam ediyordu. Ama en azından rakip teke inmişti. Artık Salâhaddin'in tek hedefi vardı: Fâtımî hilafetini tarihe gömmek.

---

Müslüman kronikçilere aykırı olarak Willermus, müttefik kuvvetler ayrılırken arkalarında bıraktıkları kuşatma aletlerini yakarak gittiklerini söyler.

340 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 47.

341 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 29.

342 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 150.

343 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 84.

344 Kinnamos, **Historia**, 200.

345 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 23.

346 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 48.

### 1.3.4. Fâtımî Hilafetinin Tarihe Karışması

Bizans ve Haçlı kuvvetlerinin Dimyat saldırısını başarılı bir şekilde savan Salâhaddin, Mısır'da gücünü iyice arttırmıştı. Devletinin elinden gideceğini anlayan el-Âdıd, Salâhaddin'in daha fazla güçlenmesini istemiyordu. Bu düşüncelerle Nureddin'e mektup yazıp, Mısır'da tehlikenin atlatıldığını, dolayısıyla artık fazla askere gerek kalmadığını ve Salâhaddin'in küçük bir birlikle kalmasının yeterli olacağını söyleyip Nureddin'den birliklerini çekmesini istedi. Nureddin cevaben Haçlıların Mısır'dan vaz geçmeyeceklerini ve fırsat buldukları ilk anda tekrar geleceklerini söyleyerek bu talebi geri çevirdi. Hem belki Allah bu vesileyle Kudüs'ün fethini nasip ederdi.[347] Böylece el-Âdıd istese de Salâhaddin'den kurtulamayacağını anlamış oldu.

Hem Abbasî halifeliği hem de Nureddin, Fâtımî halifeliğinin bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun için de Bağdat'tan Dımaşk'a oradan da Kahire'ye peş peşe mektuplar gidiyordu. Fakat Salâhaddin durumun nezaketine binaen sorunu aceleye getirmeden çözmek istiyordu. Mısır'daki tehlikeler bertaraf edildikten sonra atılacak olan son adımın altyapısını hazırlama amacıyla 1170 yılı başlarında Fâtımî halifeliğini kaldırmaya yönelik bazı önlemler almıştı:

> "Önce, kendisine bağlı olmayan yerli serkeş askerlerin ellerinde kalan mâlî imkânları aldı. Şiiler tarzında ezan okunmasını yasakladı. Fâtımî kadılarını azlederek yerlerine Sünni kadılar tayin etti. Câmi el-Ezher'deki Fâtımîlerin propaganda merkezini kapatarak, Sünni öğretiyi yaymak için medreseler açtı. Medreselerin açılması, İsmâiliyye Mezhebi'ne indirilen en büyük darbe idi. Arkasından, belki de bu senenin sonlarında, el-Azıd'ın (el-Âdıd) alayla cuma ve bayram namazlarına çıkmasını yasakladı."[348]

Bu tedbirler Salâhaddin'in Fâtımî hilafetini kaldırma konusundaki ısrarının göstergesidir.[349] Daha önce ifade edildiği gibi Salâhaddin'i Mısır'da güçlendiren

---

347 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 144; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 183; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 48.

348 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 49.

349 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 150.

asıl adım, maddi imkânları ve iktaları yerli komutanlardan alıp aile efradına ve Suriye'den gelen komutanlara vermesi oldu.[350] Böylece sorun çıkaran askerlerin maddi kaynağı kesilmiş oldu. Fakat diğer yandan bu hareket yerliler arasında Salâhaddin'e olan muhalefeti de arttırdı. Örneğin Mutemin el-Hilafe önderliğindeki isyanın sebeplerinden birisi de iktaları ellerinden alınan Mısır'ın ileri gelen eşrafıdır. Diğer yandan saray Mutemin el-Hilafe'nin yerine atanan Bahâeddin Karakuş aracılığıyla tamamen Salâhaddin'in kontrolüne geçmişti. Ondan habersiz sarayda adeta kuş uçmuyordu.[351]

Salâhaddin Fâtımî hilafetini ve İsmaililiğin devamını sağlayan propaganda merkezlerini kapatıp ezandaki Şiilere has ifadeleri kaldırarak Abbasîler adına hutbe okumanın altyapısını hazırlamaya başladı.[352] Bunu tamamlayan önemli bir faaliyet olarak hem kendisi hem de aile fertleri, Sünniliğin yerleşmesini sağlamak amacıyla birçok medresenin kurulmasına öncülük etti.[353] Mesela Salâhaddin, Fustat'ta[354] kendisinden önce hapishane olarak kullanılan bir yeri yıkıp oraya Şafii medresesi, hemen ardından da Darü'l-Adl'de yine Şafiiler için bir medrese yaptı. Aynı şekilde Takiyüddin Ömer de Kahire'de bir yer alıp Şafii medresesine dönüştürmüştür. Salâhaddin'in Fâtımî hilafetini zayıflatmak amacıyla attığı önemli adımlardan biri de Rabîulâhir 566/Ocak 1171 yılında Mısır'daki bütün Şii kadıları azledip yerine Şafii kadıları ataması oldu.[355]

---

350 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 18; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 130, 185.

351 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 47.

352 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 184. "Hayya ala hayru'l-amel" ibaresi kaldırıldı.

353 Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mirâtü'z-zamân**, VIII/I, 283; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** VII, 206. Müellif Salâhaddin'den önce Mısır'da medrese olmadığını ifade eder. Muhtemelen buradaki kastı Sünni medreseleridir. Çünkü bugünkü Ezher Üniversitesi'nin aslı Fâtımîler döneminde yapılan medrese olduğu bilinmektedir. Ardından da Salâhaddin'in yaptıkları medreseleri sayar ve onu yaptığı işlerden dolayı över.

354 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 180-181. Yapımı 566 (Eylül 1170) yılı başlarına denk gelen bu medreseyi takiben Malikilere de bir medrese yaptırmıştır. Selâhaddin'in Kahire'deki medrese ve vakıf çalışmaları hakkında Bkz. (Yehoshuʿa Frenkel, "Political and Social Aspects of Islamic Religious Endowments ("awqāf"): Saladin in Cairo (1169-73) and Jerusalem (1187-93)", **SOAS**, University of London, Vol. 62, No. 1 (1999), pp. 2-5).

355 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 32. İmâdüddin el-İsfahânî, 22 Cemaziyelahir 566/1 Mart 1171 tarihinde Sadreddin Dırbas'ın bütün Mısır'a kadı olarak atandığını söyler (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 181).

Salâhaddin'in attığı bütün adımlar Fâtımî hilafetini uygun bir zamanda kaldırmaya yönelikti. Bizzat kendisi 567 Muharreminin ilk cumasında (Eylül 1171) Abbasî halifeliği adına hutbe okutmayı planlamıştı.[356] Her ne kadar İbnü'l-Esîr Salâhaddin'in, Nureddin'e karşı kullanmak amacıyla buna yanaşmadığını söylese de süreç bunu doğrulamamaktadır.[357] Çünkü Salâhaddin ince bir strateji çerçevesinde gerekli alt yapıyı hazırlamış, kendisinin planladığı bir tarihte de son adımı atmayı düşünmüştü.[358] Nitekim yeni uygulamalardan sonra Fâtımî halifeliğinin ayakta kalması imkânsız olduğu gibi çökme aşamasındaki bir yapıdan Salâhaddin'in bir beklentiye girmesine ihtiyacı da kalmamıştır. Çünkü hem halk tabanında karşılığı olmayan hem de altı boşaltılan Fâtımî halifesinin varlığı devam etse bile Siyasî olarak Salâhaddin'e hiçbir getirisi olmayacaktır. Zaten Salâhaddin'in Sünni biri olarak Şiilikten herhangi bir beklentiye girmesi, Sünni İslâm dünyasındaki geleceği açısından büyük bir risk olacaktır. Ayrıca Fâtımî hilafetine karşı attığı olumsuz adımlardan sonra Salâhaddin, İsmailiyye mezhebi taraftarlarınca saf dışı edilmesi gereken biri olarak görülmektedir. Hilafetin kaldırılmasından sonra Salâhaddin'in yüzleşmek zorunda olduğu komplolar ve sonraki süreçte Haşhaşi suikastları bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[359] Fakat son adımı atmak çok da kolay gözükmemektedir. Bunun için Salâhaddin'in iyi bir danışmana ihtiyacı vardı.

---

356 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 47. İbnü'l-Esîr, el-Âdıd hastalandığında Salâhaddin'in hutbeyi Abbasîler adına okutmaya niyetlendiğini söyler (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 33).

357 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 33. İbnü'l-Esîr "Salâhaddin, Nureddin'in Mısır'a gelip yönetimi onun elinden alacağı endişesiyle Fâtımîler adına hutbenin devam etmesini istiyordu. Böylece Nureddin onu oradan atmaya gelince el-Âdıd ile birlikte hareket etmiş olacaktı" demektedir. Bu ifadelerinin hemen üstünde "Nureddin, Salâhaddin'e Fâtımîler adına okunan hutbeye son verilip Abbasîler adına okunmasını istedi fakat Salâhaddin Mısır halkının Fâtımîlere olan meyli sebebiyle ayaklanabilecekleri korkusuyla bundan çekindi ve Nureddin'e özürlerini iletti" cümlelerini kullanmaktadır. İbnü'l-Esîr bu ibarelerle kendisiyle çelişmektedir. Ayrıca altı boşaltılmış Şii bir hilafetin Nureddin'e karşı kullanılmasında Salâhaddin nasıl bir fayda elde edebilir ki?

358 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 198. İbn Ebi Tayy, Necmeddin Eyyûb'un hutbeyi Abbasîler adına okutması için Salâhaddin'i teşvik ettiğini fakat Salâhaddin'in henüz ortamın uygun olmadığını ve bu işin ancak tedrici bir şekilde yapılabileceğini aksi halde kötü şeylerin olacağını söyler. Devamında da Salâhaddin'in sırasıyla attığı adımları anlatmaktadır. Dolayısıyla Salâhaddin'in bu konuda oldukça stratejik hareket ettiği anlaşılmaktadır.

359 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 96; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 121-123.

Salâhaddin, Mısır'daki sıkıntıların üstesinden başarılı bir şekilde gelince Nureddin'den babasının ve kardeşlerinin gönderilmesini rica etmişti. Nureddin, onun talebine itaat, hizmet ve yardım şartıyla karşılık verip Salâhaddin'in isteğini yerine getirdi. Suriye'de kalan aile fertleri ile birlikte tüccarların ve askeri bir birliğin de dâhil olduğu kafilede Salâhaddin'in yakın arkadaşları da vardı.[360] İbn Ebi Tayy, Mısır'da hutbe işinin uzaması üzerine Abbasî Halifesi Müstencid Billah'ın (ö. 1170), Nureddin'i kınayan bir mektup gönderdiğini bunun üzerine Nureddin'in işin aciliyeti üzerine bir mektupla birlikte Salâhaddin'in babasını Mısır'a gönderdiğini belirtir.[361] İmâdüddin el-İsfahânî ise Mısır'a gitme talebinin Eyyûb tarafından yapıldığını aktarır. Aslında burada önemli olan Necmeddin Eyyûb'u oraya götüren saikten ziyade onun gibi tecrübeli bir devlet adamının Mısır'a gitmiş olmasıdır. Nureddin dostluk nişanesi olarak Eyyûb'a, Re'sülma'ya kadar bizzat eşlik etti. Onlar yoldayken Haçlılar zarar veremesin diye ordusuyla teyakkuz halinde bekledi. 27 Recep 565/16 Nisan 1170 yılında Mısır'a varan kafile adet olmadığı halde bizzat halife el-Âdıd tarafından Kahire dışında büyük bir kalabalık eşliğinde karşılandı.[362] Salâhaddin ona vezirliği teklif etti fakat babası kabul etmeyip sadece hazinenin sorumluluğunu yüklendi.[363] Salâhaddin artık babası Eyyûb gibi siyaset dehası bir danışmanın yardımıyla hareket edecekti.

Fâtımî hilafetine son vermek için her şey hazırdı. Fakat İbnü'l-Esîr'e göre Salâhaddin Mısır halkının tepkisinden çekindiği için son adımı atmakta tereddüt etmekteydi.[364] Aslında Necmeddin Eyyûb'un karşılanması esnasında oluşan kalabalık Mısır halkının el-Âdıd'dan ziyade Salâhaddin'e meylettiğinin göstergesidir.[365] Dolayısıyla halkın buna hazır olduğu varsayılabilir. Buna rağmen Nureddin'in emrini yerine getirmek zorunda olan Salâhaddin, hutbenin Abbasîler adına okunması için nasıl bir yol takip edeceğini ileri gelen adamlarıyla istişare etti.

---

360 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 18, 23.

361 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 152, 198; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 48.

362 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 31; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, I, 185; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 352. İmâdüddin el-İsfahânî, Eyyûb'un Dımaşk'taki bütün mal varlığını dağıttığını ve oradan Mısır'a hiçbir şey götürmediğini ifade eder.

363 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 85.

364 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 33.

365 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 152.

Ama toplantıdan herhangi bir sonuç çıkmamıştı. Bu arada el-Âdıd'ın ciddi bir hastalığa yakalanması Sultanın tereddüdünü daha da artırmıştı.[366] Salâhaddin'in el-Âdıd'a duyduğu kişisel muhabbetten dolayı nazik bir ortam oluşmuş, Abbasîler adına hutbe okuma işi ertelenir gibi olmuştu. Fakat Emîr Alem[367] adında bir yabancı bu görevi ben üstlenirim diyerek Muharrem ayının ilk Cuması Abbasî halifesi el-Mustadi Biemrillah adına hutbe okudu. Bu durumu kimse yadırgamadı. Bunun üzerine ikinci Cuma Salâhaddin, Mısır ve Kahire'deki camilere emirnameler gönderip bundan sonra Abbasîler adına hutbe okunmasını emretti. Böylece Mısır'ın her tarafında hutbe Abbasîler adına okunmaya başlandı. Hastalığı şiddetlenen el-Âdıd bu durumdan haberdar edilmeden 10 Muharrem 567/13 Eylül 1171'de öldü.[368] Böylece Salâhaddin, Fâtımî hilafetini başarılı bir şekilde kan dökmeden devre dışı bırakmış ve Mısır'ın tek hâkimi olmuştu.[369]

Mısır'da hutbenin Abbasîler adına okunması için halifeden peş peşe mektuplar gelmişti. Hatta bunların birinde işin uzamasından dolayı Nureddin kınanıyordu. Fakat artık müjdeli haber gelmişti. Abbasî halifesinden sonra sonuca en çok sevinen isimlerden biri Nureddin'di. Çünkü uzun yıllar İslâm dünyasında ortaya çıkan bölünmüşlük ana hatlarıyla Nureddin'in eliyle bitirilmiş oluyordu. Nureddin haberi müjdeciler aracılığıyla önce Bağdat'a sonra da hâkimiyeti altındaki bütün şehirlere duyurdu.[370] Bağdat başta olmak üzere şehirler süslendi,

---

366 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 33. Nitekim e-Adıd'ın vefatı üzerine Salâhaddin'in "onun ölümcül bir hastalığa yakalandığını bilseydim hutbe konusunda bu kadar aceleci davranmazdım" dediği bilgisi verilir (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 192).

367 İbnü'l-Esîr bu şahsı Musul'da birçok defa gördüğünü söyler (**et-Târîhu'l-bâhir**, 156). İmâdüddin el-İsfahânî ise Mısır'da Abbasîler adına ilk hutbeyi okuyan şahsın Ebû Abdullah İbn el-Balebekki olduğunu söyler (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 190). Muhtemelen her ikisi de doğrudur. İlkinin korsan diğerini de Salâhaddin'in emriyle okunduğunu varsaydığımızda sorunu çözmüş oluruz.

368 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 86; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 34. Fâtımî halifesi el-Âdıd'ın hastalığı şiddetlenince dostluğuna güvendiği Salâhaddin'i saraya davet eder. Fakat Salâhaddin bunun bir komplo olabileceği düşüncesiyle gitmez. el Âdıd vefat edince de samimi olduğunu öğrenir, böylece gitmediğine üzülür (İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 157). İbn Ebi Tayy, Necmeddin Eyyûb'un bir imama zorla hutbe okutmak istediğini fakat imamın Abbasî halifesinin adını bilmediği için dua ederek Salâhaddin'in adını andığını ve el-Âdıd'ın da hutbenin kendi adına okunmadığını öğrendiğini söyler (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 199).

369 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 150.

370 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 205. Bağdat'a götürülen mektup yol üstündeki bütün şehirlerde okutuldu.

günler süren kutlamalar yapıldı. Abbasî halifesi bu jesti karşılıksız bırakmadı. Nureddin'e ve Salâhaddin'e temliknameler ve hilatler göndererek karşılığını fazlasıyla verdi.[371] Fakat doğal olarak Nureddin'e gönderilen hediyeler Salâhaddin'e gönderilenlerden daha fazla ve daha değerliydi.[372]

Abbasî halifesi ve Nureddin'in ısrarlarına rağmen Salâhaddin acele etmeden yağdan kıl çekercesine Fâtımî hilafetine son vermişti. Aslında onun bu tavrı siyaset tarzı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Her şeyden önce Salâhaddin bir sorunu mümkünse yeni problemlere sebep olmayacak şekilde çözme niyetindedir. Bu konudaki hassasiyeti İbnü'l-Esîr tarafından Fâtımî hilafetini bir koz olarak kullanmak istediği şeklinde aksettirilmişse de ortaya çıkan sonuç Salâhaddin'in böyle bir niyeti olmadığını göstermektedir. Eğer isteseydi bütün ısrarlara rağmen böyle bir adım atmayabilirdi. Ama görüldüğü gibi Salâhaddin bu işi kullanılacak bir argümandan ziyade ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak gördüğü için stratejik adımlar atmış, böylece zamanı gelince de Fâtımî hilafetini tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu başarısıyla Salâhaddin'in Mısır'daki konumu da netleşmiş oluyordu. O artık resmi olarak hem Nureddin'in vekili hem de halifenin temsilcisiydi.[373] Hâkimiyet nişanesi olarak Halife ve Nureddin'den sonra hutbede Salâhaddin'in adı da okunuyordu.[374]

### 1.3.5. Nureddin'in Vefatına Kadar Meydana Gelen Önemli Olaylar

Salâhaddin, Mısır'da dâhili sorunları çözdükten sonra artık rotasını Haçlılarla mücadeleye çevirmişti. Bu vesileyle fırsat buldukça Mısır sınırlarında Haçlıların işgal ettiği topraklara akınlar düzenleyip onları rahatsız ediyordu. Remle, Askalan, Gazze ve Dârûm Salâhaddin'in hedefe koyduğu bazı yerledir.[375] Bu

---

371 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 50-51; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 51.

372 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 157.

373 Holt, **Haçlılar Çağı**, 52.

374 Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mirâtü'z-zamân**, VIII/I, 279.

375 Willermus, II, 375. Müellif, özellikle Salâhaddin'in Dârûm'a yaptığı bir seferde Amaury ile karşılaşıp onu hezimete uğrattığını söyler. İbn Haldûn da bunu destekler mahiyette bilgiler verir (İbn Haldûn, **Târîh**, V, 333).

anlamdaki ilk ciddi başarısı Rabîulâhir 566/Aralık 1170 yılındaki Eyle kalesini fethetmesidir.[376] Bu arada Nureddin el-Cezîre'de meydana gelen problemleri çözdükten sonra Salâhaddin ile birlikte Haçlılara karşı ortak seferler düzenleme arzusundaydı. Hedefe konan yer ise Mısır'a en yakın Kerek-Şevbek bölgesiydi. Suriye-Mısır arasındaki tek geçiş yolu olan bölgenin Haçlıların denetiminde olması devletin birliği ve bütünlüğü açısından büyük bir risk teşkil ettiği gibi bu hattı kullanan kervanlar da çeşitli saldırılara uğramaktaydı.[377] Stratejik önemine binaen yolun güvenliğini sağlamak için Haçlıların bölgeden temizlenmesi gerekmekteydi. Bu düşüncelerle Nureddin ve Salâhaddin, Kudüs Krallığı'na bağlı Araba Vadisi'ndeki Kerek-Şevbek prinkepsliğine karşı ortak bir sefer düzenlemeyi kararlaştırdılar. Ekim 1171 yılında yapılan bu seferde Salâhaddin Şevbek'i kuşatıyordu.[378] Fakat mevsimin sıcaklığından dolayı çok fazla zayiatın olması[379] ve Amaury'nin el-Ariş istikametinde Mısır'a doğru yürüdüğü bilgisi üzerine Salâhaddin kuşatmayı kaldırıp Mısır'a geri dönmüştür.[380] Sonuçsuz kalan bu seferden ve sonra gelişen bazı olaylardan dolayı Nureddin ile Salâhaddin arasında bazı problemler ortaya çıkmıştır. Aslında istisnasız dönemin bütün kaynaklarında belirtildiği gibi Salâhaddin hiçbir zaman Nureddin'in emrinden çıkmamıştır. Hatta bütün önemli işlerinde ona danışarak karar vermiştir.[381] Fakat insani nedenlerden dolayı ortaya çıkan sorunlar bazı tarihçiler tarafından aşırı bir şekilde abartılmış, halef selef arasında savaşa varacak derecede ilerlediği iddia edilmiştir.[382]

---

376 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 31; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 45-46.

377 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 86.

378 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 52; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 226-227; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh,** X, 35-36. İbnü'l-Esîr ortak bir harekâttan bahsetmez. Salâhaddin Haçlı işgali altındaki topraklara rutin bir sefer yapmış ve Şevbek kalesini kuşatmıştır. Nureddin bunu duyunca ordusunu toplar destek olmak amacıyla Şevbek'e doğru yola çıkar. Fakat Salâhaddin'in danışmanları Nureddin ile buluşmasının doğru olmadığı düşüncesindedirler. Salâhaddin onlara uyar ve teslim alacağı kaleyi terk edip Kahire'ye döner. Bu arada Nureddin'e Mısır'da çıkan karışıklık yüzünden ayrılmak zorunda kaldığını bildiren bir özür mektubu göndermiştir. Ama Nureddin bu özrü kabul etmez.

379 Makrîzî, **es-Sülûk,** I, 150. Makrîzî'ye göre bu seferde Salâhaddin'in ordusunda beş bin civarında at ve deve telef olmuştur.

380 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 52.

381 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 205; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 49.

382 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 35; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 88.

Araştırmanın konuları arasında yer almadığından Nureddin ile Salâhaddin arasındaki ilişkinin bu yönüne değinilmeyecektir.

Kerek-Şevbek prinkepsliğine yaptığı ilk seferden sonuç alamayan Salâhaddin tehlikeyi bertaraf edip yolun güvenliğini sağlamak amacıyla Şevval 568/Haziran 1173 yılında buraya bir sefer daha düzenledi. Fakat babasının attan düşüp yaralandığı haberi üzerine herhangi bir sonuç elde etmeden geri dönmek zorunda kalmıştır.[383] Salâhaddin'in bu dönemde üstesinden geldiği önemli bir problem Fâtımî taraftarları ve imkânları ellerinden alınan müzmin muhaliflerin birlikte organize etmeye çalıştıkları yeni bir komploydu. Bu amaçla Salâhaddin'in kardeşi Turanşah 568/1173 yılında muhaliflerle işbirliği yapan Nube krallığına sefer düzenledi. Bölgeyi ele geçirip büyük miktarda ganimet elde etti.[384] Diğer yandan Umâre el-Yemenî (ö. 1174) önderliğindeki muhalif ekip Suriye'deki Haçlılar ve Sicilyalılardan para karşılığı yardım talep etmişlerdi.[385] Asıl amaçları Fâtımî hilafetini geri getirmek olan Şii grup, devletteki bütün kadroları paylaşmış fakat halifenin kim olacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. Paylaşımdan memnun olmayan komploculardan biri durumu Salâhaddin'e bildirdi. O da acele etmeyip önce olayın gerçekliğini tespit etti. Sonra da gerekli önlemleri aldırıp tümünü tutuklattı ve 2 Ramazan 569/6 Nisan 1174'te onları idam ettirdi.[386] Salâhaddin'in

---

383 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 86-87; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 61. İbn Şeddâd bu seferi hatalı bir şekilde Salâhaddin'in Mısır'dan Haçlı beldelerine yaptığı ilk akın olarak kayda geçmiştir. İbnü'l-Esîr bu olayda Salâhaddin'e olan muhalefetini kendisiyle çelişerek bile olsa bütün açıklığıyla ortaya koyar. Ona göre Nureddin ile Salâhaddin Kerek'e ortak bir hareket yapmaya karar verdiler. Fakat Salâhaddin Kerek kalesini kuşatırken Nureddin'in yaklaştığını duyunca onunla buluşmamak için danışmanlarına uyarak babasının yaralandığını bahane edip Mısır'a geri döndüğünü kaydeder (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 49-50). Oysa hemen öncesinde İbnü'l- Esîr aynı tarihte Nureddin'in Anadolu'da Maraş kalesini ele geçirdiğini söyler (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 48). İbnü'l-Esîr ve İbn Ebi Tayy kaynaklı bu rivayetlerin bu olayda gösterildiği gibi çok güvenilir olmadığı kabul edilmelidir. İbnü'l-Esîr ve ailesinin Zengî hanedanına olan yakınlığı dikkate alındığında bu tür bilgilerin sebebi daha iyi anlaşılabilir. Aynı şekilde Şii olan İbn Ebi Tayy'ın Fâtımî hilafetini ortadan kaldıran Salâhaddin'i tarafsız bir gözle değerlendiremeyeceği de aşikârdır.

384 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 245-246. İbnü'l-Esîr topraklarının verimsizliği yüzünden Turanşah'ın oradan geri dönmek zorunda kaldığını söyler (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 46).

385 İbn Haldûn, **Târîh**, V, 337.

386 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 54; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 74-76.

büyük bir tehlike atlatmasına neden olan bu komplodan hemen sonra Nureddin vefat etmiştir.[387]

Salâhaddin bir yandan içte muhaliflerle dışta Haçlılarla mücadele ederken diğer yandan da hâkimiyet alanını genişletme faaliyetlerinde bulunuyordu.[388] Bu çerçevede el-Âdıd'ın vefatından Nureddin'in vefatına kadarki üç yıllık süre içerisinde Nureddin'in izniyle hâkimiyet alanını Mısır dışına taşımış; Hicaz,[389] Yemen[390] ve Trablusgarp[391] yapılan seferlerle Salâhaddin'in yönetimi altına girmiştir. Bu vesileyle Salâhaddin belki de efendisinin hâkim olduğu alandan daha büyük bir bölgeyi onun adına yönetir duruma gelmiştir. Fakat gücünün zirvesinde olduğu bir dönemde 11 Şevval 569/15 Mayıs 1174 günü Nureddin'in vefat etmesi bütün hesapları alt üst etmiştir.[392] Çünkü bölgede Müslümanlar arasında birlik sağlanmış, artık sadece Haçlılarla mücadele edebilecek duruma gelinmişti. Salâhaddin, efendisinin vefatından sonra Suriye hariç diğer bölgelerin tamamının tek hâkimi olmuştu. Nureddin'den sonra onun kadar güçlü başka bir komutan olmadığı için de Haçlılara karşı mücadele onun uhdesine girmiş oluyordu.

Salâhaddin babası ve amcasından sonra fikri anlamda en çok Nureddin'den etkilenmiştir. Onun Haçlılarla mücadele azmi ve Kudüs'ü fethetme ideali Salâhaddin için yol gösterici olmuştur. Efendisinin vefatından sonra o da bu

---

387 Nureddin Zengî'nin hayatı için Bkz. (Elisseeff, **Nûr Ad-Dîn**, I-III; Hamilton Gibb, "The Career of Nûr-ad-din", **A History of the Crusades**, Ed. by. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Second Edition, London 1969, I, p. 513-527; Ebru Altan, "Nur Al-din Mahmud b. Zangi (146-1174): One of the Prominent Leaders of the Struggle Against the Crusaders" **Tarih Dergisi**, 2014/I, Sayı 59, s. 57-78; Bahattin Kök, "Nûreddin Zengî, Mahmud", **DİA**, XXXIII, s. 259-262; Gülay Öğün Bezer, "Zengîler", **DİA**, XLIV, s. 268-272; Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", **Türkler**, IV, s. 814-824).

388 Holt, **Haçlılar Çağı**, 39. Müellif İmâdüddin Zengî, Nureddin ve Salâhaddin'in amaçlarının Kudüs'ü kurtarmak ve Haçlıları bölgeden çıkarmak olduğunu kabul etmekle birlikte bölge siyasetinin bu kadar basite indirgenerek anlaşılamayacağını ve onların birinci önceliklerinin bölgenin karışık siyasetini yönlendirerek hâkimiyet alanlarını korumak olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu üç liderin Haçlılarla yaptıkları mücadeleyi çıkarların yan ürünü olarak tanımlaması başka bir indirgeme olmalıdır (s. 41).

389 İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir**, 162.

390 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 88; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 69.

391 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 47; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 266.

392 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 88; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, V, 187; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 56. İbnü'l-Esîr, vefat etmeden önce Nureddin'in Salâhaddin'e çok kızgın olduğunu, hatta Mısır'a sefer yapmak için orduyu toplamaya başladığını fakat buna ömrünün vefa etmediğini söyler (**et-Târîhu'l-bâhir**, 161).

ideallere sıkı bir şekilde sarılacak ve başarıya ulaşmak için her türlü çabayı gösterme gayretine girecektir.[393] Salâhaddin bir nevi eğitim denebilecek bu süreç sonunda artık gerekli tecrübeyi edinmiş, İslâm dünyasına liderlik edebilecek birikime sahip olmuştu.[394] Şimdi bu birikim ve tecrübesini en uygun şekilde Haçlılara karşı kullanmak için gerekli hazırlıkları yapması gerekmektedir. Fakat bu sefer önünde başka bir problem belirmiştir: Hayatta iken Nureddin ile onun arasını ayırmaya çalışanlar şimdi de Nureddin'in kurduğu birliği hırsları uğruna parçalamışlardır. Salâhaddin bir yandan Haçlılarla uğraşırken diğer yandan da bölgedeki birliği tekrar sağlamak için çeşitli mücadelelere girmek zorunda kalacaktır. O, Haçlılarla mücadelesinin birinci safhasında büyük sıkıntılarla boğuşacak fakat birliği kurduktan sonraki süreçte istediği sonucu almasını bilecektir.

393 Azzam, **Saladin**, 98.

394 Holt, **Haçlılar Çağı**, 50. Müellif Eyyubi ailesinin tecrübesini Şeddadilere kadar götürmektedir.

# İKİNCİ BÖLÜM

# SALÂHADDİN'İN HAÇLI SİYASETİ VE İLK DÖNEM ANTLAŞMALARI

# İSLÂM BİRLİĞİNİN KURULMASI SÜRECİNDE HAÇLILARLA YAPILAN ANTLAŞMALAR

Salâhaddin'in Haçlılara yönelik geliştirdiği siyaset onların İslâm beldelerini istila ederken uyguladıkları siyasetten çok farklıydı. Mesela Haçlılar bölgeye geldikleri ilk dönemden itibaren fırsat bulduklarında Müslümanları katletmeye devam etmişlerdi. Buna rağmen Salâhaddin onlarla mücadele ederken ilkelerinden taviz vermeden kendine has bir siyaset tarzı geliştirdi. Kur'an ve sünneti temel alan bu siyaset tarzı koşullara göre güncellenmişti. Bu çerçevede Salâhaddin, düşmana yönelik mücadelesini iki boyut üzerine şekillendirmişti. Bunlar "diplomasi" ve "güç kullanımı/savaş/cihad" idi. Tezin giriş kısmında ifade edildiği gibi Salâhaddin Haçlılara yönelik bu siyaset tarzını Adalet, Merhamet ve Ahlak ilkeleri üzerine inşa etmişti. Böylece siyaset anlayışı sağlam temeller üzerine oturtulmuş oluyordu. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta onun bu siyaset tarzının merkezinde diplomasinin olduğudur. Bu çerçevede savaş boyutu diplomasiyi mümkün kılmak için başvurulan etkili ve önemli bir araçtır.

Salâhaddin'in siyaset tarzı iki aşamada tezahür etmiştir. Çalışmanın bu bölümünün konusu olan ilk aşama iki farklı alanda yürütülen zorlu bir mücadele sonucu tamamlanmıştır. Bunlardan ilki bölgede İslâm birliğinin kurulması süreci diğeri de Haçlılarla mücadeledir. Selâhaddin, siyasetinin ilk aşamasını uygulama safhasına geldiğinde Fâtımî hilafeti ortadan kaldırılmış, Nureddin vefat etmişti. Bu süreçte Salâhaddin, Mısır'da tek otorite olarak kendini kabul ettirmişti. Şartlar göz önüne alındığında Haçlılarla mücadele etmenin daha kolay olduğu düşünülebilir. Fakat Nureddin'in vefatı bölgede sağlanan İslâm birliğinin dağılmasına ve Suriye probleminin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Salâhaddin'in ısrarlı bir şekilde vurguladığı amaçlarına ulaşabilmesi için bir yandan Müslümanlar arasında yeniden birliği sağlamak diğer yandan Haçlılarla mücadele etmek zorundaydı. Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde Salâhaddin'in Haçlılara yönelik siyasetinin birinci ayağını oluşturan İslâm birliği kurma sürecinde Haçlılarla yaptığı Siyasî antlaşmalar işlenecektir. Dolayısıyla İslam birliğini nasıl kurduğu konusu tezimizin dışında kalmaktadır. Bu amaçla süreç içerisinde yapılan antlaşmaların amacı neydi?

Antlaşmalar hangi tarafın işine yaramıştı? Salâhaddin'in stratejisi işlemiş miydi? gibi soruların cevapları irdelenecektir.

## 2.1. BU SÜREÇTE YAPILAN ANTLAŞMALARIN AMACI

Yukarıda Nureddin'in vefatından sonra Suriye'de birliğin bozulduğu ifade edilmişti. Selâhaddin, Suriye-Mısır arasında zihinsel ve yönetimsel birlik sağlanmadan, Haçlılarla uzun vadeli bir mücadeleye girilemeyeceğini biliyordu. Bu vesileyle Mısır'da yönetimde tam bir hâkimiyet sağladıktan sonra Suriye'ye yöneldi. Amacı bölgede İslâm birliğini sağlayıp Haçlıları coğrafi anlamda hilal içine almak ve bölgeden çıkarmaktı. Bu amaçla bölgedeki emîrlerle ilişkilerini iyi niyetli bir yaklaşım üzerine bina etti. Fakat bütün çabalarına rağmen emîrler birlikte hareket etmeye yanaşmayınca onları tek bir yönetim altında toplamak için çalışmaya başladı. Salâhaddin'e karşı kurulan birliğin merkezinde Haleb-Musul ittifakı bulunuyordu. Bu ittifakla yapılan mücadele sürecine bakıldığında yaklaşık on yıllık bir zaman dilimine mal olduğu görülecektir.[1] Bunun Kudüs'ün yeniden fethini yaklaşık on üç yıl geciktirdiği söylenebilir.[2]

> "Franklarla barış yapmaya gönülsüz olduğumuzu ve sadece ümmet-i İslâm'ın hayrı ve menfaati için bu antlaşmayı istediğimizi Allah biliyor, fakat kibirli ve hatta aklı kıt bir halktan çok çekiyoruz"[3]

---

1 Holt, **Haçlılar Çağı**, 55. Holt, Salâhaddin'in bu süre içerisindeki davranışlarıyla çağının en çok konuşulan şahsiyetlerinden biri haline geldiğini, on yıl boyunca yaptığı faaliyetler onun asıl meselesinin cihad değil de Zengî hanedanının topraklarını hâkimiyeti altında birleştirmek olduğu iddiasındadır. (Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, 198). Salâhaddin'in bölgeyi yönetimi altında toplamak istediği gerçeği inkâr edilemez, ama bölgede İslâm birliği kurulmadan Haçlılarla cihad yapma imkânının olmadığı bilinen bir gerçekti. İmâdüddin Zengî ve Nureddin'in başarılı olmalarının nedeni bu birliği sağlamaları değil miydi? Diğer yandan Müslümanları cihad için bir araya getirmek siyasetin güçlenmesine katkı sağlayacağı sır değildi. Dolayısıyla Salâhaddin'in bu amacını göz ardı ederek mücadelesini sadece hâkimiyet kurma çabası olarak değerlendirmek tek yönlü bir bakış açısı olur.

2 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 64.

3 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 118, 155. Kadı Fadıl'a ait eserin British Museum'da 25757 numarada kayıtlı olan nüshasından naklen aktarmıştır. Aynı kaynaktan yapılan başka bir alıntıda Salâhaddin'in Harim ile ilgili düşünceleri şunlardır: "Düşman bu kapıdan girecek olursa…memlekete (ülke topraklarına) girecektir." Buradan Salâhaddin'in muhaliflerini düşman olarak görmediğini anlıyoruz. Harim muhaliflerin elinde olsa da onun için burası İslâm toprağı idi. Çünkü ona göre asıl düşman Haçlılardı.

Salâhaddin Suriye'ye gitmeden önce bölgedeki emîrler hâkimiyet alanlarını korumak ve hatta genişletmek amacıyla birbirleriyle didişip duruyorlardı. Bu karşılıklı mücadelelerinde Siyasî menfaat icabı her türlü ilişkinin mubah görüldüğü bir yaklaşım sergilenmekteydi. Salâhaddin bölgeye geldiğinde aynı tavır ona karşı da sergilendi. Sonuç olarak emîrler bölgedeki Haçlı tehlikesini görmezden gelip Müslümanların ortak menfaatinden ziyade kendilerinin hâkimiyet alanlarını korumaya yönelik diğer Müslüman emîrler aleyhinde Haçlılarla ittifaklar kurup savaş meydanlarında onlarla ortak hareket ediyorlardı.[4] Bu da bölgedeki dağınıklığın sürmesine neden oluyor ve Haçlılar karşısında sonuç alıcı bir mücadelenin verilmesine engel oluyordu. Böylece Salâhaddin bu sorunu aşmak ve mücadele ettiği cepheleri azaltmak amacıyla Haçlılarla bazen antlaşma yapmak zorunda kalıyordu. Bu yukarıda ifade edildiği gibi "hedefe ulaşmak için her yol mubahtır" anlayışının yansıması değildi. Yani Haçlılarla imzalanan antlaşmalar rakiplerinin yaptığı gibi Salâhaddin'in hiçbir zaman diğer Müslüman gruplar aleyhinde Haçlılarla çeşitli ittifaklara girmesine neden olmamıştır. Çünkü bu antlaşmalar muhalefetin yaptığı gibi Haçlılarla stratejik ortaklık kurmaya yönelik değildi. Aksine Haçlıları, Müslümanların kendi içlerindeki mücadeleye karıştırmadan olaylardan uzak tutmaya yönelik hamlelerdi. Fakat muhalifler bunu anlayabilecek uzak görüşlülüğe sahip değillerdi. Yukarıda Haçlılarla ilişkiler hususundaki ifadesinde Salâhaddin buna vurgu yaparak içinde bulunduğu çaresizliği anlatmaktadır.

İslâm birliğinin kurulması sürecinde Haçlılarla yapılan antlaşmalar sadece onları kenarda tutmaya yönelik değildi. Nihayetinde Salâhaddin'in asıl amacı Kudüs'ü fethetmek ve Haçlıları bölgeden çıkarmaktı. Hiçbir zaman bu hedeflerini göz ardı etmeyen Salâhaddin, Müslüman emîrlerle uğraşsa bile fırsat buldukça Haçlılarla mücadele etmeye devam etmiştir. İşte bu mücadele esnasında Salâhaddin genelde Haçlıların yaptıkları antlaşma tekliflerini siyaset stratejisi çerçevesinde bazen kabul etmiş, bazen de kendisi içine girdiği çıkmazları aşmak amacıyla Haçlılara antlaşma teklifinde bulunmuş, fakat anlaşıldığına göre bunların hiç biri

[4] Aydın Usta, **Müslüman-Haçlı Siyasi İttifakı: Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

sonuca ulaşmamıştır. Çünkü bu bölümde ele alınan her üç antlaşmanın da Haçlıların teklifi üzerine yapıldığı bilinmektedir. Üstelik bu antlaşmalar hiçbir zaman süresini doldurmamış, tümü Haçlılar tarafından devre dışı bırakılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında antlaşmaların yapıldığı sürelerin Haçlılarla yapılan mücadele sürecinin çok kısa bir dilimini kapsadığı görülecektir.

Kısaca bu dönemde yapılan antlaşmaların amacını ifade edersek Salâhaddin'in hedeflerine ulaşabilmesi için hem Müslümanları memnun etmesi hem de bölgede İslâm birliğini kuruncaya kadar Haçlıları oyalaması gerekmekteydi. Süreç içerisinde Haçlıları oyalamanın en doğru yolu da antlaşmalar yoluyla onlarla iyi ilişkiler kurmaktı. Bu ilişkide Salâhaddin'i rakiplerinden ayıran temel fark antlaşma yaptığı Haçlıları Müslümanlar aleyhinde kullanmamasıydı. Yani Salâhaddin, onları rakiplerinin yaptığı gibi Müslümanlara karşı kullanmaktan ziyade samimi bir şekilde onları kenarda tutmayı istemiştir.

## 2.2. ANTLAŞMALAR

Salâhaddin, İslâm birliğini yeniden gerçek anlamda ihya etmek amacıyla bu dönemde Haçlılarla üç önemli antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmalar sırasıyla:

1- Şam Antlaşması (571/1175),
2- 576/1180 Yılında Yapılan Antlaşma,
3- 581/1185 Yılında Yapılan Antlaşma.

Her üç antlaşma da Salâhaddin'in Haçlılarla mücadelede geliştirdiği uzun vadeli strateji çerçevesinde yapılmıştır. Son antlaşmanın Haçlılar tarafından bozulması Hittîn Savaşına neden olmuş, İslam ordusunun bu savaşta elde ettiği büyük zafer sonrası Kudüs Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.

### 2.2.1. Şam Antlaşması (571/1175)

#### 2.2.1.1. Antlaşmaya Giden Süreç

Nureddin'in vefatı beklenmeyen bir durum olsa da bölgede Müslümanlar arasında birliğin sağlandığı düşünülüyordu. Fakat Nureddin ile Salâhaddin'in

arasını bozmak için ellerinden gelen her şeyi yapan hırslı emîrleri düşündüğümüzde, Nureddin gibi güçlü bir liderin ölümünden sonra bazı sıkıntıların ortaya çıkacağı aşikârdı. Dolayısıyla Salâhaddin'in, Haçlılarla mücadelesinde zannedildiğinin aksine rahat hareket edebileceği alan oldukça sınırlıydı. Çünkü Nureddin'in yerine geçen on bir yaşındaki oğlu el-Melikü's-Salih İsmail (ö. 1181), Salâhaddin'i rakip olarak görenler tarafından yönetilmekteydi.[5] Üstelik Suriye'de emîrler arasında Salâhaddin aleyhinde büyük bir husumetin varlığı bilinmekteydi. Emîrler arasındaki rekabeti dengeleyen Nureddin gibi bir liderin vefatı bunu zirveye taşımış ve bütün itirazlara rağmen Salâhaddin'in dışlanmasına neden olmuştu.[6] Bunun doğuracağı sonuç da Nureddin'in sağladığı birliğin dağılması anlamına gelmekteydi.[7]

Salâhaddin'e avantaj kazandıran en önemli olay Haçlı cenahında meydana geldi. Nureddin'in ölümünden sonra Banyas'ı kuşatan Kudüs Kralı Amaury, yapılan antlaşma sonucu kuşatmayı kaldırıp Kudüs'e dönerken hastalandı. Oraya vardıktan sonra hastalığı giderek şiddetlendi. Sonuç vermeyen çeşitli tedavilerden sonra 11 Temmuz 1174'de henüz otuz sekiz yaşındayken öldü.[8] Nureddin'in ölümü Haçlılar için büyük bir fırsat olmasına rağmen hiç beklemedikleri bir anda

---

5 el-Melikü's-Salih İsmail'in hayatı için Bkz. (**Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, 172-177). Köhler, Nureddin'in toprakları onun vefatından sonra dört rakip grup tarafından paylaşıldığını ifade eder. Buna göre İbnü'l-Mukaddem tarafından kontrol edilen Dımaşk, Gümüştekin tarafından kontrol edilen Halep, Selahaddin tarafından kontrol edilen Mısır ve II. Seyfeddin Gazi tarafından kontrol edilen Musul (Köhler, **Alliances and Treaties**, 213). Bu açıklama doğru olmakla birlikte Dımaşk'ın kısa bir süre sonra Selâhaddin'e teslim edildiği bilinmektedir.

6 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 58.

7 Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, 205.

8 Willermus, II, 395. Amaury'nin ölümü Kudüs Krallığı'nda işleri karıştırmıştı. Onun yerine kral olan oğlu IV. Baudouin henüz on üç yaşında ve hastaydı. Ona naip olabilmek için yerli kontlar ile batıdan yeni gelen şövalyeler iki ayrı grup oluşturup birbirleriyle mücadeleye başladılar. Nihayetinde Miles de Plancy yeni kralın naibi oldu, fakat onun Ekim 1174'te öldürülmesi aynı sıkıntıların nüksetmesine neden oldu. Ama çok geçmeden Kudüs Krallığı Yüksek Mahkemesinin Trablus kontu III. Raymond'u naip olarak işaret etmesi sorunu çözdü. Böylece yerli baronlar yine üstünlük elde ettiler. IV. Baudouin'in reşit olduğu 1176 yılına kadar Raymond krallığın tek hâkimiydi. Raymond ve onu destekleyenler etrafı Müslümanlarla çevrili bir ülkede yaşadıklarını biliyor ve onlarla barış içinde bir arada yaşamanın yollarını arıyorlardı. III. Joscelin ve Renaud de Châtillon'un başını çektiği diğer grup ise savaş taraftarıydı (Hamilton, **The Leper King**, 23; amlf., "Baldwin IV of Jerusalem (1161-1185)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, 138; Holt, **Haçlılar Çağı**, 54).

krallarının da ölümü hem bölgedeki Müslümanlar arasında çıkan çekişmeden istifade etmelerine hem de Salâhaddin ile ciddi bir rekabete girmelerine engel oldu. Böylece her ikisinin ölümü ve arkalarında çocuk yaşta varisler bırakmaları her iki taraf içindeki anlaşmazlıkları arttırdığı gibi Salâhaddin'in önünün açılmasına da katkısı olmuştu.[9]

Haçlılar, Banyas'ı kuşattıklarında el-Melikü's-Salih İsmail, Salâhaddin'den yardım istemişti. Hazırlığını yapıp yola çıkan Salâhaddin yoldayken yapılan antlaşmayı haber aldı. Antlaşmadan rahatsız oldu fakat yapabileceği herhangi bir şey yoktu. Tekrar Mısır'a döndü ve Suriye'deki bazı emîrlere gelişmeleri ayıplayan ve antlaşmayı kınayan mektuplar gönderdi.[10]

Diğer yandan Mısır'da önemli gelişmeler oluyordu. Önceki bölümde söz konusu edilen Umâre el-Yemenî olayında, Haçlılar ve Sicilyalılar da ittifaka dâhil olmuştu. Fakat Mısır'daki komplocu ekibin tasfiye edildiğinden haberi olmayan Sicilya kralının donanması Mısır'a doğru yola çıktı. Onlar yoldayken Haçlı kralı Amaury de ölmüştü fakat Sicilyalıların bundan da haberi olmamıştı. Dolayısıyla Sicilya donanması yalnız başına İskenderiye'ye çıkarma yapmak zorunda kaldı. Salâhaddin'in Şam'a gönderdiği bir mektupta uzun uzadıya anlattığı olay dört gün (26-30 Temmuz 1174) sürmüş ve Sicilya donanması başarısız bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmıştı.[11] Salâhaddin saldırı öncesi bütün ihtimalleri değerlendirerek bu tehlikeli donanma karşısında sahildeki şehirlere takviye kuvveti gönderip gerekli tedbirleri almıştı.[12] İbn Şeddâd, Salâhaddin'in yola çıktığını ve İskenderiye yakınlarına geldiğini öğrenen Sicilya donanmasının adeta kaçarak gittiğini söyler.[13] Bu olaydan hemen sonra Yukarı Mısır'da Kenzüddevle (ö. 1174) önderliğinde yeni bir isyan dalgası belirdi. Fâtımî taraftarları ve Sudanlıların desteğiyle ortaya çıkan karışıklık, Salâhaddin'in, kardeşi el-Adil (ö. 1218)

---

9 Köhler, **Alliances and Treaties**, 213; Holt, **Haçlılar Çağı**, 54.

10 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 322, 329-330.

11 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 91-95; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 59-62. Bündârî, Sicilya donanmasının İskenderiye'ye varışını 26 Zilhicce 569 ayrılışını da 570 Muharrem'inin ilk günleri olarak kayda geçer.

12 Lyons- Jackson, **Selahaddin**, 101.

13 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 91.

komutasında gönderdiği ordu, Kenzüddevle'yi öldürüp isyancıları mağlup etti.[14] Bununla yetinmeyip mücadelesine devam eden el-Adil Safer 570/Eylül 1174'te isyanı tamamen bastırarak bölgeyi kontrol altına aldı.[15]

Salâhaddin, Nureddin'in vefatından sonra Mısır'da peş peşe ortaya çıkan problemleri tek başına aşma iradesi göstermişti. Aslında bu başarı tek elden yönetimin bir sonucu olduğu gibi Salâhaddin'in, rakipleri için ne kadar tehlikeli olduğunu da gösteriyordu. Muhtemelen onun bu saldırılar dolayısıyla darbe alacağını düşünen Haçlılar ve Suriye'deki rakipleri, ortaya çıkan sonuç karşısında endişeye kapılmışlardı. Suriye'deki emîrlerin, haberdar olmasın ve yapılacaklardan uzak kalsın diye Nureddin'in vefatını Salâhaddin'e bildirmemeleri, bu endişenin ne kadar köklü olduğunun göstergesidir.[16] Fakat bu durum onun işine yaramıştı. Çünkü Suriye'de gelişen olaylardan uzak kalan Salâhaddin aynı zamanda Mısır'da gücünü pekiştirerek Nureddin'in emîrleri arasında en güçlüsü haline gelmişti. Diğer yandan Nureddin'in vefatından dolayı ortaya çıkan karışıklık her ne kadar Haçlılara yarasa da Salâhaddin onlar için büyük bir tehlike arz etmekteydi.[17] Nitekim Haçlıların Banyas muhasarasında teklif edilen parayı kabul etmesinin nedenlerinden biri Dımaşk'taki emîrlerin, Haçlıları Salâhaddin ile korkutmaları,[18] diğeri ise Amaury'nin gittikçe artan hastalığıydı.[19]

Suriye'nin işlerine bir müddet karışmayıp uzaktan seyretmeyi tercih eden Salâhaddin, Şemseddin İbn el-Mukaddem, başka emîrler ve bir kısım âlimler tarafından Dımaşk'a davet edildi.[20] Çünkü Haleb-Dımaşk mücadelesinde Nureddin'in hükümet merkezi olan Haleb, el-Melikü's-Salih İsmail'i alarak

---

14 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 17.

15 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 90.

16 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 319; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 480. Salâhaddin, el-Melik Salih'e gönderdiği bir mektupta Nureddin'in vefat ettiği bilgisini Haçlılardan aldığını ifade etmektedir.

17 Willermus, II, 359.

18 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 60.

19 Willermus, II, 395.

20 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 92.

üstünlüğü ele geçirmişti.[21] Zaten Salâhaddin Haçlılarla yapılan antlaşmayı ve el-Melikü's-Salih İsmail ile ilgili gelişmeleri tasvip etmemiş ve Suriye emîrlerine eleştirel bazı mektuplar yazmıştı.[22] Fakat çocuk sultana itaat arz etmekten de geri durmamış, onun adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştı. Bu daveti kabul eden Salâhaddin 13 Rebiülevvel 570/12 Ekim 1174'te Kahire'den Dımaşk'a doğru yola çıktı. 28 Ekim günü şehre girerek hâkimiyetini ilan etti. Fakat el-Melikü's-Salih İsmail ile ilgili tavrında herhangi bir değişikliğe gitmedi.[23]

Dımaşk'ta gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra el-Melikü's-Salih İsmail'e mektup yazan Salâhaddin amacının bölgede birliği sağlamak, ona hizmet etmek ve Haçlılarla mücadele etmek olduğunu bildirdi. Fakat buna karşılık Kutbeddin Yınal ile gönderilen cevap çok sertti. Bunun üzerine Salâhaddin kardeşi Tuğtekin'i, Dımaşk'ta, naip olarak bıraktı ve muhaliflerle mücadele etmek için Cemaziyelevvel 570/Aralık 1174'te Humus'a doğru yola çıktı. Şevval 570/Mayıs 1175'te tekrar Dımaşk'a döndüğünde Hama, Humus, Baalbek ve Barin kalesini almış, Suriye'nin büyük kısmına sahip olmuştu. Bu arada Haleb'i iki kez kuşatmış, Kurun-u Hama'da el-Melikü's-Salih İsmail, amcazadeleri Seyfeddin ve İzzeddin'in müttefik kuvvetlerini yenmiş, yaptığı antlaşmayla onlara kendini kabul ettirmişti.[24] Bu antlaşmanın sonucu olarak muhalifler, Salâhaddin'i resmen tanımış, böylece aralarındaki astlık-üstlük ilişkisi bitmiş, o da el-Melikü's-Salih İsmail'in adını hutbeden ve paradan kaldırmıştı.[25] Barin kalesini aldıktan sonra Hama'ya dönen Salâhaddin, orayı dayısı Şihabüddin Mahmud'a, Mısır'ı da amcası Şirkûh'un oğlu Nasıreddin'e ikta etmişti.[26] Kısacası görünüşe göre Salâhaddin yaklaşık beş aylık bir sürede büyük başarılar elde ederek Dımaşk'a yerleşmişti.

---

21 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 333; Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn Eyyûbî" **DİA**, XXXVI, s. 337.

22 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 81. İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 8.

23 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 19; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 63.

24 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 93-94.

25 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 64-66.

26 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 70.

### 2.2.1.2. Antlaşma

Salâhaddin Rebiülevvel 570/Ekim 1174'te Dımaşk'a hâkim olsa da Suriye'de birliğin yeniden tesis edilmesi için henüz yapılacak çok işi olduğunu biliyordu. Çünkü muhalif emîrler ona karşı güç birliğine gitmiş, Haleb-Musul arasında güçlü bir birliktelik oluşturulmuştu. Bu sorunun kısa vadede çözülemeyeceğini anlayan Salâhaddin, müttefiklerle antlaşma imzalayıp Haçlılara karşı elini güçlendirmişti. Suriye'deki emîrlerin büyük askeri güçlerine rağmen Salâhaddin'in onlara karşı direnmesi ve onlardan daha avantajlı bir konum elde etmesi Haçlıları endişeye düşürmüş olmalıdır. Kendilerini güvenceye alma maksadıyla Kudüs Kralı IV. Baudouin (ö. 1185), Onfroi de Toron (ö. 1180) aracılığıyla sembolik de olsa bir ateşkes teklifinde bulundu.[27] Yapılan görüşmeler sonunda 22 Temmuz 1175 yılında antlaşmaya varıldı.[28]

> "Savaş hazırlıkları yaptığımız bir zamanda Frank/Haçlı elçileri antlaşma teklifiyle geldiler. Aralarında Onfroi'nin oğlunun da olduğu heyet Sultanın iyi niyetine sığınarak tekliflerinin kabul edilmesini rica ettiler. Sultan bu adamın sözüne güveniyordu. Bütün şartlar kabul edilinceye kadar görüşmeler devam etti. Kabul ettikleri bütün şartlarda İslâm/Müslümanlar için ferahlık ve sevinç vardı. Antlaşmada maslahatın daha fazla olduğu aşikâr oldu ve fayda üstün geldi."[29]

Bu anlatıyı bizzat orada bulunan İmâdüddin el-İsfahânî'nin yapması, bilginin değerini ve doğruluk payını oldukça yükseltmektedir. Fakat antlaşmadan bahseden dönemin kroniklerine[30] baktığımızda birkaç problemle karşılaşmaktayız. Bunlar kısaca zaman, mekân, talep ve içerik sorunlarıdır. Yani antlaşma ne zaman ve nerede yapıldı? Antlaşmayı kim talep etti? Antlaşmanın içeriği neydi? Antlaşmayı anlamak ve doğru tespit etmek için bu ve bunun gibi soruların cevabı mutlaka tartışılmalıdır.

---

27 Lane-Poole, **Selahaddin**, 143.

28 Lock, **The Crusades**, 62; Ehrenkreutz, **Saladin**, 141. Köhler'e göre antlaşma muhtemelen Nisan 1175 yılında yapıldı (**Alliances and Treaties**, 219).

29 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 110.

30 Willermus, II, 410; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 79; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 110; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 389.

Zaman açısından en büyük sıkıntı Willermus ‘un verdiği bilgilerden kaynaklanır. Çünkü olayı aktardığı metinde zamanla ilgili herhangi bir bilgi vermediği gibi antlaşmanın yapıldığı söz konusu olayla Willermus'un anlatımı arasında zaman farkı da vardır. Bu noktadaki sorunu Müslüman tarihçilerin verdiği bilgiler çözmektedir. Mesela Bündârî antlaşmayı 571/1175 yılının ilk olayı olarak kayda geçmiştir. Ayrıca yukarıdaki anlatının hemen öncesinde Sultanın Muharrem'in başında Dımaşk'ta olduğunu ifade etmektedir. İbnü'l-Esîr de günü olmasa bile aynı yılın Muharrem/Temmuz-Ağustos ayını işaret etmektedir.[31] Ebû Şâme de İmâdüddin el-İsfahânî'den aktardığı bilgiye göre yapılan antlaşmayı 571/1175 yılının ilk olayı olarak zikretmiş ve bu şekilde kaydetmiştir.[32] Bütün bu kayıtlar dönemin Müslüman kronikçilerin bu antlaşmayı ve tarihini çok iyi bildiklerini ve onlara göre zaman açısından herhangi bir problemin olmadığını ifade eder.

Kendilerinden bilgi aktardığımız İslâm tarihçilerine göre konunun altı çizilmesi gereken en önemli noktası, antlaşmayı isteyen tarafın Haçlılar olduğu bilgisidir. Nitekim yapılan alıntılarda her üç müellifin de bu konuda ısrarcı olduğu görülmektedir. Alıntıların devamında verilen bilgiler bu düşünceyi destekler mahiyettedir. Mesela yukarıdaki anekdotta İmâdüddin el-İsfahânî ciddi bir savaş hazırlığından bahsetmektedir. Bu hazırlık Haçlıların böyle bir talepte bulunduğu söylemini desteklemektedir. Dolayısıyla muhtemeldir ki Haçlılar savaş hazırlığından haberdar olmuş, fakat Amaury'nin ölümü sonrası henüz düzenlerini tam olarak kuramadıkları için zamana ihtiyaç duymuşlardı. Bunu sağlamanın en kesin yolu da Salâhaddin'i antlaşmaya razı ederek seferden vaz geçirmekti. Çünkü o da bölgede birliği kurmak için Müslüman emîrlerle mücadele ediyordu. İki cephede savaşmaktansa bunu teke düşürmek onun elini rahatlatacaktı.[33] Üstelik Salâhaddin'in birlikleri uzun süredir savaş halinde olduğu için yorulmuştu. Bu şartlarda teklifi kabul etmek hem kısa hem de uzun vadeli amaçlarına hizmet

---

31 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 79.

32 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 389. İbn Kesîr'de 571/1175 yılı olaylarını antlaşmanın yapıldığı bilgisini vererek anlatmaya başlar (İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, XVI, 509; amlf., **Büyük İslâm Tarihi**, XII, 514).

33 Lock, **The Crusades**, 62.

edecekti. Diğer yandan Haçlılar da teklifin kabul edilmesiyle zaman kazanmış olacaklardı. Antlaşma sonrasında Salâhaddin, Mısır askerlerinin evlerine dönmesine izin verdi. Bu durum savaş hazırlığının Haçlılara yönelik olduğunu açıklar.[34] Nitekim İbnü'l-Esîr de benzer ifadeler kullanır:

> "Bu yıl Muharrem ayında Salâhaddin, Dımaşk'taydı. Onun Şam bölgesinde birçok yere hâkim olması ve Musul askerini yenmesi gücünü ve şanını arttırmıştı. Bunun üzerine Haçlılar ve diğerleri ondan korktular. Nitekim Salâhaddin Haçlı (işgali altındaki) topraklara saldırıp yağma hareketlerinde bulunma niyetindeyken Franklar bir heyet gönderip antlaşma talep ettiler. Salâhaddin taleplerini kabul edip onlarla antlaşma imzaladı."[35]

Antlaşmanın Haçlılar tarafından talep edildiğine dair bu alıntı da Bündârî'yi desteklemektedir. Ebû Şâme'nin, İmâdüddin el-İsfahânî'den yaptığı alıntı da bu yönde açık bilgiler içerir.[36] Böylece her üç müellif aynı noktada buluşmuş oluyorlar. Onların bu anlatısını önemli kılan/doğrulayan diğer bir nokta da antlaşmanın yapıldığı yerle ilgili verdikleri bilgidir. Zira bu bilgi antlaşmanın mekân problemini çözmekte ve antlaşmayı sağlam bir zemine oturtmaktadır. İslâm tarihçileri antlaşmanın Dımaşk'ta yapıldığı konusunda hemfikirdirler. Nitekim olaylara süreç açısından baktığımızda Salâhaddin'in Haleb-Musul müttefik kuvvetleriyle mücadelesinden başarılı bir şekilde ayrıldığı ve Şevval 570/Mayıs 1175'te Dımaşk'a gittiği görülmektedir.[37] Dolayısıyla bu bilgiler müelliflerin verdikleri bilgiyi desteklemekte ve antlaşmanın yapıldığı yerin doğru verildiğini göstermektedir. Muhtemelen Salâhaddin, Müslüman emîrlerle olan ihtilafını bitirdiğini var saymakta, böylece Haçlılara karşı rahat bir sefer yapabileceğini düşünmektedir. Nitekim hem İbnü'l-Esîr hem de Bündârî bu noktanın altını çizmekte ve Salâhaddin'in ciddi bir hazırlık içinde olduğunu ifade etmektedirler. Daha önce Haçlıları antlaşma talep etmeye iten neden Salâhaddin'in bu yöndeki hazırlıkları olduğu ifade edilmişti. Çünkü bölgedeki sorunun asıl kaynağı Haçlılar

---

34 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 110.

35 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 79; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 348.

36 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 389.

37 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 108; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 70; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, XVI, 509.

idi.[38] Üstelik Haleb kuşatmasının kaldırılmasına da onlar sebep olmuştu. Muhtemelen Salâhaddin buna cevaben gözdağı vermek amacıyla Haçlılara saldırmayı düşünüyordu. Verilen bilgilerden sonra bu seferin uzun vadeli bir plan çerçevesinde düşünülmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Salâhaddin'in ordusu neredeyse bir yıldır at sırtındaydı. Bu yorgunlukla iyi bir sonuç alamayacağını hesap etmiş olmalıydı. Nitekim Haçlılar tarafından yapılan teklifin hemen kabul edilip Mısır kuvvetlerine izin verilmesi bunu açıklamaktadır. Peki, İslâm tarihçilerinin bu iddialarına karşılık Willermus niçin antlaşmanın Musul'dayken bizzat Salâhaddin tarafından talep edildiğini iddia eder?

> "Salâhaddin, Humus'tan, Hıristiyanlara mesaj göndererek Konttan onun zafer sürecine müdahale etmemelerini, onu Nureddin'in oğlu ve ona yardım edenlerle tek başına mücadele etmesine müsaade etmelerini istedi. Bu öneri faydasız olduğu için alaycı/küçümseyici bir şekilde reddedilmesin diye o, kontun ve Renaud'un[39] rehinelerini tazminat ödemeksizin serbest bırakmayı teklif etti. Kont bu öneriyi kabul etti. Antlaşmada kabul edildiği gibi rehineler geri döndü. Sefere katılan diğer soylular da cömert bir şekilde serbest bırakıldılar… Kralın üst düzey memuru olan Onfroi de Toron'un görüşmelerde arabulucu olduğu söylendi ve Salâhaddin'e çok fazla yakın olmakla suçlandı."[40]

Burada birkaç ihtimalden söz edebiliriz: Ya Willermus iki farklı olayı birbirine karıştırmakta ya kendi zihninde böyle bir kurgu oluşturmakta ya da her ikisini birlikte yapmaktadır. Her şeyden önce bu anlatıda bir zaman probleminin var olduğu söylenmelidir. Çünkü müellif herhangi bir tarih vermemektedir. Dolayısıyla birkaç olayın karıştırıldığı ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Kroniğin sonradan yazıldığını düşündüğümüzde tarihleri kaydedilmeyen olayların birbirine

---

38 Lyons- Jackson, **Selahaddin**, 117.

39 Bu şahıs yaklaşık on yıl Haleb zindanlarında esir kalıp Salâhaddin ile mücadelede kullanılmak için Gümüştekin tarafından serbest bırakılan ve sonra Hittîn savaşında bizzat Salâhaddin tarafından öldürülen Renaud de Châtillon değildir. Söz konusu edilen şahıs kardeşi Eustace'yi kurtarmaya çalışan Sayda kontu Renaud de Sidon idi (Hamilton, **The Leper King**, 98). Sayda (Sidon): Akdeniz kıyısında, Lübnan'ın güneyinde, Beyrut ile Sur arasında yer alan şehrin bugünkü adı Saydadır. Şehir 504/1110 yılında Haçlıların eline geçmiş, 583/1187 yılında Salâhaddin tarafından geri alınmış, fakat daha sonra birkaç kez el değiştirmiştir. Bkz. (Hamevî, **Mucemu'l-buldan**, III, 437-438; P. Schwarz, "Sayda" **İA**, X, s. 262-264).

40 Willermus, II, 410.

karıştırıldığı ve kurgusal bir anlatının ortaya çıktığı aşikârdır. Çünkü antlaşmanın yapıldığı tarihte Salâhaddin'in Musul'da olması imkânsızdır. Bunu olayların gelişimi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Fakat Willermus'un bu iddiası İslâm tarihçilerinin anlattığı olaydan farklı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Yani onların gözden kaçırdığı ya da kasten anlatmadığı bazı olayların olduğu söylenebilir. Diğer iki müellif için normal görülse bile Salâhaddin'e çeşitli eleştiriler getiren İbnü'l-Esîr'in bunu gözden kaçırmış olması manidardır.

Salâhaddin Cemaziyelahir 570/Ocak 1175'te Haleb'i ilk kez kuşatmıştı.[41] İçerde sıkışan müttefikler dokuz yıl esaret hayatından sonra fidye karşılığı Nureddin tarafından salıverilen[42] Trablus kontu ve yeni kralın naibi III. Raymond'dan yardım istediler. Raymond'un Humus kuşatması, Salâhaddin'i endişelendirip Haleb kuşatmasını kaldırmasına vesile olmuştu. Muhtemelen bu esnada Salâhaddin, Haçlılarla sonuçsuz bir antlaşma teşebbüsünde bulunmuş olmalıdır.[43] Büyük ihtimalle Willermus'un verdiği bilgiler bu olayla ilgilidir. Çünkü bu olaydan sonra antlaşmanın yapıldığı tarihe kadar Salâhaddin bir daha Musul'a uğramamıştır. Dolayısıyla Willermus olayları birbirine karıştırmakta, böylece antlaşmanın yeri/mekânı ve tarihi/zamanı hakkında yanlış bilgiler vermektedir. Bu sonuç antlaşmayı kimin talep ettiği sorununu da açıklığa kavuşturmakta ve İslâm tarihçilerini haklı çıkarmaktadır.

Antlaşmayla ilgili dördüncü ve en önemli problem içerik sorunudur. Çünkü antlaşmayla ilgili herhangi bir belge günümüze ulaşmadığı gibi Müslüman müellifler de "Haçlılar, Sultanın bütün isteklerini kabul ettiler" anlamına gelebilecek cümleler dışında herhangi bir bilgi vermemektedirler. Aslında antlaşma esnasında orada bulunan İmâdüddin el-İsfahânî bize en doğru bilgileri verebilecek tek isimdir. Fakat onun verdiği bilgiler, Haçlılar bütün talepleri kabul edinceye kadar müzakerelerin yapıldığıyla ilgilidir. Her ne kadar "Kabul ettikleri bütün

---

41 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 69.

42 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 330. İbnü'l-Esîr, Gümüştekin'in yüz elli bin Suriye dinarı ve bin esir karşılığında III. Raymond'u serbest bıraktığını yazar (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 68).

43 Lyons- Jackson, **Selahaddin**, 118-119. Müellif burada dönemin kaynaklarında geçmeyen Salâhaddin'in bir mektubuna atfen böyle bir bilgi vermektedir. Mektubu Kadı Fadıl'ın, Musul'da bulunan el yazması eserinin 93.3'te kayıtlı nüshasından aktarmaktadır.

şartlarda İslâm/Müslümanlar için ferahlık ve sevinç vardı" ifadesini kullansa da içeriğe dönük herhangi bir bilgi vermemektedir.[44] Ya da bu sevinç ve ferahlık getiren şartların ne olduğu bilgisi asıl antlaşma metninde yer almamıştı. Fakat antlaşma yapmakta her iki taraf için fayda olduğu imasında bulunması Salâhaddin'in de bu antlaşmaya ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Nitekim Sultanın Mısır askerlerini evlerine göndermesi buna işaret etmektedir. Ebû Şâme'nin aktarımında da aynı üslup hâkimdir. Müellif "(Haçlıların) Sultanın istediği şartları kabul etmeleri karşılığında antlaşmanın imzalandığı" vurgusunu yapmaktadır. Diğer yandan Willermus az da olsa antlaşmanın içeriğiyle ilgili kırıntı mahiyetinde bilgiler vermektedir. Müellife göre Salâhaddin'in antlaşma yapma isteği şüphe götürmez şekilde gerçek olmalıdır. Çünkü o, muhalefetle mücadele ederken Haçlıların kenarda beklemesini istiyordu. Yani rakiplerinin yaptığı gibi Haçlıları onlara karşı bir koz olarak kullanma düşüncesinde değildi. Çünkü Haçlılar sorunun kaynağıydı ve hedefinde onlar vardı.[45] Dolayısıyla Salâhaddin Müslümanlar arasında yaşanan çatışmanın geçici olduğunu ve bir gün yüzünü asıl düşmana döneceğini bilerek hareket ediyordu.

Willermus'un söz konusu ettiği rehineler Salâhaddin'in Humus kuşatması esnasında içerde esir olan Haçlılar idi. Bunlar aslında Haçlıların daha önce Nureddin ile yaptığı antlaşma sonucu serbest kalacaklardı.[46] Fakat Salâhaddin Humus'u alınca Haçlı rehineler de ona kaldı. Böylece Kralın naibi III. Raymond Zengî ailesiyle olan görüşmeleri kesip Salâhaddin ile görüşmelere başlamak zorunda kaldı. Bu vesileyle Haçlıların tarafsızlığını sağlanmış olacaktı.[47] Dolayısıyla Humus kalesinden Haçlı esirlerin serbest bırakıldığına dair Willermus'un verdiği bilgi doğru olmalıdır. Çünkü Salâhaddin, Haleb-Musul ittifakını yenip göreceli bir üstünlük elde etmiş olsa da henüz kesin bir zafer kazanmadığı aşikârdır. Bunu sağlamanın en önemli yolu da düşman sayısını azaltmaktı. Salâhaddin'in önceliği bölgede birlik kurmak olduğu için Haçlıları

---

44 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 110.

45 Lyons- Jackson, **Selahaddin**, 117.

46 Willermus, II, 409.

47 Köhler, **Alliances and Treaties**, 218-219.

kenarda tutması yükünü hafifletecekti. Üstelik antlaşma talebi de onlardan gelmişti. Makul talepleri çerçevesinde bazı önemsiz tavizler vererek antlaşma sağlanabilirdi. Salâhaddin bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve antlaşma karşılığında cömert davranmıştır. Nitekim onun Haçlılara yönelik siyasetine baktığımızda izlediği strateji gereği, süreç içerisinde bazen Haçlı esirleri karşılıksız bir şekilde serbest bıraktığı bilinmektedir.[48] Diğer yandan antlaşmanın içeriği konusunda Müslüman ve Hıristiyan kaynakları arasında bir bütünlük olmasa da Haçlılar adına görüşmelerin kimin yürüttüğü noktasında birlikteliğin olduğu görülmektedir. Bu konuda hem İmâdüddin el-İsfahânî/Bündârî hem de Willermus, Onfroi de Toron ismini vermektedirler. Zira bu şahıs Müslüman emirlerle iyi ilişkiler geliştirmişti.[49]

### 2.2.1.3. Antlaşmanın Bozulması

Muhaliflerini Haçlılarla yaptığı antlaşmadan dolayı kınayan Salâhaddin'in düşmanlarıyla yaptığı bu antlaşmayı nasıl yorumlamak gerekmektedir? Sultan, onların yaptığı gibi Haçlılarla birlikte hareket etmiyordu. Ne onların yanında savaşıyor ne de onlarından asker desteği alarak Müslümanlara karşı mücadele ediyordu. Kısacası yapılanlar hem niyet hem de fiil açısından diğer örneklerden tamamıyla farklıydı. Bu çerçevede modern kaynakların Haçlılarla yaptığı antlaşmaları örnek vererek Salâhaddin'in muhalifleriyle aynı tavrı benimsediğini söylemeleri onun siyaset tarzını anlamadıklarının göstergesidir.[50]

Salâhaddin Eyyûbî, doğulu ve batılı tarihçiler tarafından sözüne sadık, adil ve cömert bir lider olarak takdim edilir.[51] Onun verdiği sözleri harfiyen yerine getirmesi ve antlaşmaları geçersiz kılacak hiçbir harekette bulunmaması aynı kaynaklarca teyit edilen davranışları arasında yer alır.[52] Nitekim bazı Haçlı kaynakları onun adını açıklarken "barıştıran, arabulan" anlamına gelecek

---

48 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 141-142.

49 Köhler, **Alliances and Treaties**, 219.

50 Lyons- Jackson, **Selahaddin**, 127.

51 Thomas Fuller, **The History of the Holy War**, London 1840, s. 139; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 464; Willermus, II, 359; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 41-46.

52 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 55-60. Aslında bu konuda kaynak bile göstermeye gerek yoktur çünkü ileride aktarılacağı gibi antlaşmaların tümünde Salâhaddin'in tavrı aynı olmuş ve verdiği sözleri harfiyen yerine getirmiştir.

tanımlamalar yaparlar.[53] Bu durum Salâhaddin'in Haçlılar üzerindeki etkisinin açık bir kanıtıdır. Diğer yandan Haçlılar antlaşmaların neredeyse tümünde Salâhaddin'in bu duruşuna zıt tavırlar ortaya koymuşlardır. Mesela Salâhaddin bu antlaşma sonrası gönderdiği mektupların birinde Haçlıların antlaşmaya sadakatlerine dair şüpheleri olduğunu ifade eder.[54] Haçlılar onun bu kuşkularını haksız çıkarmaz ve antlaşmadan sonraki yıl içinde İslâm topraklarına yaptıkları akınlarla Şam antlaşmasını hükümsüz bırakırlar. Haçlıların bu davranışını etkileyen ana sebepler Zengî ailesinin, Renaud de Châtillon ve III. Joscelin'in aralarında bulunduğu, Haçlı liderlerini Selâhaddin'e karşı savaşmaları şartıyla serbest bırakması ve Salâhaddin'in 22 Nisan 1176'da Zengîlere karşı Tell-Sultan savaşında zafer elde etmesiydi.[55] Muhtemelen Haçlılar, Selâhaddin'in güçlenmesinden korkup serbest bırakılanlarla güçlendiklerini düşünmüşlerdi.

Salâhaddin Haçlılarla antlaşma imzaladıktan sonra, hemen Haleblilerle olan soruna eğildi. Çünkü onlar yaptıkları antlaşmaya uymamış, Salâhaddin aleyhinde yeni ittifaklara girmişlerdi.[56] Yukarıda ifade edildiği gibi Nisan 1176'da geçici bir şekilde de olsa bu sorunu çözünce kendisine iki suikast düzenleyen Haşhaşiler üzerine yürüdü. Bu amaçla Muharrem 572/Ağustos 1176'da Şeyh Sinan'ın merkezi olan Masyaf kalesini kuşattı.[57] Salâhaddin'in meşgul olduğunu gören Haçlılar Trablus kontu Raymond önderliğinde, Suriye'deki ıssızlıktan istifa ederek Baalbek sınırları içindeki Bekaa'ya yağma hareketinde bulunarak antlaşmayı ihlal ettiler. Haçlılar bu akından bir şey elde edemediler çünkü Baalbek hâkimi Şemseddin el-Mukaddem ani bir baskın düzenleyerek bu Haçlı birliğini dağıttı.[58] Saldırı sonucu

---

53 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 27. Müellif burada "peacemaker" ifadesini kullanır.

54 Salâhaddin'in, İzzeddin Ferruhşah'a gönderdiği bir mektupta Haçlılar için "Şam antlaşmasına uyacaklar mı yoksa bu antlaşmayı ihlal mi edecekler, süresini uzatacaklar mı uzatmayacaklar mı, bilmiyoruz." İfadelerini kullanmıştır (Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 128). Yazar bu ifadeleri Kadı Fadıl'ın, British Museum'daki 25757 noda kayıtlı "Tarassül" adlı eserinden aktarmaktadır.

55 Köhler, **Alliances and Treaties**, 220.

56 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 110.

57 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 47.

58 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 343. Köhler bu saldırılarda bölgesel bağımsızlık fikrini dikkate alarak antlaşmanın ihlal edilmemiş olabileceği ifade eder. Fakat bununla ilgili herhangi bir bilgi olmadığını da teyit eder (**Alliances and Treaties**, 227). Bölgesel bağımsızlığın var

yaklaşık iki yüz Haçlı askeri esir alınmış, bunlar Masyaf kalesini kuşatmakta olan Salâhaddin'e gönderilmişlerdi. Fakat bu olaydan hemen sonra Salâhaddin'in kardeşi Turanşah, Dımaşk topraklarında iki ayrı kol halinde yağmaya çıkan Kudüs Kralı IV. Baudouin ve aldığı yenilgiden kurtulan naibi III. Raymond'a Aynü'l-Cerr denilen yerde mağlup oldu. Birçok esir veren ve ordusu dağılan Turanşah canını zor kurtarabildi.[59] Bu haberin geldiği esnada Salâhaddin Şeyh Sinan ile sorunu çözmüş Dımaşk'a dönüyordu. Hemen rotasını değiştirip kuzeye doğru Haçlılar üzerine yürüyüşe geçti. Fakat Haçlılar savaşmayı göze alamadıkları için geri çekilince Salâhaddin de onları takip etmekten vazgeçti. Ardından Turanşah'ı, Dımaşk'ta güçlü bir orduyla vekil olarak bıraktıktan sonra Rebiülevvel 572/Eylül 1176'da Kahire'ye gitti.[60]

Yukarıda söz konusu edilen saldırılar Salâhaddin'in endişelerini haklı çıkarıyor ve Haçlılar henüz üzerinden bir yıl geçmişken antlaşmayı sona erdiriyorlardı. Aslında bu örnek sonraki antlaşmalarda da kendini gösterecektir. Yani Haçlılar antlaşma imzalasalar da ilk buldukları fırsatta sözlerinden caymış ve savaşı başlatan taraf olmuşlardır.[61] Dolayısıyla barış talebinin Haçlılar için

---

olduğunu düşündüğümüzde bile müellif burada antlaşmayı imzalayan III. Raymond'un Müslüman topraklarına saldırdığını gözardı etmektedir.

59 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 81-82. Willermus bu iki olayı efsanevi şekilde anlatır. Özellikle Turanşah'ın yenildiği akında savaş öncesi Haçlılar bal ve süt akan bir yer keşfetmişlerdi. Aslında bu akınlar antlaşmanın nasıl ihlal edildiğinin itirafıdır da aynı zamanda (Willermus, II, 411-413).

60 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 173; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 343. İbnü'l-Esîr, Dımaşk'ta bulunan Turanşah'ın çok fazla askerinin olmadığını, zevk ve eğlenceye daldığını söylemektedir (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 86).

61 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 470. İmâdüddin el-İsfahânî, Haçlıların, batıdan kendilerini destekleyen güçlü biri geldiği zaman antlaşmaları ihlal ettiklerini, söz konusu şahıs gittiğinde de tekrar antlaşma varmış gibi hareket ettiklerini söylemiştir. Bunları ifade eden müellif maiyetiyle birlikte Batıdan gelen kont ve kralların antlaşma dışı tutulduğunu ima eder. Bunu da bölgedeki Haçlıların onları engelleyecek güçleri olmadığı sebebine bağlar. Antlaşmada böyle bir maddenin varlığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu maddenin var olduğunu düşündüğümüzde bile Haçlıların hac veya başka niyetlerle Kudüs'e gelen Batılıları Müslümanlara karşı savaşa zorladıkları bilinmektedir. Mesela Şam antlaşmasından sonra Flandre kontu Philip hac niyetiyle Kudüs'e gelmişti. Haçlılar bunu fırsat bilerek onu Müslümanların topraklarına saldırmaya ikna etmişler böylece ilk antlaşmayı bozacak hareketlerde bulunmuşlardı. Müellif Hama ve Harim kuşatmalarını da bu antlaşmanın ihlali çerçevesinde değerlendirmektedir. Hemen sonraki sayfada Kadı Fadıl'ın Bağdat'a yazdığı mektupta Haçlıların antlaşmayı ihlal ettikleri açık bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Batılı kaynaklar dahi Haçlıların bu davranışları alışkanlık haline getirdiklerini kabul ederler (Willermus, II, 417-426, 434-436; Robert Payne, **The Crusades: A History**, Wordsworth,

konjonktürel olduğu anlaşılmaktadır. Bu tavırları güçlendiklerini hissettiklerinde Müslümanların topraklarına saldırıp antlaşmayı ihlal etmeleriyle açık bir şekilde örtüşmektedir.

### 2.2.2. 576/1180 Yılında Yapılan Antlaşma

#### 2.2.2.1. Antlaşmaya Giden Süreç

Salâhaddin Mısır'a vardıktan sonra ülkede güvenlikle ilgili bazı önemli düzenlemeler yapılmış, Kahire ve diğer şehirlerin korunması için ihtiyaç görülen yerlere surlar inşa edilmeye başlanmıştı.[62] Çünkü Suriye'de Müslümanlar arasındaki dağınıklığın sonuna gelinmiş, muhtemelen bir müddet sonra mücadelenin yönü Haçlılara dönecekti. Dolayısıyla Salâhaddin'in, Haçlılarla rahat bir şekilde mücadele edebilmesi için naiplerine bıraktığı Mısır'la ilgili, kafasında herhangi bir soru işaretinin olmaması gerekiyordu. Her ne kadar Haçlılar çeşitli akınlarla önceki antlaşmayı ihlal etmişlerse de Suriye'de yaklaşık bir yıl her iki tarafı sevindiren savaşsız bir dönem yaşanmıştı.[63] Salâhaddin'in Mısır'da olmasının bunda büyük bir payı olduğu söylense de Kudüs Krallığı'nda işlerin iyi gitmemesi ve iç çatışmalar bunun en büyük sebebiydi. Mesela hasta olan Kralın geleceği belirsizdi. Oluşacak herhangi bir boşluğu doldurmak amacıyla Avrupa'da kralın kız kardeşleri için koca aranıyordu.[64] Bu amaçla Avrupa'ya giden heyet aynı zamanda Salâhaddin'e karşı ittifak arayışlarına da girdi. Çünkü bir önceki Şam Antlaşmasını ihlal eden Haçlılar Salâhaddin'den her an bir saldırı bekliyorlardı. Fakat hem Avrupa'da hem de Bizans'ta durumlar pek iç açıcı değildi.[65] İttifak arayışlarının başarısız olması Haçlı cenahında yeni bir antlaşmanın kapısının aralanmasına neden olmuştu. Kısacası Haçlılar barış yapmak zorundaydı. Fakat Kadı Fadıl'ın iddiasına

---

Hertfordshire 1998, s. 192; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 347-348; Köhler, **Alliances and Treaties**, 225-226).

62 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 173.

63 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 343. Köhler; Salâhaddin ile IV. Baudouin'in 1178 yılında Şam antlaşmasına bağlı kalacaklarını deklare ettiklerini ifade eder. Müellif bu düşüncesini herhangi bir kaynağa dayandırmaz (**Alliances and Treaties,** 228).

64 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 183.

65 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 344.

göre içinde bulundukları sıkıntılara rağmen Haçlılar kılıç zoruyla barış yapmak mecburiyetinde kalmışlardı.[66]

Salâhaddin Mısır'dan, Kudüs Krallığı'na saldırmak niyetiyle Cemaziyelevvel 573/Ekim 1177'de ülkeden ayrılıp Haçlıların işgal ettiği topraklara giriş yaptı.[67] Bu harekât Nureddin'den sonra Haçlıların işgali altındaki topraklara yapılan ilk önemli seferdi.[68] Salâhaddin uzun zamandır tasarladığı stratejisini uygulamak istiyordu: Yani düşmanı açık alana çekip Haçlı ordusunu imha etmek. Böylece daha az insan zarar görmüş olacak ve daha kısa yoldan zafere ulaşacaktı.[69] Sultan, Haçlı ordusunu meydan muharebesine zorlamak amacıyla bir müddet krallık topraklarında yağma hareketlerinde bulunup Kudüs'e, yani kuzeye doğru yoluna devam ederek Askalan'a vardı ve orada da çeşitli yağma hareketlerinde bulundu.[70] Durumdan haberdar olan Haçlı Kralı IV. Baudouin, eli silah tutan herkesi Askalan'da kendisine katılmaya çağırdı. Selâhaddin, bu çağrıya yanıt veren ilk grubu esir alınca, aşırı bir özgüvenle özensiz ve dağınık bir şekilde yağma faaliyetlerine devam etti.[71] Bu arada Baudouin hazırlıklarını tamamlayıp, Tapınak Şövalyeleri'nin de dâhil olduğu ordusuyla Salâhaddin'i karşılamak amacıyla İslâm ordusunun olduğu bölgeye doğru yürüyüşe geçti. Haçlı ordusu 1 Cemaziyelahir/25 Kasımda Remle'de yorgun ve dağınık olan İslâm ordusuna ani bir baskın yaptı. Hazırlıksız bir şekilde yakalanan Müslümanlar saldırıya direnemeyip mağlup oldu. Ordunun bir kısmı kılıçtan geçirildi bir kısmı da esir alındı. Salâhaddin öldürülmekten veya esir edilmekten son anda kurtulmuş, Fakih İsa el-Hekkâri gibi ileri gelenlerin bir kısmı da Haçlılar tarafından esir alınmıştı. Haçlılar bu ani saldırı sonucu büyük miktarda ganimet elde etmişlerdi. Hezimet sonrası dağınık bir şekilde çöl yolundan Kahire'ye dönmeye çalışan ordunun kalan kısmı aşırı sıcaklar

---

66 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 184. Köhler de Haçlıların Müslümanlardan gelen baskı sonucu antlaşma yaptıklarını ifade eder (**Alliances and Treaties**, 225).

67 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 153; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 85.

68 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 96. Çünkü şimdiye kadar Suriye'deki muhalefet yüzünden Haçlılara yüzünü dönememişti.

69 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 157.

70 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 85.

71 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 59; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 348.

sebebiyle Haçlı saldırısından daha büyük bir kayıp vermişti.[72] Sıkıntılı bir yolculuktan sonra Salâhaddin 15 Cemaziyelahir 573/7 Aralık 1177 günü Kahire'ye varınca Haçlıların takibi veya ani saldırı ihtimaline karşılık hemen gerekli önlemleri aldı.[73]

Remle zaferi Haçlıları bir hayli umutlandırmıştı. Bu amaçla Salâhaddin'in toparlanmasına fırsat vermeden Suriye'de yağma ve ani saldırı türünden bazı girişimlerde bulundular. Bu esnada batıdan Haçlı cenahına asker ve teçhizat yardımı gelmişti. İmâdüddin el-İsfahânî'nin ifadesine göre gelen destek Haçlıları daha da cesaretlendirmişti. Bunun üzerine ilk olarak Hama'yı gözlerine kestirip 21 Cemaziyelevvel 573/15 Kasım 1177 günü orayı kuşattılar.[74] Şehri Salâhaddin adına o sırada hastalıktan dolayı ölümle pençeleşen dayısı Şihabüddin Mahmud yönetiyordu. Dört gün süren şiddetli kuşatma sonucu Haçlılar bir netice elde edemeden kuşatmayı kaldırıp Harim kalesine yöneldiler. Çünkü kaleyi yöneten Gümüştekin (ö. 1177) aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu el-Melikü's-Salih İsmail'in emriyle öldürülmüş kale savunmasız kalmıştı. Haçlılar durumdan istifade edip orayı alabileceklerini düşünüp tam dört ay boyunca kuşattılar. Neticede Haleb yöneticilerinin Haçlıları Salâhaddin ile korkutup onlara para teklif etmeleri sunucu Haçlılar kuşatmayı kaldırıp gittiler.[75]

1180 yılında yapılan antlaşmanın sebeplerinden biri de Haçlıların bu tarihe kadar Suriye topraklarına sürekli saldırılarda bulunması, fakat neredeyse tamamında büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmalarıydı.[76] Bunların en önemlilerinden biri bizzat IV. Baudouin'in başında bulunduğu yüz kişilik bir yağma grubunun Tellü'l-harra denilen yerde İzzeddin Ferruhşah'a (ö. 1182) rastlaması ve büyük bir zayiat vererek geri çekilmesi olmuştu. Kral Baudouin yaralı

---

72 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 97; Willermus, II, 430-432. Fakih İsa el-Hekkâri'nin biyografisi için Bkz. (Şakir Gözütok, "Hakkârili Devlet Adamı ve Âlimler", **TAED**, Yıl 2011, Sayı 46, s.258-259).

73 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 86; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 99. Şeşen, Haçlıların kesin bir zafer kazanamadığını kaydeder.

74 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 163; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 470.

75 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 64; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 97; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 87.

76 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 89-91.

bir şekilde canını zor kurtarmış fakat birçok seçkin şövalye özellikle krallığın en büyük ve tecrübeli memuru Onfroi de Toron öldürülmüştü.[77] Haçlılara en büyük darbeyi vuran ve antlaşma talebinde bulunmak zorunda bırakan asıl olay Mercu'l-Uyun'da, Kudüs kralının ve kont Raymond'un başında olduğu Haçlı ordusunun 2 Muharrem 575/9 Haziran 1179'da Salâhaddin ve İzzeddin Ferruhşah'ın ortak harekâtıyla imha edilmesidir. Bir nevi Remle'ye nazire diyebileceğimiz bu olay, krallık için bardağı taşıran son damla olmuştur. Çünkü bu savaşta da birçok kont ve şövalye ya öldürülmüş ya da esir edilmişti. Esirler arasında Baudouin de Ibelin, Tapınak Şövalyeleri'nin reisi Hugue gibi isimler de vardı.[78]

Salâhaddin'in Baalbek anlaşmazlığıyla uğraşmasını fırsat bilen Haçlılar, Ürdün nehri üzerinde Beytü'l-Ahzan adını alan bir kale inşa etmeye başlamışlardı.[79] Batılı araştırmacılara göre bu inşaat aynı zamanda Şam Antlaşmasının ihlali anlamına gelmekteydi.[80] Stratejik açıdan önemli olan bölgeye kalenin inşasını haber alan Salâhaddin, onları bundan vaz geçirmek için yüz bin altın teklif etmiş, fakat Haçlılar bu cömert teklifi reddetmişti. Hemen ardından da Mercu'l-Uyun da büyük bir hezimet yaşayan Haçlılar orayı korumada aciz kalmışlardı. Çünkü Salâhaddin elde ettiği zaferden sonra vakit geçirmeden kaleyi kuşatmış ve bir müddet sonra da kılıç zoruyla ele geçirip yıktırmıştı. Fakat Salâhaddin bu başarısının karşılığını yeterli bir şekilde alamadı. Çünkü kalede öldürülen Haçlı askerlerinin cesetleri olduğu gibi ortalıkta bırakılınca, sıcak havanın etkisiyle etrafta pis koku ve salgın hastalık yayılmaya başlamıştı. Bu salgın bir müddet bölgede oyalanan İslâm ordusuna bulaşmış, onlarca büyük emîr ve çok sayıda asker vefat etmişti. Bu kadar çok sayıda emîrin birden vefatı muhtemelen

---

77 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 93; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 351; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 102-103.

78 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 28; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 75-76; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 351; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 103. Ebû Şâme iki yüz yetmişten fazla ileri gelen Haçlının esir alındığını ifade eder.

79 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 197; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 102.

80 Köhler, **Alliances and Treaties**, 227. Aslında 1176 yılından itibaren yapılan ihlallerin devamı demek daha doğru olur. Eğer antlaşmanın yürürlükte olduğu varsayılırsa bu görüş kabul edilebilir. Fakat Şam antlaşmasının bozulmasının anlatıldığı kısımda ifade edildiği gibi zaten antlaşmayı sürdürecek herhangi bir durum kalmamıştı.

şimdiye kadar Salâhaddin'in verdiği en büyük komutan kayıplarından biriydi.[81] Ordusu için büyük bir darbe anlamına gelen bu durum Salâhaddin'in Haçlıların barış teklifini kabul etmesinde etkili olmuştu.

1180 yılında yapılan antlaşmanın başka bir nedeni kıtlıktı. Dönemin kronikleri bu antlaşmanın yapıldığı tarihlerde bölgede büyük bir kıtlığın devam ettiği bilgisini verirler. Özellikle Haçlıların yaptıkları akınlarda sonuç elde edememeleri ve Müslüman topraklarında rahatça ticaret yapamamaları kıtlığın şiddetinin artmasına neden olmuştu. Aslında Suriye'de hüküm süren bu kıtlık her iki tarafı da ciddi anlamda etkiliyordu. Diğer sebeplerle birlikte değerlendirildiğinde kıtlığın antlaşma yapmayı kolaylaştırıcı bir sebep olduğu söylenebilir.[82] Öte yandan İslâm coğrafyası açısından düşünüldüğünde bu durum Mısır'ı da etkilemiş, özellikle 1179'da Nil nehrinin taşmaması sonucu devlet yönetiminde mali sıkıntılara neden olmuştu.[83]

Salâhaddin'i Haçlılarla antlaşma yapmaya iten başka bir neden de Anadolu Selçuklu devleti ile olan sorunlardı. Salâhaddin hem Haçlılar hem de II. Kılıçarslan ile eşzamanlı mücadeleyi göze alamazdı.[84] Ayrıca Haleb meselesi henüz kesin bir çözüme kavuşturulmamıştı. Onlar da Salâhaddin'in zayıf bir anını yakalar ve kendilerini biraz güçlü hissederlerse saldırıya geçebilirlerdi. Bütün bunları göz önünde bulunduran Salâhaddin Haçlıların antlaşma teklifini kabul etti.

#### 2.2.2.2. Antlaşma

Salâhaddin Mısır'dan Haçlıların işgal ettiği topraklara saldırmanın büyük tehlikelere yol açtığını yaşayarak öğrenmişti. Remle hezimeti sonrası dönüş yolunun çöl olması büyük bir zayiatın verilmesine neden olmuştu. Bunun sonucu

---

81 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 101; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 180.

82 Willermus, II, 447; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 92; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 164, 183. İbnü'l-Esîr bu dönemde meydana gelen kıtlık hakkında çok etkileyici bilgiler verir. 574/1178 yılında başlayan kıtlık erzak fiyatlarının aşırı şekilde yükselmesine sebep olmuş, durum giderek ağırlaşınca da bir sonraki yıl veba salgınına dönüşmüş, insanlar açlıktan leş ve benzeri şeyleri yemeye başlamıştı.

83 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 181.

84 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 102; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 181; Köhler, **Alliances and Treaties**, 230.

olarak Mısır'dan yapılacak akınların akıllıca olmadığı görülmüştü. Diğer yandan Haçlılar, Remle'de elde ettikleri başarı sonrası Salâhaddin'i yenebileceklerini düşünmüşlerdi. Bu amaçla Suriye'de akınlarını sıklaştırmış, daha fazla yağma hareketlerinde bulunmaya başlamışlardı. Fakat Salâhaddin, yaşadığı tecrübe sonrası hem Suriye'de hem de Mısır'da tedbirlerini arttırınca, Haçlılar beklenmedik yenilgiler almışlardı. Özellikle Mercu'l-Uyun hezimetinde çok sayıda kont esir verilmiş, büyük umutlarla inşa ettikleri Beytü'l-Ahzan kalesi de yerle bir edilmişti. Daha fazla kaybı göze alamayan Kudüs Kralı IV Baudouin, Salâhaddin'den antlaşma talep etmek zorunda kalmıştı.[85]

Haçlıları antlaşma teklif etmeye iten asıl sebep kendi aralarında yaşadığı anlaşmazlıklar olduğu ifade edilmişti. Çünkü kral hastaydı ve onun yerine geçecek kimse yoktu. IV. Baudouin, Kudüs Krallığı'nın geleceğini güvenceye almak için kız kardeşlerini uygun adaylarla evlendirmek zorundaydı. Fakat bu konuda bir türlü anlaşamıyorlardı.[86] Haçlıların bu sıkıntılarını bilmesine rağmen Salâhaddin onlarla antlaşma yaparak Haçlılara sorunlarını çözme fırsatı vermişti.[87] Çünkü Suriye'de henüz tam olarak birlik sağlanmadığı için acele etmesine gerek yoktu. Diğer yandan uzun yıllardır Suriye'de kıtlık hüküm sürmekteydi. Üstelik Salâhaddin'in Anadolu Selçuklu hükümdarı ile Artuklu beyi arasında çıkan sorunları çözmek amacıyla Anadolu'ya gitmesi gerekiyordu.

Haçlılarla antlaşma yapmak için neredeyse bir yıldır görüşmeler devam ediyordu. Çünkü yukarıda ifade edildiği gibi denklemde dengeyi değiştiren birçok unsur vardı. Bunların tümünün aşılabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Böylece antlaşmanın kabulüyle ilgili kesin netice 1180 yılının yazında alınabildi.[88] Bu

---

85 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 220; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 101; Willermus, II, 447; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 97; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 54. Holt bütün bu çatışmalara rağmen bir önceki ateşkesin geçerliliğini koruduğunu iddia eder. (Holt, **Haçlılar Çağı**, 55). Eğer ateşkes birbirleriyle savaşan tarafların bir müddet silahlarını bırakmalarıysa iki devletin tepesindeki isimlerin katıldığı çatışma ne anlam ifade eder? Üstelik eğer bu ifadeler doğruysa Haçlı Krallığı neden yeni bir antlaşma teklifinde bulunsun ki?

86 Lock, **The Crusades**, 66.

87 Hamilton, **The Leper King**, 159; Köhler, **Alliances and Treaties**, 229.

88 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 182. Ehrenkreutz, Salâhaddin'in antlaşma yapmasını kısmen Bağdat halifesinin ölümünden dolayı ortaya çıkan belirsizliğe bağlar (**Saladin** 164). Oysa

Salâhaddin'in bağımsız hareket etmesinden bu yana Kudüs Krallığı'yla yaptığı ikinci antlaşmaydı.

> "Kudüs kralı antlaşma için görüşme yapmak üzere Salâhaddin'e haberciler gönderdi… Salâhaddin istekli bir şekilde öneriyi kabul etti. Hâlbuki öneriyi kabul etmesinin sebebi kendi kuvvetlerine güvenmemek ya da bir önceki yıl sıkça mağlup ettiği kuvvetlerimizden korkmak değildi. Öneriyi kabul etmesinin gerçek sebebi Dımaşk bölgesinde birbirini takip eden beş yıl boyunca süren aşırı kuraklığın, insan ve hayvan için her türlü iaşenin eksikliğine neden olmasıydı."[89]

Willermus antlaşmanın tarihi hakkında net bir bilgi vermese de konuyu Salâhaddin'in, Beytü'l-Ahzan kalesini yıkmasından sonra anlatması, İslâm tarihçileriyle uyumlu ve yerinde bir tespittir. Dolayısıyla antlaşmanın zamanı konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Willermus'un İslâm tarihçileriyle örtüştüğü ikinci konu antlaşma teklifinin Haçlılar tarafından yapıldığı meselesidir. Bunun da sebebini kıtlık olarak açıklamaktadır. Fakat müellif bu sorunu biraz abartmış gibidir. Yani antlaşmanın sebeplerinden biri olsa da tek belirleyici değildir. Çünkü Willermus'un kendi ifadesine göre kıtlık yıllardır sürüyordu. Eğer antlaşma sadece bu problemden dolayı yapılmış olsaydı daha önceki yıllarda yapılırdı. Aksine antlaşmaya sebep olan asıl sorunlar Haçlıların 1179 yılı içerisinde üst üste aldığı yenilgiler ve kendi aralarındaki çekişmelerdir. Zaten müellif satır aralarında bunu ifade etmektedir. Onları bu noktaya getiren süreç ise 1177 yılındaki Remle başarısıdır. Çünkü bu başarı Haçlılar için büyük bir motivasyon kaynağı olmuş, burada elde ettikleri zafer kuraklığı onlara unutturmuştu. Haçlılar Remle zaferinin etkisiyle İslâm topraklarına akınları olabildiğince arttırmıştı. Hama ve Harim muhasaraları Mercu'l-Uyun hezimetiyle sonuçlanan akın bunlara örnek olarak verilebilir.[90] Ancak bu akınlardan ciddi bir başarı elde edemedikleri ifade edilmişti. Kısacası Willermus'un antlaşmaya giden süreç içerisinde gözden

---

görüşmelerin uzun süredir devam ettiği bilinmektedir (Köhler, **Alliances and Treaties**, 229). Müellif bir sonraki sayfada antlaşmanın Haziran 1180'de yürürlükte olduğunu ifade eder.

89 Willermus, II, 447. İbn Kesir sadece Haçlılarla antlaşma yapıldığı bilgisini verir (**el-Bidâye ve'n-nihâye**, XVI, 544).

90 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 87-88, 95; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 101.

kaçırdığı asıl sebep Haçlıların bir yıl içinde Salâhaddin'den çok büyük darbeler alması ve yukarıda ifade edildiği gibi Salâhaddin'in Anadolu ile uğraşmak zorunda kalmasıydı. Willermus ikincisinden hiç haberdar değil gibidir.[91]

> "Haçlılar barışa meyletmişlerdi. (Salâhaddin'in) istediği şartlar kabul edilince onlarla antlaşma yapıldı. İbn Barzan (Baudouin de İbelin[92])'a karşılık yüz elli bin Suriye dinarı ve bin Müslüman esirin serbest bırakılması fidye olarak (kararlaştırıldı). (Haçlılar) hazırladıkları parayı ve esirleri, (Müslümanlar) da rehineleri getirip (karşılıklı değiştirdiler). (Taberiye) Kontu Hugh'ün elli beş bin dinara (serbest bırakılması) kararlaştırıldı. Antlaşma ile birlikte ileri gelenlerin tamamı serbest kaldı."[93]

Bündârî'nin antlaşmanın kimin tarafından talep edildiğini içeren bu kaydı Willermus tarafından da desteklemektedir. Diğer kayıtlarla birlikte düşünüldüğünde Salâhaddin'in talebi kabul etmesinde antlaşmanın uzun vadeli stratejisine hizmet edecek olmasının büyük bir etkisi vardı. Daha önce de ifade edildiği gibi Bu stratejinin amacı öncelikle bölgede İslâm birliğini sağlamaya, sonra Kudüs'ü fethetmeye daha sonra da Haçlıları Filistin'den atmaya yönelikti. İlk amacına hizmet etmesi bakımından ortaya çıkan Artuklu-Anadolu Selçuklu kavgası, Salâhaddin için büyük bir fırsat anlamına gelmekteydi. Eğer bu sorunun üstesinden gelebilirse bölgede birliğin yolu açılmış olacak ve Haleb'i bir ada gibi kuşatmış olacaktı.[94] Sonraki adım ise Haleb'in ilhakı olacaktı ki bu da Kudüs'ün fethinin anahtarıydı.[95] Bu antlaşma tam olarak buna hizmet edecekse teklif niçin kabul edilmesin ki?[96]

---

91 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 183.

92 Remle kontu olan Baudouin (ö. 1187), Ibelin ailesinin ortanca oğluydu. Abisinin Hugh'ün ölümünden sonra şehir ona miras kalmıştı. Bir müddet sonra küçük kardeşi Balian ile birlikte krallığın en nüfuzlu şahısları haline geldiler. Baudouin, Kudüs kralının dul olan kardeşi Sibylle ile nişanlanmış fakat hemen ardından Mercu'l-Uyun savaşında esir düşmüştü (Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 354).

93 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 220.

94 Selçuklu-Eyyûbî münasebetleri için Bkz. (Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbî Münasebeti", **Türkler**, V, s. 86-96).

95 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 352.

96 Lyons-Jackson, Salâhaddin'in hem Selçuklularla hem de Haçlılarla eşzamanda baş edemeyeceği için barış istemek zorunda kalışını samimiyetsizlik olarak ifade etmektedir

Barışı Haçlıların istediği konusunda ittifak eden kaynaklar, içerik konusunda bir yandan birbirinden tamamıyla farklılaşmakta diğer yandan da birbirini tamamlamaktadır. Metinde görüldüğü üzere İmâdüddin el-İsfahânî daha çok Mercu'l-Uyun savaşı sonrası esir edilen Haçlı kontlarını antlaşmanın konusu yapmaktadır. Aynı şekilde İbn Vâsıl antlaşmadan bahsetmese bile Mercu'l-Uyun zaferinde esir edilen İbelin kontu Baudouin'in, bir yıl sonra fidye karşılığı serbest bırakıldığını yazar.[97] Bu da antlaşmanın yapıldığı tarihe denk gelmektedir. Dolayısıyla Willermus bu konuda herhangi bir şey söylemese bile İslâm tarihçilerinin birbirlerini destekler bilgiler vermesi antlaşmanın bir bölümünün esir alınan kontlarla ilgili olduğu sonucuna varılabilir. Bündârî'ye göre Haçlılar antlaşmanın içeriği konusunda (özellikle esir kontlar) tam anlamıyla Salâhaddin'e teslim olmak zorunda kalmışlardı. Büyük yük altına girseler de esir olan kontların özgürlüklerine kavuşması, Kudüs Krallığı'nın ileriye dönük strateji geliştirmesine önemli katkıları olacağı muhakkaktı. Özellikle de iki yüzden fazla önemli şövalyenin esareti düşünüldüğünde bunun krallığa nasıl bir darbe vurduğu daha iyi anlaşılacaktır. Ama krallığın ihtiyacı sadece söz konusu kontlar değildi. Haçlı krallığının toparlanabilmesi için ciddi bir zamana ihtiyacı olacaktı. Dolayısıyla antlaşmanın sadece bu maddelerden oluştuğu düşünülmemelidir. Yani Bündârî'nin bu kaydının antlaşmanın sadece bir kısmını içerdiği söylenebilir. Çünkü Willermus'un yukarıdaki anlatısında bir yandan kıtlıktan bahsedilirken diğer yandan alınan mağlubiyetlerden dolayı oluşan kayıplara da atıf vardır. Bunları destekler mahiyette devamında verdiği bilgilerde Willermus, antlaşma ile ilgili büyük bir eksikliği tamamlar:

> "Buna göre antlaşma hem yabancılar hem de yerliler için karada ve denizde geçerli olmak üzere yapıldı ve iki taraf arasında yeminlerle teyit edildi. Antlaşma bizim için önem taşıyan herhangi bir şart koymaksızın eşit

(**Selahaddin**, 181). Oysa yukarıda açıklandığı gibi Salâhaddin, Anadolu Selçuklu devletiyle mücadele etmek için Haçlı yardımını talep etmiyordu. Aksine böyle bir durumu bir Müslüman olarak zül addediyordu. O sadece Haçlıları birliği sağlama esnasında mümkün olduğu kadar kenarda tutmaya çalışıyordu. Çünkü Salâhaddin bu şekilde davranmasaydı, yani antlaşma yapmasaydı, muhalif emîrler Haçlılarla her an ittifak yapıp Salâhaddin'e saldırabilir böylece İslâm birliği düşüncesi sadece hayal olurdu.

97 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 76. Baudouin, yüz elli bin Suriye dinarı ve bin Müslüman esir karşılığında serbest bırakılmıştı.

şekilde yapıldı. Bu daha önce yaşanmamış bir şeydi. Bu yüzden şartlar bizim için biraz küçük düşürücüydü."[98]

İslâm tarihi kaynaklarında bu alıntıyı destekleyecek bir bilgiye ulaşılamasa da içerik bakımından alıntı, antlaşmanın ruhuna herhangi bir aykırılık teşkil etmemektedir. Aksine Müslüman tarihçilerin ihmal ettiği antlaşmanın ticaret ve denizle ilgili kısımlarını tamamlamaktadır. Bununla birlikte Salâhaddin'in antlaşmadan hemen sonra, Artuklular ile Anadolu Selçukluları arasındaki sorunu çözmek için Anadolu'ya yönelmesi antlaşmanın oldukça geniş bir kapsamda olduğunun göstergesidir.[99] Aksi halde Sultanın bu kadar rahat hareket etmesi imkân dâhilinde olmayacaktı.

Antlaşma Müslüman ve Hıristiyan tacirlere her iki devletin sınırları içinde serbest hareket etme hakkı tanıyordu.[100] Bu da daha çok Haçlıların menfaatine olan bir durumdu. Çünkü Müslümanlar zaten kendi aralarında ticaret yapıyorlardı ve Mısır üzerinden denizle bağlantılarını kolayca sağlayabiliyorlardı.[101] Antlaşmanın deniz ile ilgili olan boyutu da Haçlılar için önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Çünkü Mısır deniz gücü belki de daha yeni yeni Haçlılar aleyhinde kullanılmaya başlanmıştı. Zaten karadan kuşatılan Haçlı işgali altındaki toprakların denizden de saldırıya uğraması, dağılma sürecine giren Haçlı krallığı için büyük bir darbe olacaktı. Bu yönüyle düşünüldüğünde savunma durumundaki Haçlılar aslında iyi bir antlaşma yapmışlardı. Çünkü denizde yabancıları da kapsayan saldırmazlık durumu Haçlı krallığına Avrupa'dan gelecek olan desteğin güvenli bir şekilde ulaşmasına imkân tanıyacaktı. Böylece yardım kuvvetleri Mısır'ın deniz gücüne takılmadan rahat bir şekilde Filistin sahillerine geleceklerdi. Antlaşmanın iki yıl süreceğini düşündüğümüzde gelecek olan yardımların Haçlı krallığına büyük bir fayda sağlayacağı muhakkaktı.[102] Diğer yandan denizlerdeki saldırmazlık

---

98 Willermus, II, 447.

99 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 102; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 220.

100 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 360.

101 Salâhaddin'in deniz gücü ile ilgili bir değerlendirme için Bkz. (A. S. Ehrenkreutz, "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 75, No. 2 (Apr. Jun., 1955), p. 100-116.).

102 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 352.

antlaşması Haçlılar için koruyucu bir kalkan vazifesi görecekti. Haziran 1180 başlarında Beyrut açıklarına gelen bir Mısır donanması, Kudüs Krallığı'yla denizi de kapsayan barış antlaşması imzalandığını öğrenince şartlara uydu ve rotasını antlaşmaya dâhil olmayan Trablus'a çevirdi. Bu aynı zamanda Müslümanların antlaşmaya olan sadakatlerinin göstergesiydi. Fakat bunun Haçlı cenahı için önemli olmadığı söylenmelidir. Çünkü onlar az da olsa toparlandıkları veya destek gördükleri zaman, verdikleri sözün hiçbir değeri olmadığını kanıtlamışlardı.[103]

Müellif antlaşmanın her iki taraf için eşit şekilde yapıldığını ve bunun kendileri için kötü bir örnek olduğunu ifade etmektedir. Haçlıların Fâtımîlerle yaptıkları antlaşmalar dikkate alındığında yazar haklı olabilir. Fakat söz konusu Salâhaddin olduğunda bu cümlenin tartışmaya açık olduğu ifade edilmelidir. Çünkü bu antlaşma Sultanın şahsi olarak Haçlılarla yaptığı ikinci antlaşmaydı ve önceki antlaşmada da Salâhaddin onlara bekledikleri türden bir taviz vermemişti. Yani yazarın ifade ettiği gibi bu antlaşma onlar için olumsuz olan ilk antlaşma değil ikincisiydi. Müellif bu ifadeleriyle Salâhaddin ile mücadeleye girdiklerinden bu yana yaşadıkları kayıpları görmezden gelmiş olmalıdır.

Antlaşmaya Trablus kontluğu dâhil edilmemişti.[104] Çünkü Haçlıların kendi aralarındaki rekabetleri onların arasına düşmanlık sokmuştu. Muhtemelen Kudüs Krallığı'nda etkin olan kontlar, özellikle Renaud de Châtillon, rakipleri olan Trablus kontu III. Raymond'un zarar görmesini istiyordu. Antlaşmaya dâhil edilmemesi Salâhaddin'in Trablus'a saldıracağı anlamına geliyordu.[105] Dolayısıyla böyle bir çatışma Raymond'u zayıf düşürecek ve rakiplerine direnemeyecek duruma gelip onlara teslim olmak zorunda kalacaktı. Böylece Haçlılar Salâhaddin'e karşı birliklerini sağlamış olacaklardı. Diğer yandan Salâhaddin'in Raymond'a karşı hiçbir harekâtta bulunmaması onun rahat hareket etmesine neden olacak ve Sultanın olmadığı zamanlarda bölgede sıkıntılara yol açabilecekti. Fakat Salâhaddin

---

103 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, II, 470.

104 Trablus kontluğu hakkında detaylı bilgi için Bkz. (Birsel Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007).

105 Bazı kaynaklarda III. Raymond'un antlaşmayı imzalamayı ret ettiği ifade edilir (Lock, **The Crusades**, 66).

bu oyuna gelmedi. Üstelik Anadolu'da çözmesi gereken sorunları vardı. Orada sorunlarla uğraşırken Trablus kontunun serbest hareket etmesine izin veremezdi. Bu amaçla Raymond'a gözdağı vermek ve onu antlaşmaya zorlamak için kontluğa ait topraklara girip yağma hareketlerinde bulundu. Eşzamanlı olarak Mısır donanması da Trablus sahiline gelmiş, böylece kontluk toprakları hem denizden hem de karadan kuşatma altına alınmıştı. Hem denizden hem de karadan kuşatılan Raymond uzun süre direnemeyeceğini anlayınca Salâhaddin'den antlaşma talebinde bulundu. Böylece Raymond istenen noktaya gelmişti. Zaten uğraşacak başka sorunları olan Salâhaddin ordusunu daha fazla yormak istemedi ve Raymond'un talebini kabul ederek aynı şartlarda onunla da antlaşma imzaladı.[106]

#### 2.2.2.3. Antlaşmanın Bozulması

Haçlı krallığı için 1180'de Salâhaddin ile yapılan Şam antlaşmanın önemi büyüktü. Çünkü Salâhaddin hem muhalifleriyle hem de Haçlılarla yaptığı mücadelenin genelinde başarılar elde ediyor ve gücünü gittikçe arttırıyordu. Diğer yandan Kudüs Krallığı Salâhaddin'e karşı giriştiği her teşebbüste büyük kayıplara uğruyor ve yok olma sürecine giriyordu. Buna engel olmanın yolu da antlaşmalar yoluyla Salâhaddin ile olan çatışmaları azaltıp güç biriktirmeleriydi. Ama Haçlılar böyle bir strateji izlemek yerine gruplara bölünerek Kralı etkilemek veya istediklerini kral seçtirmek için birbirleriyle mücadele edip yıkılış sürecini hızlandırıyorlardı.[107] Sıralanan olumsuzluklar düşünüldüğünde Kudüs Krallığı'nın Salâhaddin ile mücadeleye devam etmesi krallık için beklenen sonun erkene alınması demekti. Dolayısıyla Haçlılar için antlaşmaya riayet etmekten başka çıkar yol yoktu. Ama Haçlıların her zamanki olumsuz alışkanlıkları burada da nüksetti. Antlaşmaya aldırmayan bir Haçlı donanması Rabîulevvel 577/Temmuz 1181'de Tinnis'e saldırarak Mısırlı tüccarlara ait bir gemiye el koydu.[108] Oysa iki yıl boyunca hem karada hem de denizde yerli ve yabancı müttefikleri de kapsayan antlaşma henüz bir yılını doldurmuştu.[109] Burada yaptıkları Haçlıları tatmin

---

106 Willermus, II, 448-449; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 184.

107 Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, 193.

108 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 185.

109 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 352.

etmemiş olmalı ki Cemaziyelahir 577/Ekim 1181'de bu sefer el-Ariş'e akın düzenleyip yağma hareketlerinde bulundular.[110] Haçlıların antlaşmayı bozmaları ilk başlarda Salâhaddin'de herhangi bir tepkiye neden olmadığı görülmektedir. Fakat saldırılar sıklığını ve sürekliliğini arttırınca tepki vermek zorunda kalmıştı.

Haçlılar, yapılan saldırılara Müslümanlar tarafından karşılık verilmediğini gördüklerinde, daha da cesaretlendiler. Özellikle Trablus kontu III. Raymond'a karşı Kraliyet merkezinde güç elde eden Kerek hâkimi Renaud de Châtillon[111] 1181 yazında sorumsuzca davranarak antlaşmayı bitiren son adımı attı. Antlaşmaya göre ticaret kervanlarının serbest bir şekilde dolaşmaları Kerek kontunu çileden çıkarıyordu. Nihayet buna dayanamayarak askerlerini topladı ve Dımaşk-Mekke yoluna yakın Teyma vahasına at sürdü. Orada sakin bir şekilde Mekke'ye doğru yoluna devam eden bir kervana saldırarak mallarına el koydu.[112] Bu girişimle Renaud'un asıl hedefinin Medine olduğu akla gelmektedir. Olayı haber alan Salâhaddin'in Dımaşk naibi İzzeddin Ferruhşah, birliklerini toplayıp bu azgın düşmanın peşine düştü. Takip edildiğini haber alan Kerek hâkimi hızlı bir şekilde topraklarına geri döndü.[113] Bütün bu girişimler Müslümanlar tarafından, Haçlıların ihanet içinde oldukları ve sözlerini çiğneyip antlaşmayı feshettikleri şeklinde algılandı.[114] İlginçtir ki modern batılı araştırmacılar Renaud'un bu saldırısını Haleb'i kuşatmakta olan Salâhaddin'in kuvvetlerinin dikkatini dağıtmaya yönelik

---

110 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 187.

111 Renaud de Châtillon 1160 veya 1161'de Nureddin tarafından esir alındı ve Haleb zindanına atıldı. Nureddin'in ölümünden sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu Salâhaddin Haleb'i kuşatınca muhasara altındakiler onu ve Urfa kontu III. Joscelin'i Salâhaddin'e saldırmaları şartıyla serbest bıraktılar. İbnü'l-Esîr ve Willermus onun büyük miktarda fidye karşılığı serbest bırakıldığını kaydederler. (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 68; Willermus, II, 414; Bernard Hamilton, "Reynald of Chatillon (d. 1187)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, IV, p. 1027; Carole Hillenbrand, "The İmprisonment of Reynald of Chatillon", **Texts, Documents and Artefacts Islamic Studies in Honour of D.S. Richards**, Ed. by. Chase F. Robinson, Brill, Leiden-Boston 2003, 82-83; Ebru Altan, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160) Maverayi Ürdün Senyörü (1177-1187)", **Tarih Dergisi**, 2012/1, İstanbul 2013, Sayı 55, s. 1-30).

112 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 236-237; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 105; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 101-102; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 360-361.

113 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 105; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 360-361; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 236-237; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 101-102.

114 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 99.

bir hareket olarak yorumlarlar.[115] Fakat kroniklerden anlaşıldığı kadarıyla Salâhaddin bu esnada Mısır'da dinlenmekteydi.[116] Dolayısıyla Suriye'de olmayan birisinin Haleb'i kuşatması anlaşılabilir bir durum değildir. Bölgedeki emîrlerin kendi başlarına böyle bir girişimde bulunmuş olmaları da düşünülemez. Çünkü ordular dağıtılmış, herkes kendi bölgesini koruyabilecek kadar askerle kalmıştı.

Mısır'da bulunan Salâhaddin bu gelişmeleri soğukkanlılıkla takip ediyordu. Her zaman olduğu gibi antlaşmaya olan sadakatinden Haçlıların bu hareketlerinin antlaşmayı ihlal olduğunu Kudüs Kralı IV. Baudouin'e bildirmiş ve verilen zararın karşılanmasını talep etmişti. Fakat sözünde durmamak gibi bir alışkanlıkları olan Haçlılar, sükût edip talepleri yerine getirmediler. Özellikle hasta Kral bütün ısrarlara rağmen Kerek hâkimi Renaud'a söz geçirememişti. Antlaşmadan doğan hakları karşılanmayan Salâhaddin 1182'nin başlarında Dimyat açıklarında Haçlılara ait bir hacı gemisine el koydu. Haçlı tarafına, Müslümanlara yapılan saldırıların zararı tazmin edilmediği müddetçe, gemidekilerin esir muamelesi göreceği bilgisi verildi.[117] Willermus, Renaud de Châtillon'un yaptığı saldırıları kabul ettiği halde antlaşmanın ihlali konusunda İlginç bir şekilde Salâhaddin'i suçlamaktadır.[118] Bazı modern batılı Haçlı tarihçileri de Willermus'un yazdıklarını dikkate alarak antlaşmayı ihlal edenlerin Haçlılar olmadığı tezini ileri sürmektedirler.[119] Fakat hem Willermus'un hem de İslâm tarihçilerinin verdiği bilgiler bunun aksini söylemektedir. Üstelik bu antlaşma bozulduktan sonra Haleb meselesini çözmek

---

115 Hamilton, "Reynald of Chatillon (d. 1187)", **The Crusades: An Encyclopedia**, IV, 1027.

116 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 101.

117 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 361.

118 Willermus, II, 468-469. Müellife göre Selâhaddin, Haçlıların özgür bir şekilde topraklarından geçmelerini hazmedemiyordu bunun için de antlaşma yaptığından dolayı pişmandı. Dolayısıyla antlaşmayı bozmak için Haçlı gemisinin batırıldığını ve Salâhaddin'in kabulü imkânsız isteklerde bulunduğunu fakat taleplerin reddedilmesi üzerine antlaşmayı bozduğunu söylemektedir. Bu açıklamalar Salâhaddin'in alışıldık güvenilirliğine tezat olduğu gibi aynı yerde Renaud de Châtillon ile ilgili söyledikleriyle de çelişiyor. Çünkü yazar Renaud'un gemi olayından önce bir yağma akınına çıkıp bazı Müslümanları esir aldığını kabul etmektedir.

119 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 203. Müellifler Salâhaddin'in gemi olayında haksız olduğunu ve İslâm tarihi kaynaklarında Renaud de Châtillon ile ilgili söylenenlerin mazeret üretme olarak değerlendirmektedirler. Oysa bir üstteki notta ifade edildiği gibi Willermus bile Kerek hâkiminin yaptıklarını kabul ediyor. Buna rağmen müelliflerin böyle bir sonuca varmaları birçok soru işareti barındırmaktadır.

için Salâhaddin 1182 yılından itibaren Haçlılarla yeni bir antlaşma yapmanın yollarını arıyordu.[120]

Antlaşmanın bozulmasını müteakip Dımaşk'ta Salâhaddin'in naibi ve kardeşinin oğlu olan İzzeddin Ferruhşah, Cemaziyelevvel 578/Eylül 1182'de vefat etti. Onun vefatı ve Salâhaddin'in el-Cezîre bölgesinde olması Dımaşk'ı Haçlı saldırılarına açık hale getirdi. Bunun üzerine Salâhaddin, emîrlerinden Şemseddin el-Mukaddem'i bölgeyi korumak amacıyla Dımaşk'a gönderdi.[121]

### 2.2.3. 581/1185 Yılında Yapılan Antlaşma

#### 2.2.3.1. Antlaşmaya Giden Süreç

1180 yılında yapılan antlaşmanın üzerinden henüz bir yıl geçmişken Haçlılarca ihlali, artık savaş döneminin başladığı anlamına gelmekteydi. Remle yenilgisi sonrası Mısır'a dönmek zorunda kalan Salâhaddin, her ihtimale karşılık güvenlik önlemlerini arttırmış Mısır'ı daha korunaklı hale getirmişti. Ayrılmadan önce de yerine vekil olarak kardeşi el-Adil'i bırakmış, böylece Mısır'ın güvenliği emin ellere teslim edilmişti.[122] Dolayısıyla bu önlemler sayesinde rahat bir şekilde Suriye'ye dönüp Haçlılarla mücadele edebilirdi. Nitekim 5 Muharrem 578/11 Mayıs 1182 yılında Mısır'dan güçlü bir orduyla Suriye'ye doğru yola çıktı.[123] Bu aynı zamanda Haçlılarla yapılan 1180 yılında yapılan antlaşmanın iki yıllık süresinin bitimine[124] denk geldiği gibi 574/1178 yılından beri süren kıtlığın ve hastalıkları bittiği anlamına da gelmekteydi. Çünkü Salâhaddin'e birçok tüccar ve kıtlıktan dolayı Şam'dan Mısır'a gelmek zorunda kalmış büyük bir insan kafilesi de

---

120 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Berku'ş-Şâmî**, V, 2. Salâhaddin'in bu teşebbüsleri bile antlaşmanın bozulduğunun ve antlaşmayı devam ettirmek isteyenin kim olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

121 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 118. Salâhaddin'in ailesi ve diğer emîrleri arasında en güvendiği şahıstı. İbnü'l-Esîr onun cesaretini, cömertliğini, alçak gönüllülüğünü ve ilmini övmüştür.

122 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 204.

123 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 105; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 361.

124 Köhler, **Alliances and Treaties**, 233. Müellif antlaşmanın bozulması sonrası Selâhaddin'in tazminat talepleri ile ilgili görüşmelerin bu tarihe kadar devam etmiş olabileceğini ifade eder. Aslında kaynaklara bakıldığında görüşmelerden ziyade Haçlılar tarafında derin bir suskunluğun varlığına şahit olmaktayız.

eşlik ediyordu.[125] Salâhaddin'in büyük bir kafileyle yola çıktığını duyan Haçlılar Kerek'te toplanıp yolunu kesmek istediler. Fakat Dımaşk naibi İzzeddin Ferruhşah onları engellemek için Haçlı işgali altındaki topraklara akın düzenleyip Deburiye ve Habis Celdek kalelerini Haçlılardan aldı ve büyük bir ganimetle elde etti.[126] Haçlılar bu akından dolayı yerlerinden ayrılamayınca Salâhaddin 17 Safer 578/22 Haziran 1182'de sıkıntısız bir şekilde Dımaşk'a vardı.[127] Bir müddet dinlendikten sonra Taberiye ve Beysan bölgesine başarılı bir yağma hareketinde bulundu.[128] Ardından Beyrut'u kuşattı fakat Mısır donanması zamanında gelmeyince kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldı.[129]

Dımaşk'a gelen Salâhaddin çok oyalanmadan Harran hakimi Zeyneddin Ali'nin daveti üzerine Fırat'ı geçip el-Cezîre[130] bölgesinden Harran, Urfa, Rakka, Nusaybin, Suruç ve Habur gibi şehirlere hakim oldu. Ardından Musul'u kuşatmak için döndü, fakat bir sonuç elde edemeyince yarım kalan işini tamamlamak üzere tekrar el-Cezîre bölgesine gitti.[131] Harran'da bir müddet dinlendikten sonra önce 2 Ramazan 578/30 Aralık 1182'de Sincar'ı[132] sonra Muharrem 579/Mayıs 1183 yılında Diyarbekir'i [133] ardından da aynı ay içinde Telhalid ve Ayıntab'ı alıp bölgeye hâkim oldu.[134] Oradan döndükten sonra da 18 Safer 579/11 Haziran 1183'te Sincar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Suruç karşılığında yıllardır istediği halde bir türlü elde edemediği Haleb'i hâkimiyetine aldı. Salâhaddin, Haleb

---

125 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 110; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kürûb**, II, 115; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 106.

126 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 114-115.

127 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 247; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 114-115.

128 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Berku'ş-Şâmî**, V, 2; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 112; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 249-251; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 115.

129 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 101; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 112.

130 Birçok şehir, kale ve müstahkem yapıların olduğu bölgedir. el-Cezîre bölgesinde Harran, Urfa, Rakka, Resülayn, Nusaybin, Sincar, Habur, Mardin, Amid (Diyarbekir), Meyyâfârikîn ve Musul gibi şehirler yer alır (Hamevî, **Mucemu'l-buldan**, II, 134).

131 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 112-114; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 101-102; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 117-119.

132 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 103.

133 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 278; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 135.

134 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kürûb**, II, 139. Bu iki şehir Şam bölgesine dâhildir (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 120).

kuşatması esnasında kardeşini kaybetse de buraya hâkimiyetin ne anlama geldiğini gayet iyi biliyordu. Nitekim çağdaş müellifler Haleb'in alınmasını Kudüs'ün fethinin müjdesi olarak yorumlamışlardır.[135] Sultan, Haleb'i teslim alır almaz Antakya ile Haleb arasında fakat Haçlı kontluğunun sınırlarına çok daha yakın olan Harim kalesini 28 Safer579/21 Haziran 1183'te teslim aldı.[136] Salâhaddin'in bu çabaları Haçlıları bölgeden çıkarmaya yönelik hazırlıklardı. Nitekim onun asıl siyasetine zemin hazırlayan bu adımlar sonucu Haçlılar kuzeyden de kuşatılmış oluyordu.

Salâhaddin kuzeyde birliği sağlamaya çalışırken bazı olumsuzluklar da meydana geliyordu. Şevval 578/Şubat 1183 yılında[137] Sultanın el-Cezîre bölgesinde olmasını fırsat bilen Kerek hâkimi Renaud de Châtillon, küçük ve etkili bir filoyla Kızıldeniz'e çıkarma yaptı. Akabe körfezinde bulunan Eyle fazla direnmeden teslim bayrağı çekmiş, fakat hemen yanında bulunan ada içindeki kale direnişe geçmişti. İki gemi ile kaleyi kuşatmaya devam eden Renaud de Châtillon, filonun geri kalanını Akabe körfezi üzerinden Kızıldeniz'e gönderdi.[138] Donanma sahil boyunca şehirlerin bir kısmını yağmalayıp tüccarların mallarına el koydu. Sonra yoluna devam ederek Ayzab limanında bir hacı gemisine, karada da bir kervana el koyup hacıları ve tüccarları öldürdü.[139] Filonun hedefinde Mekke ve Medine olduğu, Haçlıların Hz Peygamberin mübarek na'şını çıkarıp Avrupa'ya götürmek istedikleri söyleniyordu. Böylece Müslümanlar her yıl onu ziyaret etmek için Avrupa'ya gitmek zorunda kalacaklar, Hıristiyanlar da maddi anlamda ciddi bir

---

135 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Berku'ş-Şâmî**, V, 107-109; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 122, 124-125; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 105-106; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 283-288; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 141-142. Haleb kuşatması esnasında dizinden ağır bir şekilde yaralanan Salâhaddin'in kardeşi Tacülmülûk Börî antlaşma tamamlandıktan hemen sonra vefat etmiştir.

136 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 106; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 147; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 122.

137 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 268.

138 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 366.

139 İbn Cübeyr, **Rihle**, 34. Ayzab, Kızıldeniz sahilinde, Mısır'ın güney sahilinin en uç noktasında, Sudan sınırına yakın ve Cidde'nin tam karşısına konumlanan eski bir liman şehridir (Nihal Şahin Utku, "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XIX, Sayı 2, 2014, s. 126).

gelir elde edeceklerdi.[140] Kaynakların ifadesine göre bunun göstergesi olarak Medine yakınlarındaki Havra ile Yenbu ve Mekke yakınındaki Rabiğ limanlarına saldırdılar.[141] Saldırıyı haber alan Salâhaddin'in Mısır naibi olan kardeşi el-Adil, Hacip Hüsameddin Lülü komutasında küçük bir donanmayı peşlerine taktı.[142] Böyle bir takip olacağını hesap edemeyen Haçlı donanması gafil avlanıp imha edildi. Yağmaya katılan bütün askerler, Haçlılar bir daha böyle bir maceraya girmesinler diye idam edildi.[143] Bu saldırı İslâm dünyasının büyük bir şok yaşamasına sebep oldu. Esir edilen Haçlıların birkaçı böyle bir teşebbüste bulunacaklara ibret olsun diye sonraki yıl hac mevsiminde kurbanların kesildiği yerde idam edildiler.[144] Fakat buna cesaret eden asıl sorumlu Kerek hâkimi Renaud de Châtillon yine kurtulmuştu. Onun bu teşebbüsü bardağı taşıran son damla olmuştu adeta. Salâhaddin onun kurtulduğunu haber aldığında cezasını bizzat kendi elleriyle vereceğine dair yemin etti.[145]

Haleb'e hâkim olmasıyla bölgede büyük oranda birliği sağlayan Salâhaddin asıl planını uygulamaya koymak için hazırlıklara başladı. Önce yönetim işlerini düzenlemek amacıyla bir müddet Haleb'te kaldı. Şehrin yönetimi için naip olarak çocuk yaştaki oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'yi, yanına da Esediye'nin önemli komutanlarından Emîr Seyfeddin Yazgüç'ü bıraktı. Böylece Haleb'in yönetimle ilgili işlerini bitirdikten sonra Dımaşk'a döndü. Fakat çok beklemeden 9 Cemaziyelahir 579/29 Eylül 1183'te yanında bulunan Dımaşk, el-Cezîre ve Diyarbekir askerleriyle birlikte Haçlı işgali altında olan Beysan'a akın düzenledi.[146] Hemen ardından, Recep 579/Kasım 1183'te bundan sonrası için bir nevi mücadele

---

140 Makrîzî, **Hıtat**, II, 556. Cahen bu fikrin çok aşırı olduğunu çünkü Renaud de Châtillon'dan yağmacılık ve çapulculuk dışında başka bir amaç beklenilmemesi gerektiğini ifade eder (Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, 206). Kerek hâkiminin davranışlarına bakıldığında müellif haklı görünmektedir. Dolayısıyla Müslüman tarihçilerin aktardıkları, kendilerinde ve İslâm dünyasında oluşan algı olmalıdır.

141 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 108.

142 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 117.

143 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 269-270.

144 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 367.

145 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 274; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142.

146 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Berku'ş-Şâmî**, V, 144-146; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 107; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 123.

alanı olarak belirlediği Kerek üzerine yürüdü.[147] Yoldayken kardeşi el-Adil'e haber gönderip Mısır ordusuyla birlikte yapacağı kuşatmaya katılmasını istedi. O geldiğinde kuşatmayı kaldırıp el-Adil'i Haleb'e; kardeşinin oğlu Takiyüddin Ömer'i de Mısır'a naip olarak gönderdi.[148] Aslında bu tam olarak Kerek'e yönelik bir hareket değildi. Muhtemelen Salâhaddin, el-Adil'in zarar görmeden gelmesini ve Takiyüddin'in rahatça gitmesini sağlamak amacıyla düşmanı oyalama maksatlı bir girişimde bulunmuştu.[149]

Salâhaddin yönetimle ilgili düzenlemeleri yapıp Suriye ve Mısır'da düzeni sağladıktan sonra Haçlılarla ilgili stratejisinin uygulanma zamanı geldiğini düşündü. Çünkü bölgede Musul dışında genel anlamda birliktelik sağlanmış, ona rakip olacak muhalif kalmamıştı. Dolayısıyla sürekli vurguladığı cihad ve Haçlıları bölgeden çıkarma stratejisine artık zaman ayırabilirdi. Planlarını uygulama fırsatı veren bölge, İslâm ve Müslümanlara karşı bir nevi çıbanbaşı olan Kerek ve oranın hâkimi Renaud de Châtillon idi.[150] Salâhaddin bu adamı ve bölgesini siyaseti için deneme alanı olarak kullanabilirdi. Nitekim bu anlamdaki ilk girişimini de 5 Rabîulâhir 580/15Temmuz 1184'te uygulamaya geçirmek için harekete geçti.[151] Önce hâkimiyeti altındaki bütün bölgelere haber gönderip cihad çağrısında bulundu.[152] Mısır, el-Cezîre ve Şam bölgesinden ordular gelince de 14 Cemaziyelevvel 580/23 Ağustos 1184'te Kerek kuşatıldı.[153] İlk saldırıda şehrin kenar mahalleleri ele geçirildi. Fakat kale alınamadan Haçlı ordusu yardıma gelmişti. Bunu bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen Salâhaddin Haçlılara karşı yürüyüp onları bir meydan savaşına zorladı.[154] Bu meydan okumaya cevap veremeyen Haçlı ordusu, saklandığı yerden çıkmaya cesaret edemedi. Bunun üzerine beklemenin anlamsız olduğunu gören Salâhaddin, Dımaşk'a dönme kararı

147 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 151.

148 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 125; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Berku'ş-Şâmî**, V, 149-151.

149 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 111.

150 Holt, **Haçlılar Çağı**, 57.

151 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 306.

152 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 127.

153 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 114.

154 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 158; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 127.

verdi. Banyas üzeri dönüşe başlayan Salâhaddin eve varıncaya kadar yol üstünde bulunan Haçlı işgali altındaki bütün bölgeyi yağmaladı.[155]

### 2.2.3.2. Antlaşma

Kudüs'ün fethine sebep olan ateşkes diye tanımlayabileceğimiz bu antlaşmanın yapılması ile ilgili İslâm tarihi kaynaklarında İbnü'l-Esîr dışında bilgi veren başka bir müellif yok gibidir. Fakat Salâhaddin'in gönderdiği mektuplarda bu antlaşmaya çeşitli atıflar mevcuttur.[156] Salâhaddin açısından bu antlaşmaya giden sürecin en büyük kazanımı Haleb'e hâkim olmasıydı. Çünkü Haleb'e hâkimiyet Suriye'de büyük oranda birliğin sağlanmasına vesile olduğu gibi Kudüs'ün fethinin müjdesi olduğu da ifade edilmişti.

Salâhaddin'in 1182 yılında Haçlılarla mücadele etmek üzere büyük bir kafileyle Mısır'dan Suriye'ye geçmesi Mısır'daki güvenlik ve ekonomik sorunların çözüldüğü anlamına gelmekteydi. Bu hareketlilik aynı zamanda Suriye'de kıtlık, hastalık ve bunlara bağlı problemlerin bittiğini ve bölgenin kısmen de olsa Haçlılarla mücadeleyi taşıyabileceği bir güce kavuştuğunu göstermektedir.[157] Haçlı bölgesinden farklı olarak Müslümanların yaşadığı coğrafyanın kıtlık tehlikesini atlatmasında etkili olan sadece yağmurlar değildi. Belki de daha önemlisi Suriye'nin etrafını çevreleyen yönetimlerin genelde Müslüman olması hasebiyle oldukça verimli bir ekonomik faaliyetin var olmasıydı. Doğal olarak buralarla yapılan ticaret, kıtlığın daha kolay bir şekilde atlatılmasına vesile olmuştu. Oluşan bu olumlu tabloyu değerlendirmek isteyen Salâhaddin Suriye'ye varır varmaz cihad faaliyetlerine başladı.

Salâhaddin'in Kudüs'ün fethine giden süreçte hedefine aldığı ilk bölge Kerek kontluğu olduğu ifade edilmişti. Prinkepsliğin toprakları Salâhaddin'in hâkim olduğu coğrafyayı ikiye bölüyor ve geçişleri sıkıntılı hale getiriyordu. Sultanın burayı öncelikli hedef olarak seçmesinin nedenlerinden biri bu olsa da

---

155 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 128. Salâhaddin 7 Cemaziyelahir 580/15 Eylül 1184'te Dımaşk'a dönmüştür (İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 115).

156 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 239.

157 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 110.

Kerek'in adeta Kudüs'ün dibinde olması Salâhaddin'in izlediği stratejiyi daha da anlamlı kılmaktadır. Yani Salâhaddin aslında Kudüs'e çok yakın olan bir bölgeyi ele geçirerek stratejisini sağlam bir zemine oturtmak istiyordu. Çünkü eğer bölge ele geçerse Salâhaddin'in nefesi her an Kudüs Krallığı'nın ensesinde olacak, böylece krallık ordusunun imhası daha kolay bir şekilde gerçekleşecekti. Hem zaten Renaud de Châtillon bir çıbanbaşıydı ve bölgedeki Müslümanlara ve kervanlara büyük bir tehditti. Bunun için de bir an önce bertaraf edilmeliydi.

Yukarıda genel anlamda çerçevesi çizilen bu antlaşmaya giden süreçte ifade edildiği gibi Haçlılar çok fazla zayiat verdiler. Bu esnada Kudüs kralı cüzzamlı IV. Baudouin ölmüş yerine henüz altı yaşındaki V. Baudouin (ö. 1186) kral olmuş, en yakın akrabası olan III. Raymond ona naip olarak görevlendirilmişti.[158] Geçiş döneminin nezaketi bir yana Salâhaddin'in Kerek'e amansız saldırıları sonucu Renaud de Châtillon büyük bedeller ödemişti. Onun ısrarlarını[159] ve aşırı kıtlıktan dolayı hayat şartlarının oldukça zorlaştığını göz önünde bulunduran Haçlı kontları, yeni Kral döneminde muhtemelen Mart ayı içinde yaptıkları ilk toplantıda III. Raymond aracılığıyla Salâhaddin'den antlaşma talebinde bulundular.[160] Bu arada Salâhaddin Zilkade 580/Şubat 1185'te Musul ve el-Cezîre'deki bazı sorunlarla ilgilenmek üzere Dımaşk'tan Haleb'e gelmişti.[161] Muhtemelen Haleb'deyken Haçlı heyeti gelmiş antlaşma teklifinde bulunmuştu. Söz konusu sorunları çözmek Haçlılarla yapılacak geçici bir mücadeleden daha önemliydi. Bu sorunları çözdüğünde bölgede birlik tamamen sağlanmış olacak ve Haçlılarla uzun vadeli mücadele planları yapabilecek duruma gelecekti. İşte bu düşüncelerden dolayı Salâhaddin antlaşma teklifine sıcak baktı.[162] İbnü'l-Esîr'in kaleminden antlaşma şöyle tasvir edilir:

> "Kerek sahibi prens Ernat (Renaud de Châtillon) Haçlıların en büyüğü ve en berbatıydı. Müslümanların en büyük düşmanı ve onlara en büyük zararı

158 Holt, **Haçlılar Çağı**, 57.

159 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142.

160 Ernoul, **Chronique**, 124.

161 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 131.

162 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 17.

> verendi. Salâhaddin bunu onda görünce onu (Kerek'i) peş peşe kuşattı ve defalarca topraklarına akın yaptı. Bunun üzerine (Renaud de Châtillon) boyun eğdi, itaat etti ve Salâhaddin'den barış talebinde bulundu. Salâhaddin de onunla anlaştı ve karşılıklı yeminleştiler."[163] Böylece "Mısır ve Şam arasındaki yol güvenli hale geldi ve kafilelerin peş peşe gidip gelmesi mümkün oldu."[164]

Haçlı kroniklerini desteklemeyen İbnü'l-Esîr'in bu anlatısı aslında antlaşmaya gelinen sürece bakıldığında gayet makul görünmektedir.[165] Çünkü Renaud de Châtillon adeta krallığın yaramaz çocuğu işlevini görüyor ve hiç kimsenin ona engel olmaya gücü yetmiyordu. Özellikle Kızıldeniz'deki son çılgınlığı ve Mekke-Medine'ye saldırma teşebbüsünde bulunması, Salâhaddin'i ona karşı daha ciddi önlemler almaya itti. Bunun üzerine Temmuz 1184'te yapılan şiddetli kuşatma, Kerek hâkimine büyük bir darbe vurmuştu. Bu kayıttan anlaşıldığına göre Salâhaddin'in karşısına çıkamayan Haçlılar,[166] Renaud de Châtillon'un ısrarları sonucu antlaşma teklifinde bulunmuşlardı. Selâhaddin, Kızıldeniz olayı yüzünden Kerek hâkimini kendi elleriyle öldürme yeminine rağmen ona son bir şans vermişti.[167] Kudüs Krallığı'yla yapılan bu antlaşmaya Renaud de Châtillon'un ailesi ve hâkim olduğu topraklar da eklenmişti.[168] Bu sayede Şam ve Mısır arasındaki yol, kervanların geçişi için güvenli hale gelmişti.[169] Muhtemelen Haçlıların yaptığı teklifin kabul edilmesinde Musul sorunu ve el-Cezîre bölgesinin henüz bitmeyen hesaplarının etkisi de olmuştur. Çünkü antlaşma sonrasında Salâhaddin'in uzun süre bu problemlerle uğraştığı biliniyor.

---

163 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 416; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 274. Haçlı kronikleri Renaud de Châtillon'un böyle bir talebinden bahsetmezler. Bu da bu antlaşmanın Raymond'un Salâhaddin ile yaptığı antlaşmadan farklı bir antlaşma olmadığı anlamına gelir. Zaten Salâhaddin'in Renaud'un kervan baskınını savaş sebebi sayması birbirinden farklı antlaşmalara değil tek antlaşmaya işaret etmektedir.

164 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 185.

165 Aşağıda anlatılacağı üzere Haçlı kronikleri antlaşmayı kıtlık ana teması üzerine inşa etmişlerdir.

166 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 372. Haçlı kaynaklarına göre açlıktan mustarip olan ülke eğer yeni bir Haçlı seferi yapılmazsa savaşı göze alamazdı.

167 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 148; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 368.

168 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 368.

169 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 185.

Antlaşmanın tarihi IV. Baudouin'in 1185 Martında ölmesinden sonraki bir tarihte olmalıdır.[170] Nitekim İbnü'l-Esîr antlaşmanın yapıldığı bilgisinden sonra Renaud de Châtillon'un ihanetini ve antlaşmayı ihlalini 582/1186 yılı olayları içinde "bu yıl olduğunda" ifadesini kullanarak anlatır.[171] Buradan antlaşmanın bir önceki yıl, yani 581/1185 yılında yapıldığı sonucuna varılabilir.[172] Aynı şekilde Bündârî'nin, antlaşmanın ihlalini 582/1186 yılının son iki olayı içinde zikretmesi[173] varılan sonucu destekler mahiyettedir. Nitekim bazı kaynaklarda antlaşmanın tarihi 1185'in yazı olarak ifade edilmiştir.[174]

Haçlı kronikleri antlaşmanın III. Raymond'un aracılığıyla yapıldığını kaydederler.[175] Yani ölen IV. Baudouin'in yerine kral olan çocuk yaştaki V. Baudouin'e en yakın akrabası olarak naiplik yapan Trablus kontu III. Raymond.[176] Aslında IV. Baudouin ölmeden önce krallığı kız kardeşinin kocası olan Guy de Lusignan'dan (ö. 1194) korumak için bizzat kendisi III. Raymond'u görevlendirmişti.[177] Söz konusu şahıs yaklaşık on yıl Haleb zindanlarında esaretteyken Arapça öğrenmiş ve Müslüman yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirmişti.[178] Zaten 1187 yılındaki ölümüne kadar bu özelliğinden dolayı Müslümanlarla ilgili yaptığı her şeyde Haçlılar tarafından ihanet suçlamalarına maruz kalmıştır.[179]

Yukarıda aktarıldığı gibi III. Raymond naip olur olmaz yaptığı ilk baronlar toplantısında Salâhaddin'le antlaşma yapma kararı almıştı. Çünkü Salâhaddin'in

---

170 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 372.

171 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142.

172 Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, XIV, 535; P. H. Newby, **Saladin in His Time**, London-Boston 1983, s. 100.

173 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 368.

174 Lock, **The Crusades**, 70. Köhler antlaşmanın 1185 Nisan'ında yapıldığı ihtimalini öne çıkarır (**Alliances and Treaties**, 248).

175 Ernoul, Chronique, 124; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 17.

176 La **Continuation**, 23; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 17.

177 Deborah Gerish "Baldwin V of Jerusalem (d. 1186)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, p. 139.

178 Willermus, II, 403; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 339.

179 Ernoul, **Chronique**, 141; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 378, 382.

ısrarlı saldırılarından dolayı Kerek tehlike altındaydı. Ayrıca bir yandan IV. Baudouin'in ölümü yumuşak bir geçişi gerekli kılarken diğer yandan kıtlık bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Bu riskler göz önünde bulundurulduğunda Salâhaddin tehlikesine karşı alınabilecek en güvenli önlem antlaşma yapmaktı. Çünkü Haçlılar şimdiye kadar edindiği tecrübelerden Salâhaddin'in sözüne güvenilir biri olduğunu biliyorlardı.[180]

> "Kudüs Kralının naibi olan Trablus kontu Raymond[181] hiç yağmur yağmadığını ve ekinlerin yetişmediğini gördüğünde kıtlık olacağından korkarak arazi baronlarını, Tapınak ve Hospitalier (şövalye tarikatlarının) liderlerini çağırarak onlara 'Beyler, görüyorsunuz ki yağmur yağmadığı için ekinler yetişmiyor bana hangi tavsiyelerde bulunursunuz?' dedi. Korkarım ki Serazenler[182] sıkıntıda olduğumuzu fark edip bize saldıracaklar. Bana ne önerirsiniz? Kıtlık/açlık endişesinden dolayı Serazenlerle antlaşma yapmalı mıyım?"[183]

Haçlılarda şiddetli kıtlığın olduğu bilgisini İslâm tarihi kaynakları da ifade ederler.[184] Yukarıda belirtildiği gibi 1178 yılında başlayan kıtlık Müslümanların hâkim olduğu bölgelerde kısmen sorun olmaktan çıkmıştı. Fakat Haçlılar hala bu sıkıntıyla uğraşmaya devam ediyordu.[185] Bunun sebeplerinden biri yağmur azlığı diğeri de Haçlı işgali altındaki bölgenin tamamen Müslümanların kuşatması altında olmasıydı. İlki verimin az olmasına diğeri de ticari faaliyetlerin yapılmasına engel oluyordu. Diğer yandan sürekli bir cihad halinin devam ettiği bu süreçte Müslümanlar irili ufaklı birliklerle Haçlı işgali altındaki topraklara akınlar düzenleyip ganimetlerle geri dönüyorlardı.[186] Fakat Ernoul'ün bu kaydına göre

---

180 Davenport, **Ancient World Leaders: Saladin**, 62; Avrupalıların Salâhaddin hakkındaki algısı için Bkz. (Jubb, **The Legen of Saladin**, 19-125).

181 1152-1187 yılları arasında Trablus kontu olan III. Raymond, Amaury'nin ölümünden sonra 1174-1176 yılları arasında IV. Baudouin'in; 1185-1186 yılları arasında da V. Baudouin'in naipliğini yapmıştır (Alan V. Murray, "Raymond III of Tripoli (d. 1187)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, IV, p. 1007).

182 Haçlıların bölgedeki Müslümanlar için kullandıkları bir ifade.

183 Ernoul, **Chronique**, 124.

184 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 368.

185 Willermus, II, 447; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 92.

186 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 124, 127

antlaşmanın asıl sebebi oldukça basite indirgenerek Haçlıların çektiği kıtlık problemi olduğu söylenmekte ve İbnü'l-Esîr'in ısrarla vurguladığı Renaud de Châtillon problemi görmezden gelinmektedir. Her ne kadar her iki müellifin olaya kendi pencerelerinden baktığı gibi bir görüntü oluşsa da antlaşmaya giden sürecin bunu sorgulamayı gerektirdiği açıktır. Çünkü bu süreçte Kerek'e yapılan saldırıları düşündüğümüzde İbnü'l-Esîr oldukça geçerli bir sebepten bahsediyor. Tabi ki Haçlılar açısından kıtlığın ciddi bir problem olarak varlığını devam ettirdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Fakat Müslümanların sırf bu sebepten Haçlılara saldıracağı düşüncesi süreçle pek örtüşmemektedir. Çünkü zaten saldırılar olanca hızıyla devam etmektedir. Dolayısıyla Ernoul, olayı sadece dramatize ediyor. Fakat buna rağmen her iki müellifin, kendilerine göre en geçerli sebepleri ifade ettikleri göz önünde bulundurulduğunda, birbirlerini tamamladığı söylenebilir. Haçlıların antlaşma talep etmelerinin bir diğer nedeni de kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklardı.[187] Bu anlaşmazlık önceki yıllarda başlamış fakat şiddetlenerek devam etmekteydi.[188] Böylece antlaşmanın makul gerekçeleri de tespit edilmiş oluyor. Buna göre antlaşmanın ilk ilk sebebi Salâhaddin'in Kerek'e yaptığı amansız baskı, ikincisi Haçlıların devam eden kıtlık sorunu ki bu sorun Müslümanların yaptığı baskınlarla direk bağlantılıdır. Üçüncüsü kendi aralarındaki çatışmalar, dördüncüsü de uzun vadeli stratejisi gereği Salâhaddin'in Suriye ve el-Cezîre'deki problemleri, özellikle Musul sorununu, çözmek istemesidir. Nitekim Mayıs 1186 yılına kadar sorunları çözüp daha önce Nureddin'in hâkimiyetinde olan toprakların tümünü birleştirmeyi başarır.[189]

Bölgedeki Haçlılar, antlaşmaların yürürlükte olduğu dönemlerde muhtemelen Avrupa'dan gelen taze kuvvetlere güvenip rahat hareket ediyorlardı. Fakat onların birçoğu hayal kırıklığına neden olup geri dönüyordu. Buna rağmen Haçlılar Avrupa'ya sürekli elçiler gönderip kutsal toprakların tehlike altında olduğunu ve acilen kendilerine yardım edilmesi gerektiğini talep ediyorlardı.[190]

---

187 Demirkent, **Haçlı Seferleri**, 134.

188 Köhler, **Alliances and Treaties**, 231.

189 Lock, **The Crusades**, 70; Möhring, **Salaheddin Eyyubi**, 60.

190 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 12.

Muhtemelen onların bir beklentisi de deniz yoluyla Avrupa ile yapılacak ticaretin veya oradan gelecek yardımın onlara nefes aldıracağı düşüncesiydi. Ama coğrafi olarak Avrupa'nın kendine bile yetmeyen tarımından medet ummak, büyük bir hayal kırıklığına yol açmış olsa gerektir. Oradan yardımın geldiği düşünülse bile antlaşmaları zamansız bozan Haçlılar, denizden gelenlerin de güvenliğini hiçe sayıyordu. Ayrıca teknolojik imkânsızlıklar nedeniyle o dönemde yeterince güvenli olmayan denizlere bir de Mısır donanmasının yol açtığı tehlikeler eklenince Haçlılar için durum içinden çıkılmaz bir hal alıyordu.[191] Bütün bu sebeplerden dolayı Avrupa'dan da yeterli destek gelmiyor, böylece Haçlı bölgesi kıtlık ve yoksulluk çekmeye devam ediyordu. IV. Baudouin'in ölümünün hemen sonrasında yapılan 1185 yılı antlaşmasının temelinde Haçlıların hala devam eden bu sıkıntıları yatmaktaydı. Yani bu süreçte yapılan bütün antlaşmalar gibi bu antlaşma da temel ihtiyaçların temini ve ekonomik faaliyetlerden bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. Nitekim her iki müellif de olayın bu boyutunu göz ardı etmemektedir:

> "Baronlar, ona, Serazenlerle özellikle Salâhaddin ile antlaşma yapmasını tavsiye ettiler. Salâhaddin gönüllü bir şekilde dört yıllık antlaşmayı kabul etti. Serazenlerle, Hıristiyanlar arasında antlaşma tamamlandıktan sonra Serazenler iyi zamanlarda olduğu gibi Hıristiyanlara bol miktarda erzak getirdiler. Antlaşma olmasaydı onların tümü (Hıristiyanlar) açlıktan ölecekti. Trablus kontu, Serazenlerle yaptığı antlaşmadan dolayı bölge halkı tarafından çok sevildi. Onlar kontu oldukça onurlandırıp minnetlerini ifade ettiler."[192] "(Bunun üzerine) kafileler Şam'dan Mısır'a ve Mısır'dan Şam'a (rahat bir şekilde) gidip geldi."[193]

---

191 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 120. Haçlılara hem silah hem de erzak yardımı götüren bir yardım birliği Mısır donanması tarafından ele geçirilir.

192 Ernoul, **Chronique**, 124. Salâhaddin'in modern biyografi yazarlarından olan Lyons-Jackson kroniklerin böyle bir antlaşmadan bahsetmediklerini söyler (**Selahaddin**, 270). Oysa yukarıda verdiğimiz kaynaklar (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 368; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 185; Ernoul, **Chronique**, 124; **La Continuation**, 23-24) az da olsa bu antlaşmadan açık bir şekilde bahsetmişlerdir.

193 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 416.

Müslümanlar arasında ekonomik düzelmeye karşın Haçlı cenahında durum tersi yönde işlemekteydi. Çünkü onları karadan çevreleyen toprakların tümü Müslümanlara aitti. Haçlıların savaş esnasında onlarla ticaret yapabilmesi mümkün değildi. Zaten yapılan antlaşmalar yine onların saldırılarından dolayı bozuluyordu. Böyle bir durumda Müslüman tüccarların Haçlı işgali altındaki topraklarda sorunsuz bir şekilde seyahat edip ticaret yapmaları mümkün değildi. Hatta yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere Haçlı baskınlarından dolayı Müslüman tüccarlar kendi topraklarında dahi rahatça hareket edemiyorlardı. Bu da ekonomik durgunluğa dolayısıyla kıtlığa sebep oluyordu. Yine ifade edildiği üzere bu süreçte Haçlıların Müslüman beldelerine yaptıkları yağma akınlarının birçoğu hezimetle, Müslümanların yaptıkları birçok yağma hareketi de başarıyla sonuçlandı.[194] Hal böyleyken Haçlı devletlerinde ekonomik durumun düzelmesi imkânsız olduğu için kıtlığın devam etmesi tabii bir durumdu.

Görüldüğü gibi her iki taraf antlaşmanın merkezine ekonomik faaliyetleri yerleştirse de konuyu kendi ihtiyaçları çerçevesinde ele almaktadırlar. Müslümanlar açısından asıl sorun Kerek idi. Çünkü tıkanıklık orada yaşanıyor ve kafileler o bölgede tehdit altında kalıyorlardı. Haçlı cenahında ise kıtlık büyük bir problemdi. Abartılı olsa bile Haçlı kroniklerin eğer Müslümanlara ait ticaret kervanları onlara erzak getirmeseydi Hıristiyanların açlıktan öleceğini ifade etmesi manidardır.[195] Diğer yandan Haçlılar açısından bölgeyi sadece geçiş rotası olarak düşünmemek gerekir. Çünkü Renaud de Châtillon topraklarından geçen ticaret kervanlarından ve kafilelerden vergi alarak ekonomik gelir de elde ediyordu.[196] Tabi bu kervanlar aynı zamanda malları Haçlı işgali altındaki topraklarda da satabiliyorlardı. Bu verilere göre ekonomik ve siyasî anlamda her iki tarafın da antlaşmadan büyük kazançlar elde ettiği ifade edilebilir.

---

194 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 121.

195 La **Continuation**, 24; Ernoul, **Chronique**, 124; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 17.

196 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 368.

### 2.2.3.3. Antlaşmanın Bozulması

Salâhaddin 1185 yılı içerisinde Haçlılarla antlaşma yapınca önce Musul'u kuşatmış, sonra da Kuzey'e ikinci seferini yapmış, uzun bir müddet Harran'da hasta yattıktan sonra ancak 2 Rabîulevvel 582/23 Mayıs 1186'da Dımaşk'a dönebilmişti.[197] Bu süre içinde oldukça rahat hareket etmesi Haçlı sınırları konusunda endişe etmediğini göstermektedir. Bunun tek sebebi Haçlılarla yaptığı dört yıllık ateşkes antlaşması olmamalıdır.[198] Çünkü önceki antlaşmalarda olduğu gibi Haçlılara güvenmek akıllıca olmayacaktı. Belki en az antlaşma kadar onun elini rahatlatan başka bir gelişme de Suriye'nin geneline hâkim olmasıdır. Çünkü Musul hariç bölgede bütünlüğün sağlanması Salâhaddin'de yeterli bir özgüven oluşmasına vesile olmuştur. Sultan bunu tamamlayan en büyük adımı da yönetimde güçlü bir yapılanma meydana getirerek, atmıştı.

Haçlılarla yapılan 1185 yılı antlaşmasının Salâhaddin açısından en önemli sonucu, itaat etmekte direnen Musul hâkimi İzzeddin'in 30 Ramazan 581/25 Aralık 1185 tarihinde onun hâkimiyetini tanıması olmuştur.[199] Bu süreçte Salâhaddin ağır bir hastalık geçirse de Haçlılar, yapılan antlaşmaya uymuşlardı. Çünkü çocuk kralın naibi III. Raymond krallık merkezinde gücünü korumaya devam ettiğinden, Kerek hâkimi Renaud de Châtillon aktif bir hareketlilik içinde olamamıştır.

III. Raymond başta olduğu müddetçe Haçlılar antlaşmaya riayet etmiş, hiçbir sıkıntı ortaya çıkmamıştı. Fakat ondan sonra işler değişmişti.[200] Özellikle zengin kafilelerin topraklarından geçerken sadece vergi ödemesi ve adeta nazire yaparcasına gözlerinin önünden süzülerek kaybolmaları, Renaud de Châtillon'u çılgına çeviriyordu.[201] Aslında onun sakin durması antlaşmaya olan sadakatinden kaynaklanmıyordu. Aksine Haçlı krallığı içindeki iktidar mücadelesinde taraftarı

---

197 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 120.

198 Ernoul, **Chronique**, 124; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 17.

199 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 203; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 135. İbnü'l-Esîr antlaşmanın tarihi için tahmini bir gün verse de Makrîzî antlaşmanın ramazanın son günü yani arife gününde yapıldığını kaydetmiştir.

200 Köhler, **Alliances and Treaties**, 249.

201 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 361.

olduğu parti kısa bir süreliğine de olsa mücadeleyi kaybetmiş, Trablus kontu III. Raymond henüz çocuk yaştaki yeni kral V. Baudouin'in[202] en yakın akrabası olarak niyabetini üstlenmişti.[203] Ama Kudüs Krallığı'ndaki bu durum uzun sürmemiş, 1186 yılında yeni kralın ani ölümü ülkeyi tekrar krize sokmuştu. Çünkü ölen kralın yerini tutacak erkek bir varis yoktu. Krallığın en büyük mirasçısı olan annesi Sibylle, kardeşi olan IV. Baudouin'in bütün itirazlarına rağmen Guy de Lusignan ile evlenmişti. Krallığın doğal mirasçısı olan kraliçe, oğlu V. Baudouin'in ölümü üzerine taç giymiş, bu sayede eşi Guy ona ortak olup krallığı üstlenmişti.[204] III. Raymond'u oyuna getirip istediği şahsı kral ilan ettiren III. Joscelin ve Kerek hâkimi Renaud de Châtillon, Kudüs Krallığı'nda tekrar etkili konuma gelmişlerdi. Başına örülen çorap sonucu pasif duruma düşen III. Raymond, bunu hazmedemeyip Taberiye'ye çekilmiş ve güçlü bir muhalefet oluşturmuştu.[205] Böylece Guy'ın ekibinden olan Kerek hâkimi Renaud de Châtillon'un, bağları çözülmüştü. Salâhaddin'in bütün iyi niyetine rağmen Kerek hâkimi, Kudüs Krallığı içindeki mücadeleyi kaybettiği için bir müddet sakin kalsa da yeni kralla birlikte alışkanlığından vaz geçmediğini göstererek 582/Ocak-Şubat 1187 yılında Kahire'den Şam'a giden bir kervana saldırıp antlaşmayı ihlal etti:[206]

> "Bu yıl büyük ve kalabalık bir kafile çok sayıda malla birlikte onun (Renaud de Châtillon) topraklarından geçiyordu. Kafileyle birlikte iyi (güçlü) bir askeri grup da vardı. Bu melun onlara ihanet etti. Onların hepsini esir alıp hapse attı. Mallarını, hayvanlarını ve silahlarını ganimet olarak aldı. Salâhaddin, onu kınayan (bir mesaj) gönderdi. İhanetini ve yaptığını ağır bir şekilde yerdi. Esirleri serbest bırakıp malları göndermezse (üzerine yürüyeceğini söyleyerek) tehdit etti. (Renaud de Châtillon) bunu

---

202 IV. Baudouin'in kız kardeşi Sibylla'nın oğlu olan V. Baudouin 1185'te kral olmuştu. Niyabetiyle ilgili ciddi problemler çıkmış, krallıktaki gruplar ona naip olabilmek için birbirleriyle mücadeleye girmişlerdi (Gerish "Baldwin V of Jerusalem (d. 1186)", **The Crusades: An Encyclopedia**, I, 139).

203 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 15.

204 Ambroise, **The History of the Holy War**, 66.

205 Köhler'e göre Raymond, V. Baudouin henüz hayattayken kral olmak için Selâhaddin ile iyi ilişkiler geliştirip desteğini almıştı. Dolayısıyla Çocuk Kral ölünce onun yerine geçmeyi bekliyordu. Fakat rakip ekip ondan hızlı davranıp Guy'ı kral seçtirince Raymond Salâhaddin ile yeni bir antlaşma yapıp yeni krala cephe aldı (**Alliances and Treaties**, 255).

206 Lock, **The Crusades**, 71; Newby, **Saladin in His Time**, 111.

kabul etmedi ve ısrarla direndi. (Bunun üzerine) Salâhaddin eğer onu ele geçirirse (kendi elleriyle) öldürmeye yemin etti."[207]

Haçlı kronikleri de İbnü'l-Esîr'in bu anlatısını destekler ve Renaud de Châtillon'un Kahire'den Dımaşk'a gitmekte olan bir kervana el koyduğunu kabul ederler.[208] Bu zımnen de olsa antlaşmanın yine Haçlılar tarafından ihlal edildiğinin ifadesidir. Salâhaddin 1185 yılında yapılan antlaşmaya göre yeni kral nezdinde olayı protesto edip kervanı ve esir alınanları geri istedi. Olayı önemseyen yeni kral Guy, Kerek hâkiminden kervanın serbest bırakılmasını talep etti. Fakat Renaud de Châtillon kervanın geçtiği toprakların kendi hâkimiyetinde olduğunu ve Salâhaddin ile herhangi bir antlaşma yapmadığını söyleyerek sorumluluğu üstlendi ve kervanı geri göndermeyeceğini açıkladı.[209] Oysa daha önce de ifade edildiği gibi konuyu aktaran İslâm tarihi kaynaklarına göre Selâhaddin'in kararlı saldırıları sonucu Renaud 1185 yılında çaresiz bir şekilde antlaşma talebinde bulunmuştu.[210] Yani Selâhaddin ile yapılan antlaşmada Kerek kontu da pay sahibiydi. Hem Kerek'e yapılan saldırıları hem de III. Raymond'un çocuk kralın naibi olarak yaptığı ilk baronlar toplantısı düşünüldüğünde Renaud de Châtillon'un antlaşmadan habersiz olduğunu söylemek doğru olmaz. Öte yandan İslâm tarihçilerinin kaydettiklerini

---

207 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 417; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 367; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 274. Ebû Şâme bilgilerini İmâdüddin el-İsfahânî'den aktarır. Temel çerçeve yukarıdaki gibi olmakla birlikte daha tafsilatlı bilgiler verir.

208 **La Continuation**, 36; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 29. Continuation yazarı İslam tarihi kaynaklarının aksine Renaud de Châtillon'un Selâhaddin ile herhangi bir antlaşma yapmadığını kaydeder. Köhler de asıl kaynağı Ernoul olan bu iddiayı kabul eder fakat 1185 yılında yapılan antlaşmanın ihlal edilme sebebi olarak Renaud'un kervan baskınını tartışır ve Salâhaddin'in bu saldırı sebebiyle antlaşmanın bozulduğunu ilan ettiğini ifade eder. Neticede müellif anlaşmanın bozulmasının asıl sebepleri olarak Haçlıların iç karışıklıkları ve ekonomik sorunları olduğunu kabul eder (**Alliances and Treaties**, 252-254). Müellifin son cümlesi kabul edilebilirdir. Fakat ima yoluyla da olsa Salâhaddin'i sorumlu tutması tartışmaya açıktır. Çünkü Salâhaddin'in bu saldırıyı savaş sebebi sayması ve Kral Guy'ın Renaud'dan kervanı iade etmesini istemesi, ret cevabı alınca hâkimiyeti altındaki bütün emirleri cihada çağırması, buna karşılık Haçlıların Renaud'un yardımına gitmek için toplanmaları ve Hittîn zaferi sonrası Renaud'un Selâhaddin'e verdiği cevap Haçlı kaynağının bu iddiasını doğrulamamaktadır. Renaud'un verdiği bu cevaba göre bütün krallar istedikleri anda antlaşmaları ihlal edebilirlerdi. Kendisi de bir Kral olarak bu geleneğin izinden gittiği için antlaşmayı bozmuştu. Yani kendisinin de dahil olduğu ve kabul ettiği bir antlaşmayı bozmuştu.

209 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 29.

210 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 368; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 274; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 185.

göz ardı etsek bile Kerek hâkiminin yapılan ilk baronlar toplantısına katıldığını varsaydığımızda antlaşmadan habersiz olması bir yana onayladığını söylemek daha isabetli olur.

Dönemin Haçlı kronikleri kervana el koyma hadisesinin Salâhaddin için Kudüs Krallığı topraklarını ele geçirme bahanesi olduğunu ifade ederler.[211] İlginç olan modern kaynakların da aynı kanaate sahip olmasıdır.[212] Oysa Salâhaddin'in antlaşmadan doğan haklarını talep etmesi ve zararların tazminini istemesi en doğal hakkıydı. Ayrıca O, harekete geçmeden önce böyle bir talepte bulunmasını şer-i siyaset kavramıyla tanımlanan siyaset anlayışının gereği olarak yapmıştı. Aksi halde düşmanları gibi ahde vefasızlıkla suçlanabilirdi. Buna rağmen Renaud de Châtillon'un yaptıklarından dolayı ortaya çıkan sonuçtan Salâhaddin'i sorumlu tutmak olayın çarpıtılması anlamına gelmektedir. Üstelik Salâhaddin hiçbir zaman antlaşmaları ihlal etmediği ve Kerek hâkiminin genel tavrının ise bozucu yönde olduğu bilindiği halde. Hem zaten antlaşmanın temel maddelerinden birisi kervanların sorunsuz bir şekilde geçişi değil miydi? Salâhaddin'in kervanı geri istemesinin neyi bahane olabilirdi ki? Burada suçlanması gereken sadece Kerek kontu değildir. Kudüs kralı da en az onun kadar suçludur. Çünkü Renaud de Châtillon, III. Raymond naip olduğu süre zarfında antlaşmaya uymuş ve sakin durmuştu. Fakat çocuk kralın ölümü sonucu ayak oyunlarıyla krallık merkezinde güçlenince eski formatına dönmüş ve Kudüs Krallığı'nın nihayete ermesinde en büyük müsebbip olmuştu. Nitekim Kerek hâkiminin yaptıkları karşılıksız kalmamış, Salâhaddin, Hittîn Savaşı sonrası onun cezasını kendi elleriyle vermişti.[213]

---

211 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 29. Continuation'un yazarı Salâhaddin'in kız kardeşinin kervanla birlikte Dımaşk'a seyahat ettiğini söyleyerek Salâhaddin'in aşırı kızgınlığını buna bağlar görünmektedir. Oysa İslâm tarihi kaynakları böyle bir durumdan bahsetmezler. Zaten İslâm'a göre mahremi olmayan bir bayanın tek başına yabancılarla birlikte seyahat etmesi uygun değildir. O günkü şartlarda böyle bir seyahatin olması da mümkün görünmemektedir. Zaten İslâm tarihi kaynakları Salâhaddin'in kız kardeşi ile oğlunun hacdan dönen kervanda olduğunu ve Salâhaddin'in onları korumak için kervanı karşılamaya çıktığını ifade ederler. Modern batılı Haçlı tarihçileri de bunları destekler mahiyette bilgi verirler (Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 381; Lock, **The Crusades**, 71).

212 Hamilton, "Reynald of Chatillon (d. 1187)", **The Crusades: An Encyclopedia**, IV, 1027.

213 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 130.

Diğer yandan Salâhaddin'in Kudüs'ü almak için fırsat kolladığı zaten bilinen bir gerçekti. Fakat her zamanki gibi verdiği söze sadık kalarak dört yıl olan antlaşma süresinin bitimini beklemekteydi.[214] Bunu bilen krallığın, Renaud de Châtillon'a engel olmaması ya bilinçli bir politikaydı ya da basiretsizlikti. Muhtemelen Guy ve Kerek kontu krallık ordusuna çok güvenmiş ve Salâhaddin'i yenebileceklerini düşünmüşlerdi. Çünkü söz konusu şahsın tavırlarının mantıklı bir açıklamasını yapmak imkânsız görünmektedir. Aksi halde yaptıklarının karşılıksız kalacağını düşünmek Salâhaddin'in stratejisi ve siyaset anlayışıyla çelişmektedir.

Salâhaddin'in Haçlılara yönelik stratejisinin birinci ayağı oldukça başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Çünkü o, bölgede İslâm birliği oluşturma çabaları esnasında Haçlıları kenarda tutmayı başarmış, Müslümanlarla yaptığı mücadelelerde onların bu işe karışmalarına engel olmuştu. Böylece zor ve uzun sürse de Haçlılara karşı bölgeyi tek çatı altında toplamayı başarmıştı. Artık bütün gücünü sadece Haçlılarla mücadeleye ayırabilirdi. Bunun için yapması gereken ilk şey Haçlılarla mücadele ederken hâkimiyeti altındaki topraklarda yönetim zafiyetinin oluşmasının önüne geçmekti. Asıl amacına adım adım yürüyen Salâhaddin, gerekli önlemleri almada hiç tereddüt etmemiştir.

---

214 Gibb, "The Rise of Saladin", **Saladin: Studies in Islamic History,** 131; amlf., **The Life of Saladin**, 51; Köhler, **Alliances and Treaties**, 249. Köhler, Kudüs Krallığı'nda gruplar arasında ortaya çıkan çatışmayı Salâhaddin'in Kudüs'ün fethi için sömürme amacında olmadığını belirtir.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# SALÂHADDİN'İN HAÇLI SİYASETİ VE CİHAD DÖNEMİ ANTLAŞMALARI

# HAÇLILARIN BÖLGEDEN ÇIKARILMASI SÜRECİNDE YAPILAN ANTLAŞMALAR

Salâhaddin bölgede İslâm birliğini kurduktan sonra Haçlılara yönelik asıl siyaseti şekillendi. Üçüncü bölümün konusu olan bu dönemde Salâhaddin'in faaliyetleri sadece Haçlılara yöneliktir. Artık oyalamaktan ziyade Kudüs'ü fethedip onları bölgeden atmanın planlarını yapmaktadır. Bunun için de Salâhaddin uzun vadeli bir strateji geliştirir. Buna göre ilk hedefi Kudüs Haçlı Krallığı ordusunu bir meydan savaşına zorlayıp imha etmekti.[1] Nitekim süreç içerisinde Haçlılara karşı yaptığı savaşların neredeyse tümünde onları meydan muharebesine zorladığı görülmektedir.[2] Böylece daha az insan zayiatı oluşacak ve hedefine daha kısa sürede ulaşacaktı. Bunun fakında olan Haçlılar da oyuna gelmemek için dikkatli davranmışlarsa da Hittîn'de yaptıkları hata onlara pahalıya mal olmuştu.

Hittîn zaferi Salâhaddin'e yıllardır beklediği imkânları sunmuş, böylece Haçlıları oyalama devri sona ermişti. Dolayısıyla orduları imha edildiğine göre yeni bir tehlike baş göstermeden Haçlıların kalan unsurları bölgeden çıkarılmalıydı. İslâm ordusunu ve Salâhaddin'i bu konuda sürükleyen en önemli sebep ise Kudüs'tü. Çünkü bütün mücadele kutsal şehri işgalden kurtarmaya yönelikti. Nitekim Kudüs'ün fethi ve oradakilerle yapılan antlaşma bu anlamda sonuç almaya odaklıydı. Salâhaddin, bazen ordunun ve emîrlerin muhalefetine rağmen mücadelesini devam ettirme azmindeydi. Fakat nihai amacı olan Haçlılar tamamen bölgeden atma imkânı bulamadan Üçüncü Haçlı Seferi başladı. Böylece mücadele yeni bir safhaya girmiş oldu.

Salâhaddin'in Haçlılara karşı mücadelesinin ana temasını bu bölümde cihad oluşturmaktadır. Cihad, genel anlamıyla Allah'ın rızasını elde etmek için bir Müslümanın canın ve malını ortaya koyarak elinden gelen her türlü gayreti göstermesi, olarak tanımlanabilir. Cihad motivasyonu hem bölgedeki Müslümanları uzun süren mücadelede Salâhaddin'in yanında tutmaya vesile olmuş hem de Haçlıları bölgeden atmanın temel muharrik gücü olmuştur. Salâhaddin cihad

---

1 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145.

2 Willermus, II, 410.

merkezli bu siyasetini uygulama aşamasında dikkat ettiği temel ilkeler ise şunlardı: Ahlak, Adalet ve Merhamet. Bölüm boyunca konular işlenirken bu ilkelerin Salâhaddin'in siyasetinin uygulama biçimini nasıl şekillendirdiği görülecektir.

## 3.1. BU SÜREÇTE YAPILAN ANTLAŞMALARIN AMACI

Haçlılar bölgeye ilk geldiklerinde birbirlerinden zayıf olan Müslüman emîrler, ayakta kalabilmek için her fırsatta onlardan yardım talep ediyorlardı. Hatta öyle ki biri diğerine karşı Haçlı saflarında savaşabiliyorlardı. Fakat durum artık tamamıyla Müslümanlar lehine değişmişti. Salâhaddin bölgede birliği kurmuş, Nureddin döneminde şeklen olup fiilen olmayan Mısır-Suriye birlikteliği kesin bir şekilde sağlanmıştı. Haçlılarda ise Kral Amaury'nin ölümünden sonra işler gittikçe kötüleşmiş, aralarında çeşitli gruplar oluşmuş, bunlar Kudüs Krallığı'na hâkim olabilmek için amansız bir şekilde birbirleriyle mücadele ediyorlardı.[3] Çocuk kral V. Baudouin'in ölümü sonrası Trablus kontu III. Raymond'un liderliğini yaptığı grup, III. Joscelin önderliğindeki grup karşısında mücadeleyi kaybedince aralarındaki husumet daha da artmıştı.[4] Nitekim mücadeleyi kaybeden III. Raymond, Taberiye'ye çekildikten sonra yeni kral Guy, önceki krala naiplik yaptığı süre içerisinde topladığı vergileri geri ödemesini istedi. Raymond topladığı paraları kral için harcadığını söyledi fakat Guy'ın bu tavrı onu kızdırdı. Bunun üzerine Raymond, Salâhaddin'e başvurup yardım talep etti. Hatta İbnü'l-Esîr, III. Raymond'un Salâhaddin'e bağlılığını bildirdiğini, Salâhaddin'in de buna karşılık yanında esir tuttuğu Raymond'un bazı şövalyelerini serbest bıraktığını ve bağlılık sözüne karşılık onu Haçlıların başına en büyük kral yapacağı vadinde bulunduğunu ifade eder.[5]

Kontluğunu güvene almak isteyen III. Raymond, Salâhaddin ile ittifak kurmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla yaklaşık bir asır önce bölgeye gelen Haçlılar güçlerini ve birliklerini kaybetmiş, birbirlerine karşı Müslümanlardan destek arar

---

3 Köhler, **Alliances and Treaties**, 214, 231. Uzun süredir birbirleriyle mücadele eden Haçlılar iki gruba ayrılmıştı: Birinci grup artık yerli sayılan Baronlar, ikinci grup da Batıdan gelen yeni Haçlılardan oluşuyordu.

4 Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, 194-196.

5 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 141-142; Ambroise, **The History of the Holy War**, 67.

duruma gelmişlerdi. Bu çerçevede bölgede hâkimiyetini kesin bir şekilde kabul ettirdiği için Salâhaddin, Haçlılar arasındaki gruplaşmalarda destek alınabilecek en iyi seçenekti.[6] Yani artık roller değişmiş bölgenin yerlileri olan Müslümanlar eski güçlerini elde etmişlerdi. Salâhaddin'in serbest bıraktığı şövalyeler rakip Müslüman grupları tehdit amaçlı değildi. Çünkü bu anlamda Salâhaddin karşısında rakip olabilecek kimse kalmamıştı. Zaten daha önceki süreçte de böyle bir davranış içine girmediği görülmüştü. Aksine o, Haçlılar arasındaki mücadeleyi kızıştırmak amacıyla bu şövalyeleri serbest bırakmıştı. Nitekim Hittîn'e giden yolda hazırlıklarını yaparken onlar arasındaki bu ihtilaftan azami derecede istifade etmişti.

## 3.2. HİTTÎN ZAFERİ

### 3.2.1. Hazırlıklar

Kudüs Krallığı'nda 1185 Martında ölen IV. Baudouin'in yerine geçen çocuk yaştaki V. Baudouin'e naiplik yapan Trablus Kontu III. Raymond'un, vakit kaybetmeden yaptığı ilk baronlar toplantısından Salâhaddin ile antlaşma yapma kararı aldığı ifade edilmişti.[7] Muhtemelen Mart sonu itibariyle de Haleb'de bulunan Sultanla yeni bir antlaşma imzalanmıştı.[8] Böylece Salâhaddin Suriye'de problem olmaya devam eden Musul'la ilgilenecek zamanı bulmuştu. Nisan ayında Fırat'ı geçip Harran'a gitti, orada bazı düzenlemeler yaptı. Oradayken hastalandı. Bu esnada Musul'la görüşmeler devam ediyordu.

Hittîn savaşı Salâhaddin'in Haçlılarla mücadelesinde geliştirdiği siyasetin/stratejinin zirvesini oluşturan iki önemli olaydan ilkidir. Diğeri de ana hedef olan Kudüs'ün fethidir. Hem bu dönemdeki antlaşmaları hem de izlediği stratejiyi daha iyi anlamak için Hittîn savaşı mutlaka işlenmelidir.

---

6 Köhler, **Alliances and Treaties**, 256-257.

7 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 17.

8 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 131. Önceki bölümde açıklandığı üzere 580 yılının Zilkade ayında (Şubat-Mart 1185) Dımaşk'tan ayrılan Salâhaddin Haleb'e gelmiş yıl bitinceye kadar orada kalmıştır. Bu esnada IV. Baudouin ölmüş yârine altı yaşındaki V. Baudouin geçmişti. Muhtemelen Salâhaddin Haleb'teyken Haçlılar kral naibi III. Raymond aracılığıyla antlaşma teklifinde bulunmuşlardı.

Salâhaddin'in 1185 yılında Haçlılarla yaptığı antlaşmadan sonra elde ettiği en büyük kazanımı Musul'da hâkimiyetinin tanınmasıydı.[9] Böylece Suriye-Mısır-el-Cezîre birlikteliği sağlanarak Haçlılar hilal içine alınmıştı. Salâhaddin'in Musul'la ilgili teşebbüsünün başarıya ulaşması, bölgedeki bütün Müslümanlar tarafından hâkimiyetinin tanınması demekti. Böylece izlediği siyasetle Haçlıları kenarda tutmayı başararak İslâm birliğini sağlama sürecini başarılı bir şekilde tamamlamış oldu. Şimdi artık yıllardır vurguladığı gibi yüzünü Haçlılara dönebilir, Kudüs'ü geri almak için cihad seferberliği başlatabilirdi.[10] Bunun için Salâhaddin'in hiçbir şey yapmasına gerek kalmadı. Çünkü Kerek hâkimi Renaud de Châtillon 1185 yılı antlaşmasına rağmen, Mısır'dan Suriye'ye gitmekte olan bir kervana el koyarak Salâhaddin'e gerekli ortamı sağlamıştı.[11] Böylece Salâhaddin'in, Haçlılara karşı savaş hazırlıkları yapmaya başlaması için antlaşmanın bitiş tarihini beklemesine gerek kalmadı.

Salâhaddin antlaşmadan doğan haklarının bütün ısrarlara rağmen yerine getirilmemesi üzerine hâkimiyeti altındaki bütün emîrlere mektuplar yazarak onları cihada davet etti. Salâhaddin'in yönetimi altındaki bütün emîrleri cihada çağırması bir ilkti. Musul, el-Cezîre, Erbil ve kuzeydeki diğer yerlere; Mısır ve Şam bölgesindeki bütün emîrliklere mektup yazarak mümkün olan en iyi şekilde hazırlık yapıp cihada gelmelerini istedi. Kendisi de hazırlığını bitirip 583 Muharrem'inin sonunda/11 Nisan 1187'de Dımaşk'tan yola çıkıp Re'sülma'ya gitti. Orada Suriye askerleri kendisine katıldı. Sonra oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali'yi diğer birlikleri beklemesi için orada bırakıp kendisi süvari birliğiyle Busra'ya gitti, Kasr-ı Selâme denen yerde çadır kurdu. Çünkü Kerek hâkiminin dönüş yolunda olan hac kafilesine saldıracağı bilgisini edinmişti.[12] Salâhaddin oraya yürüyünce kont

---

9 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 135.

10 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 126.

11 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 29; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 142; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 186; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 440. Ebü'l-Ferec, Renaud de Châtillon'un ordusunu toplayıp savaş hazırlıklarına başladığı bilgisini verir.

12 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 42; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 143; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 276; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 407. İbnü'l-Adîm, Renaud de Châtillon'un hac kafilesine saldıracağı bilgisi üzerine Salâhaddin'in İslâm ordusunu topladığını ima eder.

Kerek'ten çıkmaya cesaret edemedi.[13] Kafilede Salâhaddin'in kız kardeşi ve oğlu da vardı.[14] Haçlı kronikleri iki farklı olayı birbirine karıştırmış ve yanlışlıkla Salâhaddin'in kız kardeşinin Kahire'den gelen kervanda olduğunu ve esir alındığını iddia etmişlerdir.[15]

Hacılar safer ayında sorunsuz bir şekilde evlerine dönünce Salâhaddin asıl stratejisini uygulamaya koydu. İlk olarak topladığı ordusuyla Kerek üzerine yürüdü. Bir yandan kuşatma sürerken diğer yandan Salâhaddin orduyu birkaç kısma bölüp Kerek ve Şevbek civarını yağmalattı. Etraftaki ağaçları ve ekinleri kullanılamaz hale getirdi.[16] Bundan hemen sonra da Mısır askerleri geldi. Salâhaddin onları Karyeteyn mevkiinde karşıladı ve onlara gruplar halinde Kerek-Şevbek topraklarını yağmalama emri verdi. Sultan bu şekilde ordusuyla iki ay orada kaldı. Re'sülma'da kalmaya devam eden el-Efdal'in yanında büyük bir ordu toplanmıştı. Fakat Antakya Haçlılarıyla meşgul olan Haleb askerleri henüz ordugâha gelmemişlerdi.[17] Kerek topraklarında bunlar olurken Kudüs Krallığı'ndaki Haçlılar el-Efdal'dan dolayı yardıma gelemediler. Renaud de Châtillon ise kuşatma altında olduğu için hareket edemedi.[18] Böylece İslâm ordusu bölgede istediği şekilde hareket edebiliyordu.

Salâhaddin Hama'da bulunan Takiyüddin Ömer'e haber gönderip gözdağı vermek amacıyla düşman topraklarına girmesini istedi. O da askerleriyle önce Haleb'e, sonra da 9 Safer günü Harim'e gitti. Böylece Haçlılar bu bölgenin ihmal edilmediğini gördüler. Bu esnada Harran hâkimi Gökböri el-Cezîre bölgesi, Telbaşir hâkimi Bedreddin Duldurum ise Haleb askerleriyle karargâha geldi.[19] Diğer yandan Salâhaddin el-Efdal'e haber gönderip Akkâ civarını yağmalamasını istedi. Yukarıda ifade edildiği gibi Haçlılar arasındaki kavgadan dolayı Trablus

---

13 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 143.

14 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 276; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 143.

15 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 29.

16 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 276; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 143; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 186; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 440.

17 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 42; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 186.

18 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 144.

19 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 187.

kontu III. Raymond, Sultana iltica etmiş, Sultan da ona destek olacağına hatta krallığın başına geçireceğine dair kendisiyle antlaşma yapmıştı.[20] Bu ittifakı aleyhlerine gören tapınak şövalyeleri reisi Gerard de Ridefort (ö. 1189), maiyetindeki yaklaşık yüz elli şövalye ile sorunu çözmek için Raymond'un yanına gidiyordu. Aynı tarihlerde el-Efdal, Raymond'a haber gönderip topraklarından geçeceğini bildirmişti. Bunu haber alan kont, akşama kadar çıkması şartıyla ona izin vermiş, bu arada kendisine doğru gelen şövalyeleri ve civardaki yerleşim birimlerini uyarmıştı.[21] Dımaşk öncü birliği Gökböri, Sarimüddîn Kaymaz ve Yârûkî komutasında Mayıs 1187'de keşif için Haçlı işgali altındaki topraklara girmişti. Safûriyye civarında bu şövalye birliğinin saldırısına uğradı, fakat şiddetli bir mücadele sonrası Haçlılar ağır bir yenilgiye uğradılar. Hospitalier tarikatı lideri ve birçok şövalye öldürülmüş, birçoğu esir edilmiş, Tapınakçıların reisi de canını zor kurtarmıştı.[22] Savaş sonrası akşam olmadan Müslüman birlikler söz verdikleri gibi Raymond'un topraklarından bu zaferle çıkmışlardı.[23] İslâm tarihçilerine göre bu başarı Hittîn zaferinin habercisi olmuştu.[24] Haber Haçlılara ulaştığında Raymond, onlara büyük bir şok yaşatan bu hezimetin sorumlusu olarak, suçlandı.[25]

Salâhaddin bu zaferi duyunca Kerek kuşatmasını kaldırarak Taberiye civarına el-Efdal'in birliklerinin yanına gelip Aşterâ civarında karargâh kurdu.[26] Bu esnada Antakya civarını gözetlemekle görevlendirilen Takiyüddin Trablus Kontu Raymond ile bir antlaşma yaptı. Ardından Mardin ve Musul askerleriyle birlikte Aştera civarında olan Salâhaddin'e katıldı.[27] Hemen ardından Sultan 24 Haziran

---

20 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 365; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 144.

21 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 31.

22 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 43; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 144; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 187; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 407. Haçlı kaynakları bu olayı 1 Mayıs olarak kaydederler. (Ambroise, **The History of the Holy War,** 67; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 25; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 33).

23 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 379.

24 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 187.

25 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 144; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 31.

26 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 277; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 144; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 187.

27 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 188.

günü orduyu teftiş etti.[28] Gönüllü ve yayalar hariç maaşlı ve iktalı süvari sayısı on iki bin olmuştu.[29] Askerler haricinde ordunun ihtiyacını karşılamak üzere yedi bin civarında dükkânın kurulduğu söylenmiştir.[30] Salâhaddin ordusunu sağ-sol, merkez ve öncü-artçı olmak üzere düzene soktu. Her emîrin nerede görev yapacağını belirledi sonra da 17 Rabîulâhir/26 Haziran Cuma günü Aşterâ mevkiinden yola çıkıp sonraki sabah Taberiye yakınlarındaki Ukhuvâne mıntıkasına gidip orada karargâh kurdu.[31]

Bu arada Haçlılar Salâhaddin'in ordusunu topladığını duyduklarında ilk olarak III. Raymond ile Kral Guy arasındaki sorunu çözdüler. Özellikle Safûriyye mağlubiyeti Raymond'u perişan etmişti. Haçlı kontları ve ileri gelenleri yenilgiden onu sorumlu tutuyorlardı.[32] Kendisi de bunun ağırlığına dayanamadı ve kralın yanına giderek ona itaat arz etti.[33] Böylece Haçlılar arasında birlik sağlanmıştı. Bunun üzerine Kral Guy bölgedeki bütün Haçlılara (Dârûm-Antakya arası) haber göndererek toplayabildikleri en büyük birliklerle kendisine katılmaya çağırdı. Kaynakların verdiği bilgiye göre bu çağrı sonucu sayıca Salâhaddin'in ordusu kadar olmasa da ona denk bir ordu toplandı.[34] Buna göre iki bin civarında şövalye, yirmi bin civarında Türkopol ve piyade toplamışlardı. Haçlı ordusu Akkâ'dan Safûriyye yönüne doğru yürüyüşe geçti.[35] Manevi destek için Kutsal Haç da savaş meydanına

---

28 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 112.

29 Bu sayı İslâm ordusunun yekûnu olmadığı belirtilmelidir. Kaynaklarda ordunun tamamıyla ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Haçlı kaynakları ordunun tamamının yüz seksen bin askerden oluştuğunu ifade etmişlerdir (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 36). Maaşlı ve iktalı on iki bin askeri olan bir ordu için bu miktar oldukça abartılı bir rakamdır.

30 Makrîzî, **es-Sülûk**, I, 208.

31 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 371; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 144; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 127; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 187-188; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 46. Salâhaddin'in bu tarihte Aşterâ mevkiinden ayrılıp Ukhuvane'ye gittiği konusunda kaynaklar hemfikirdirler. Fakat İbnü'l-Esîr ve İbn Vâsıl herhangi bir tarih vermezler. İbn Şeddâd'ın verdiği tarihler doğru fakat gün konusunda hatalı olduğu gibi Ukhuvane'den de hiç bahsetmez. Onun yerine Salâhaddin'in Taberiye'nin batısındaki bir dağ üstünde bulunan alanda savaşa girme amacıyla karargâh kurduğunu belirtir.

32 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 144; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 372; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 407.

33 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 35; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 278.

34 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 382.

35 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 372. İmâdüddin el-İsfahânî'ye ve İbn Vâsıl'a göre Haçlılar sayı olarak elli binden fazla bir ordu toplamışlardı (İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 48; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 278; İbn Vâsıl,

getirilmişti.[36] Haçlı liderleri ordu için korunaklı bir yer olur düşüncesiyle Safûriyye'de konakladılar.[37]

Haçlıların toplanıp İslâm ordusuna karşı yürüdüğü bilgisi gelmişti. Salâhaddin nihayetinde beklediği fırsatın ayaklarına geldiğini düşünüyordu. Bu fırsatı kaçırmak istemedi. Ama önce ordusunu buna hazırlaması gerekiyordu. Bunun için de emîrleriyle bir harp meclisi toplantısı yaptı. Manevi ve stratejik hazırlık denebilecek bu toplantıda birçok görüş dile getirildi. Salâhaddin bütün emîrleri ve danışmanları dinledikten sonra şimdiye kadar takip ettiği siyasetin hedefini açıklayan şu konuşmayı yaptı:

> "Bana göre, Müslümanları kâfirlere karşı savaşa sürmemiz en isabetli yoldur, çünkü işler insanların kararıyla olmuyor. Sonra ömrümüzden ne kadar kaldığını da bilmiyoruz. Bu kadar gayret ve zorlukla topladığımız bu orduyu dağıtmamamız lâzım."[38]

Özellikle doğuya yapılan seferler Salâhaddin ile ilgili olumsuz bir imaj oluşturmuştu. Buna göre Haçlılarla cihadı bırakıp Müslümanlarla mücadele ediyor algısı yerleşmeye başlamıştı. Salâhaddin'in cihad anlayışını ve Haçlılarla mücadele azmini yansıtan bu ifadeler onun amacını oldukça açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi savaşa girmemek için çeşitli bahaneler ileri süren bazı emîrleri de motive etmiştir. Bu konuşma sonrasında düşmanla bir meydan muharebesi yapılması kararı alındı. Haçlılar Safûriyye'de toplanmış Salâhaddin'in saldırmasını beklemekteydi. Salâhaddin, Ukhuvane'ye geldikten sonraki Çarşamba 22 Rabîulâhir 583/1

---

**Müferricü'l-kürûb**, II, 189). Haçlı kronikleri bu rakamı destekler bilgiler vererek Kutsal Haç'ın getirilmesinden dolayı Haçlı ordusunun şövalye, atlı ve yayalar dâhil kırk binden fazla bir yekûn oluşturduğunu ifade etmişlerdir ((Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 37). Ebû Şâme'nin aktardığına göre Haçlı ordusu atlı ve yaya olmak üzere altmış üç bin civarındaydı. Bunların otuz bini esir edilmiş diğerleri de öldürülmüştü (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 299). Kaleleri savunmak üzere küçük birliklerin bırakıldığı düşünüldüğünde Haçlı ordusunun büyüklüğü daha iyi anlaşılmış olur (Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 381). Bu Haçlılar için intihar anlamına gelmekteydi.

36 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 372; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 48; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 189; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 278.

37 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 48; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 441.

38 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 421; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 372. Süryani kronikçi Ebü'l-Ferec da benzer bilgiler verir (**Tarih**, II, 441).

Temmuz 1187'de ağırlıklarını bırakıp ordusuyla oradan ayrıldı.[39] Önce Taberiye gölüne indi, sonra yoluna devam ederek şehri arkasına alıp batıdaki dağların üstünde bulunan düzlükte konakladı.[40] Burası Kefer/Kefr Sebt olarak bilinen mevkiiydi.[41] Bu yürüyüşündeki amacı Safûriyye civarında konaklayan Haçlı ordusunu meydan savaşına zorlamaktı. Onları hareket ettirmek için okçularıyla taciz etti, fakat Haçlı ordusu savaşmayı göze alamadığından yerinden kıpırdanmadı.[42] Süryanî müellife göre her iki ordu savaştan önce günlerce karşı karşıya bekledi. Ebû Şâme bu süreyi iki gün olarak ifade etmiştir.[43]

Düşmanın gönülsüzlüğünü fark eden Sultan önemli bir stratejik hamlede bulundu. Önce ordusunu düşman karşısında sağlam bir şekilde durmasını sağlamak için gerekli görevlendirmeleri yaptı.[44] Sonraki gün (2 Temmuz) ihtiyacı kadar birlik alıp Trablus Kontu Raymond'un karısının bulunduğu Taberiye'yi kuşattı. Sultanın amacı Haçlıları sığındıkları korunaklı yerden çıkarmaktı. Bir saat gibi kısa bir süre

---

39 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 127; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 372; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 298. Hittîn savaşı sürecindeki olayların tarihleri ve günleri konusunda bütün kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bu sorundan dolayı dönemin kronikleri dikkate alınarak Hittîn savaşının uygun bir tasviri yapılmıştır. Bu tasvirde tarihler hiçbir kaynaktaki tarihlerle tam olarak uyuşmamaktadır. Mesela İbn Şeddâd'a göre Salâhaddin'in Ukhuvane'den ayrılması 21 Rabîulâhir 583/30 Haziran 1187 Çarşamba günüdür. Oysa tarih hesabına baktığınızda Çarşamba günü 22 Rabîulâhir gününe denk gelmektedir. Tarihlere bu anlamda müdahalelerde bulunulmuştur. Bu konuda verilebilecek başka bir örnek kısmen de olsa olayın şahidi olan İmâdüddin el-İsfahânî'nin verdiği bilgilerdir. Buna göre Salâhaddin'in Ukhuvane'den ayrılması 23 Rabîulâhir Perşembe günüdür. Oysa Salâhaddin'in bu kadar büyük bir ordu ile aynı gün içerisinde hem karargâhını taşıması hem Haçlıları tahrik edecek girişimlerde bulunması ardından aynı gün Taberiye'yi kuşatıp şehrin surlarını yıkması çok zor görünmektedir. Ebû Şâme'nin aktardığı bir kayıtta daha mantıklı tarihler ve olaylar arasında uygun süreler mevcuttur. Mesela ona göre Salâhaddin Kefer Sebt'te iki gün kalmış, düşmanı taciz etmiş fakat karşılık verilmeyince de Taberiye'yi kuşatmıştır. Bu anlatı şartlara daha uygundur.

40 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 47; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 127. İmâdüddin el-İsfahânî, Taberiye gölünden sonra ordunun nerede karargâh kurduğundan bahsetmez.

41 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 298; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 381; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 311; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri,** 113.

42 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 48; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 373; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 189. İmâdüddin el-İsfahânî Haçlıları meydan savaşına zorlamak amacıyla Sultanın her sabah ordugâhtan çıkıp Haçlıları taciz ettiğini fakat düşmanın buna bir karşılık vermediği gibi yerinden ayrılmadığını da belirtir. Aslında bu ifadeler (özellikle her sabah ifadesi), eğer sonradan kitaba eklenmemişse, Sultanın kaynaklarda verilen tarihten daha önce Taberiye gölü civarında karargâh kurduğunu gösterir.

43 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 441; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 298.

44 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 278; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 127.

içinde yapılan şiddetli saldırıdan sonra Taberiye şehri ele geçirildi.[45] İbn Vâsıl bu olayın İslâm fetihlerinin anahtarı olduğunu ve Allah'ın bununla Kudüs'ün fethini kolaylaştırdığını söyler.[46] İç kaleye çekilen savunmacılar III. Raymond'un eşi Kontes Eschiva aracılığıyla Haçlı ordusundan yardım istedi. Yardım çağrıları Haçlı karargâhına yetiştiğinde sabırsız kontlar ordunun hemen harekete geçmesini istediler.[47] Fakat çocukları ve eşi tehlike altında bulunan III. Raymond'un tavrıyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Neticede Kontlar kendi aralarında yaptıkları uzun bir tartışmadan sonra orduya hareket emri verildi.[48]

### 3.2.2. Savaş

Taberiye'yi kuşatan Salâhaddin, Haçlı ordusunun hareket ettiği bilgisini alınca "istediğimiz oldu… Haçlılar yenilirse Taberiye ve bütün sahil korumasız kalacak. Fethimize kimse engel olamayacak"[49] dedi ve iç kaleyi kuşatmak için Taberiye'de bir birlik bıraktıktan sonra ordusunun başına döndü. Haçlı ordusunun hareket etmede çok sabırsız davrandığını ve bir an önce Taberiye'ye gitmek istedikleri bilgisini veren İbn Şeddâd, Perşembe günü ikindiden sonra iki ordunun

---

45 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 127; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 48; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kürûb**, II, 188; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 441. İmâdüddin el-İsfahânî'ye göre Salâhaddin geceleyin de Taberiye'de kalmıştır. Ebü'l-Ferec'e göre de Salâhaddin askerlerinden bir grubu geceleyin gizlice Taberiye'yi kuşatmak üzere göndermişti.

46 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 188.

47 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 312.

48 İbnü'l-Esîr'e göre Raymond ordunun hareket etmesine karşı çıktı ve "gerekirse karım, çocuklarım ve bana ait her şey Kudüs Krallığı'na feda olsun, Salâhaddin bizi buradan çıkarmak istiyor, eğer hareket edersek onun tuzağına düşmüş olacağız ayrıca Salâhaddin büyük bir ordu toplamış buna gücümüz yetmez" dediyse de kimse dinlemedi. Ona göre Salâhaddin uzun süre bu şekilde bekleyemezdi eğer kendileri sabrederse Salâhaddin gitmek zorunda kalacaktı. Fakat diğer kontların çoğunluğu özellikle Guy üzerinde en çok etkiye sahip olan Renaud de Châtillon, onun Müslümanlarla birlikte hareket ettiğini düşünüyorlardı. Bunun için de sözü dinlenmemeliydi. (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145). İmâdüddin el-İsfahânî ve İbn Vâsıl aksi bir bilgi vererek Raymond'un "bugünden sonra bize oturmak yakışmaz, eğer onlar Taberiye'yi alırlarsa bütün topraklarımız ellerimizden çıkar" dediğini, böylece kralı hareket etmeye teşvik ettiğini ve diğer kontların da onu desteklediğini söyleyerek Haçlı ordusunun Taberiye'ye doğru yürüyüşe geçtiğini söyler (**el-Feth**, 49; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 279; **Müferricü'l-kürûb**, II, 189). Ebü'l-Ferec ise Raymond'un daha çok Salâhaddin'in halkın içinden gelen biri olarak sonradan büyük topraklara hâkim olduğunu, böyle bir adamla antlaşma yapmanın daha iyi olacağı fikrinde olduğunu söyler (**Tarih**, II, 441). Süryani müellif konuşmaların Taberiye'den ziyade genel harp meclisinde yapıldığını aktarır.

49 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 49; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 279; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri,** 113-114.

Taberiye dağının batısında karşı karşıya geldiğini söyler, fakat herhangi bir çarpışmanın meydana gelmediğini ima eder. Geceyi her iki ordu da kılıçlarına sarılmış halde teyakkuzda geçirdiler.[50] İmâdüddin el-İsfahânî, İslâm ordusunun bugün, yani Perşembe günü, düşmanın suyollarının bağlantısını kestiği ve gece boyunca hazırlık yaptığı bilgisini verir.[51]

24 Rabîulâhir /3 Temmuz Cuma sabahı yürüyüşüne devam etmek isteyen Haçlı ordusuna, İslâm ordusu engel olmaya çalışıyordu. Lubya denen bölgede çarpışmalar akşama kadar devam etti. İslâm ordusu kısmen Haçlı ordusunun etrafını kuşattığından Haçlı askerleri su ihtiyaçlarını gideremiyorlardı. Özellikle Taberiye gölünü arkasına alması Haçlıların bu yöne doğru hareket etme imkânını ellerinden almıştı. Haçlılar göle ulaşmak için birkaç teşebbüste bulundularsa da başarılı olamadılar. Susuzluğa aşırı sıcaklar ve yorgunluk da eklenince Haçlılar adeta perişan olmuşlardı. Bu sıkıntılara rağmen düşman ordusu Cuma günü birliğini koruyabildi. Bu şekilde her iki ordu yerlerinde kalarak geceyi teyakkuzda geçirdi.[52] Müslümanların tekbir ve tevhitleri gece boyunca devam etti. Sonraki gün için savaş hazırlıkları yapıldı. Askerlere dört yüz çuval ok dağıtıldı. İhtiyaç duyanlar alsın diye de çeşitli yerlere yetmiş tane ok yüklü deve yerleştirdi.[53] Müslümanlar artık kesin olarak zaferin geleceğine inanıyorlardı.[54]

Haçlılar ortada süvariler, onların etrafında da yayaların olduğu bir savaş düzeni içinde çarpışıyorlardı. Onlar bu taktiği defalarca uygulamış ve sonuç

---

50 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 127; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 442. İmâdüddin el-İsfahânî'ye göre Haçlılar 24 Rabîulâhir /3 Temmuz Cuma günü sabah harekete geçmiş Salâhaddin aldığı haber üzerine hemen gelip düşman ordusuna saldırıda bulunmuştur (**el-Feth**, 49). Fakat sonraki paragrafta verdiği bilgiler sanki Haçlılar bir önceki gün harekete geçmişti izlenimi verir. Ebû Şâme onu destekler bir bilgi aktarır. Buna göre Taberiye'de bulunan Salâhaddin'e Cuma günü öğle vakti düşmanın hareket ettiği bilgisi gelmiştir (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 298).

51 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 280. İbn Şeddâd dört yüz çuval ok dağıtıldığı ve yetmiş devenin de yedekte bekletildiğini aktarır. Ama bunların, Bündârî'nin dediği gibi Cumayı Cumartesiye bağlayan gece değil de, bu gece dağıtıldığı bilgisini verir.

52 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 145; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 373; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 49; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 189; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 442. İbn Vâsıl bu gün de çarpışmaların olmadığı bilgisini verir. Süryani müellif Taberiye gölü yerine yanlışlıkla olsa gerek Ürdün kalesinden bahseder. Müslümanlar oraya hâkim oldukları için Haçlıların bütün geceyi susuz geçirdiklerini su temin etmek için de savaşmak zorunda kaldıklarını belirtir.

53 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 374; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 146.

54 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 128.

almışlardı. Fakat bu sefer bekledikleri sonucu vermiyordu.[55] Ertesi sabah 25 Rabîulâhir /4 Temmuz 1187 Cumartesi[56] günü Haçlılar yürüyüşlerine devam etmek istediler. Ama İslâm ordusu, onlara hareket edecek alan bırakmamıştı. Ok atışları da hareket etmelerine mani oluyordu. Zaten susuzluktan perişan durumdaydılar. Fakat düşman direniyor İslâm ordusunu yarıp su bulma ümidiyle Taberiye'ye doğru yürümeye çalışıyordu. Onların niyetlerini bilen Salâhaddin yerinde durmuyor büyük bir şevkle askerleri arasında dolaşıp onları cesaretlendiriyordu. Büyük bir şevkle savaşan Müslümanlar karşısında Haçlılar yaptıkları her hamlede büyük kayıplar veriyorlardı.[57] Salâhaddin'in memluklerinden biri tek başına düşman içine atlayıp kahramanca çarpışmaya başladı. Bir müddet sonra Haçlılar onun etrafını sarıp şehit ettiler. Onun ölümü Müslümanları heyecana getirip toplu bir saldırıya geçmelerine sebep oldu. Çünkü Müslümanlar onu Salâhaddin'in çocuklarından biri sanmışlardı.[58] Ok atışları zaten onları çileden çıkarmış, birçok at ve asker kaybetmişlerdi. Bu saldırı onların sonunu getiren şiddetteydi. Bu arada Gökböri çevrede bulunan otları tutuşturmuş, dumanlar Haçlı ordusunun hareket kabiliyetini ve görüş mesafesini oldukça düşürmüştü. Sıcak; ateş, duman ve susuzlukla birleşince ordu direnme gücünü tamamen kaybetti. Her yarma hareketi teşebbüsü Haçlılara büyük kayıplar verdirdi.[59] Yenilginin kesin olduğunu ve savaşmaya devam ederlerse hayatta kalamayacaklarını anlayan III. Raymond, Renaud de Sidon (ö. 1202) ve Balian d'Ibelin (ö. 1193) dâhil bir grup şövalye saldırıya geçip

---

55 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 146; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 114.

56 Süryani Mihail, **Vakainame**, 279; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 374; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 146; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 190; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 282. Dipnotta verilen bütün kaynaklar savaşın günü konusunda hemfikirdirler. Fakat İbn Şeddâd (**Sîretü Salâhuddin**, 127) ve Makrîzî (**es-Sülûk**, I, 207) bu tarihi 24 Rabîulâhir Cumartesi olarak verirler.

57 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 374; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 146; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 190.

58 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 282; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 442. Süryani müellif, Haçlıların bu şahsı Salâhaddin'in oğlu sandıkları için morallerinin yükseldiğini ifade eder. Bundan sonra anlattığı hikâyenin büyük bir kısmı dönemin kaynaklarıyla çeliştiğinden yanlıştır. Mesela Trablus kontunun bu başarıdan sonra Haçlılara ihanet ederek savaş meydanını terk ettiğini ve İslâm ordusunun ona yardımcı olduğunu ifade eder. Savaş yenilgisini de Raymond'un gidişine bağlar.

59 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 50; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 147; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 114.

kuşatmayı yararak kaçmayı başardı. Bu Takiyüddin'in olduğu kanatta olmuştu.[60] Sur'a doğru kaçmaya başlayan bu kontları bir grup Müslüman asker takip ettiyse de yetişemediler.[61] İbn Şeddâd sadece Raymond'un takipten kurtulabildiğini fakat onun da aldığı yara sebebiyle bir müddet sonra öldüğünü kaydeder.[62]

Savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Haçlıların, Müslüman hatlarını yarma teşebbüslerinin birinde Akkâ piskoposu öldürüldü ve Kutsal Haç Müslümanların eline geçti. Susuzluk, sıcak ve yorgunluğa bu darbe de eklenince Haçlı ordusu psikolojik açıdan çöktü. Savaş artık sona doğru yaklaşıyordu. Çaresiz kalan Kral Guy yüz elli civarında şövalye ile birlikte Hittîn tepesine çıkarak orada direnmeye çalıştı. Ona eşlik eden bir kısım şövalye, savaşın kaybedilmediğini ifade eden kralın kırmızı çadırını kurdular. Bu esnada Salâhaddin'in yanında olan oğlu el-Efdal babasının savaşı bütün hücreleriyle yaşadığını anlatır. Kral ve şövalyeler iki defa hatları yarma teşebbüsünde bulunmuşlar, önlerinde bulunan Müslüman askerleri Salâhaddin'in bulunduğu yere kadar püskürtmüşler fakat tekrar geri kaçmak zorunda kalmışlardı. İbnü'l-Esîr, ikinci teşebbüs de sonuç vermeyince kralla birlikte şövalyelerin aşırı susuzluk sebebiyle atlarından inip kendilerini yerlere attıklarını, bunun üzerine Hittîn tepesine çıkan Müslümanların kralın çadırını yıkıp orada bulunan herkesi esir aldıklarını söyler.[63]

### 3.2.3. Savaşın Sonuçları

Esirler arasında Kral Guy, Renaud de Châtillon, kralın kardeşi Godefroi, Cübeyl sahibi II. Hugue, IV. Onfroi (ö. 1189), Tapınakçıların reisi Gerard de

---

60 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 375-376; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 147; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 50; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 283. Ebû Şâme bu isimlerin tamamını saymaz fakat Takiyüddin'in bilinçli bir şekilde ona izin verdiğini ima eder.

61 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 190.

62 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 128-129.

63 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 147; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 376; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 129; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 190-191; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 284. Salâhaddin Eyyûbî'nin kazandığı zaferler sonrası dönemin geleneklerine göre şairler çeşitli şiirlerle ona methiyeler yazmışlardır. Bu çerçevede yapılan bir çalışma için Bkz. (İbrahim Ethem Polat, **Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler**, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 124-156).

Ridefort ve Hospitalier reisi de vardı.[64] Kaynaklar Kudüs Kralı ile birlikte bütün liderlerin esir alındığını diğerlerinin de öldürüldüğünü ifade eder.[65] Haçlılar yaklaşık doksan yıl önce kutsal ülkeye gelmişlerdi. O zamandan beri başlarına böyle bir felaket gelmemişti.[66] İslâm tarihçileri "öldürülenleri görenler bir kişinin bile esir alınmadığını, esirleri de görenler onlardan bir kişinin dahi öldürülmediğini zannederlerdi"[67] diye savaş sonunda ortaya çıkan manzarayı tasvir etmişlerdir. İmâdüddin el-İsfahânî Haçlı şövalyelerini tasvir ederken "onlar sanki demir parçası gibiydiler" ifadelerini kullanır. Onlar, atları dâhil baştan aşağı demir zırh giyerlerdi. Mızrak ve ok darbeleri onlara zarar vermezdi. Fakat atlarından düştüklerinde de savaşamazlardı.[68]

Salâhaddin kırmızı çadırın düşüp kralın esir edildiğini gördüğünde atından inip şükür secdesine kapandı ve sevincinden ağladı.[69] Sonra şükür namazı kıldı. Çünkü yıllardır ilmek ilmek işlediği siyaseti başarıya ulaşmış, Haçlı ordusu imha edilmiş, bütün ileri gelenler ya öldürülmüş ya da esir edilmişti. Savaş meydanında esirlerle ilgili işlemler bittikten sonra Sultanın çadırı kuruldu, Haçlı Kralı ve Renaud de Châtillon huzuruna getirildi. Salâhaddin susuzluktan kıvrılan kıralı yanına oturtup ona su ikram etti. Kral içtikten sonra kalan suyu Renaud de Châtillon'a uzattı. Tercüman geldikten sonra Salâhaddin suyu kendisinin ikram etmediğini dolayısıyla Renaud'a eman vermediğini krala söyledi.[70] Çünkü Arap geleneklerine göre esir edilen şahsa yiyecek veya içecek ikramı yapıldığında bu ona eman verildiği anlamına gelmekteydi.[71] Salâhaddin buna vurgu yapmak amacıyla

---

64 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 50; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 288; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 129; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 376; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 148.

65 Süryani Mihail, **Vakainame**, 279; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 129.

66 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 148; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 376; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 193; Lane-Poole, **Selahaddin**, 199.

67 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 376; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 148; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 193; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 284.

68 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 285; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 377.

69 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 148; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 191.

70 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 377; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 148; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 287; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 288.

71 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 130.

kralın yaptığı ikramın bir karşılığı olmadığını ifade etmiştir. Sonra yaptığı ihanetleri sayarak bizzat kendi elleriyle öldürmeye iki kez yemin ettiğini söyledi ve kendi kılıcıyla öldürdü. Kral korkunca da ona bir şey yapmayacağını söyleyerek teskin etti.[72] Fakat Salâhaddin'in bütün esirlere karşı tavrı böyle olmadı. Bir daha Müslümanlara zarar vermesinler diye özellikle her iki tarikat şövalyeleri idam edildi. Salâhaddin savaş meydanındaki işlerini bitirdikten sonra esir olarak sağ bıraktığı kontları Dımaşk zindanına gönderdi.[73] O, bu esirlerle maddi servet ya da başka bir şey kazanma peşinde değildi. Aksine bütün eleştirilere rağmen siyaseti icabı Müslümanların işgal edilmiş topraklarını geri almak için onları kullandı.[74] Nitekim esirlerin bir kısmı, hâkim oldukları şehir ve kaleleri savaşsız teslim etmeleri karşılığında serbest bırakıldı.[75]

Hittîn zaferi Salâhaddin'in mücadelesinin merkezinde yer alır. Bu olay sadece bir savaştan ibaret değildir. Yukarıda anlatıldığı gibi baştan sona stratejik ve taktik mücadelelere sahne olmuştur.[76] Bu süreç değerlendirildiğinde Sultanın siyaset anlayışının ne ifade ettiği daha net anlaşılacaktır. Salâhaddin'in hedefine ulaşmasının iki yolu vardı: ilki, Birinci Haçlı Seferi esnasında Haçlı ordusunun yaptığı gibi şehirler tek tek ele geçirilip içindeki insanlar esir alınacak böylece bölge temizlenecekti. İkinci olarak Salâhaddin'in yaptığı gibi Haçlı ordusu imha edilecek, böylece savunmasız kalan şehirlerdeki insanlar can güvenliği karşılığında teslim olmak zorunda kalacaklardı. Birinci yol oldukça riskli ve uzun olacaktı. Bu da çok fazla can, mal, zaman kaybı ve zaferin tehlikeye girmesi demekti. Sultan siyaset anlayışı gereği iki taraf için mümkün olan en az zayiatla bu işi bitirmek istediğinden daha az riskli olan ikinci yolu tercih etmişti. Dolayısıyla sıradan insanların zarar görmemesi için Haçlı ordusunun imha edilmesi gerekiyordu. Çünkü böyle bir sonuç elde edilmeden Kudüs'ün fethedilmesi ve Haçlıların bölgeden çıkarılması neredeyse imkânsızdı. Bu strateji sayesinde Kudüs Haçlı Krallığı'nın

---

72 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 443; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 148. İbn Şeddâd, Salâhaddin'in ona Müslüman olmayı teklif ettiğini fakat Renaud de Châtillon bunu reddedince de elleriyle öldürdüğünü ifade eder (**Sîretü Salâhuddin**, 131).

73 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 129; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 378.

74 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 152.

75 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 391. Bunlarla ilgili bilgiler yeri geldikçe verilecektir.

76 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 309.

toplayabildiği en büyük ordu imha edilmişti.[77] Böylece Salâhaddin'in siyasetinin ikinci adımı da başarıya ulaşmıştı. Bundan sonra yapılacak bir tek şey vardı: Doğru bir planlamayla savunmasız kalan şehirleri ve kaleleri en kısa sürede ele geçirmek ve Kudüs'ün etrafını sararak savaşmadan teslim olmasını sağlamak.

## 3.3. ANTLAŞMALAR

Cihad dönemi olarak tanımlayabileceğimiz bu süreç içerisinde Salâhaddin, Haçlılarla birçok antlaşma yapmıştır. Bunların büyük bir kısmı Hittîn Savaşı sonrası şehirleri ele geçirirken Haçlılarla aşağı yukarı aynı çerçevede yaptığı eman antlaşmalarıdır. Fakat bunlar Kudüs ve Kudüs Krallığı'yla birinci dereceden ilgileri olmadığı için çalışmamızın konusunun dışında kalmaktadır. Bu çerçevede dönem içerisinde Kudüs ve Kudüs Krallığı'yla ilgili yapılan antlaşma sayısı, Hittîn'de esir düşen Kral Guy'ın 1188 yılında serbest bırakılması esnasında Salâhaddin'e karşı savaşmayacağına dair söz vermesi ve yemin etmesi sayılmazsa, üç antlaşmadır. Aynı derecede öneme sahip olmasalar da Salâhaddin'in asıl siyasetinin uygulama döneminde yapılmış olmaları bu antlaşmaları önemli kılmaktadır. Bu sayede Salâhaddin'in ne yapmak istediği ve nasıl bir siyaset ve strateji geliştirdiği daha iyi görülecektir.

Bu dönemde yapılan ve konumuzun sınırları içerisinde yer alan antlaşmalar şunlardır:

1- Kudüs Antlaşması (2 Ekim 1187),
2- Akkâ Antlaşması (7 Temmuz 1191),
3- Remle Antlaşması (1 Eylül 1192).

---

77 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 387. Hittîn zaferiyle ilgili bazı çalışmalar için Bkz. (Nicolle, **Hattin**, Oxford 1998; Ramazan Şeşen, "Hittîn Savaşı", **DİA**, XVIII, s. 165-167; Möhring, **Selaheddin Eyyubi**, 65-67; Newby, **Saladin in His Time**, 115-119; Jean Richard "An Account of the Battle of Hattin Referring to the Frankish Mercenaries in Oriental Moslem States", **Speculum**, Vol. 27, No. 2, April 1952, p. 168-177).

### 3.3.1. Kudüs Antlaşması (27 Recep 583/2 Ekim 1187)

#### 3.3.1.1. Antlaşmaya Giden Süreç

Salâhaddin, toparlanmaları için Haçlılara hiçbir fırsat vermedi.[78] Hittîn savaşı sonrası hızlı bir şekilde birkaç koldan diğer şehirleri ve kaleleri fetih hareketine girişti. Bu çerçevede ilk olarak ordusunu dinlendirmeden Pazar günü sabah Taberiye üzerine yürüdü. Kontes; çocukları ve malı karşılığında kaleyi teslim edip eman diledi. Salâhaddin talebini kabul edip kaleyi teslim aldı. Savunmayı üstlenen Hospitalier ve Tapınakçı tarikatlarına mensup şövalyeler Müslümanlara bir daha zarar veremesinler diye öldürüldü.[79] Salı gününe kadar şehirde kalan Salâhaddin kaleyi Sarimüddîn Kaymaz'a teslim etti.[80]

Salâhaddin, Salı günü Taberiye'deki işlerini bitirip Akkâ üzerine yürüdü. 1 Cemaziyelevvel/9 Temmuz Cuma günü burayı da emanla teslim aldı. Şehrin sahibi olan III. Joscelin (ö. 1190), Hittîn savaşında kurtulan birkaç konttan biriydi. Akkâ'yı savunacak yeterli sayıda kuvvetten yoksun olduğundan direnemeyip teslim olmak zorunda kalmıştı. Burası önemli bir ticaret merkezi olduğu için çok sayıda ganimet ele geçirildi. Birçok Müslüman esir kurtarıldı. İbn Şeddâd'a göre bu esirlerin sayısı dört bin civarındaydı. Salâhaddin burada birkaç gün kalıp yönetim işlerini düzenledi. Şehri oğlu el-Efdal'e verdi.[81]

Hittîn zaferi sonrası Salâhaddin, Mısır'da bulunan kardeşi el-Adil'e haber gönderip müjdeyi verdi ve ordusuyla birlikte Haçlı işgali altındaki topraklara yürümesini ve yakın yerleri muhasara etmesini istedi. O da yola çıkıp önce Mecdelyâbâ kalesini ardından da Yafa şehrini aldı.[82] Salâhaddin Akkâ'dayken ordusunun bir kısmını gönderip Kaysariye, Nâsıra, Hayfa, Safûriyye, Sakîf, Fûle, Nablus ve Akkâ civarındaki başka kaleleri de ele geçirdi. Ordu çeşitli yağma

---

78 Lane-Poole, **Selahaddin**, 200; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 325.

79 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 50; Süryani Mihail, **Vakainame**, 280; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 149.

80 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 378.

81 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 54-55; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 132; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 149; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 381-382.

82 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 150; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 383, 358.

hareketlerinde bulunarak geri döndü.[83] Sultan bizzat kendisi müstahkem bir yer olan Tibnîn kalesine gitti ve bir haftalık kuşatmadan sonra 25 Temmuz günü kaleyi emanla teslim aldı.[84] Ardından 21 Cemaziyelevvel/29 Temmuz günü Sayda'yı, Renaud de Sidon'dan emanla teslim aldı. Bunun üzerine Renaud kendisine ait olan Sakîf Arnûn kalesine gitti.[85] Sultan oradaki düzenlemeleri bitirdikten sonra Beyrut'a gitti. Kaynakların ifadesine göre burası sahildeki şehirlerin en müstahkemi ve en güzeliydi.[86] Sekiz günlük bir kuşatmadan sonra 29 Cemaziyelevvel/6 Ağustos'ta şehri emanla teslim aldı.[87] Bu arada Hittîn'de esir düşen Hugue aracılığıyla 27 Cemaziyelevvel/4 Ağustos'ta Cübeyl teslim olunca bu şahıs serbest bırakıldı. Burası kuzeyde alınan son şehirdi. Salâhaddin buradan geri döndü.[88]

Salâhaddin Kudüs fethi öncesi son olarak Beyrut'tan Askalan'a gidip orayı kuşattı. Stratejik açıdan önemli bir bölgede olan Askalan, Kudüs'ün denizle bağlantısını sağlıyordu. Ayrıca burası Mısır'a giden yol üzerindeydi. Böylece Şam ve Mısır birbirine bağlanacaktı. On dört gün süren muhasara sonunda önce direnseler de kral Guy ile Tapınakçıların reisi Gerard'ın tavsiyesi üzerine şehri emanla 29 Cemaziyelahir/5 Eylül 1187'de Salâhaddin'e teslim ettiler.[89] Askalan onurlu bir şekilde teslim olmuştu.[90] Şehir dışında bekleyen Salâhaddin, çevreye

---

83 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 132; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 150; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 383, 358.

84 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 387; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 151; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 132.

85 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 59; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 387; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 117.

86 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 151.

87 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 60; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 152; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 388.

88 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 323; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 62; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 389; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 329.

89 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 65; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 133; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 390-393; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 118; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 387. Kralın telkinine rağmen şehirdekilerin teklifi reddettiği söylenir. Bunun üzerine Salâhaddin şiddetli bir saldırıya geçer. Buna dayanamayan savunmacılar teslim olmayı kabul etmek zorunda kalırlar.

90 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 55.

ordu birlikleri göndererek Remle, Dârûm, Gazze, Tibnîn ve daha başka yerleri savaşmadan fethetti.[91]

Kudüs Krallığı topraklarının fetih süreci başarılı bir şekilde tamamlanmıştı. Savaş günü olan 4 Temmuz ile Kudüs'ün surlarının önüne geldiği 20 Eylül tarihleri arasında, yani yetmiş yedi günde Sur ve Kudüs şehirleri ile Tapınak şövalyelerinin elinde bulunan Belfort (Sakîf Arnûn) ve Safed kaleleri ile Tapınak Şövalyeleri'nin hâkimiyetinde olan Hûnîn ve Belvoir (Kevkeb) kaleleri gibi birkaç küçük yer hariç bütün Kudüs Krallığı'nın toprakları fethedilmişti.[92] Bu başarının temelinde yatan asıl neden Salâhaddin'in Haçlılarla mücadelede benimsediği siyaset ve uzun vadeli stratejisiydi. Şimdi artık son hamleyi yapabilirdi. Bunun için yapması gereken tek şey ordusunu Kudüs önüne götürmesiydi.

### 3.3.1.2. Kudüs'ün Fethi ve Antlaşma

#### 3.3.1.2.1. İlk Teklifler ve Hazırlıklar

Salâhaddin'in bütün mücadelesi ve stratejisi Kudüs'ü Haçlılardan alma üzerine kuruluydu. Bu anlamda Kudüs'ün fethi onun Haçlılara yönelik siyasetinin tam bir uygulamasını içermektedir. Yani savaşın diplomasiyi mümkün kılacak şekilde ayarlandığı, gücün caydırıcı bir unsur olarak kullanıldığı, şehir teslim alınınca da tam bir adalet, merhamet ve ahlak örneği sergilendiği görülecektir.

Askalan ve civarındaki yerler fethedilince Kudüs'ün çevresi sarılmış, denizle bağı koparılmış oldu. Salâhaddin artık rahat bir şekilde Kudüs'e yönelebilirdi. Bu amaçla çevre illerde bulunan İslâm ordusunun dağılmış güçlerini hareket etmeden önce Askalan'a çağırdı.[93] Diğer yandan Salâhaddin'in, Kudüs'e yürümekte olduğunu duyan Mısır ve Şam bölgesinden âlimler ve zahitler, Kudüs'ün fethedilmesi şerefine nail olmak için ona katılmak üzere akın akın geliyorlardı.[94] Bu amaçla Salâhaddin ilk olarak Mısır'a haber gönderip donanmanın

---

91 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 66; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 154; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 133.

92 Lane-Poole, **Selahaddin**, 201.

93 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 134.

94 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 332; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 135.

Hüsameddin Lülü komutasında Filistin sahiline gelmesini istedi. O, bununla kuşatma altındaki Haçlılara denizden gelecek yardımın önünü kesmek istiyordu. Nitekim donanma bu anlamda çok başarılı şekilde görev yapmış, birçok Haçlı gemisi batırılmış veya esir alınmıştı.[95] Bu arada Salâhaddin boş durmamış, Kudüs'le ilgili stratejisinin ilk ayağını uygulamaya koymak için şehirde savunma yapanlardan bir heyet çağırmış, onlarla savaşsız bir şekilde şehrin teslim edilmesini konuşmak istemişti. Heyetin geldiği gün Askalan teslim alınmış ardından güneş tutulması meydana gelince hava gece gibi karanlık olmuştu.[96] Salâhaddin önce onlara Kudüs'le ilgili düşüncelerini aktardı. Orası Allah'ın eviydi ve hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için kutsal bir yerdi. Bundan dolayı o, Kudüs'ü savaşarak almak istemiyordu. Bu amaçla onlara, şehrin teslimiyle ilgili sizi memnun edeceğim, deyip şu tekliflerde bulundu:

> "Size Kudüs şehrini tamir etmeniz için otuz bin dinar ve rahat hareket edip çalışabilmeniz için şehrin etrafında her yöne doğru beş mil alan vereceğim. Aynı zamanda size yeterli olan erzakın gelmesi için gerekli tedbirleri alacağım, size vereceğim pazar sayesinde bütün topraklarda hiçbir yer erzaktan mahrum kalmayacak. Bu şekilde, bugünden itibaren Şavuot[97] bayramına kadar sizin için ateşkes olacak. Eğer o zamana kadar yardım alırsanız kendinizi bana karşı savunmuş olursunuz. Eğer herhangi bir yardım alamazsanız şehri bana teslim edersiniz. Ben de sizin mallarınızla birlikte güvenli bir şekilde Hıristiyan topraklarına gitmenizi sağlayacağım."[98]

Salâhaddin'in siyaset anlayışını yansıtan bu ifadeler, aslında mevcut şartlarda Haçlılar için beklenmedik bir teklifti.[99] Yani O, Haçlıların alışkanlık haline getirdiği gibi Kudüs'e şiddet yoluyla hâkim olma amacında değildi. O, en kolay ve en az zararla hedefine ulaşmak istiyordu. Tabi İslâm tarihi kaynaklarında

---

95 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 154.

96 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 54.

97 Yahudi geleneğinde kutlanan en eski bayramlardan biridir. Hasat mevsiminde toplanan ilk ürünün bir kısmının Tanrıya sunulduğu bir çeşit hasat festivalidir (Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınlar, Ankara 1998, s. 351).

98 Ernoul, **Chronique**, 186; **La Continuation**, 63; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 55.

99 Rosebault, **Saladin Prince of Chivalry**, 204.

bu teklifle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla Ernoul'ün verdiği bu bilgiyee ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Ama ne olursa olsun bu cümleler tezin iddiasında belirtildiği gibi Salâhaddin'in siyasetinin önemli bir kısmını yansıtmaktadır. Zaten teklifin içeriğinden ziyade önemli olan Salâhaddin'in takip ettiği usuldür. Şer'î siyaset olarak tanımlanan bu yöntem İslâm tarihi boyunca kullanılmıştır. İslâm tarihçilerinin bundan bahsetmemesi, Müslümanların kuşatma altına aldığı yerlerde yaptıkları rutin bir uygulama olmasından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü bu uygulama Müslüman topluluklar tarafından bilinen geleneksel bir uygulamaydı. Fakat bu konuda Salâhaddin'in kendine has uygulamaları olmuştur. Özellikle antlaşma yaparken takındığı tavır, sonrasında olabildiğince cömert davranması ve paradan ziyade aldığı sonucun değerine odaklanması onu alışıldık uygulamalardan tamamen ayırmıştır.

Haçlılar, Salâhaddin'in bu cömert teklifini reddetmişlerdi. Haçlı kaynakları bunun üzerine onun Kudüs'ü güçle/kılıçla alacağına dair yemin ettiğini söylerler.[100] Kudüs heyeti ayrılınca Hüsameddin Lülü komutasındaki Mısır donanması Askalan'a varmış, böylece deniz tarafı güvenceye alınmıştı. Salâhaddin vakit kaybetmeden Kudüs'e doğru yola çıktı. Eğer gecikirse içerdekiler daha iyi önlemler alabilir böylece Kudüs'ün fethi tehlikeye girebilirdi. 15 Recep 583/20 Eylül 1187'de şehrin önüne vardığında içerdekiler Balian d'Ibelin [101] ile Patrik Heraklius öndeliğinde direnmeye hazırlanıyorlardı.[102] Kudüs, Salâhaddin'in fethettiği çevredeki yerleşim birimlerinden gelen insanlarla dolup taşmıştı. Bunlar şehrin

---

100 Ernoul, **Chronique**, 186; **La Continuation**, 63; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 55; Lane-Poole, **Selahaddin**, 205; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 388.

101 İbelin kontu Sur'da mültecilerle birlikteydi. Salâhaddin'e bir ricacı göndererek Kudüs'e uğramak istediğini söyledi. Karısı Kraliçe Maria Kudüs'e gitmiş o da onları alıp Sur'a götürmek istiyordu. Salâhaddin sadece bir gece ve silahsız olacak şekilde kendisine Kudüs'e gitmesine izin verdi. Şehre vardığında savunma için hazırlık yapılıyordu. Şehirde onları organize edecek kimse olmadığından Patrik Heraklius ve ileri gelenler onun kalmasını rica ettiler. Fakat o yemin etmişti ve ayrılmak zorundaydı. Patrik Hristiyanların lehine yeminini bozabileceğini söyleyince o da Salâhaddin'e durumu açıklayan bir mektup gönderdi. Salâhaddin bu onurlu düşmanını affetti, eşi ve çocukları için bir refakat birliği gönderip onları Sur'a gönderdi (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 49-50,55; Ernoul, **Chronique**, 174-176; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 388).

102 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 134; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 154; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 393; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 338-339; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 212.

savunmasından daha çok kutsiyetine güvenerek gelmişlerdi.[103] Ayrıca hem Hittîn Savaşında hem de diğer mücadelelerde kaçıp hayatını kurtarmış Templier ve Hospitalier şövalyeleri de şehirde bulunuyordu.[104] Bunlar Kudüs'ü ölümüne savunmak için can atıyorlardı.

Surların önüne gelen İslâm ordusu gördüğü manzara karşısında endişeye kapılmış, şehri fethetmenin zor olacağını anlamıştı.[105] Savunmacılar surların üstüne mancınıklar kurmuş, hendekleri iyice derinleştirmiş, surları tahkim etmiş ve surların dışına bir muhafız birliği dikmişlerdi.[106] Ayrıca şehirde o kadar büyük bir kalabalık vardı ki kulelerde yer kalmamış mazgallar bile insanla dolup taşmıştı.[107] Müslüman tarihçiler kadın ve çocuklar dışında şehirde altmış bin civarında yaya ve atlı askerin varlığından bahsederler.[108] Haçlılar aldıkları bu önlemler sayesinde kendilerine o kadar çok güveniyorlardı ki Hittîn savaşının öcünü alacaklarını bile düşünüyorlardı. Üstelik kontları ve Patrikleri onlara "Rablerinin mezar yerini" terk etmemeyi tavsiye etmişti.[109] Bu onları daha da bilemişti.

Kudüs çok sağlam surlarla çevriliydi. Özellikle batı yönünde ihtişamlı surlar daha bir göze çarpıyordu.[110] Salâhaddin muhtemelen ordunun yerleşimine uygun olduğunu düşünerek ilk olarak şehrin batı tarafında karargâh kurdu.[111] Batılı kaynaklar Salâhaddin'in buradan saldırı başlattığını, fakat surların sağlam olduğunu görünce uygun yer arayışına girdiğini belirtirler.[112] Salâhaddin'in buraya karargâh

---

103 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 38.

104 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 67.

105 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 154.

106 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 332.

107 Lane-Poole, **Selahaddin**, 206.

108 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 70; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 134; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 395; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 212; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 339.

109 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 394; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 332.

110 Willermus, II, 383.

111 İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 411; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 338.

112 Stevenson, **The Crusaders in the East**, 252; Lane-Poole, **Selahaddin**, 206-207. İmâdüddin el-İsfahânî de aynı fikirdedir. Ona göre bir müddet savaş devam etmiş, fakat şehirdekilerin saldırıya karşılık vermeleri ve yerin uygun olmadığının fark edilmesi üzerine Salâhaddin karargâhın yerini değiştirmiştir (**el-Feth**, 70). Bu aşamada Salâhaddin'in yanında olmayan

kurduğu doğrudur, fakat İslâm tarihi kaynakları saldırı için uygun yer arama amacıyla bir müddet burada beklediğini ifade ederler.[113] Bu arada şehir surlarının önüne varınca yaptığı yemine rağmen Siyasî prosedürü uygulamak amacıyla önce içerdekilere, Askalan'da olduğu gibi onurlu bir şekilde, şehri teslim etmeleri teklifinde bulundu. Cevabı beklerken de yaptırdığı keşifler sonucu karargâhını kurduğu yerin saldırı için elverişli olmadığını anlamış ve ifade edildiği gibi uygun yer arayışına bu tekliften sonra başlamıştı.[114] Aslında Salâhaddin teklifi çok zor şartlar altında yapmıştı. İbn Vâsıl'ın ifadesine göre İslâm ordusu Kudüs'e yaklaştığında öncü birliklerinden biri saldırıya uğramış, önemli emîrlerden Cemaleddin Hasan ez-Zerzârî adında biri de şehit olmuştu.[115] Buna rağmen Salâhaddin prensiplerinden vazgeçmemiş surların önüne geldiğinde ikinci defa şehri teslim etmelerini teklif emiş fakat yine reddedilmişti. Haçlıların bu tavrı Salâhaddin'i sinirlendirmiş ve şehri kılıçla almaya ikinci kez yemin etmişti.[116] Teklifin reddine karşılık içeride bulunan halk kitleleri, Kraliçe Sibylle (ö. 1190) ve Patrik'e, Salâhaddin ile antlaşma yapmaları için yalvarmalarına rağmen yine de kabul ettiremediler.[117]

Salâhaddin bir yandan yaptığı teklifin cevabını beklerken diğer yandan da ret ihtimaline karşılık şehrin etrafla bağlantısını kesmeye çalışıyor,[118] öte yandan surların en uygun yerini tespit edip saldırmak amacıyla etrafını dolaşıyor,[119] aynı zamanda saldırı için gerekli hazırlıkları yapıyordu. Nihayetinde beş gün sonra[120] 25 Eylül günü surun en zayıf bölgesi olup kuzey yönünde bulunan Amuda kapısı ve

---

İmâdüddin el-İsfahânî'nin bu ifadeleri bir yanılgı olmalıdır. Çünkü uygun yer tespitinde bulunmadan saldırıda bulunması acemice bir davranış olmalıdır (**el-Feth**, 74).

113 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 155.

114 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 134.

115 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 212; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 336.

116 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 55.

117 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 38; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 332.

118 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 119.

119 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 212.

120 Continuation yazarı bu sürenin sekiz gün olduğunu söyler (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 56).

Sihyun kilisesinin olduğu tarafta karargâh kurdu.[121] Burası Zeytin dağının olduğu bölgeydi.[122] Şehrin bu cephesinde oldukça geniş bir alan olduğundan savaş manevralarına gerekli imkânı sağlıyordu.[123] Nitekim Haçlılar Seksen sekiz yıl önce Kudüs'ü kuşattıklarında şehre buradan saldırmışlardı.[124]

### 3.3.1.2.2. Kuşatmanın Başlaması

Şehirdeki halk antlaşmadan umudunu kesmiş öylece bekliyordu. Bir an İslâm ordusunun hareketlenmesine kuşatmayı kaldırıp gidiyor düşüncesiyle sevindilerse de gerçeği gördüklerinde kurtuluşlarının olmadığını anladılar.[125] Çünkü İslâm ordusu sadece karargâhın yerini değiştirmişti. Haçlılar bir sonraki güne mancınıklardan yapılan bombardıman ateşi ile uyandılar. Onlar da surların üstüne kurdukları mancınıklarla karşılık vermeye başladılar. Bir müddet şiddetli çarpışmalar oldu. Şehirdekiler surların önüne çıkıp savaşıyorlardı. Hatta teke tek çarpışmalar yaşanıyordu. Kaynaklar "her iki tarafın savaşı dini bir vecibe olarak gördüğünü" ve savaşın başlarında karşılıklı olarak büyük kayıpların verildiğini söyler.[126] Caber kalesi sahibinin oğlu olan İzzeddin İsa birçok mübarezede rakiplerini öldürmüştü. Fakat sonuncusunda şehit olunca Müslümanlar heyecana gelip toplu saldırıya geçtiler. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Müslümanlar Haçlıları geri püskürtmüş, onlar da şehre kapanmak zorunda kalmışlardı.[127] Hatta bunlardan bazıları kuşatmayı yarıp kaçmaya çalışmışlar, fakat başarılı olamamışlardı.[128] Böylece İslâm ordusu hendeği geçmiş, surların altını kazmaya başlamıştı. Bu

---

121 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 134; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 155; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 395. Amuda kapısı, Dımaşk (Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 119), Şamlılar ve ya Haçlılar tarafından Aziz Stephen (Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 322) kapısı olarak bilinir. Surun en zayıf yeri bu kapı ile köşede bulunan kule arasıydı. Salâhaddin bu bölgeden taarruzda bulundu.

122 **La Continuation**, 64; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 389.

123 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 444.

124 Willermus, I, 360.

125 **De Expugnatione Terrae Sanctae Per Saladinum Libellus**, Ed. by. Josephus Stevenson, Radulphi de Coggeshall Chronicon Anglicanum: Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During The Middle Ages, London 1875, s. 243; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 332.

126 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 395; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 155.

127 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 213; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 339.

128 **De Expugnatione Terrae Sanctae**, 245.

esnada okçular ve mancınıklar surun delinmesini engellemek isteyen Haçlılara aman vermiyordu.[129] Bir yandan taşlar diğer yandan Grek Ateşi Haçlıları canlarından bezdirmiş, savaşacak takat bırakmamıştı.[130]

İslâm ordusu, devam eden şiddetli saldırılar sonunda 29 Eylülde, kuzey yönünde, cehennem vadisi denen yerde suru delmeye muvaffak oldu.[131] Haçlılar dehşete düşmüştü. Şehirdekiler paniklemiş, ileri gelenlere yalvararak canlarını kurtarmak amacıyla Salâhaddin'in yanına gidip şehri teslim etmeyi teklif etmelerini istiyorlardı.[132] Askerler gediği kapatmaya çalışırken ileri gelenler de kendi aralarında teslim olmayı tartışıyorlardı. Bu arada patrik de surun yıkılan kısmında gece nöbet beklemek için elli kişilik bir birlik arayışına girmişti. Fakat her türlü silah ve yüksek meblağda para teklifine rağmen kimse bulunamamıştı.[133] Şehrin ileri gelenleri uzun tartışmalar sonunda kuşatmayı yaramayacaklarını anlayınca Salâhaddin'den eman dileyip Kudüs'ü ona teslim etmeye karar verdiler.[134] Zor da olsa mağlubiyet kabullenilmişti.[135] Bir sonraki gün olan 30 Eylül'de de bizzat Balian d'Ibelin, Sultanın karargâhına gidip antlaşma teklifinde/eman talebinde bulundu.[136]

İslâm ordusu karargâhında surun yıkılmasıyla birlikte heyecan en üst seviyeye çıkmıştı. Çünkü yaklaşık doksan yıldır Haçlı işgali altında olan Kudüs'ün özgürlüğüne kavuşması an meselesiydi. Bu esnada Haçlıların görüşme teklifi karargâha ulaştı. Fakat Salâhaddin o kadar çok kızmıştı ki gelen ilk heyetin yaptığı bütün teklifleri reddetmişti. Hatta "1099 yılında şehri ele geçirdiğinizde yaptığınız

---

129 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 155.

130 **De Expugnatione Terrae Sanctae**, 244.

131 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 71; **La Continuation**, 65; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 396; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 340; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 389; Lane-Poole, **Selahaddin**, 207. Poole "insanlar dua etmek ve günah çıkarmak için kiliseleri doldurdu; Tanrının merhametini dileyerek, kendilerini taşlar ve kırbaçlarla dövdüler. Kadınlar kızlarının saçlarını kesti ve utançlarını gidermek için onları çıplak olarak soğuk suya batırdı" ifadelerini kullanır.

132 Ernoul, **Chronique**, 222.

133 **De Expugnatione Terrae Sanctae**, 245.

134 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 58; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 155.

135 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 445. Ebü'l-Ferec da Balian'ın, Salâhaddin ile yaptığı konuşmayı aktarır. Balian'ın buradaki dili daha nazik ve daha alttan alan bir üslupla aktarılmıştır.

136 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 135; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 389.

gibi yapacağım"[137] ve "kötülüğün karşılığı misliyledir"[138] diyerek oldukça sert bir cevap vermişti. Ama ihtiyatı elden bırakmadan kayıtsız şartsız bir teslimiyetin yeminini bozabileceğini de ima etmişti.[139] Salâhaddin tarafından Halifeye gönderilen bir mektupta oldukça iyi şartlarda antlaşma teklif edildiği söyleniyordu.[140]

### 3.3.1.2.3. Antlaşma

Sultanın direncinden dolayı ikinci bir heyetin gelmesine rağmen bütün teklifler reddedilmişti. Bunun üzerine Balian d'Ibelin izin isteyerek Sultanın huzuruna çıkmış, talebi reddedilince de Salâhaddin'e karşı hem çaresiz bir cesaret sergilemiş hem de bütün isteklerinin kabul edileceğini söylemişti.[141] Salâhaddin onun cesur tavrı ve bütün isteklerinin kabul edileceği teklifi karşısında olumlu cevap vermiş ve antlaşma yapacağını söylemişti.[142] Bu tavrıyla Sultan, Haçlıların yaptıklarına telmihte bulunarak ciddi bir blöfte bulunmuş ve istediklerini almıştı.

---

137 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 155; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 395; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 340. Haçlılar 1099'da Kudüs'ü ele geçirdiklerinde şehirde ne kadar insan varsa kadın, çocuk, ihtiyar; Müslüman, Hıristiyan, Yahudi demeden tümünü kılıçtan geçirmişlerdi.

138 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 213.

139 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 390.

140 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 333. Yazar, Kadı Fadıl'ın el yazması nüshalarından bilgiyi aktarmaktadır.

141 İbnü'l-Esîr, Salâhaddin'in eman teklifini kabul etmemesi karşılığında Balian'ın şöyle konuştuğunu aktarır: "Ey Sultan! İyi bil ki, biz bu şehirde Allah'tan başkasının bilmeyeceği kadar büyük bir kalabalığa sahibiz. Bu topluluk, eman almak umuduyla savaşa ara verdi. Sen diğer şehirlerin halkına eman verdiğin gibi onlara da eman verirsin zannettiler. Onlar yaşamak istiyor, ölmek istemiyorlar, fakat eğer ölümden başka çare olmadığını görürsek, Allah'a yemin ederiz ki, çocuklarımızı ve karılarımızı öldürür, mallarımızı, eşyalarımızı ateşe veririz. Size bu mallardan bir dinar veya bir dirhem olsun istifade ettirmeyiz. Ne bir erkek ve ne de bir kadın esir alabilirsiniz. Bu işi bitirdikten sonra da Kubbetu's-Sahrâ'yı, Mescid-i Aksa'yı ve diğer yerleri tahrip eder, sonra da elimizdeki esir Müslümanları öldürürüz. Bunların sayısı beş bindir. Kendimize bir tek hayvan dahi ayırmadan hepsini öldürür, sonra da hepimiz size karşı saldırıya geçer, canını ve kanını müdafaa etmek isteyen İnsanlar gibi savaşırız. O zaman da öldürülenlerin sayısınca adam öldürmedikçe ölmeyiz. Ya şerefimizle ölür, ya da şerefli bir şekilde muzaffer oluruz." (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 433; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 340-341). Böyle bir konuşmanın geçtiğini Haçlı kaynakları ifade etmezler. Mesela Continuation yazarı Salâhaddin'in Balian'a şehri kılıçla almaya yemin ettiğini fakat kabul edilmediğini eğer savunmacılar kılıç hükmünde teslim olmayı kabul ederlerse kendisi de bir bedel karşılığında içerdekilerin mallarıyla gitmelerine izin verebileceğini böylece yeminini de bozmamış olacağını söylemiştir (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 59).

142 **De Expugnatione Terrae Sanctae**, 246.

Nitekim ordunun ileri gelenleri ve danışmanlarıyla yaptıkları görüşme notlarında bu taktik açık bir şekilde görülmektedir.[143] Bu şekilde O, mümkün olan en büyük tavizleri koparmak istiyordu. Zaten şehirde konuşulanlardan da Salâhaddin'in siyaset tarzının başarıya ulaştığını göstermektedir. Çünkü savunmacılar, Salâhaddin'den diğer şehirlere uyguladığı usulü kendilerine de uygulanmasını talep ediyorlardı.[144] Salâhaddin sunulan şartlar için önce emîrleriyle istişare etti, sonra da varılan kararı Haçlı heyetine bildirdi. Buna göre:

> "Fakir ve zengin ayırımı olmaksızın erkekler için on, kadınlar için beş, erkek ve kız çocuklar için de iki dinar fidye ödemeleri kararlaştırıldı. Kararlaştırılan fidyeyi kırk gün içinde ödeyenler kurtulacak, kırk gün geçtiği halde belirlenen meblağı ödemeyenler de köle olarak kabul edilecekti."[145]

Şehir saldırıyla alınmış gibi kılıç hükmünde emanla teslim olacaktı.[146] Haçlılar; Patrik, zenginler, Templier ve Hospitalier şövalyelerinin onayı neticesinde söz konusu şartları kabul etmişlerdi.[147] Sevinç ve mutluluktan ziyade Haçlılar açısından üzüntü ve pişmanlık veren antlaşma 27 Recep/2 Ekim günü imzalandı.[148] Aynı gün Müslüman askerler şehre girdi. Hz. Peygamberin Miraç yolculuğuna denk gelen bu güzel tevafuk, Kudüs'ün fethine daha derin anlamlar katmıştı.[149] Aslında Haçlıların başka çıkış yolları da yoktu. Hem zaten kendileri Salâhaddin'e açık çek

---

143 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 71. Emîrler şimdiye kadarki mücadelenin amacı Kudüs'ü fethetmek idiyse şimdi onu bize sunuyorlar. Eğer kabul etmezsek sonra bu fırsatı da kaçırabiliriz diyerek teklifin kabul edilmesi yönünde fikir bildirdiler.

144 Ernoul, **Chronique**, 222; **De Expugnatione Terrae Sanctae**, 246.

145 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 72; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 433; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 396-397; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 341; Ernoul, **Chronique**, 222; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 38; **De Expugnatione Terrae Sanctae**, 245; **La Continuation**, 69; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 445. Continuation yazarı bu sürenin elli gün olduğunu kaydeder.

146 Lane-Poole, **Selahaddin**, 209; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 121.

147 Ernoul, **Chronique**, 225.

148 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 38-39; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 135; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 73; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 341.

149 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 135; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 73; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 345; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 390; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 333. Kudüs'ün fethinin miraç gecesine denk geldiği konusunda bütün kronikler ittifak halinde değildir. (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 341).

vermişlerdi. Ama yine de sonuca kolay ulaşılmadığı söylenebilir. Örneğin İslâm tarihçilerinden farklı olarak Hıristiyan kaynaklar Balian d'Ibelin'in ciddi bir pazarlık yaptığını ve Salâhaddin'in ilk başta her erkek başına otuzar, kadın başına onar ve çocuk başına da beşer dinar talep ettiğini söylerler. Fakat Balian d'Ibelin'in şehirde bunu ödeyebilecek çok az insan olduğunu söylemesi üzerine yapılan uzun pazarlıklardan sonra Salâhaddin'in yukarıdaki teklifi kabul ettiği ifade edilir.[150]

Genel anlamıyla hem Müslüman hem de Hıristiyan tarihçiler antlaşmanın maddeleriyle ilgili aynı bilgileri vermekle birlikte çocuklar için ödenecek miktar konusunda İbn Şeddâd hariç[151] bütün Müslüman tarihçiler iki, bütün Hıristiyan kaynaklar da bir dinar[152] fidye ödendiği konusunda hemfikirdirler. Aslında Salâhaddin'in antlaşmadan sonraki tavrına bakıldığında bunun herhangi bir kıymetinin olmadığı görülecektir. Çünkü sayılamayacak sayıda insan karşılıksız bir şekilde serbest bırakılmıştır.[153] Onun siyasetinin merhamet ilkesinden kaynaklanan bu tavrı Kudüs'ün fethi sürecinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim hem dönemin kronikleri hem de modern Haçlı tarihçileri Salâhaddin'in bu tavrı karşısında esas duruşta durular.[154]

Antlaşmanın önemli maddelerinden biri fidyesini ödeyip şehri terk eden Haçlıların at ve askeri teçhizatlarını bırakmaları şartıydı.[155] Yani fidyesini ödeyen herkes askeri teçhizat dışında istediği kadar eşyasını kendisiyle götürebilecekti.[156] Fakat tarihi kaynaklarda fidye konusu üzerinde uzun anlatılar mevcut olmakla birlikte askeri anlamda daha önemli olan teçhizatın bırakılması konusu neredeyse

---

150 **La Continuation**, 68.

151 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 136; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** VII, 188. Ebû Şâme çocuklar için bir dinar ödendiğini aktarsa da kendisi İmâdüddin el-İsfahânî'nin görüşlerini tercih ederek bunun doğru olmadığını ifade eder. Aynı şekilde fetih günü olan ilk Cuma namazının Beytü'l-Makdis'te kılındığı ile ilgili verilen bilgilere itiraz ederek bunun sonraki Cuma olduğunu ifade eder (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 332, 344, 376).

152 İslâm tarihçileri söz konusu antlaşmada kullanılan para biriminin "dinar", Hristiyan tarihçiler de "bezant" olduğunu ifade ederler. Bezant, Filistin'de yaşayan Haçlıların altın dinara verdikleri isimdir (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 38).

153 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 72-73.

154 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 57-64; Lane-Poole, **Selahaddin**, 209-210; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 390.

155 Ernoul, **Chronique**, 224; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 333.

156 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 445.

hiç işlenmemiştir. İslâm tarihi kaynaklarında süvari ve yaya olmak üzere altmış bin kişilik bir ordunun Kudüs içinde savunma yaptığı söylenmektedir.[157] Sayı açısından düşünüldüğünde bunun o günün şartlarında oldukça büyük bir ordu olduğu söylenebilir. Bu büyüklükte bir ordunun teçhizatı da ona göre kıymetli olmalıydı. Ayrıca bu kadar askerin silahsız bir şekilde şehirden ayrılıp gitmesi demek Haçlılar için askeri anlamda büyük bir kayıp demekti.

Haçlı tarihiyle ilgili dönemin kroniklerinde ve modern kaynaklarda Kudüs'te savunma yapan asker sayısı ve askeri güçle ilgili olarak şövalyeler hakkında çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Örneğin dönemin kronik yazarlarından Ernoul, uç bir ifade kullanarak şehirde iki şövalye olduğunu ve Balian d'Ibelin'in asil ailelerden gelen ve yaşı on altıdan büyük olan otuz kişiyi şövalye yaptığını ifade eder.[158] Başka bir kaynağa göre de Kudüs'te Hospitalier ve Templier tarikatlarından sadece on dört şövalye vardı.[159] Müslüman tarihçilerin verdiği bilgiler bunları doğrulamaz. Özellikle İmâdüddin el-İsfahânî şehirde savunma yapanları sayarken Hittîn Savaşında kurtulan Templier ve Hospitalier tarikatlarını da sayar.[160] Diğer yandan sürece bakıldığında her iki tarikatın elindeki kalelerin bazısı emanla alınmıştı. Antlaşma sonucunda bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalan şövalyelerin büyük bir kısmı muhtemelen Kudüs'e gelmişti. Nitekim antlaşmayı onaylayanlar sayılırken her iki tarikatın ismi de zikredilmektedir. Dolayısıyla şövalye sayısı söylendiği kadar az olmamalıdır. Yani güçlerini hissettirebilecek kadar sayıda şövalye olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman tarihçilerin şehirde atlı ve yaya altmış bin askerin olduğunu söylemeleri de şövalye sayısının söylendiği gibi az olduğu tezini desteklememektedir.[161]

---

157 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 72; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 212; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 333.

158 Ernoul, **Chronique**, 175; Lane-Poole, **Selahaddin**, 206; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 389.

159 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade,** 38; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 332.

160 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 333.

161 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 70; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 134; Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 395; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 341; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 212.

Şehirde esir durumda bulunan beş bin civarında Müslüman vardı. Balian d'Ibelin, Salâhaddin'i bunları öldürmekle tehdit etmişti. Kaynaklarda antlaşma konusu olarak bunlarla ilgili herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte, şehir teslim alındıktan sonra bunların serbest kaldığı bilgisi yer alır.[162] Diğer yandan bu esnada yüz bin civarında insanın olduğu şehirde fidye ödeyemeyecek durumda binlerce insan vardı.[163] Haçlı tarihi kaynaklarında bu insanlarla ilgili bir pazarlığın yapıldığı bilgisi yer alır. Buna göre Salâhaddin şehirdeki herkes için yüz bin dinar istemiş fakat Haçlılar bulamayacaklarını söyleyince pazarlıklar uzamış ve nihayetinde yedi bin kişi için otuz bin dinar ödenmesi karşılığında anlaşılmıştı.[164] Pazarlık konusunda İslâm tarihi kaynakları herhangi bir bilgi vermezler, fakat otuz bin dinar karşılığında yedi bin insanın serbest bırakıldığını söylerler.[165] Buna göre Haçlı kaynaklarından yapılan alıntı da göstermektedir ki aslında abartıldığı kadar ciddi bir pazarlık yapılmamıştır. Çünkü kararlaştırılan miktar şehirdeki fakir yirmi bin insan için istenen yüz bin altına denk gelmektedir. Dolayısıyla herhangi bir pazarlığın yapılmadığı söylenebilir. Kararlaştırılan maddeleri önce şövalye tarikatları, patrik, soylular ve zenginler onayladı, sonra da şehrin meydanlarında halka duyuruldu.[166] Haçlı tarafı antlaşmayı onaylayınca şehrin anahtarları 27 Recep/2 Ekim Cuma günü Salâhaddin'e teslim edildi.[167]

### 3.3.1.3. Antlaşma sonrası Kudüs'teki Gelişmeler

Salâhaddin antlaşmanın şartlarının yerine getirilmesini sağlamak için Mısırlı ve Şamlılardan oluşan divanlar kurup şehir kapılarına güvendiği emîrleri koydu.[168] Bu önlemlere rağmen Haçlılar her zamanki alışkanlıklarından vaz geçemeyip çeşitli hilelere başvurdular. Bazıları istenen meblağı ödemek istemedi buna karşılık

---

162 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 136; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 188. İbn Şeddâd bu sayının üç bin civarında olduğunu ifade eder. Ama kaynaklarda genelde beş bin olarak geçer.

163 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 341-342.

164 Ernoul, **Chronique**, 223; **La Continuation**, 69; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 61.

165 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 341. İbnü'l-Adîm bu sayının sekiz bin olduğunu ifade etmiştir (**Zübdetü'l-haleb**, 412).

166 Ernoul, **Chronique**, 224; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 61.

167 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 72; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156.

168 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 342.

görevli emîrler onların mallarına el koydular. Fakat bazı Müslümanlar onların hile ve ihanetlerine ortak oldular. Bu tür aksaklıklar devletin hazinesine giren parayı oldukça düşürdü. İbnü'l-Esîr "eğer antlaşmaya uyulsaydı devletin hazinesi dolup taşardı" der. Çünkü şehir çok büyüktü ve çevre şehirlerin insanları da Kudüs'e sığınmışlardı. Öyle ki, yollar ve kiliseler dolup taşıyor insanlar kalabalıktan yürüyemiyordu.[169] Bu verileri destekleyen İmâdüddin el-İsfahânî şehirde yüz binden fazla insan olduğunu, fidye ödeme esnasında çok fazla rüşvet olayı da döndüğünü söyler. Ona göre surlardan iple sarkıtılıp kaçanlar, eşyaların içine saklanıp görmezden gelinenler oldukça fazlaydı.[170] Diğer yandan bazı emîrler hile yoluyla fidyeleri ceplerine indirdiler. Mesela Haçlı askerlerine Müslüman elbisesi giydirilerek dışarı çıkarılıyor, fidyelerini de aracı olanlar alıyordu. Birçok emîr de bazı esirlerin kendilerine hibe edilmesini istediler, Salâhaddin kabul edince onlar da fidyeyi kendilerine aldılar.[171] İmâdüddin el-İsfahânî'ye göre Bire sahibi Şehabeddin beş yüz, Urfa hâkimi Gökböri de bin Ermeni'yi idaresi altındaki yerlerden olduğunu söyleyerek serbest bırakılmalarını talep ettiler. Sultan bunları reddetmedi.[172] İbn Vâsıl bu ikisinin de fidyeleri kendi hesaplarına aldıklarını söyler.[173]

Salâhaddin Kudüs'ün fethi şerefine hiçbir isteği geri çevirmiyordu. Kendi emîrlerine gösterdiği toleransın fazlasını Haçlı ileri gelenlerine gösterdi. Mesela Amaury'nin, Guy'ın ve Renaud de Châtillon'un dul eşlerinin fidye ödemeden bütün maiyeti ve mallarıyla birlikte gitmelerine izin verdi.[174] Aynı şekilde savaşlarda öldürülen veya esir edilen birçok şövalye ve lordun eşlerinin taleplerini geri çevirmeyip onlara çeşitli ihsanlarda bulundu.[175] Bunlara ek olarak Salâhaddin kardeşi el-Adil'e bin, Patrik'e yedi yüz, Balian d'Ibelin'e da beş yüz kişi bağışladı. Ardından kendisi de kadın erkek bütün ihtiyarları serbest bıraktığını açıkladı.

---

169 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 135; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 343; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 62.

170 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 72.

171 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 157.

172 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 73.

173 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 215.

174 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 343-344; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 216.

175 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 64.

Bununla yetinmeyerek ihtiyacı olan dul ve yetim kadınlara mevkilerine göre de hazinesinden hediyeler verdi. "Onun bu merhamet ve iyiliği, Haçlı seferine iştirak eden Hıristiyan galiplerin kötülükleri ile garip bir tezat teşkil etmekteydi."[176]

Aynı şekilde Patrik Heraklius, kiliseye ait her şeyi bütün itirazlara rağmen alıp götürmüştü. Öyle ki onun götürdüğü eşyaların miktarı iki yüz bin dinar ettiği söyleniyordu.[177] Salâhaddin bu konudaki itirazlara "onlara kelimelerin dış anlamlarına göre muamele edeceğiz" ve "onların, müminleri vadinden dönmekle suçlamalarına izin vermeyeceğiz" ifadeleriyle cevap veriyordu.[178] Salâhaddin'in gösterdiği iyi niyetten dolayı antlaşmanın kilise mallarını kapsamadığı yorumlarına neden olmuştur.[179] Bu aynı zamanda Sultanın siyaset anlayışının adalet ilkesinin yansımasıydı. O her ne suretle olursa olsun adalet anlayışından asla taviz vermemiştir. Neticede meydana gelen bu tür gelişmlerden dolayı hazineye çok az para girdi.[180] İmâdüddin el-İsfahânî, Mısırlı ve Şamlıların çok fazla yolsuzluk yaptıklarını bu sebeple de hazineye sadece yüz bin dinar altının girdiğini söyler.[181] İbn Şeddâd'a göre bu rakam iki yüz yirmi bin dinardı. Buna rağmen paranın tümü ya ihtiyaç sahiplerine ya emîrlere ya da orduya dağıtılmıştır.[182] İbnü'l-Adîm toplanan paranın iki yüz altmış bin dinar olduğunu, altmış bin veya daha fazlasının da çalındığını aktarır.[183]

Vaktin tükenmekte olduğunu bilen Haçlılar kendileriyle götüremedikleri eşyalarını ve mülklerini ucuz fiyata ya Müslüman tüccarlara ya da Kudüslü yerli Hıristiyanlara sattılar.[184] İmâdüddin el-İsfahânî bu eşyaların onda bir fiyatına satıldığını bildirir.[185] Aslında Haçlılar çok kötü şartlarda iyi bir sonuçla şehirden

---

176 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 391.

177 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 75; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 157.

178 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 76; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 334.

179 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 334.

180 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 157.

181 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 73.

182 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 136; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 336.

183 İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 411.

184 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 158.

185 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 75.

ayrılmışlardı. Her şeyden önce onlara yönelik hiçbir kötü muamele duyulmadı.[186] Ayrıca bütün eşyalarını almış şehri adeta boş bir şekilde Müslümanlara teslim etmişlerdi.[187] Özgürlüklerine kavuşan Kudüs'teki Haçlılara iki seçenek sunulmuştu: Ya Antakya'ya gideceklerdi ya da İskenderiye'ye gidip oradan gemilerle Avrupa'ya gönderileceklerdi.[188] Fidye ödenmesi için verilen süre dolduğunda bedel ödeyemeyen bütün Haçlılar esir sayıldı. Bu sayıyla ilgili kaynaklarda birbirinden farklı rakamlar zikredilmektedir.[189]

Antlaşma sonucu devletin hazinesine büyük miktarda paranın gireceği beklentisi oluştu. Fakat yukarıda da değinildiği gibi meydana gelen olumsuzluklar bu beklentiyi karşılamadı. Bu da antlaşmanın uygulanması ve sonuçları hakkında çeşitli tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[190] Mesela İbnü'l-Esîr "eğer verilen sözler yerine getirilmiş olsaydı, devletin hazinesi dolar bütün bir halk zenginleşirdi" demek suretiyle sadece Haçlıların değil Müslümanların da antlaşmanın uygulanması noktasında gerekli hassasiyeti göstermediklerini söylemektedir.[191] İmâdüddin el-İsfahânî de bazı emîrlerin ve nöbetçi olarak dikilenlerin ihanet ettiklerini ve çok fazla rüşvet olayının döndüğünü söyleyerek hazineye olması gerekenden çok az paranın girdiğini söyler ve özellikle Mısırlı ve Şamlıları suçlar.[192] İbn Şeddâd toplanan paranın miktarının çok olduğunu söylese

---

186 Ernoul, **Chronique**, 227; Lane-Poole, **Selahaddin**, 209.

187 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 446.

188 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 39.

189 İbnü'l-Esîr on altı bin kişinin esir alındığını ve bunların tümünün devlet arşivinde kayıtlı olduğunu beyan eder (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 157). İmâdüddin el-İsfahânî de bunların on beş bin olduğunu kaydeder (Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 403). Fakat Itinerarium yazarı bu sayıyı on dört bin ile sınırlar (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 39). Continuation yazarı bu sayının on bir bin olduğunu belirtir (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 63). İbn Şeddâd üç bin civarında Haçlının esir alındığını söyler (**Sîretü Salâhuddin**, 136). Ebü'l-Ferec da bu sayının beş bin kişiden oluşan genç bir grup olduğunu söyler (**Tarih**, II, 445). Birbirinden oldukça farklı olan bu bilgiler bir çelişkiyi ifade etmektedir. Fakat yüz bin insanın yaşadığı bir şehir dikkate alındığında son iki müellifin verdiği rakamların çok az olduğu söylenebilir. Burada devlet arşivlerini kullanan İbnü'l-Esîr'in söylediklerine itibar etmek gerekmektedir. Buna rağmen şehirdeki sayı göz önüne alındığında esir sayısının günün koşullarına göre çok az olduğu söylenebilir. Salâhaddin'in bu ve bunun gibi vicdani davranışları batıda ona "Grand Saladin" lakabının verilmesine neden olmuştur (İhsan Süreyya Sırma, **Haçlı Seferleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 125).

190 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 336.

191 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 156.

192 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 73.

de Sultan Kudüs'ten ayrıldığında antlaşma çerçevesinde hazineye giren paranın bittiğini ifade eder.[193] Birileri antlaşmayı sadece para bağlamında değerlendirse de Salâhaddin ne kadar büyük bir iş başardığının farkındaydı.[194] O geçici olan dünya servetinden ziyade kalıcı olana yatırım yapmış, Kudüs'ü teslim alırken gösterdiği onurlu tavır bugün bile saygıyla anılmaktadır.

Fetihten hemen sonra vakit geçirilmeden Bağdat'a bir mektup gönderilmiş, Kudüs'ün fethi müjdelenmişti.[195] İslâm ordusunun Kudüs'e girdiği gün yaptığı ilk iş Kubbetü's-Sahra'nın üstünde bulunan altından yapılmış haçı indirmek oldu. Müslümanlar bu esnada sevinçlerinden tekbirler getiriyor Haçlılar da üzüntülerinden bağırıp çağırıyorlardı. Şehir boşaltıldıktan sonra Salâhaddin, kutsal mekânın içindeki binaların eski hallerine döndürülmesini istedi.[196] Kutsal mekânda Sahra taşı üzerine kilise, etrafına da din adamlarının ve Şövalye tarikatlarının kullanması amacıyla ek binalar yapılmıştı. Bunlar da Salâhaddin'in emriyle ya yıkıldı ya da ihtiyaca göre yeniden düzenlendi.[197] Özellikle Haçlılar sahra taşından teberrüken parçalar alıp Avrupa'ya götürüyorlardı. Kaynakların verdiği bilgilere göre altınla denk bir şekilde takas ediliyordu. Bazı ileri gelenler taşın bitmesinden korkup üstünü mermerle kapatmışlardı. Sahra taşı üzerindeki bu mermer de kaldırıldı.[198] Ardından Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra her türlü pislikten arındırıldı, temizlendi ve gül suyuyla yıkandı.[199] Sonraki Cuma günü 4 Şaban/8 Ekim tarihinde Müslümanlar Mescid-i Aksâ'da ilk cumalarını kıldılar.[200]

---

193 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 136.

194 Gibb, "The Achievement of Saladin", **Saladin: Studies in Islamic History**, 174.

195 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VII, 180-186. Kadı Fadıl bu mektupta fethe giden süreci ve fethi anlatmaktadır. İbn Hallikân hemen sonraki sayfada birçok kişinin bu müjdeyi vermek adına farklı mektuplar yazdığını aktarır fakat bu konuda Kadı Fadıl'ı kimsenin geçemediğini beyan eder. Müellif sonraki sayfada İbnü'l-Esîr'in de Kudüs'ün fethi ile ilgili bir mektup yazdığını ifade eder.

196 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 157; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 377-380.

197 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 76; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 229.

198 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 396-397; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 392.

199 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 230.

200 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 376; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 218. Her ne kadar İbn Şeddâd ilk Cuma namaz kılındığını söylese de bunun hatalı olduğu belirtilmelidir (İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 135).

Bölgedeki âlimler ilk Cuma hutbesini verme şerefine nail olmak için Kudüs'e akın etmişlerdi.[201] Fakat Salâhaddin'in tercihi Dımaşk kadısı Muhyiddin Muhammed İbn ez-Zekî oldu.[202] Daha sonra kutsal mekânlara imamlar ve hatipler tayin etti. Bu arada Salâhaddin, Nureddin Zengî'ye olan vefasını da unutmadı. Onun yirmi yılı aşkın bir süre önce yaptırdığı ve bir şaheser olan minberi Haleb'ten getirtip Mescid-i Aksa'ya koydurdu.[203] Ardından Mescid ile ilgili detaylı bir restorasyon yapılması talimatını verdi. Çünkü Haçlılar mescidin içine birçok resim yaptırmış, sahranın üstünü de mermerle kapatmışlardı. Bunların tümü temizlendi ve eski hallerine döndürüldü. Kısaca Salâhaddin Hz. Ömer'den sonra Kudüs'ün ikinci fatihi olarak üstüne düşeni hakkıyla yerine getirmişti.[204]

Kudüs'ü fethettiğinde Bizans imparatoru İsaakios Angelos (ö. 1204), Salâhaddin'in zaferini kutlamak, Kudüs'teki kiliseleri ve kutsal yerleri Ortodoks kilisesine vermesini rica etmek üzere bir elçi heyeti gönderdi. Salâhaddin önce bu talepler karşısında tereddüt etti. Fakat âlimlere ve emîrlere danıştıktan sonra bu yerlerin Rum patriğine verilmesini kabul etti.[205] Salâhaddin'in Bizans'la olan ilişkileri Üçüncü Haçlı Seferi boyunca devam etti.[206]

Salâhaddin, neredeyse bütün hayatını vakfettiği amacını gerçekleştirmenin huzuru içindeydi. Artık önünde yapılması gereken iki önemli iş vardı. Birincisi bölgede Haçlıların elinde kalan toprakların fethi, diğeri de Kudüs'ün fethi üzerine Avrupa'da oluşan Üçüncü Haçlı Seferi dalgasına karşı yapılacak hazırlık. Eğer bu seferi başarılı bir şekilde püskürtebilirse fethettiği yerleri özellikle Kudüs'ü elinde

---

201 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 77; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 335.

202 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 78; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 158.

203 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 228-229; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 392-393. Minberi Nureddin iki yılda bir marangoza yaptırmış, sonra onun döneminde Haleb camiinde yangın çıkınca mihrap orada kullanılmaya başlanmıştı.

204 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 158.

205 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 446; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 392.

206 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 202. Salâhaddin'in Hittîn zaferi ve sonrası Bizans ile geliştirdiği diplomatik ilişkiler için Bkz. (Hassanein M. Rabie, "Saladin's Diplomacy Towards Byzantium in the Light of the Battle of Hittin", **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu**, TTK, İstanbul 23-25 Haziran 1997, s. 65-75; Charles M. Brand, "The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade", **Speculum**, Vol. 37, No. 2 (Apr., 1962), pp. 167-181).

tutabilecek böylece asıl amacını gerçekleştirmiş olacaktı. Aksi halde İslâm dünyasının yeni bir kahramana ihtiyacı olacaktı.

### 3.3.2. Akkâ Antlaşması: Sonuçsuz Antlaşma (17 Cemaziyelahir 587/12 Temmuz 1191)

Salâhaddin açısından Kudüs'ün fethi büyük bir başarı olsa da bundan sonra olacaklar karşısında şehri elde tutabilmek belki ondan daha büyük bir başarıydı. Çünkü Haçlılar başlarına gelen felaketi Roma'ya haber vermek için Sur Başpiskoposu Josias'ı elçi olarak Papa'ya göndermişlerdi.[207] Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethedildiğini haber alan Papa III. Urbanus bu acı veren habere dayanamayıp öldü.[208] Yeni gelişmeler olduğunda bunlar çeşitli yollarla batıya ulaştırılıyordu. Kudüs'ün düştüğü ve Haçlı krallığı topraklarının tamamının Salâhaddin'in eline geçtiği bilgisi Papa'yı harekete geçirmiş, yeni bir Haçlı seferi çağrısında bulunmuştu.[209] Bu çağrıya karşılık veren Alman İmparatoru Frederich Barbarossa (ö. 1190), Fransa Kralı Philip Augustus (ö. 1223) ve İngiltere Kralı I. Richard (ö. 1199) ayrı ayrı kutsal beldeye doğru yola çıkma hazırlıklarına başlamışlardı.[210]

Salâhaddin Üçüncü Haçlı Seferi hazırlıklarıyla ilgili haberleri almış, topraklarını savunmak için gerekli önlemleri almaya çalışıyordu.[211] Bunların en önemlisi de Salâhaddin'in hızlı bir şekilde hareket edip, Haçlıların elinde kalan son yerleri almasıydı. Böylece batıdan gelecek orduların sahilde ve ya başka bir yerde tutunmasına imkân kalmayacaktı. Bu çerçevede alınacak en önemli yer Sur

---

207 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 73.

208 **Roger de Hoveden**, II, 67.

209 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 3-4.

210 Nicolle, **The Third Crusade**, 18; Holt, **Haçlılar Çağı**, 59.

211 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 76. İbn Şeddâd, Akkâ kuşatması esnasında Ramazan 585/Ekim-Kasım 1189'da Haleb'de bulunan sultanın oğlu ez-Zâhir'in Alman imparatorunun iki yüz ile iki yüz altmış bin arasındaki ordusuyla İstanbul'dan çıktığını bildiriyordu. Bunun üzerine Salâhaddin Musul, Erbil, el-Cezîre ve Erbil civarına İbn Şeddâd'ı göndererek cihad çağrısında bulundu. Müellif aynı zamanda Bağdat'a gidip halifeyi konuyla ilgili bilgilendirecek ve yardım talebinde bulunacaktı. Bu esnada halife en-Nâsır Lidînillâh (ö. 1225) idi (**Sîretü Salâhuddin**, 178). İmâdüddin el-İsfahânî, Alman imparatorun üç yüz bin askerle yola çıktığını söyler (**el-Feth**, 179). İbn Vâsıl da imparatorun yanında kırk iki bin atlı ve sayılamayacak kadar yaya asker olduğunu söyler (**Müferricü'l-Kürûb**, II, 322).

şehriydi. Eğer Sur ele geçirilemezse hem yeni Haçlı seferi esnasında hem de sonraki yıllarda üs olarak kullanılacak ve büyük sıkıntılara sebep olacaktı. Çünkü Kudüs'ün fethiyle Dârûm-Trablus arasındaki bölge, kale ve yerleşim birimleriyle birlikte Müslümanların eline geçmiş, fakat Sur şehri sahilin ortasında müstahkem bir yer olarak Haçlıların sığınağı haline gelmişti.[212] Üçüncü Haçlı Seferi'nin tutunabilmesinin sebeplerinden biri buradan aldığı destekti. Eğer bu destek olmasaydı Haçlıların Akkâ'yı iki yıl kuşatmaları imkânsızdı.

### 3.3.2.1. Antlaşmaya Giden Süreç

Salâhaddin Kudüs'te yönetim işlerini düzenledikten sonra 25 Şaban 583/30 Ekim 1187'ye denk gelen Cuma günü oradan ayrıldı.[213] Hedefte Sur şehri vardı. Bu sefer şehri hem karadan hem de denizden kuşatma amacındaydı.[214] Bu vesileyle Sur'a varmadan Akkâ'da bulunan Mısır donanmasına haber gönderip şehri denizden kuşatmasını istedi. Kendisi de şehirden uzakta bir yerde karargâh kurmuş, kuşatma hazırlıklarının tamamlanmasını bekliyordu. Bütün hazırlıklar bittikten sonra 22 Ramazan/25 Kasım'da saldırıya başladı.[215] Müstahkem olan şehir, denizin içindeydi ve dil şeklindeki dar bir kumluk parçasıyla karaya bağlanıyordu.[216] İbn Cübeyr bu konumundan dolayı şehirdekiler istemedikçe oraya hâkim olmanın zor olduğunu söyler.[217] Buna rağmen Müslümanlar donanmanın gelmesiyle birlikte savunmacıları zorlamış ve her an şehrin düşmesini bekliyorlardı. Fakat hiç beklemedikleri bir anda donanmanın bir gece Haçlı gemileri tarafından saldırıya uğrayıp yarısının düşman eline geçmesi deniz ablukasının kırılmasına neden

---

212 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 348.

213 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 85.

214 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 66.

215 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 136; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 159. Aslında Salâhaddin Hitin savaşından on gün sonra 14 Temmuz 1187'de şehri kuşatmış, savunmacılar şiddetli saldırılara dayanamayıp eman dilemek zorunda kalmış, bunun üzerine şehrin teslim şartları ile ilgili görüşmelere başlanmıştı. Tam bu sırada Conrad de Montferrat denizden şehrin önüne gelmiş içerdekilerin teslim olmasını engellemişti. Ardından Sur'a girip savunmayı üstlenmişti. Conrad'ın gelişi şehri Müslümanların elinden çekip almıştı. Salâhaddin de vakit kaybetmek istemediğinden Sur kuşatmasını kaldırıp Askalan üzerine yürümüştü (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 152-153; Süryani Mihail, **Vakainame**, 281;Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 395).

216 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 395.

217 İbn Cübeyr, **Rihle**, 277.

olmuştu, böylece kuşatmanın sürdürülemeyeceği anlaşılmıştı.[218] Yine de karadan son bir saldırı düzenlenmiş fakat Haçlılar şehir dışına çıkıp karşılık verince taarruz başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[219] Diğer yandan şiddetli kış şartları şehre saldırıları zorlaştırmıştı. Zaten İslâm ordusu yeterince yorgundu. Salâhaddin oluşan şartları göz önünde bulundurarak emîrleriyle bir toplantı düzenledi. İstişareden çıkan sonuca göre kuşatmayı kaldırıp orduyu dağıttı. Ardından kendisi de 2 Zilkade 583/3 Ocak 1188 günü Akkâ'ya döndü.[220]

İbnü'l-Esîr, Sur'un fethedilememesinden Salâhaddin'i sorumlu tutar. Ona göre Salâhaddin eğer Tibnîn ve diğer yerlerden önce Sur'u kuşatsaydı orayı rahatlıkla alırdı, çünkü bu esnada şehri savunacak kimse yoktu. Ama buranın müstahkem olduğunu düşünerek zaman kaybetmek istemedi ve yüzünü daha kolay fethedebileceği yerlere çevirdi. Böylece o, Sur'un etrafla bağlantısını keserek şehri kolaylıkla ele geçireceğini düşünüyordu. Fakat fethedilen yerlerdeki insanların Salâhaddin'in müsaadesiyle Sur'a akın etmesi ve Conrad'ın onların başına geçip savunmaya liderlik yapması durumu tersine çevirmiş, şehrin alınamamasına neden olmuştu.[221] Diğer yandan İbn Şeddâd bu esnada askerlerin çeşitli sebeplerden etrafa dağılmış olduklarını dolayısıyla çok müstahkem olan Sur'u kuşatabilecek yeterli sayıda askerin bulunmadığını ve İbnü'l-Esîr'in iddiasının aksine şehrin savunmasız olmadığını ifade eder.[222] Ayrıca İbnü'l-Esîr savaşların uzamasından dolayı askerler arasında ortaya çıkan isteksizliği ve rahatsızlığı görmezden gelmiştir.[223] Çünkü son kuşatmada şehrin alınamamasının temel sebebi askerler arasında ortaya çıkan huzursuzluktu. Salâhaddin ve bazı emîrler kuşatmanın devamında ısrarcı oldularsa da muvaffak olamadılar.[224] Nitekim sonraki beş yıl boyunca Salâhaddin askeri

---

218 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 89-90; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 412; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 69. Başarılı bir savunma gösteren Conrad, babasıyla tehdit edilse bile direnişine devam etmiş, şehri korumak için her türlü çabayı göstermişti (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**. 67).

219 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 70.

220 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 138.

221 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 152.

222 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 133.

223 Bündârî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, 409-410.

224 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, III, 413.

savaş meydanında tutmakta zorlanacaktır.[225] Bu açıdan düşünüldüğünde İbnü'l-Esîr'in eleştirilerinin haksız olduğu söylenebilir. Nitekim Salâhaddin'in orduyu topladığı ilk fırsatta Sur'u kuşatması İbn Şeddâd'ı destekler mahiyettedir. Diğer yandan Salâhaddin'in fetihleri bir program çerçevesinde yürüttüğü bilinmektedir. Bu doğrultuda hedefe aldığı yerlerin askeri durumundan haberdar olmaması düşünülemez. Ayrıca Salâhaddin yetersiz kuvvetle Sur'u alamayacağını bildiği için zaman kaybetmek istememiştir. Çünkü şehrin müstahkem olması, İbnü'l-Esîr'in iddiasının aksine çok iyi savunulması ve Haçlıların denizlerdeki üstünlüğü, Salâhaddin'in tedbirli hareket etmesine neden olmuştur.[226]

Sur kuşatması esnasında başka bir birlik Hûnîn kalesini kuşatmış ve savunmacıların eman talebi sonucu bu müstahkem kale de alınmıştı.[227] Böylece Kudüs Krallığı'nın Sur dışındaki bütün toprakları fethedilince Salâhaddin bir müddet Akkâ'da kalarak Kudüs ve çevre ilerle ilgili düzenlemeler yaptı. Daha sonra Kevkeb kalesini kuşattıysa da bir sonuç alamadı ve 6 Rebiülevvel 548/5 Mayıs 1188'de Dımaşk'a gitti.[228] Halk tarafından büyük bir coşku ile karşılandı.[229] Dımaşk'ta dinlenme fırsatı bulamadan Haçlıların Cübeyl üzerine yürüdüğü bilgisini aldığında ordunun toplanması için hâkimiyeti altındaki emîrliklere haber gönderip 11 Rebiülevvel 584/10 Mayıs 1188'de askerleriyle birlikte Antakya Prinkepsliği topraklarına sefer düzenlemek üzere yola çıktı.[230] Dönemin önemli tarihçilerinden İmâdüddin el-İsfahânî, İbn Şeddâd ve İbnü'l-Esîr gibi isimler sefere katıldılar.[231]

---

225 Holt, **Haçlılar Çağı**, 59.

226 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 124.

227 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 161-162.

228 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 140. Müellif, on altı ay aradan sonra ilk kez şehre gelen Salâhaddin'in sadece beş gün Dımaşk'ta kaldığını söyler. İbn Vâsıl bu sürenin 14 ay beş gün olduğunu ifade eder (**Müferricü'l-kürûb**, II, 254).

229 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 117.

230 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 8; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 140; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 119.

231 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 347; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 131. Salâhaddin ile sefere katılan her üç müellif, seferin bütün ayrıntılarını kaydetmişlerdir (İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 120-141; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 140-151; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 166-175).

Bu esnada kontluğun başında III. Bohemund bulunuyordu.[232] Birliklerin bir kısmı Hittîn'de imha olan kontluk, Salâhaddin'in saldırılarına direnemedi ve kısa sürede Süveydiye, Markab, Kusayr ve Antakya dışındaki bütün müstahkem mevkiler fethedildi.[233] Salâhaddin burada da siyasetinden vaz geçmemiş, fethettiği yerlerin büyük bir kısmını emanla teslim almıştı. Ebû Şâme Salâhaddin'den eman talep edildiğinde cimrilik etmezdi diyerek onun siyasetini açık bir şekilde tespit etmiştir.[234] Salâhaddin kontluğun bütün topraklarını fethetme amacındaydı. Fakat seferin uzaması orduda rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Üstelik asker bol miktarda ganimet elde etmiş, bir an önce eve dönmek istiyordu.[235] Bu esnada Antakya Prinkepsi de bütün topraklarının elinden çıkacağı korkusuyla hemen Salâhaddin'den antlaşma talebinde bulundu.[236] Yapılan müzakerelerde III. Bohemund Salâhaddin'in şartlarını kabul edince 2 Şaban 584/26 Eylül 1188'de sekiz ay sürecek bir antlaşma imzalandı.[237] Fakat Üçüncü Haçlı Seferi'nin başlaması üzerine Salâhaddin bir daha Antakya meselesiyle uğraşamadı.[238]

Salâhaddin Antakya topraklarındayken kardeşi el-Adil'de uzun bir kuşatmadan sonra Kerek ve civarını fethetmişti.[239] Sultan bir müddet Dımaşk'ta dinlendikten sonra Ramazan ayının ortalarında tekrar sefere çıktı. Bu seferki amacı Haçlıların elinde kalan son kaleleri almaktı. Önce 14 Şevval 584/5 Aralık 1188'de Safed kalesini ardından da 15 Zilkade 584/4 Ocak 1189'da Kevkeb kalesini emanla teslim aldı.[240] Sonra kardeşi el-Adil ile birlikte kurban bayramını idrak etmek üzere

---

232 Christopher Macevitt, "Bohemund III of Antioch (d. 1201)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, p. 177.

233 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 136.

234 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 21.

235 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 151; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 141; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 269.

236 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 174. İbnü'l-Esîr ilginç bir şekilde ordudaki rahatsızlıktan hiç bahsetmez.

237 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 141; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 151; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 43-44.

238 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 137.

239 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 143; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 174; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 46.

240 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 152-153.

Kudüs'e gitti.[241] Ardından Üçüncü Haçlı Seferi için yapılan hazırlıkları denetlemek üzere önce Askalan'a oradan da Akkâ'ya gitti. Bahâeddin Karakuş'u şehre vali tayin ederek surları tahkim etmesini emretti. Çünkü Haçlıların ele geçirmek isteyecekleri ilk yerin Akkâ olduğunu biliyordu. Muharrem 585/Mart 1189 sonlarına doğru Akkâ'dan ayrılıp Safer ayının ilk günü Dımaşk'a vardı.[242]

Bir müddet Dımaşk'ta kalan Sultan 3 Rebiülevvel 585/21 Nisan 1189'da Sakîf Arnûn kalesini kuşatmak üzere yola çıktı.[243] Müstahkem bir yer olan kale kurnazlığıyla bilinen Renaud de Sidon'a aitti. Birkaç günlük şiddetli saldırılardan sonra Salâhaddin'e, Sur'da bulunan ailesini yanına getirip Dımaşk'a yerleşeceğini ve kaleyi Sultana teslim edeceğini söyleyerek üç aylık mühlet istedi.[244] Sultan teklifini kabul etti. Bu süre zarfında Renaud bazen Salâhaddin'in yanına gelerek onunla yemek yiyip sohbet ederken, kaledeki askerleri de gizlice kaleyi tahkim etmeye devam ediyorlardı. Salâhaddin'in tanıdığı üç aylık mühletin bitiminden iki gün önce Renaud yeniden süre istedi. Bunun üzerine Salâhaddin, yaptırdığı kontroller sonucu kalenin tahkim edildiğini öğrenince Renaud'un oyun oynadığını anladı. Onu hemen derdest edip kalenin surlarının önüne götürdü fakat askerleri onun telkiniyle kaleyi teslim etmediler.[245] Bu esnada Şevbek kalesinin teslim olduğu bilgisi ulaştı.[246] Fakat hemen ardından Akkâ'nın kuşatıldığı haberi üzerine Salâhaddin, Renaud de Sidon'u Dımaşk zindanına gönderip kaleyi kuşatacak bir birlik bıraktıktan sonra kendisi Akkâ'ya doğru yola çıktı. Sakîf Arnûn kalesi bir yıl sonra 15 Rebiülevvel 586/24 Mart 1190 Pazar günü Renaud de Sidon'un serbest bırakılması karşılığında teslim alındı.[247]

Salâhaddin bir yandan Haçlıların hâkimiyetinde kalan son yerleri almaya çalışırken diğer yandan da elindeki Haçlı esirlerden istifade etmek için azami

---

241 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 278.

242 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 63-64; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 153-154.

243 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 154.

244 Renaud de Sidon bu ifadeleriyle Müslüman olacağını ima ediyordu.

245 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 180-181; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 70.

246 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 68. Salâhaddin kuşatmak üzere oraya bir birlik bırakmıştı. Müellif bu bilginin Rabîulevvel ayında geldiğini söyler.

247 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 290; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 193; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 118; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 140.

gayreti sarf ediyordu. Bu çerçevede Temmuz 1188'de Kral Guy bir daha İslâm'a karşı kılıç kullanmayacağı ve denizaşırı ülkesine geri döneceği yeminiyle serbest bırakıldı. Kral doğruca Trablus'a gitti ve orada beklendiği gibi verdiği söze sadık kalmayıp yeminini bozdu.[248] Zaman kaybetmeden ordusunu toplayarak krallığından arta kalan toprakları bir araya getirmek amacıyla Sur'a gitti. Fakat şehri Salâhaddin'den korumayı başaran Conrad ona Sur'un kapılarını açmadı. Bunun üzerine Trablus'a dönmek zorunda kalan Guy, Nisan 1189'da Kraliçe Sibylle ile birlikte tekrar Sur'un kapısı önünde belirdi, Conrad yine kapıları açmadı. Bu çekişme esnasında bölgedeki Haçlılara yardım etmek amacıyla gelen Pisalı ve Sicilyalı kuvvetler Conrad ile anlaşamayınca Guy'ın ordusuna katıldılar. Bu destek üzerine Guy, Ağustos ayında ani bir kararla Sur önündeki karargâhını toplayıp Akkâ'yı kuşatmak üzere yola çıktı. Bu sırada topladığı ordunun asker sayısı dokuz bin civarında olduğu söylenmiştir.[249] Salâhaddin Akkâ'ya varıncaya kadar batıdan gelen desteklerle bu sayı giderek artmış, otuz bin civarına ulaşmıştı.[250]

14 Recep 585/28 Ağustos 1189'da Akkâ önünde karargâh kuran Kral Guy vakit geçirmeden şehri kuşattı.[251] Haçlı Seferleri tarihin en dikkat çekici olaylarından biri olan bu kuşatma iki yıla yakın sürdü. Salâhaddin, Abbasî halifesine gönderdiği bir mektupta tarihte hem kuşatan hem de kuşatılan bir düşman görülmemiştir diye yazar. Aynı mektupta Avrupa'dan çok farklı dil konuşan insanların savaşmaya geldiğini söyler ve esir alınan birini anlamak için bazen üç tane tercümanın bir araya gelmek zorunda kaldığını söyler.[252] Üçüncü Haçlı Seferi'nin büyük bir kısmının savaş alanı olan bu kuşatmada doğulu Haçlılar, Avrupa'dan iki yıl boyunca birçok yardım almışlardı. İlk büyük yardım kuşatmadan

---

248 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 83; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 68; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, 388; III, 17; Holt, **Haçlılar Çağı**, 60.

249 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 69-70; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 19.

250 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 164. Müellif Haçlı ordusunun asker sayısını iki bin atlı otuz bin yaya olarak kaydetmiştir. Bu sayı kuşatma boyunca gelen yardımlar sayesinde giderek artmıştır.

251 Itinerarium yazarına göre kuşatma 28 Ağustos'ta başlamıştır. Müslüman tarihçilerle aynı fikirde olan müellife göre Salâhaddin bu sırada Sakîf Arnûn kalesini kuşatmaktaydı. Fakat Haçlıların Akkâ'yı kuşattığını duyduğunda da büyük bir orduyla hızlı bir şekilde Akkâ önlerine gelmişti (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 70, 73).

252 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 352-353.

hemen sonra Frizen, Flaman ve Danimarkalılardan oluşan beş yüz gemilik bir filoydu. Hemen ardından Fransız ve Londralıların yardımı geldi.[253] Bu yardımların gelişine şahit olan İmâdüddin el-İsfahânî, denizin yüzünü gemilerden oluşan bir örtüyle örttüler, ifadesini kullanır.[254] Bundan bir yıl sonra Haçlıların antlaşma talebinde bulunduğu bir sırada ileride Akkâ kralı olacak olan Kont II. Henry of Champagne, çok miktarda silah, erzak ve savaşçı şövalye getirdi. Getirdiği yardım kuvveti on bin kişiydi. Fransız ve İngiliz krallarının yeğeni olan bu şahıs kralların yola çıkmak için hazırlık yaptıkları bilgisini vererek Haçlıların kuşatmayı sürdürmelerini sağladı.[255]

Kuşatmanın uzaması her iki tarafta çeşitli hastalıklara sebep olmuştu. Bunların birinde Kraliçe Sibylle ve iki kızı Akkâ önünde ölmüş, Haçlılar arasında krallık mücadelesi başlamıştı.[256] Hemen ardından 6 Ramazan 586/7 Ekim 1190'da Almanlar, imparatorun oğlu Frederich von Schwaben önderliğinde Akkâ'ya vardı.[257] Yaklaşık üç buçuk ay sonra 22 Zilhicce 586/30 Ocak 1191'de hastalanarak

---

253 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 81; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 142. Continuation yazarı Jacques d'Avesnes (ö. 1191) tarafından getirilen ve kuşatma araçları yapmak için kullanılacak elli çarkı büyük bir heyecanla kaydeder. Bu yardımın gelişi Eylül 1189 tarihindedir.

254 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 142. Haçlıların Üçüncü Haçlı Seferi'ndeki deniz gücüyle ilgili bir değerlendirme için Bkz. (Paul Dingman, "The Rise of Latin Christian Naval Power in the Third Crusade", **International Journal of Naval History**, Volume 7, Number 3, December 2008).

255 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 97; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 196; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 136.

256 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 95.

257 **The Crusade of Frederick Barbarossa: The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts,** Trans. by. G. A. Loud, Ashgate, Farnham 2010, s. 117; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kürûb**, II, 330; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 155. Aslında Alman imparatoru Frederich Barbarossa yüz bin kişilik ordusuyla Almanya'dan yola çıkmış, Anadolu'da Konya'yı ele geçirmiş, fakat Silifke yakınındaki Göksu çayında karşıya geçemeye çalışırken boğulmuştu. Onun ölümü büyük umutla gelişini bekleyen Haçlılar için önemli bir kayıptı. Kara yoluyla Filistin'e varmaya çalışan oğlu bir yandan hastalıklarla boğuşmuş diğer yandan yolda sürekli bir şekilde Müslümanların saldırısına uğramıştı. Nihayetinde Akkâ'ya vardığı zaman yanında on beş bin civarında bir askerin kaldığı söylenmiştir. İbn Vâsıl sadece onunla gelen asker sayısının beş bin olduğunu, kalanların ayrı gruplar halinde geldiklerini kaydetmiştir (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 85-88; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 190, 195; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 224; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 321-323, 329; Süryani Mihail, **Vakainame**, 285; Runciman**, Haçlı Seferleri Tarihi,** II, 13-15; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 147-148). İmparatorun ölümü ile ilgili kaynaklarda çok farklı bilgiler yer almaktadır. Bununla ilgili detayla değerlendirme için Bkz. (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 65).

öldü.[258] Bundan hemen sonra 20 Nisan 1191'de Fransa kralı Philip Augustus yanında Bourgogne dükü III. Hugue (ö. 1192) ve Flandre kontu Philip d'Alsace (ö. 1191) ile büyük miktarda erzak, çok sayıda şövalye ve kuşatma araçları getirmişti.[259] Kralın gelişi ve getirdiği kuşatma aletleri moralleri üst seviyeye çıkarmış, bu aletlerle yedi adet devasa mancınık yapılmıştı. Fakat buna rağmen Fransa kralı beklendiği kadar büyük bir yardımla gelmemişti.[260] *Continuation* yazarına göre Philip şiddetli bir saldırıyla Akkâ'yı alabilirdi. Fakat birlikte yola çıktıkları İngiltere kralını beklemeye karar verdi.[261] Muhtemelen getirdiği yardımlar yetersiz olduğundan bu kararı vermek zorunda kaldı. Çünkü Ambroise bu esnada Haçlı karargâhındaki silah yetersizliğinden bahsetmekte ve Fransa kralının başarısızlık sonucu dayanamayıp hastalandığını ifade etmektedir.[262] Hemen ardından Haçlılar yaptıkları şiddetli saldırılara rağmen şehri ele geçiremeyince antlaşma talebinde bulunmuşlardı.[263] Bundan hemen sonraki gün yani 8 Haziran 1191'de Akkâ'ya varan İngiliz kral Richard, şimdiye kadar ki en büyük yardımı getirmişti.[264] Nitekim onun gelişinden bir ay sonra Haçlılar Akkâ kuşatmasında istedikleri sonucu elde ettiler.

Üçüncü Haçlı Seferi ve Akkâ kuşatmasına üç büyük kral dâhil nerdeyse Avrupa'nın tamamından yardımcı kuvvetler, silah, kuşatma aletleri, gemiler, atlar saysız şövalye ve asker gelmişti. Salâhaddin ise sadece hâkimiyeti altındaki

---

258 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 234; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 330.

259 Jim Bradbury, **Philip Augustus King of France 1180-1223**, Longman, London-New York 1998, s. 87; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 237; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 205; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 38; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 165. İbn Şeddâd onun gelişini 30 Nisan, İmâdüddin el-İsfahânî de 8 Nisan olarak kayda geçmiştir (İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 250; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 242).

260 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 205; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 166.

261 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 99. Ambroise bu görüşte değildir. Aksine ona göre Fransa kralı, Richard'ı bekleme niyetinde değildir. Nitekim şehri alırım düşüncesiyle şiddetli bir saldırı yapmıştı (**The History of the Holy War**, 95).

262 Ambroise, **The History of the Holy War,** 96. Müellif hemen sonraki sayfada bu başarısızlıktan sonra İngiltere kralıyla birlikte büyük yardımların geldiğini fakat her iki kralın da hasta olduğunu ifade etmektedir.

263 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 243; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 168.

264 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 201-202; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 104; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 255; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 205; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 243; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 246; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 350. İbn Şeddâd, Richard'ın Akkâ'ya varışını on gün sonrasına tarihler.

topraklardan gelen kuvvetlerle bunlara karşı direniyordu. Suriye, el-Cezîre ve Mısır'ın kuvvetlerinden oluşan ordu, kışın bölgelerine gidiyor yazın da savaşmak için Akkâ'ya geliyorlardı.[265] Salâhaddin'in çevre hükümdarlara yaptığı yardım çağrıları karşılık bulmamış, hatta kendi ordusundaki el-Cezîre kuvvetleri arasında çatışma çıkmıştı. Her iki taraf için büyük-küçük birçok kara ve deniz savaşının yapıldığı,[266] sürekli bir şeklide yardım kuvvetlerinin geldiği,[267] hastalıkların ve açlığın,[268] umudun ve umutsuzluğun hükümran olduğu bu kuşatma yaklaşık iki yıl sonra 17 Cemaziyelahir 587/12 Temmuz 1191'de yapılan eman ve teslim antlaşmasıyla son bulmuştu.[269]

#### 3.3.2.2. Antlaşma

Yaklaşık iki yıl süren Akkâ kuşatmasında bazen iki tarafın girişimleriyle de olsa daha çok Haçlıların talebi üzerine birçok defa müzakereler yapılmış, ama hiçbir sonuç alınamamıştır.[270] Çünkü Haçlılar her seferinde yaptıkları antlaşma teklifinden sonra Avrupa'dan yardım gelince taleplerinden vazgeçmiş, görüşmeleri kesmiş ve olanca güçleriyle şehre saldırmaya devam etmişlerdi. Böylece rakiplerinden farklı olarak Haçlıların, güçlü ve zayıf anlarında farklı davrandıkları açık bir şekilde ortaya çıkmış oluyordu. Zaten bölgeye geldiklerinden buyana pek farklı davrandıkları da söylenemezdi. İngiltere kralı Richard da geldikten sonra seleflerinden farklı davranmayıp aynı siyaseti devam ettirdi. Bu anlamda yaptığı ilk işlerden biri geldikten kısa süre sonra elçi gönderip, Salâhaddin ile yüz yüze görüşme talebinde bulunmasıydı. Salâhaddin savaşan iki kralın antlaşma olmadan görüşmelerinin doğru olmadığını söyleyerek bu talebi reddetti. Fakat kendisi adına

---

265 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 339; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 346, 354; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 396.

266 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 95, 104.

267 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 189, 196, 204; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 256; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 420; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 312, 317. Salâhaddin Afrika'daki (Mağrip) sultana yardım için Şaban 586/Eylül 1190'da mektup göndermiş fakat karşılık alamamıştır (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 196-204).

268 Ambroise, **The History of the Holy War**, 87, 90-93; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 85, 129-132; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 94-95; **The Crusade of Frederick Barbarossa**, 118.

269 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 269.

270 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 254.

kardeşi el-Adil'in görüşmelere devam etmesine izin verdi.[271] Bu taktiksel bir hareketti çünkü Salâhaddin bunların oyalama amaçlı girişimler olduğunu biliyor ona göre davranıyordu. Bir müddet sonra Richard hastalanınca kısa süreliğine de olsa görüşmeler kesilmiş, fakat daha sonra tekrar elçi göndererek görüşmeleri sürdürme niyetini ortaya koymuştu.[272]

8 Cemaziyelahir 587/3 Temmuz 1191'de Akkâ garnizonundan Salâhaddin'e bir haber geldi. Buna göre şehirdekiler artık dayanma güçlerinin kalmadığını eğer yarın kendilerini kurtaracak bir şey yapmazlarsa düşmandan eman talebinde bulunacak ve onlara şehri verip canlarını kurtaracaklardı. Bu haber karargâhta büyük bir hüzünle karşılandığı gibi Müslümanların çok zoruna da gitti. Çünkü eğer gerçekten şehir düşerse bu Hittîn savaşından buyana Müslümanların ilk kaybı olacaktı. Üstelik Akkâ; Dımaşk, Haleb, Kudüs ve sahildeki şehirler hatta Mısır için silah deposuydu. Buranın kaybı silah bakımından Müslümanların zayıflaması düşmanın ise güçlenmesi anlamına geliyordu.[273]

Haçlı tarafı elçi göndererek taktiksel girişimlerini devam ettiriyordu. Bu anlamda müzakerelerin zirvesi 6 Temmuz 1191 günü Renaud de Sidon başkanlığında gelen heyetin yaptığı tekliflerdi. Buna göre Haçlılar, Akkâ'daki savunmacıların serbest bırakılmalarına karşılık Salâhaddin'den bütün Kudüs Haçlı Krallığı topraklarının ve Kutsal Haç'ın geri verilmesini, Haçlılardan esir alınan önemli şahsiyetlerin ve Akkâ'daki her şahıs karşılığında normal bir esirin serbest bırakılmasını talep etmişlerdi.[274] Bu cüretkâr talepler aynı zamanda Haçlıların ne kadar küstah olduklarının da göstergesiydi. Alman, Fransız ve İngiliz krallarının desteğine ve yaklaşık iki yıldır kuşatmış olmalarına rağmen henüz Akkâ gibi bir şehri alamayan Haçlılar, Salâhaddin'in neredeyse iki yılda fethettiği krallığın bütün topraklarını mücadele etmeden geri almak istiyorlardı. Bu teklif aynı zamanda Haçlıların taktik bir hamlesiydi. Onlar bununla Müslümanları oyalamak ve güçlerini sınamak istiyorlardı. Çünkü bir yandan görüşmeler devam ederken diğer

---

271 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 246-247; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 355.

272 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 250; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 254.

273 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 255; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 356.

274 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 269; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 260; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 173.

yandan bütün hızıyla Akkâ'ya saldırı devam ediyordu. Fakat beklendiği gibi Haçlıların bu talebi en sert biçimde reddedildi.[275]

Garnizon, Haçlıların yaptığı antlaşma teklifini duymuş olmalı ki sonraki gün Sultana haber göndererek direnmeye devam edeceklerini dolayısıyla Haçlılardan gelen taleplerin kabul edilmeyip savaşmaya devam edilmesini istedi.[276] Çünkü bir yandan Haçlılar el-Adil ile görüşmeler yaparken diğer yandan da Akkâ garnizon komutanı Meştub ve şehrin valisi Bahâeddin Karakuş eman talebinde bulunup Haçlı karargâhına gitmiş, özgürlükleri karşılığında şehri teslim etmeyi teklif etmişlerdi. Fransa kralı onların bu teklifini kabul etmiş, fakat İngiliz kral reddetmişti.[277] Elçiler henüz Fransa kralının çadırındayken Richard saldırıya geçmiş, bunun üzerine Meştub ve Bahâeddin Karakuş hiddetli bir şekilde Haçlı karargâhından ayrılmış, şehre vardıklarında da garnizon direnme kararı almıştı.[278] Fakat garnizonun artık dayanma gücü de kalmamıştı. İki yıl boyunca şehri savunan birçok asker ölmüş, insanlar hastalık ve açlıktan güçsüz kalmış ve surların bir kısmı çökmüştü.[279] Meştub'un umutsuz dönüşü Akkâ garnizonunda morallerin bozulmasına neden olmuş, içlerinde emîrlerin de bulunduğu bir grup gece

---

275 Benedict, **The Chronicle**, II, 174. Benedict bu teklifin serbest kalmaları karşılığında şehri teslim etmeyi öneren Akkâ garnizonundaki emîrlere yapıldığını ifade eder. Emîrler de Salâhaddin'e danışmadan karar veremeyeceklerini söylemeleri üzerine Haçlılar onlardan bazı rehineler alarak konuyu görüşmek üzere Salâhaddin'in yanına gitmelerine izin verirler. Fakat Salâhaddin teklifi reddedince emîrler sonuç alamadan Akkâ'ya dönerler.

276 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 256; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 359; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 261; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 173.

277 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 217.

278 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 105; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206. Akkâ savunması komutanı Meştub, 3 Temmuz günü beyaz bayrak çekerek Fransa kralının yanına gidip Müslümanların yaptıklarından örnekler vererek eman karşılığında şehri teslim edebileceklerini söylemişti. Kral da bununla ilgili kararı kendisinin vereceğini söyleyip teklifi reddedince Meştub: "Hepimizi öldürmeden şehri alamazsınız. Böylece sizin ölümünüz bizimkinden önce olacaktır. Bizden her birimiz sizden elli kişi öldürmeden ölmeyecektir. Aslanın inini teslim ettiği ne zaman görülmüştür?" deyip kralın yanından ayrılır. Karargâhta yaşananlar duyulunca gece bazı emîrler gizlice şehirden çıkıp ordugâha giderler. Salâhaddin yaşananları öğrenir ve savaştan kaçanların iktalarını ellerinden alır. Böylece Salâhaddin iki taraf arasındaki görüşmelerden haberdar olmuştu (İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 266; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 257; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kürûb**, II, 357). İbnü'l-Esîr Meştub'un yalnız bir şekilde Haçlı karargâhına gittiğini ve sadece Fransa kralıyla görüştüğünü fakat kralın onun taleplerini reddettiğini söyler.

279 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 216. Yazar buna rağmen içerde hala altı bin kişilik bir kuvvetin olduğunu söyler. Bu doğru olmasa gerek. Çünkü antlaşmanın uygulanmaması üzerine öldürülen insan sayısının en fazla üç bin olduğu kaydedilmiştir (İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 262).

karanlığında gizlice şehirden kaçıp ordugâha gitmişlerdi. Bunu haber alan Salâhaddin onların kaçışına kızmış iktalarını ellerinden almıştı.[280] Diğer yandan uzun süredir savaşta olan Salâhaddin'in yanındaki birlikler savaştan bıkmış, bir an önce antlaşma yapılsın da evlerine dönsün istiyorlardı. Nihayetinde Akkâ garnizon komutanı Seyfeddin Ali Meştub, Haçlıların etrafını çeviren İslâm ordusunun onları kurtaramayacağını anlayınca Haçlıların yanına giderek şehri teslim etme karşılığında antlaşma talebinde bulundu.[281] 17 Cemaziyelahir 587/12 Temmuz 1191 günü yapılan görüşmeler neticesinde şu maddeler kabul edildi:

> "(Şehirdekiler) onlarla (Haçlılarla); çocukları, kadınları, özel eşyaları ve mallarıyla birlikte güvenli bir şekilde şehirden çıkmaları karşılığında; şehirde bulunan bütün (savaş) aletlerini, teçhizat ve donanımını, (sahildeki) gemileri, iki yüz bin dinar (fidye) ve Kutsal Haç'ı onlara vermek; bin beş yüz sıradan, yüz de kendilerinin seçmesi koşuluyla bilinen/tanınan Haçlı esirinin serbest bırakmak üzere anlaştılar. Antlaşmaya aracılık edip Haçlıları ikna ettiği için de (Sur hâkimi) Merkis'e[282] on bin, arkadaşlarına da dört bin dinar ödemeyi garanti ettiler."[283]

Antlaşma ile ilgili bu kadar detaylı olmasa bile genel olarak bu çerçevede bilgi veren İmâdüddin el-İsfahânî'ye göre alınan bu sonuç, Fırat'ın ötesinde ortaya çıkan sorunlardan dolayı ordunun bir kısmının eksik olmasına, özellikle de Takiyüddin'in bu sorunlarla uğraşıp zamanında karargâha dönmemesine

---

280 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 266; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 357; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 255.

281 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 105.

282 Fransa kralları I. Frederic ile VII. Lous'in kuzeni olan Conrad de Montferrat olarak bilinen bu şahıs, Sur'un teslim şartları konuşulurken şehre gelip savunmayı üstlenmiş ve şehrin Salâhaddin'in eline geçmesine engel olmuştur. Daha sonra Akkâ kuşatmasına katkıda bulunmuş, Kraliçe Sibylle ölünce de kız kardeşi İsabella ile evlenerek Akkâ'nın alınışından sonra İngiltere kralı Richard'ın desteğiyle kral olmuştu. Fakat hemen ardından 1192 Nisan'ında bir Haşhaşi suikastı sonucu öldürülmüştü. (David Jacoby, "Conrad of Montferrat (d. 1192)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, p. 273-274).

283 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 257-258; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 269-270; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 425; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 262; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 360. Kaynaklarda bilgiler bazı farklılarla birlikte benzerdir. Aşağıda tartışılacağı için bu farklara burada değinilmemiştir. Ambroise'nin antlaşma maddeleriyle ilgili verdiği bilgiler oldukça farklıdır. Continuation da antlaşmayla ilgili bu kadar detay yoktur (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 106).

bağlanmıştı.[284] Hangi sebeple olursa olsun iki yıl süren kuşatma sonucu Haçlılar antlaşma yoluyla da olsa Akkâ'ya sahip olmuşlardı. Dolayısıyla tartışma açısından artık önemli olan antlaşmanın içeriğidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Müslüman tarihçilerin antlaşmanın içeriği hakkında bazı küçük farklarla birlikte genel olarak aynı ifadeleri kullandıkları görülmektedir.[285] Ama en detaylı bilgi yukarıda aktarılan pasajda görüldüğü gibi bu esnada savaş meydanında bulunan İbn Şeddâd'ın kaleminden yansımaktadır. Bu bilgilerin tümü birlikte değerlendirildiğinde dönemin Müslüman kronik yazarlarının antlaşmanın içeriğini iyi bildiği anlaşılmaktadır.

Haçlı kronikleri genel anlamda Müslüman tarihçilere yakın bilgiler verirler, fakat onların verdiği bilgilerde tartışılması gereken büyük tezatların olduğu da ifade edilmelidir.[286] Mesela bazı Haçlı kaynakları Salâhaddin'i antlaşma ile ilgili yapılan görüşmelerin merkezine koymuşlardır.[287] Aksine yukarıda belirtildiği gibi Salâhaddin, Richard ile görüşmeyi kabul etmemiş, süreç içerisindeki müzakereler Sultanın kardeşi el-Adil aracılığıyla yürütülmüştür. Üstelik Müslüman tarihçiler açık bir şekilde Salâhaddin'in antlaşmadan haberdar olmadığı tezini işlerler.[288] Mesela İbn Şeddâd'a göre Salâhaddin antlaşmanın şartlarını içeren mektubu aldığında çok kızmış, bu şartları kabul etmeyeceğini söylemiş, hemen ardından devletin ileri gelenleriyle konuyu istişare etmek için toplantı yapmıştı. Tam bu

---

284 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 269-270.

285 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 262; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 359-360. İbn Vâsıl bir farkla, beş yüz sıradan Haçlı esirinin serbest kalması ifadesini kullanır. Bu da muhtemelen eseri istinsah edenin hatasından kaynaklanan bir durumdur.

286 Benedict, **The Chronicle**, 180; Ernoul, **Chronique**, 274; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 218-219; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 106. Benedict, İbn Şeddâd ile benzer bilgiler verir.

287 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 218-219; Ernoul, **Chronique**, 276. Ambroise'nin aktardığı bilgiler arasında böyle bir iddia yoktur. O bu konuda daha çok Müslüman tarihçilere yakın bilgiler verir. Özellikle şehirdekilerin konuyu Salâhaddin'e bildirip fikirlerini almaları için karargâha gittikleri bilgisi önem arz etmektedir (Ambroise, **The History of the Holy War,** 104). Nitekim daha önceki bir dipnotta Benedict'in de buna benzer bilgiler verdiği ifade edilmişti (Benedict, **The Chronicle**, 174). Sadece bir defa görüştüklerini tespit eden bu bilgiler Salâhaddin'in emirlere en iyi şartlarda antlaşma yapma yetkisi verdiğine de işaret eder.

288 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 270. Salâhaddin'in yanında bulunan Müellif "ne olduğuyla ilgili herhangi bir bilgimiz yoktu" der. Bazı modern araştırmacılar da bu kanaati paylaşırlar. Bkz. (Davenport, **Ancient World Leaders: Saladin**, 72-73).

esnada, şehrin surları üzerinde Haçlı bayrağının dalgalandığını görünce yapılacak bir şey kalmadığını anlamış ve antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştı.[289] Bazı Haçlı kaynakları İslâm tarihçilerini desteklerler mahiyette bilgiler verip Salâhaddin'in sonradan antlaşmadan haberdar olduğunu yazarlar.[290] Bazıları da haberdar olmasına rağmen şehri teslim etmeyi kabul etmeyip antlaşmayı birkaç gün geciktirdiğini ifade ederler.[291] Ebü'l-Ferec da Haçlıların kılıç zoruyla şehre girdiğini ve insanların, bizi öldürmeyin, Salâhaddin'e haber gönderin size fidye versin diyerek yanlış bilgiler verse de temelde Salâhaddin'in antlaşmadan haberi olmadığı tezini destekler.[292] Aktarılanlar değerlendirildiğinde Sultanın sadece müzakere yapıldığından haberi olduğu söylenebilir. Bu bilgiler de yüz yüze görüşmelerle değil ya haberci kuşlarla ya da bazı yüzücülerin gece gizlice karargâha gelip bilgi vermesiyle elde ediliyordu. Son görüşmeler hakkındaki bilgi ise şehirden kaçıp karargâha gelen bazı korkak emîrler tarafından verilmişti.[293] Muhtemelen bu iletişim vasıtalarıyla Bahâeddin Karakuş ve Meştub, en iyi şartlarda antlaşma yapılacağını söyleyip izin almışlardı.[294]

Antlaşmanın yapıldığı gün Akkâ valisi Bahâeddin Karakuş'un hacibi[295] Akkuş, Haçlı heyetiyle birlikte antlaşmanın bir suretini vermek ve antlaşmayı onaylamak üzere Salâhaddin'in yanına geldi.[296] Onun söyledikleri muhtemelen Salâhaddin'i daha da üzmüştür. Çünkü bir ay içinde fidyenin yarısı, bütün Haçlı

---

289 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 257-258; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 262-263.

290 Benedict, **The Chronicle**, II, 180.

291 Richard of Devizes, **Chronicle**, Trans. by. J. A. Giles, In Parentheses Publications Medieval Latin Series, Cambridge 2000, s. 41; **Chronicles of the Crusades Contemporary Narratives**, Ed. by. Henry G. Bohm, Kegan Paul, London-New York-Bahrain 2004, s. 41.

292 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 456.

293 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 264-266.

294 Ambroise, **The History of the Holy War,** 103. Müellif, Salâhaddin'in halifeden yardım talep ettiğini eğer yardım gelmezse Haçlılarla antlaşma yapmak zorunda kalacağını bildirdiğini ifade eder. Bu çağrı üzerine halife bir hafta içinde yardıma geleceğini bildirir. Ambroise burada yanılmaktadır, çünkü Abbasî halifesinden bu anlamda bir yardım gelmemiştir.

295 "Başlangıçta saray teşkilâtındaki mâbeyinci (özel kalem müdürü, Sultanın dışarıyla ilişkilerine bakan, düzenleyen) manasında kullanılan, ancak daha sonra çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan bir terim." (Aydın Taneri, "Hâcib", **DİA**, XIV, s. 508).

296 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 259; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 178. İbn Şeddâd, Salâhaddin'in antlaşmanın şartlarının ne kadar sürede yerine getirileceğini öğrenmek üzere bir elçi gönderdiğini ifade eder.

esirler ve Kutsal Haç iade edilemezse Müslüman rehineler esir durumuna düşecekti. Fidyenin diğer yarısı da ikinci ay sonunda ödenecekti. Salâhaddin bunun üzerine devletin ileri gelenlerini topladı ve bu şartlara uyacağını ifade etti.[297] İbnü'l-Esîr bu bilgileri destekler şekilde antlaşmanın şartlarının iki ay içinde yerine getirilmesi gerektiğini yazar.[298] İbn Şeddâd ise süreyi daha da uzatarak bu sürenin üç ay olduğunu ifade eder.[299] Haçlı tarafında ise sürenin daha az olduğu görüşü hâkimdir. Mesela Benedict'e[300] göre şartların kırk gün, *Itinerarium*[301] yazarına göre de bir ay içinde yerine getirilmesi gerekiyordu. Anlaşılan bu konudaki bilgi farklılıkları antlaşmanın sonuç alınamayan bir yere doğru gideceğinin habercisiydi.

Antlaşmanın şartları yerine getirilinceye kadar kaledekilerin rehine olarak kalması konusunda Haçlı kaynakları Müslüman tarihçilerle hemfikirdirler. Bunlar söz konusu olan para ödendikten sonra serbest bırakılacaktı.[302] Aksi halde krallar oturup rehinelerin durumuna birlikte karar vereceklerdi.[303] Bu Salâhaddin'e söylenenleri destekler mahiyette bir bilgidir. Diğer yandan *Continuation* yazarına göre ise şehrin valisi Bahâeddin Karakuş'un, krallara, Salâhaddin bu şartları yerine getirmezse bizi köle olarak alabilirsiniz, dediğini aktarır.[304] Antlaşma maddelerinin yerine getirilinceye kadar şehirdekilerin rehine olarak kalmaları kabul edilebilir bir durumdur. Buna göre Müslümanlar, Haçlılara yaptıkları uygulamalar dolayısıyla alışık oldukları üzere belirlenen, fidyeyi ödeyip şartları yerine getirecek, eşzamanlı olarak da Haçlılar rehineleri serbest bırakacaktı. Dolayısıyla ortada kölelikten

---

297 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 270. Richard of Drvizes'e göre sadece esir edilen erkek sayısı dokuz bin civarındaydı (Devizes, **Chronicle**, 41; Bohm, **Chronicles of the Crusades**, 41). Ambroise'ye göre ise bu sayı altı bin idi (Ambroise, **The history of the Holy War,** 102). Bu rakamlar abartılı olmalıdır. Çünkü ileride verileceği üzere toplu bir katliamdan geçirilen esirlerin sayısı üç bin civarındaydı.

298 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206.

299 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 261.

300 Benedict, **The Chronicle**, II, 179.

301 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 219-220. Ebü'l-Ferec, Salâhaddin'in belirlenen fidyenin onar günlük sürelerle üç taksit olarak ödeneceğini kabul ettiğini, ilk on gün sonunda birinci taksiti hazırlayıp onun karşılığında rehine talep ettiğini fakat Haçlıların buna yanaşmadığını ve böylece rehinelerin katledildiğini söyler (**Tarih**, II, 457). Nicholson, Roger of Howden'in de bu sürenin kırk gün olduğunu söylediğini yazar.

302 Benedict, **The Chronicle**,178; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 219.

303 Benedict, **The Chronicle**,179.

304 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 106.

ziyade şartların yerine getirilmesine kadar garanti amacıyla şehirdekilerin rehine olarak kalma durumuydu. Aksi halde şehirdekiler niye köle olmayı kabul etsin ki. Nitekim Seyfeddin Meştub'un, Fransa kralına söyledikleri köle olma konusunun çok abartı olduğunu ve şehirdekilerin böyle bir şartı kabul etmeyeceklerini göstermektedir. Çünkü onlar özgürlüklerini kaybetmektense ölümü tercih edeceklerini açık bir şekilde ifade etmişlerdi.[305] Nitekim İbn Şeddâd'ın ve İbnü'l-Esîr'in, Haçlıların ihanet ettiği söylemleri bunları destekler mahiyettedir.

Kaynaklarda serbest kalacak esir Haçlı sayıları hakkında farklı bilgiler kaydedilir. Savaş meydanında bulunan Müslüman tarihçilerin bu konuda tam bir ittifak içinde olmalarına rağmen daha sonraki kaynaklarda durumun az da olsa değiştiği görülmektedir.[306] Bu muhtemelen istinsah esnasında yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Süryanî tarihçi Ebü'l-Ferec serbest bırakılacak Haçlı esirlerinin sayıları konusunda savaş meydanında bulunan İslâm tarihçilerini doğrulayan bilgiler verir.[307] Haçlı kroniklerinde ise sayılarla ilgili durum daha da karışıktır. Mesela Ernoul, sayı vermeden şehirde bulunan her Müslümana karşılık bir Hıristiyan esirin serbest bırakılacağını söyler.[308] Bu ifade dönemin hiçbir tarihçisi tarafından desteklenmemektedir. Fakat Benedict daha yaklaşık bir rakam vererek sıradan esir sayısı hakkında bin beş yüz rakamını verirken bilinen esriler için iki yüz ifadesini kullanır.[309] *Itinerarium* yazarı ise iki bin soylu, beş yüz de sıradan Haçlı esirinin serbest bırakılacağını söyler. Ona göre Meştub ilk teklifte daha düşük bir rakam telaffuz etmiş, fakat Haçlıların memnun olmadığını gördüğünde de sayıyı yükseltmişti.[310] Verilen sayılar birbirinden oldukça farklı olsa da antlaşmanın genel çerçevesine aykırılık teşkil etmemektedir. Fakat bunlar ve

---

305 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 254.

306 İmâdüddin el-İsfahânî, İbn Şeddâd ve Ebû Şâme (**Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 262) aynı sayıları vermelerine rağmen İbnü'l-Esîr serbest bırakılması gereken tanınmış esir Haçlı sayısının beş yüz (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206), İbn Vâsıl ise sıradan esirlerin sayısının beş yüz olduğunu söyler (**Müferricü'l-kürûb**, II, 360).

307 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 456. Yani yüz belirli bin beş yüz de sıradan esirin serbest bırakılacağı bilgisin verir.

308 Ernoul, **Chronique**, 274; **La Continuation**, 127; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 107.

309 Benedict, **The Chronicle**, II, 178.

310 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 219.

istenen isimlerin getirilmediği iddiaları Haçlılar tarafından antlaşmanın iptal edilmesinin bahaneleri olarak ileri sürülmüştür.

Yukarıdaki alıntıları göz önünde bulundurduğumuzda dönemin Haçlı kroniklerinin antlaşma olarak şehrin teslimi, fidye miktarı, Kutsal Haç ve bazı Haçlı esirlerinin serbest bırakılmaları konularında hemfikir oldukları görülmektedir.[311] Bununla birlikte kaynaklarda antlaşmaya dâhil olup olmadığı hakkında belirsizliğin olduğu farklı bilgiler yer almaktadır. Mesela *Itinerarium* yazarı şehirdekilerin sadece üstlerindeki elbiseleriyle çıkıp gideceklerini yazmıştır.[312] İslâm tarihçileri bunun doğru olmadığını yazarak, canları ve mallarıyla çıkıp gideceklerdi, ifadelerini kullanırlar.[313] Diğer yandan *Continuation* yazarı antlaşma metninde şehirdeki esir Hıristiyanların serbest bırakılacağıyla ilgili bir maddenin olduğunu ifade eder.[314] Benedict onu destekleyerek bu sayının üç yüz olduğunu kaydeder.[315] Aslında böyle bir maddeye ihtiyaç olduğu söylenemez. Çünkü tıpkı Kudüs'te olduğu gibi galipler zaten öyle bir hakka sahipti.

Dönemin önemli askeri olaylarından biri olan Akkâ kuşatması Haçlılar açısından başarıyla sonuçlanmış olsa da, bu süreç aynı zamanda Üçüncü Haçlı Seferi ile ilgili hayallerin tükenişini de ifade eder. Çünkü burada heba edilen servet ve güç Kudüs'ün alınamamasının temel sebebiydi. Diğer yandan Müslümanlar bu kuşatmadan dolayı büyük sıkıntılar çekmiş, Hittîn savaşıyla birlikte başlayan fetih hareketleri durma noktasına gelmişti.[316] Nitekim Ebü'l-Ferec, Akkâ savunması hakkında "Bu hadiseyi tafsilatla anlatmamızın sebebi Araplar arasında kazanmış olduğu şöhrettir. Araplar, Franklardan çekmiş oldukları eziyetler hakkında büyük

---

311 Ernoul, **Chronique**, 274; Benedict, **The Chronicle**, II, 178; **La Continuation**, 125; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 106.

312 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 219.

313 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 257; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 360.

314 **La Continuation**, 125.

315 Benedict, **The Chronicle**, II, 178.

316 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 67.

ciltler yazmışlardır"[317] diyerek bu olayın ve Üçüncü Haçlı Seferi'nin Müslümanlar arasındaki yansımasını gerçekçi bir şekilde tasvir etmiştir.

### 3.3.2.3. Antlaşmanın Bozulması

Haçlılar arasında çeşitli ihtilaflar vardı. Bir yandan Avrupa'dan gelenler öne çıkmak için birbirleriyle mücadele ediyor diğer yandan artık yerlileşenler krallık için çatışıyorlardı. Hatta doğudakilerle batıdakiler de birbirlerini sevmiyorlardı. Bu anlamdaki ilk anlaşmazlık Richard ile Conrad arasında Akkâ kuşatmasının son günlerinde meydana gelmişti. Müslüman tarihçiler Richard'ın kendisine zarar vereceği düşüncesiyle Conrad'ın gizlice savaş alanından kaçıp Sur'a gittiğini yazarlar.[318] Akkâ'nın düşmesinden sonra ise ilk anlaşmazlık Richard ile Alman ordusu komutanı Avusturyalı Leopold von Örderich arasında çıkmıştı. Richard onun bayrağının kendi bayrağının yanına dikilmesini hazmedemeyip hendeğe atmıştı. Buna kızan Alman komutan da askerlerinin bir kısmıyla memleketine dönmeye karar vermişti.[319] Aynı şekilde Fransa kralı Philip de Richard ile problem yaşamamak için askerlerini bırakıp Sur'a gitmiş, oradan da Fransa'ya gitmek üzere hazırlık yapıyordu.[320]

Kral Guy'ın eşi Kraliçe Sibylle ölmüş, krallıkta yeniden bir veraset problemi ortaya çıkmıştı. Guy ve Conrad arasında bölünen doğudaki Haçlıların yeniden düzenlenecek olan krallık için kendi aralarında girdiği mücadeleye Avrupa'dan gelenler de katılmıştı. Bu çerçevede doğulu, Fransız ve Alman Haçlılar Sur hâkimi Conrad'ı kral yapmak için ölen kraliçenin kız kardeşi İsabella ile evlendirmişlerdi.[321] Buna karşılık İngiltere kralı Richard, Guy'ı destekliyor ve onun kral olarak kalmasını istiyordu.[322] Haçlılar arasındaki bu tartışma antlaşmanın güvenliğini de tehlikeye atıyordu. Zaten Alman ve Fransız krallarının bölgeden

---

317 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 457.

318 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 248; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 260.

319 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 45; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 178.

320 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 222.

321 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 171; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 101; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 26-27.

322 Ambroise, **The History of the Holy War**, 102; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 222; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 179.

ayrılmaları Richard'ı ordunun tek komutanı yapmış, böylece antlaşmanın uygulanması riske girmişti.[323] Hatta sözüne sadık biri olmayan Richard'ın tek yetkili olarak kalması antlaşmayı fiilen bitirdiği söylenebilirdi. Çünkü kral rehineleri çoktan gözden çıkarmış, hileyle fidyeyi almanın yollarını arıyordu. Asıl amacı ise bir an önce orduyu harekete geçirip Kudüs'e yürümekti.

Antlaşmada Haçlılar tarafından talep edilen maddelerin kabul edilmesinin tek nedeni, şehirdekilerin özgür bir şekilde aileleri ve mallarıyla çıkıp gitmeleriydi. Fakat Richard önderliğindeki Haçlıların bu maddeye hiç riayet etmedikleri belirtilmelidir. Mesela İbn Şeddâd Haçlıların asıl niyetlerini şehre girer girmez ifşa ettiklerini belirtir. Ona göre Haçlılar şehre girdikten sonra antlaşmaya ihanet etmiş ve şehirdeki bütün Müslümanları tutuklayıp mallarına el koymuşlardı.[324] İmâdüddin el-İsfahânî de benzer ifadeler kullanır.[325] Böylece Müslümanların endişeleri haklı çıkmış ve hiçbir zaman Haçlıların güvenilir olmadığı bir daha anlaşılmıştı. Nitekim İbnü'l-Esîr antlaşma sonrası yaşananları oldukça açık bir şekilde tasvir etmektedir:

> "Haçlılar antlaşmaya bağlı kalacaklarına dair yemin ettikten sonra (Meştûb) şehri onlara teslim etti, onlar da güvenli bir şekilde şehre girdiler; fakat şehri ele geçirince yeminlerini bozarak ihanet ettiler. Şehirde bulunan Müslümanları hapsedip mallarına el koydular. Bunu da kendilerine verilen sözün yerine getirilmesi için yaptıklarını söylediler. Yanlarında tuttuklarını serbest bırakmak için Salâhaddin'e haber gönderip para, esirler ve Kutsal Haç'ın gönderilmesini İstediler."[326]

Ernoul yukarıdaki ifadeleri destekler şekilde Haçlıların Akkâ'ya girdiklerinde bütün Müslümanları hapse attıklarını kabul etmektedir.[327] Benedict ise daha ileri giderek esirlerin Haçlı askerleri arasında dağıtıldığını kaydetmiştir.[328] Diğer bir Haçlı kaynağı olan Devizes de yapılan paylaşım sonucu Meştub'un

---

323 Devizes, **Chronicle**, 42; Bohm, **Chronicles of the Crusades**, 42; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 46.

324 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 262; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206.

325 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 265.

326 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 207; **el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XI, 67

327 Ernoul, **Chronique**, 274.

328 Benedict, **The Chronicle**, II, 185.

İngiliz, Bahâeddin Karakuş'un Fransa kralının payına düştüğünü söyleyerek bu ifadeleri destekler.[329] Müslüman tarihçiler bu bilgileri destekler mahiyette Fransa kralının esirlerin bir kısmını kendisiyle Sur'a götürdüğünü yazarlar.[330] Nitekim daha sonra Richard bu rehinelerin gönderilmesini Conrad'dan istemiş, fakat o göndermeyi kabul etmemişti.[331]

Haçlıların şehirdekileri esir almaları Akkâ'ya girdikleri ilk gün olduğu kaydedilir.[332] Bu aynı zamanda onların hiçbir zaman antlaşmaya riayet etmeyecekleri ve sadece zaman kazanmak amacıyla antlaşmayı kabul eder göründüklerini açıklamaktadır. Böyle olunca da Salâhaddin'in rehinelerin serbest bırakılmaları noktasında Haçlılara güvenmemesi normal bir tavırdı. Nitekim her fırsatta Salâhaddin'i en ağır şekilde eleştiren İbnü'l-Esîr'in bu konuda onu haklı çıkartacak derecede susması dikkate değerdir.

Zor da olsa Akkâ'ya girip içerdeki Müslümanları esir alan Haçlılar bundan istifade etmek amacıyla her gün elçi heyetleri gönderip antlaşmanın şartlarının bir an önce yerine getirilmesini istiyor ve ek olarak yeni şartlar ileri sürüyorlardı.[333] Aslında antlaşmanın şartları belliydi ve Salâhaddin bunları yerine getirmek için olağanüstü çaba harcıyordu. Mesela şehrin teslim edildiği gün Akkuş ile Sultanın yanına gelen Haçlı elçileri, bir gün sonra serbest bırakılacak esirleri tespit etmek üzere Dımaşk'a gitmişlerdi. Bunlar 29 Cemaziyelahir/24 Temmuzda dört esirle birlikte dönmüşlerdi.[334] Üstelik kısa bir süre içinde fidye olarak ödenecek paranın yarısı toplanmış, isimleri verilen esirler ve Kutsal Haç getirilmişti. 9 Recep/2 Ağustos'ta gelen yeni bir elçi heyeti Kutsal Haç'ı görmüş ve önünde ibadet etmişti.[335] Hatta Salâhaddin tapınak şövalyelerine mektup gönderip paranın, altı yüz

---

329 Devizes, **Chronicle**, 42; Bohm, **Chronicles of the Crusades**, 41-42.

330 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 277; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 266.

331 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 229.

332 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 206.

333 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 178.

334 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 259-260.

335 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 363; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 267; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 404.

esirin ve Kutsal Haç'ın hazır olduğunu,[336] bunları teslim ettikleri zaman onların da arkadaşlarını serbest bırakacağına dair yemin etmelerini istemişti. Fakat bu şövalyeler, Richard'a güvenmedikleri için yemin etmeyi kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Salâhaddin hazırladıklarını vermeyi reddetmişti. İbnü'l-Esîre göre Haçlılar istediklerini aldıkları takdirde Akkâ'da esir edilen sıradan insanları serbest bırakacak, emîrler ve zenginleri de yeni fidye talebi için kullanacaklardı.[337] Salâhaddin onların bu oyununa düşmemişti.[338]

Haçlı kronikleri antlaşmanın bozulması konusunda oldukça farklı anlatılara sahipler. Mesela Ernoul, Salâhaddin'in paraları hazırlayamadığı için Fransa kralından iki kez birer günlük mühlet istediğini, kralın bu mühleti verdiğini ve ikinci uzatma için görüşme yapılacak yerin belirlendiğini, fakat Salâhaddin'in oraya gitmediğini, kralın da buna kızarak rehineleri öldürdüğünü söyler.[339] Fransa kralının söz konusu tarihte orada olmadığı kesindir.[340] Çünkü Ağustos başında Sur'dan Fransa'ya doğru yola çıkmıştı.[341] Üstelik rehineleri öldüren Fransa kralı değil İngiliz kraldır. Dolayısıyla anlatının tamamen kurgu olduğu anlaşılıyor. Diğer yandan Benedict, Salâhaddin'in parayı hazırlayamadığını, Richard'ın ısrarlı talepleri üzerine görüşmelere gelmediğini, hatta bunun ötesinde Salâhaddin'in elindeki bütün esirleri öldürdüğünü iddia ederek kısmen daha makul bir anlatı sergiliyor.[342] Fakat o da ya olayları birbirine karıştırıyor ya da kasıtlı bir şekilde böyle bir kurgu oluşturuyor. Çünkü Salâhaddin'in öldürdüğü esirler antlaşmayla ilgili olanlar değildi. Richard'ın, Akkâ'daki esirleri öldürmesi sonucu o da sonraki

---

336 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 267.

337 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 207. Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 269; Ebü'l-Ferec benzer bilgiler vererek, Haçlıların ne rehine bırakmayı ne de Müslüman rehineleri geri vermeyi kabul ettiklerini ve Salâhaddin'e "Bizim sözümüz kâfi gelmelidir, taahhüdümüz rehine yerine tutar" dediklerini ifade eder (**Tarih**, II, 457).

338 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 406.

339 Ernoul, **Chronique**, 276. Antlaşma sürecinde Salâhaddin'in, Richard ile görüşmeyi kabul etmediği ifade edilmişti. Antlaşmanın şartlarının yerine getirilmesi sürecinde de Müslüman tarihçiler böyle bir görüşmeden bahsetmezler.

340 Ambroise, **The History of the Holy War**, 105; **Holt, Haçlılar Çağı**, 60.

341 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 225; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 45-46.

342 Benedict, **The Chronicle**, II, 188-189.

süreçte ele geçirdiği esirleri öldürerek mukabelede bulunuyordu.[343] Yani olay müellifin anlattığı gibi Müslüman esirlerin öldürülmesinden önce değildir. Görüşme konusuna gelince, Salâhaddin'in başından beri Richard'la görüşmek istemediği biliniyor. Akkâ antlaşması öncesi Richard'ın görüşme talebini Salâhaddin savaşan iki kralın görüşmelerinin uygun olmayacağını söyleyerek reddetmişti.[344] Nitekim hem bu antlaşmada hem de sonraki süreçte görüleceği üzere Richard ile yapılan bütün müzakereler Salâhaddin'in kardeşi el-Adil aracılığıyla yürütülmüştür.

Diğer bir Haçlı müellif olan *Continuation* yazarı antlaşmanın bozulması sürecini olabildiğince hikâyemsi bir tarzda kurgular. Buna göre Salâhaddin iki defa söz vermesine rağmen vadinde durmayarak Kutsal Haç'ı getirmemiştir. Özellikle ikinci günde çıplak ayakla Kutsal Haç'ı görmeye giden Haçlıların hayal kırıklığına uğrayarak üzülüp ağladıklarını, bunu gören Richard'ın da sinirlenerek Müslüman rehineleri öldürdüğünü yazar.[345] *Itinerarium* yazarı da söz konusu tarih üzerinden üç hafta geçmesine rağmen Müslümanların henüz Kutsal Haç'ı bulamadıklarını iddia eder. O da aynı şekilde hikâyeyi Kutsal Haç çerçevesinde kurgular. Hatta Salâhaddin'in Kutsal Haç'ı kullanarak antlaşmayı kendi lehine çevirmek istediğini, bunun sonucunda da rehinelerle ilgilenmediğini, Richard'a elçiler ve hediyeler göndererek zaman kazanmaya çalıştığını yazar.[346] Bütün bu iddialar orada bulunan İbn Şeddâd'ın anlatısından farklı olduğu gibi kendi aralarında da bütünlükten yoksundur.[347] Nitekim *Itinerarium* yazarı ilginç bir şekilde rehinelerin öldürüldüğü

---

343 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 365, 368; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 271; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 406.

344 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 263; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 250.

345 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 107.

346 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 228-229. Ambroise de Haçlıların uzun süren savaştan, öldürülen yakınlarından dolayı savunmacılara kızgın olduklarını ve Akkâ'yı ya zorla ele geçirmeyi ya da kendileri de ölünceye kadar savaşmayı düşündüklerini söyler. Ayrıca şehirdekilerin onurlu direnişleri Haçlıları çok kızdırmıştı (Ambroise, **The History of the Holy War,** 102-103). Dolayısıyla hem Haçlı askerleri hem de Richard antlaşmaya uymaktan ziyade içerdekileri katletmek için sadece bahane arıyorlardı.

347 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 260. Müellif iki Haçlı elçinin Kutsal Haç'ın getirilip getirilmediğini öğrenmek amacıyla Salâhaddin'in karargâhına gittiklerini orada kendilerine haçın gösterildiğini, onların orada ibadet ederek kendilerini yerlere attıklarını tasvir edecek kadar detaylı bir anlatım sergiler. Dolayısıyla Hristiyan tarihçilerin anlatılarının kurgu olduğu açık bir şekilde anlaşılmış oluyor.

günü anlatırken, antlaşmanın süresinin dolmaya uzun bir süre kalmışken Richard'ın ileri gelenlerle toplantı yaptığını, bu toplantıda zaman kaybetmeden rehineler içinde önemli olanların ayrılıp diğerlerin öldürmesi kararı alındığını söyler. Öldürülmeyenlere karşılık ya fidye talep edilecek ya da Haçlı esirleriyle değiştirilmek üzere pazarlık konusu yapılacaklardı.[348] Müellifin bu itirafı Salâhaddin'i ve İbnü'l-Esîr'i haklı çıkartır mahiyettedir. Kısacası Haçlı kroniklerine bakıldığında Richard'ın gadrine uğrayarak iptal edilen antlaşmanın bahanesinin oluşturulmaya çalışıldığı kolayca görülebilir.

Salâhaddin Haçlılarla mücadelesini ahlaki temeller üzerine kurmuştu. Modern çalışmaların iddia ettiği gibi bırakın Müslüman esirlerin değerini para ile ölçmeyi Haçlılarınkini bile o dereceye düşürmemiştir.[349] Aksi halde Kudüs'te ve diğer yerlerde Salâhaddin'in bütün olumsuzluklara rağmen gösterdiği onurlu tavrı anlamlandırmak zorlaşacaktır. İbn Şeddâd, rehinelerin canlarının ve mallarının güvenliği hakkında Haçlılarla anlaştıkları konusunda ısrarcıdır. Ona göre Salâhaddin belirlenen sürenin bitiminde şartları yerine getirmediği takdirde Haçlılar rehineleri esir edebilir ya da öldürebilirdi.[350] Fakat İbnü'l-Esîr'in dediği gibi Haçlılar şehre girdikleri ilk gün Müslümanları tutuklayarak ahitlerini bozmuş, üstelik rehineleri şantaj aracı olarak kullanıyorlardı.[351] Sürekli elçiler gönderip paranın, Kutsal Haç'ın ve Haçlı esirlerin iade edilmesini istiyorlardı.

Salâhaddin rehinelerin hayatını garantiye almadan antlaşmanın şartlarını yerine getirmek istemiyordu. Haçlılar bir ay dolduktan sonra sekiz gün daha aynı tavırlarını sürdürdüler. Sonra da daha önce karar verdikleri şekilde planlarını uyguladılar. Önce rehinelerin ileri gelenlerini ve zenginlerini ayırdılar. Ardından 27 Recep 587/20 Ağustos 1191 günü ikindi vakti kadın ve çocukların da içinde olduğu üç bin civarında rehineyi şehrin dışına çıkarıp ani bir saldırı sonucu hepsini kılıçtan geçirdiler. Katliamı gören Müslüman askerler rehineleri kurtarmak için şiddetli bir saldırıda bulundu, fakat onların olduğu yere yetişemediler. Aslında Richard,

---

348 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 231.

349 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 406.

350 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 262.

351 Ernoul, **Chronique**, 276.

Askalan'a yürümek istiyordu. Rehineler de buna engel oldukları için öldürülmeleri en kolay seçenekti.[352] Hem zaten İngiliz kral şehri kılıç zoruyla almadığına pişman olmuştu.[353] Böylece pişmanlığını telafi etmiş oluyordu. Aslında Richard bu davranışıyla en büyük zararı kendisine vermişti. Çünkü eğer rehineleri sağ bıraksaydı Salâhaddin'e karşı baskı aracı olarak kullanabilirdi.[354]

Antlaşmanın böyle sonuçlanması Salâhaddin'in siyaseti ile genel Haçlı siyaseti arasındaki temel farkı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu olay o dönemde Müslüman-Hıristiyan zihniyetinin yansımaları bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Salâhaddin, Hittîn savaşı sonrası izlediği strateji gereği, kale ve şehirleri emanla teslim almak için her yolu denemiştir. Çıkar yol kalmayınca da güce başvurmuş, buna rağmen savunmacılar eman talebinde bulunduğunda hiç tereddüt etmeden olumlu karşılık vermiştir. Taberiye hariç tutulursa sonraki teslim koşullarında şövalyeler de serbest kalmışlardı. Üstelik eman dileyenler silahları hariç istedikleri kadar mallarını ve eşyalarını kendileriyle götürebilmişlerdi. Hatta Salâhaddin ihtiyaç duyduklarında onlara refakat edecek bir muhafız birliği bile vermişti. Fakat Akkâ antlaşması bu cömertlik ve iyi niyetin aksi bir sonucu ortaya koymaktadır. Çünkü iki yıla varan bir kuşatma sonucunda içerdekiler eman talebinde bulunmuş fakat bu talep reddedilmişti. İkinci tekliften sonra kabul edilip antlaşma yapıldığı halde verilen sözler tutulmamış, şehirdekiler esir edildiği gibi mallarına da el konulmuştu. Buna rağmen Salâhaddin rehinelerin verdiği sözleri yerine getirmek için iyi niyetin ifadesi olarak esirlerin hayatını güvenceye alma amacıyla Tapınak Şövalyelerinden kefil olmalarını istemiş, fakat onlar Richard'a

---

352 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 262-263; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 278. İmâdüddin el-İsfahânî rehinelerin öldürülmesini 16 Recep 587/9 Ağustos 1191 tarihi olarak kaydetmiştir. Aslında bu tarih kaynaklardaki anlatıya daha uygundur. Çünkü eğer Richard rehineleri öldürmeye karar verdiyse neden daha fazla beklesin ki? Itinerarium yazarına göre öldürülen Müslüman sayısı iki bin yedi yüz idi. Müslümanlar Richard'ın yaptığına anlam verememişlerdi. Nitekim bu yapılan katliamın her iki tarafta da barbarlık olarak ifade edilmiştir (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 231). İbnü'l-Adîm bu sayıyı 2200 olarak kayda geçer. Ona göre öldürülenler fakir halktan kimselerdi (**Zübdetü'l-haleb**, 425).

353 Devizes, **Chronicle**, 41; Bohm, **Chronicles of the Crusades**, 41. Müellif diğer Haçlı kronikleri gibi olayı Kutsal Haç'ın getirilmemesine bağlar Bkz. (Her iki eserin bir sonraki sayfası).

354 Möhring, **Salaheddin Eyyubi**, 84.

güvenmedikleri için bunu kabul etmemişlerdi. Bu iki olay, yani Kudüs ve Akkâ antlaşmaları sonuç itibariyle iki farklı zihniyeti çok iyi yansıtan örneklerdir.[355]

### 3.3.3. Remle Antlaşması: Üçüncü Haçlı Seferi'ni Bitiren Antlaşma (21 Şaban 588/1 Eylül 1192)

Remle antlaşması müzakerelerin başlamasıyla antlaşmaya varılan süre bakımından ele alındığında, yaklaşık bir yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süre boyunca hem büyüklü küçüklü birçok çarpışma meydana gelmiş hem de uzun müzakereler yapılmıştır. Kaynaklarda çok düzensiz ve dağınık bir şekilde anlatılan bu müzakereler, anlaşılır olsun diye antlaşma ile biten sonuncusuyla birlikte, üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur.

İlki, iki yıl gibi uzun bir zaman diliminin sonunda Haçlıların, Salâhaddin'i yenmenin verdiği öz güvenle bütün bir Haçlı krallığının topraklarını talep ettikleri müzakere sürecidir. İkincisi Avrupa'dan gelen yardımların hız kestiği ve Kudüs'ü almanın zorluklarının anlaşılmasıyla toprakları eşit bir şekilde bölüşme tekliflerinin yapıldığı süreçtir. Üçüncüsü de artık Haçlıların, Kudüs'ü kesin bir şekilde alamayacaklarına inanmaları üzerine Salâhaddin'in iyi niyetinden istifade etme amacıyla mümkün olan en fazla tavizin koparılmaya çalışıldığı antlaşma ile biten süreçtir.

#### 3.3.3.1. Antlaşmaya Giden Süreç ve Müzakereler

##### 3.3.3.1.1. Müzakerelerin Birinci Dönemi

Akkâ antlaşmasından hemen sonra Fransa Kralı Philip Augustus, İngiltere Kralı Richard ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle ordusunu kutsal topraklarda bırakarak çok az adamıyla Akkâ'dan denize açılıp memleketine döndü.[356] Bu

[355] Aslında Salâhaddin'in mücadelesi boyunca bunun gibi birçok örnek görüyoruz. Mesela Sakîf Arnûn kalesi tesliminde olanlar buna güzel bir örnektir. Kale hâkimi Renaud de Sidon eman dileyip kaleyi teslim etmek istediğini söylemiş fakat üç ay süre istemişti. Salâhaddin talebini kabul edince de kaleyi tahkim etmeye başlamıştı. Süre dolunca da Salâhaddin'den bir yıllık mühlet daha istemişti. Bunun üzerine Renaud'un amacı fark edilmiş ve esir edilip Dımaşk zindanına gönderilmişti. 22 Nisan 1190'da kaleyi teslim etmeyi kabul edince de serbest bırakılmıştı (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 73).

[356] Devizes, **Chronicle**, 43; Bohm, **Chronicles of the Crusades**, 43.

ayrılık Haçlıları psikolojik açıdan etkilese de hedefleri belliydi: Kudüs. Akkâ düştükten sonra Salâhaddin herhangi bir Haçlı saldırısına karşı Kudüs'e doğru, güney sahilinde, Askalan ve Dârûm dışındaki irili ufaklı bütün kaleleri tahrip ettirmişti.[357] Akkâ katliamı sonrası Haçlılar, zaman kaybetmeden Richard öncülüğünde 1 Şaban 587/24 Ağustos 1191'de hızlı bir şekilde Kudüs'ü hedefe alarak deniz sahilinden Askalan yönüne doğru yürüyüşe geçtiler.[358] Çünkü Richard'a, Müslümanların Kudüs'ü boşalttıkları dolayısıyla herhangi bir savaşa gerek kalmadan Kudüs'e hâkim olabilecekleri bilgisi verilmişti.[359] Haçlılar bir tarafını sahile dayamış, gemilerden destek alarak yoluna devam ediyordu. Müslümanlar da ağırlıklarını iç tarafa doğru göndererek Haçlıları sıkı bir şekilde takip ediyorlardı.[360] Bu sıkı takip netice vermiş, Salâhaddin'in oğlu el-Efdal öncülüğünde yapılan saldırılarda güneşin de etkisiyle Haçlılar kayıplar ve esirler vermişti.[361] Hemen ardından Salâhaddin Kaymun mevkiinde konaklayıp danışmanlarıyla nasıl bir taktik izleyeceklerini konuştu.[362] 9 Şaban/1 Eylül günü Kaysariye civarına vardıklarında iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi.[363] Müslümanların birkaç gün süren peş peşe saldırıları Haçlı ordusunu iyice hırpaladı.[364] Hatta Haçlıların bu esnada büyük bir hezimet yaşadıkları söylenebilir. Salâhaddin, Akkâ'da öldürülen rehinelerin intikamını almak için esir aldığı hiç kimseyi sağ bırakmayacağına yemin etmişti. Kaysariye savaşında esir alınan Haçlılar bu sebepten kılıçtan geçirilmişlerdi.[365]

Çarpışmalar bitince Salâhaddin, Arsuf'a çekilmişti. Anlatıldığına göre Kaysariye savaşında Richard yaralanmıştı.[366] Muhtemelen buna binaen Eylül

---

357 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 180.

358 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 264; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 236.

359 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 110.

360 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 365.

361 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 239; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 207.

362 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 265.

363 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 282.

364 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 110; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 48.

365 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 208; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 271.

366 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 244. Müellif olayı 3 Eylül tarihi olarak kayda geçmiştir.

başında İngiliz kral, Alemüddin Süleyman İbn Candar aracılığıyla el-Adil'le yüz yüze görüşme talep etmişti.[367] Çünkü Salâhaddin adına görüşmeleri o yürütmekteydi.[368] Nitekim kaynakların ifadesine göre el-Adil ile Richard sürekli bir araya geliyorlardı.[369] Salâhaddin teklifi kabul etmiş ve el-Adil'e müzakereleri olabildiğince uzatma direktifi vermişti.[370] Böylece müzakerelerin birinci dönemi başlamış oluyordu. İlk görüşmede Richard, sahildeki arkadaşlarına yardım etmek için buraya geldiğini, fakat savaşın uzadığını, eğer antlaşma yapılırsa geri döneceğini söylemişti.[371] el-Adil ne istediğini sorunca da Filistin'e gelme amaçlarını sıralayarak, Salâhaddin'in el koyduğu Kudüs Haçlı Krallığı'nın bütün toprakları diye cevaplamıştı. Bu tavır üzerine el-Adil hiddetlenerek görüşmeleri sonlandırmıştı.[372] Daha ilk müzakerede Richard'ın bu tavrı süreci olumsuz bir şekilde etkilemişti. Belki de bilinçli bir şekilde Müslümanların moralini sınamak amacıyla böyle davranmıştı.

Salâhaddin, Richard ile bir meydan savaşı yapma amacındaydı. 14 Şaban/6 Eylül günü Arsuf'a varınca buranın meydan savaşı için uygun bir yer olduğuna karar verdi ve gerekli hazırlıkları yapmaya başladı.[373] Bölgeye varan Haçlılar 7 Eylül günü meydan savaşından kaçamayacağını anlayınca savaş düzenini aldı. İslâm ordusunun saldırısı öğleye doğru başladı. Başlarda Haçlılar büyük zayiat verseler de sonradan şövalyelerin karşı saldırıda bulunması İslâm ordusunun dağılmasına neden oldu.[374] Öyle ki Salâhaddin'in bile etrafında ancak on yedi savaşçı, trampet çalanlar ve bayrak taşıyanlar kalmıştı.[375] Öğleden sonra Sultanın

---

367 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 284. Müellifin aktardığına göre Richard'dan böyle bir talep gelince 12 Şaban/4 Eylül günü konuyla ilgili bir toplantı yapılmıştır.

368 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 52; Holt, **Haçlılar Çağı**, 60.

369 Devizes, **Chronicle**, 56; Bohm, **Chronicles of the Crusades**, 57.

370 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 409.

371 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 273.

372 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 274; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 367; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 275.

373 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 285; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 275; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 367.

374 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 246-257; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 49. Itinerarium yazarı Haçlıların Arsuf savaşında büyük bir zafer kazandıkları iddiasındadır.

375 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 457.

hassa birlikleri tekrar toplanmış düşmana karşı durmuşlardı. Yapılan şiddetli saldırı sonucu büyük kayıplar veren Haçlılar, Arsuf'un, Salâhaddin tarafından yıkılan surlarına sığınarak kurtulmuşlardı. İbn Şeddâd "eğer bu surlar olmasaydı Haçlılar imha edilirdi" der.[376] İbnü'l-Esîr ise bunun aksi bir iddiada bulunur. Ona göre bu savaşta Müslümanlar büyük bir hezimet yaşamış, meydanın yanındaki ormana kaçarak canlarını zor kurtarmışlardı. Haçlılar da bu kaçışı hile sanarak onları takip etmemiş, böylece Müslümanlar büyük bir hezimetten kurtulmuşlardı.[377] Diğer yandan İmâdüddin el-İsfahânî Haçlıların hezimete uğradıklarını ve onlardan bazı esirler alındığını söyleyerek İbn Şeddâd'ı destekler.[378]

İslâm tarihçilerinin konu hakkında ihtilaf etmelerine karşılık Haçlı kaynakları Richard'ın kesin bir başarı elde ettiği konusunda hemfikirdirler. Mesela *Itinerarium* yazarı Haçlıların Müslümanları imha edecek kadar büyük bir zafer kazandığını söyler.[379] *Continuation* yazarı da iki taraftan birçok ölü olmasına rağmen Haçlıların Müslümanları savuşturduğunu iddia eder. Fakat Haçlıların Kudüs'e kadar geri çekilen İslâm ordusunu takip ettiklerini söylemesi bilinen bilgilerle çelişmektedir.[380] Modern batılı tarihçiler bu savaşın kesin bir sonucu olmamakla birlikte Haçlıların büyük bir zafer kazandıkları düşüncesindedirler.[381]

Dönemi yaşayan ve Salâhaddin'e oldukça yakın bulunan İbn Şeddâd ve İmâdüddin el-İsfahânî'nin söyledikleri dikkate alındığında Haçlıların yenildiği söylense de sahilden yürüyebilecek güçlerini korumaları, büyük bir zayiat vermedikleri anlamına gelmektedir. Nitekim Savaşla ilgili verilen bütün bilgiler

---

376 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 368; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 275.

377 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 208. Ebü'l-Ferec da bu iddiayı destekleyerek "Franklar Arapların kaçışını bir hile sanarak uzakta durmamış olsalardı Salâhaddin'i de ele geçirirler ve böylece Arapların temel direği yıkılmış olurdu" der (**Tarih**, II, 457). Olayın şahidi olan tarihçilere bakıldığında bunun bir abartı olduğu söylenebilir.

378 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 286.

379 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 251.

380 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 110. Her iki taraftan çok sayıda ölünün olduğu bilgisini İbn Şeddâd da paylaşır (Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 276).

381 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 50; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 411. Köhler Salâhaddin'in Haçlılar tarafından yapılan bütün antlaşma tekliflerinin reddedildiğini fakat Arsuf yenilgisi sonrası antlaşmaya meyilli olduğunu kabul eder (**Alliances and Treaties**, 263). Oysa yukarıda ifade edildiği gibi Haçlılar her seferinde Krallığın tüm topraklarını geri istediler. Dolayısıyla eleştirilmesi gereken Salâhaddin değil hakları olmadığı halde işgal ettikleri toprakların tamamını geri isteyen Haçlılar idi.

değerlendirildiğinde birkaç kez tekrar eden iki aşamalı bir durumdan söz edilebilir. İlki İslâm ordusunun saldırıları sonucu Haçlıların, ikincisi de Haçlıların karşı saldırıları sonucu Müslümanların kayıplar verdiği gerçeğidir. Sonradan her iki ordunun toplanıp çarpışma olmadan karşı karşıya durmaları iki tarafın da hezimet yaşamadığının fakat birbirlerinden çekindiğinin ve ikinci bir büyük savaşı göze alamadıklarını göstergesidir.[382] Kısaca Arsuf'ta yapılan mücadelenin kesin sonucu olmayan bir savaş olduğunu söylemek sonraki gelişmeleri doğrulayıcı bir tespittir.

Savaşta, Haçlı cephesinden Jacques d'Avesnes adlı Flandre'nin ünlü şövalyesinin aralarında bulunduğu birçok Haçlı savaşçı öldürülmüştü.[383] Çarpışma esnasında esir edilen Haçlılar da Akkâ'da öldürülenlere karşılık idam edilmişlerdi. Bu savaşta Sultanın oğlu el-Efdal savaşın şiddetinden yüzündeki apse patladığı için yaralanmış, emîrlerden bazısı da şehit edilmişti.[384] Savaşta elde edilen sonuç Haçlıların yürüyüşlerine engel olmadığı gibi Müslümanların onlara karşı durmalarına da engel olmamıştı. Nitekim Haçlılar Askalan rotası üzerinde bulunan ve Salâhaddin tarafından yıktırılan Yafa'ya gidip orayı yeniden tahkim etmeye başladılar.[385] Kısa bir yol olmasına rağmen Akkâ'dan çıkıp Yafa'ya varmaları Haçlıların tam üç haftalarına mal olmuştu.[386]

Savaştan sonra Salâhaddin 17 Şaban/9 Eylül'de önce Remle'ye gitti. Orada el-Adil kendisine katılınca emîrleri toplayıp Askalan hakkında istişarelerde bulundu ve şehrin yıkılması kararı alındı.[387] Çünkü Yafa'nın Haçlılar tarafından yeniden tahkim edilmesi orayı korumayı zorlaştırmıştı.[388] İki gün sonra Askalan'a doğru yola çıktı. Oraya vardığında alınan karar gereği şehri yıktırdı.[389] İki gün sonra

---

382 Nicolle, **The Third Crusade**, 81.

383 **Roger de Hoveden**, II, 221; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 110; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 258; Denys Pringle, "Arsuf", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, p. 98.

384 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 276; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 368; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 277.

385 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 51.

386 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 262.

387 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 288; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 280; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 279.

388 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 458.

389 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 209; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 369.

Richard yeni bir teşebbüste bulunmuş, Tibnîn kontu Onfroi'yi, el-Adil ile görüşmek üzere göndermişti. Salâhaddin'in de haberdar edildiği bu görüşmede yine bütün sahil talep edildi. Sultanın açık bir şekilde umutsuzluğunu belirttiği bu müzakerelere zaman kazanmak açısından devam edilse de olumsuz bir şekilde sonuçlandı.[390] Bunun üzerine her ihtimale karşılık Remle kalesi yıktırıldı.[391] Salâhaddin de Haçlıların saldırı ihtimaline karşılık önlem almak amacıyla 2 Ramazan/23 Eylül günü Kudüs'e gitmek üzere yola çıktı. 9 Ramazan/30 Eylülde tekrar ordugâha geldi. Bu esnada Müslümanların öncü birlikleriyle Hıristiyan yağmacılar arasında çeşitli çarpışmalar oluyordu. Bunların birinde az daha Richard esir alınacaktı, fakat adamlarından biri kral benim diye bağırıp kendini ona feda edince kurtulmuştu.[392] Bu arada Salâhaddin Haçlıların Yafa'da karar kıldıklarını görünce 13 Ramazan/4 Ekim günü karargâhını Natrun'a taşıdı. Buradayken de Richard'ın yeni bir elçisi antlaşma talebiyle gelmişti.[393]

26 Ramazan 587/17 Ekim 1191'de bu defa Richard, el-Adil'den elçi talebinde bulundu. Ona el-Sanîa gönderildi. Elçi bizzat Richard ile uzun bir görüşme yaptı. Ardından da Richard'ın düşünceleri bir mektupla Salâhaddin'e bildirildi. Buna göre Richard: Savaşın uzadığından, iki tarafın büyük zarar gördüğünden, birçok insanın öldüğünden, beldelerin tahrip olduğundan, bunu devam ettirmenin anlamsızlığından dem vuruyordu. Kendi amaçlarının sadece Kudüs'ü, Müslümanlar için değeri olmayan fakat kendileri için büyük bir öneme sahip olan Kutsal Haç'ı ve kaybettikleri yerleri, yani Ürdün sınırına kadar olan yerleri geri istiyordu. Ayrıca "Kudüs kendimizi ibadete adadığımız yerdir, hepimiz ölsek de ondan vazgeçmeyiz" ifadesini ekleyerek mektubunu tamamlıyordu. Dili oldukça nazikti adeta Sultandan ihsanda bulunmasını istiyordu. Salâhaddin devletin ileri gelenlerini toplayıp bir mektupla "Kudüs sizin olduğu gibi bizimdir de, onun

---

390 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 281; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 415. İbn Şeddâd askerin artık savaşlardan bıktığını, bu durumun devam etmesi halinde daha büyük sıkıntıların ortaya çıkacağını düşünen Salâhaddin'in, Richard'ın bu taleplerine rağmen, taktik icabı görüşmelerin uzatılmasını istediğini yazar.

391 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 283; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 209.

392 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 266; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 289; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 209; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 370-371.

393 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 210; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 286.

yanımızdaki değeri sizin yanınızdaki değerinden daha fazladır, ondan vazgeçmeyi aklımızdan dahi geçirmeyiz" diyerek istenen toprakların aslında kendilerine ait olduğunu, fakat Müslümanların güçsüz olduğu bir dönemde Haçlıların istila ettiğini, bu süreçte de orayı imar edecek hiçbir şey yapmadıklarını, bu topraklar Müslümanların rızıklandıkları ve istifade ettikleri yerler olduğu için veremeyeceklerini, Kutsal Haç'a gelince, ancak İslâm ve Müslümanlar için daha değerli olan bir şey karşılığında ondan vaz geçebileceklerini söyleyerek cevap vermiştir.[394] Salâhaddin'in bu ret cevabı zaten beklenen bir durumdu. Fakat bu görüşmeler sadece müzakerelerin uzamasına sebep oluyordu. Muhtemelen iki tarafın da işine yarıyordu. Ama Haçlılar bu müzakerelerden istediklerini elde edemeyeceklerini anlayınca bildik taleplerinden vazgeçmeye başladılar. Bu da görüşmelerin birinci faslının sonu demekti.

### 3.3.3.1.2. Müzakerelerin İkinci Dönemi

Sonbahar mevsimine girilmiş olması Richard'ın Filistin'den ayrılmasına engeldi. Çünkü bu aylarda ve sonraki mevsimde deniz yolculuğu büyük bir tehlike arz etmekteydi. Diğer yandan Richard'ın bölgede kalması halinde birbirleriyle mücadele etmekte olan Haçlıları barıştırmak dışında yapabileceği çok fazla bir şey olduğu söylenemezdi. Çünkü İngiliz kral, ilk geldiğinde taşıdığı umudu artık taşımıyordu. Mesela, Akkâ düşme aşamasındayken Sur hâkimi Conrad, Richard şehri elinden alır korkusuyla kaçmış, kendisini Sur'a kapatmıştı.[395] Bu Guy ve Conrad mücadelesinin şiddetlenerek devam etmesi anlamına gelmekteydi. Diğer yandan Fransız kralın ülkesine dönmesi Richard'ı endişelere sevk etmişti. Zaten İngiltere'den bir elçi gelmiş, ona durumun karışık olduğunu ve bir an önce ülkesine dönmesi gerektiğini bildirmişti. Fakat Richard, Haçlılar arasındaki sorunları

---

394 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 290; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 373; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 458. Ebü'l-Ferec diyalogları benzer şekilde aktarmakta fakat Salâhaddin'in gönderdiği mektubun başına "bu memleketler eskiden bizim değildi, Rumlara aitti" ifadelerini kullanır. Muhtemelen müellif bu kısmı yanından eklemiştir.

395 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 260; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 209. Hem Guy'ın hem de Onfroi'nin, Richard geldiğinde şikâyet etmeleri üzerine Conrad tutuklanır korkusuyla Sur'a kaçtı (Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 394).

çözmeden dönemeyeceğini biliyordu. Bunun için de bazı adımların atılması gerekiyordu.[396]

Richard'ın talebi üzerine devam eden görüşmeler uzamış elçiler birçok kez gidip gelmişti.[397] Fakat bu seferki görüşmeler daha bir ciddiyetle devam ediyordu. Çünkü Haçlılar önceki taleplerinden vazgeçmiş, kendilerine göre orta yolu bulmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla Richard son bir hamlede bulundu, belki bu sefer Kudüs'ü alabilir ve sonraki yaz büyük bir onurla İngiltere'ye dönebilirdi. 29 Ramazan/20 Ekim'de yeni elçinin getirdiği mektupta oldukça şaşırtıcı teklifler vardı. Anlaşılan Richard, Kudüs Krallığı'nın kaybedilen bütün topraklarını alamayacağını anlamıştı. Buna göre:

> "el-Adil, ölen Sicilya kralının dul karısı ve Richard'ın kız kardeşi Jeanne ile evlenerek sahil bölgesinin kralı olacaktı. Yani Salâhaddin şimdiye kadar fethettiği Haçlı Krallığı'nın topraklarını el-Adil'e; Richard'da Akkâ ve Yafa arası bölgeyi kız kardeşine verecekti. Böylece Jeanne kraliçe olacak, ikisi Kudüs'te oturup ülkeyi beraber yöneteceklerdi. Fakat krallık Salâhaddin'e tabi olacaktı. Kutsal Haç geri verilecekti. Aynı şekilde din adamları Kudüs'te, Hıristiyanlara ait kutsal yerleri yöneteceklerdi. Şövalyelere kaleler dışındaki yerler geri verilecek, esirler mübadele edilecek böylece barış sağlanacaktı."[398]

---

396 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 301; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 52.

397 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 290. Continuation yazarına göre görüşme talebi Salâhaddin'den gitmişti. Çünkü Richard el-Adil'e Hristiyan olması durumunda kız kardeşini vereceğini söylemişti. Salâhaddin bunu duyunca topraklarının elinden gideceğinden korkmuş ve Richard'a elçi göndererek antlaşma teklifinde bulunmuştu (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 120). Yazarın burada olayları karıştırdığı görülmektedir.

398 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 292; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 372; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 210; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 458-459. Itinerarium yazarının bu görüşme ile ilgili verdiği bilgiler genellikle İbn Şeddâd ve İmâdüddin el-İsfahânî ile uyuşmaz. Müellif bizzat Richard'ın Salâhaddin'e elçi gönderip IV. Baudouin döneminde krallığın hâkim olduğu bütün toprakları talep ettiğini söyler. Buna karşılık Salâhaddin elçiye "kralın hakkı olmayan şeyleri istiyor" diyerek talebi reddeder. Fakat müellife göre hemen ardından bütün sahili Askalan'ın tahkim edilmemesi karşılığında koşulsuz bir şekilde kardeşi el-Adil'e verdiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine el-Adil bu durumu haber vermek üzere Richard'ın yanına geldiğini, fakat Richard onunla konuşmak istemediği için yalnız bir şekilde ağırlandığını ve akşam yemeğinin ikram edilerek gönderildiğini kaydetmiştir. Bunun üzerine sonraki gün el-Adil, Richard'a yedi deve ve değerli bir çadır gönderir. Sonra gidip Richard ile görüşür ve Salâhaddin'in mesajını iletir. Bu görüşmeden herhangi bir sonuç çıkmaz fakat ikisi arasında bir arkadaşlık meydana gelir (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 272-274). Bu bilgiler görüşmelerde hazır bulunan İbn Şeddâd ile İmâdüddin el-İsfahânî'nin verdiği bilgilerle

Bu teklifler barış görüşmelerinde yeni sürecin başlaması demekti. Kayıtlara göre el-Adil'in de kraliçe ile evlenme konusunda istekli olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kendisiyle ilgili bir durum söz konusu olduğu için bizzat onun teklifi Salâhaddin'e götürmesi doğru olmazdı. Danışmanlarla konuştuktan sonra aynı gün İbn Şeddâd ve İmâdüddin el-İsfahânî gibi isimlerin olduğu bir heyet, teklifi Salâhaddin'e götürdü.[399] Salâhaddin başta bunun bir şaka[400] ve Richard'ın bir oyunu olduğunu düşünmesine ve İbn Şeddâd'ın ısrarla sormasına rağmen teklifi kabul ettiğini söyledi.[401] Bütün soru işaretlerine rağmen teklif Richard'dan geldiği için Müslümanlar antlaşmanın yapıldığı düşüncesindeydi.[402] Bunun üzerine 22 Ekimde[403] elçiler antlaşmanın kabul edildiğini bildirmek üzere Richard'ın yanına gittiler fakat büyük bir sürprizle karşılaştılar: Dul kraliçe bu teklifi, ben bir Müslümanla evlenmem, diyerek kabul etmiyordu.[404] Bunun üzerine Richard, el-Adil'e elçi gönderip özür diledi ve üç gün boyunca uğraşmasına rağmen kız kardeşini ikna edemediğini fakat el-Adil'in Hıristiyan olmayı kabul etmesi halinde dul kraliçenin evlenmeyi kabul edebileceğini söyledi.[405] Bazı kaynaklarda Richard'ın kız kardeşinin teklifi kabul ettiği, fakat papazların onu dinden aforoz

çelişmektedir. Richard'ın elçi göndermesi doğrudur fakat ilginç bir şekilde teklifi Salâhaddin yapmaktadır. Üstelik müellif Richard'ın teklifini gizlemiştir. Yemek ikramı da Richard değil el-Adil tarafından yapılmıştır. Çünkü Haçlılar zaten erzak sıkıntısı çekmekte ve Richard sürekli Salâhaddin'den bir şeyler talep etmektedir. Aslında müellifin kurgusuna baktığımızda iki farklı olayı karıştırıyor görünmektedir.

399 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 291; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 292; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 415; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 190. İmâdüddin el-İsfahânî'nin ve İbn Şeddâd'ın aktardığına göre bu heyet içerisinde Alemüddin Süleyman İbn Candar, Sabıkeddin Osman, İzzeddin İbn el-Mukaddem ve Hüsameddin Beşâr gibi ileri gelen emîrler vardı.

400 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 52.

401 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 293. Ebü'l-Ferec Salâhaddin'in ilk önce teklifi reddettiği fakat danışmanlarının dul kraliçenin bu teklifi kabul etmeyeceğini söyleyerek onu ikna ettiklerini söyler (**Tarih**, II, 459). Oysa el-Adil'in Salâhaddin'e gönderdiği heyette eserleri elimizde olan tarihçilerin verdiği kesin bilgiler bunun aksini iddia ediyorlar. Dolayısıyla müellifin söyledikleri söylenti olmalıdır.

402 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 291; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 416.

403 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 416.

404 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 293.

405 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 459; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 293; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 372; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 50.

etmekle tehdit etmesi üzerine vaz geçtiği ifade edilir.[406] Bu esnada yapılan müzakerelerde üzerinde daha önce uzlaşılan esirlerin değişimi ve Kutsal Haç'ın iadesi maddelerinden vaz geçildi.[407] Fakat İbn Şeddâd'a göre tartışma kapısı açık bırakılmıştı.[408] Görüşmeler boyunca Haçlılar ekim ayı sonuna kadar yaklaşık yedi hafta Yafa'da kaldılar. Bu esnada şehrin büyük bir kısmı yeniden inşa edilmişti.[409]

Müzakereler kesilince Salâhaddin 6 şevval/27 Ekim günü danışmanlarını toplayıp hareket stratejini belirledi. Çünkü Haçlılarda bir hareketlilik vardı, fakat nereye olduğu hakkında kesin bilgi yoktu. Bir müddet sonra da Haçlıların Yafa'dan çıkıp Remle'ye doğru yürümeye başladıkları bilgisi gelmişti.[410] Bunun üzerine Salâhaddin de sonraki gün ordusuyla Remle civarına geldi.[411] Çünkü Haçlılar Kudüs'e doğru yürüme niyetlerini ifşa etmişlerdi. Bu arada 11 Şevval/1 Kasım günü Takiyüddin Ömer'in vefat ettiği haberi karargâha geldi.[412] Birkaç gün sonra 16 Şevval/6 Kasım günü Richard yeni bir elçi gönderip el-Adil'den görüşme talebinde bulundu.[413] Belli ki kral görüşmeleri ağırdan alıyor ve çeşitli planlar yapıyordu. Haber Salâhaddin'e gelince el-Adil'e görüşme izni verildi. Bunun üzerine 18 Şevval/8 Kasımda el-Adil özel çadır kurdurup Richard'ı davet etti ve ikisi birlikte yemek yediler. Görüntüde konuşmalar Akkâ'daki esirlerin serbest bırakılmasıyla ilgili olsa da genel bir antlaşma yapılması izlenimi uyandırıyordu.[414] Buna rağmen müzakerenin sonuç almaya yönelik olmadığı kısa sürede anlaşılmıştı. Çünkü söz arasında İngiliz kral, el-Adil'e, Salâhaddin ile görüşmek istediğini söylemiş ve asıl niyetini ifşa etmişti. Bu talep bilgi notuyla Salâhaddin'e iletilmiş,

---

406 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 210; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 372; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 190.

407 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 291; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 416.

408 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 293; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 416.

409 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 265.

410 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 294; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 280.

411 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 292.

412 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 296. Takiyüddin, Malazgirt kuşatması esnasında 19 Ramazan 587/10 Ekim 1191 tarihinde vefat etmiştir. Vefat haberi geldiğinde Salâhaddin'in çok üzüldüğü ve bir müddet hiç kimseyle konuşmadığı söylenir. Çünkü Takiyüddin Ömer en çok güvendiği cesur ve büyük bir komutandı (İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 295-296).

413 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 300.

414 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 293. Ebü'l-Ferec yanlış bir şekilde el-Adil'in, Richard'ın çadırına gittiği bilgisini verir (**Tarih**, II, 460).

fakat el-Adil'e gelen cevapta "savaşan kralların görüşmeleri uygun olmaz" denilerek her zamanki gibi teklif nazik bir şekilde reddedilmişti.[415] Bu arada çadırda yemek ve görüşmeler devam ederken Sur hâkimi Conrad'ın antlaşma talebi içeren mektubu gelmiş, Richard yapılan görüşmelerden haberdar olmuştu.[416] el-Adil bu görüşmeleri bilinçli bir şekilde ifşa etmiş olmalıdır. Çünkü Richard'ın görüşmelerden haberdar olması Haçlıların birbirlerine düşmesi demekti. Böylece onlar birbirleriyle uğraşırken sorunlardan dolayı dönemeyen askerlerin toplanması için Salâhaddin zaman kazanacaktı.

Çadırda yapılan konuşmalar ve Salâhaddin'in Richard'ın görüşme talebini yine reddetmesi, İngiliz kralın moralini bozmuş olmalıdır. Fakat kaynakların aktardığına göre Richard, Salâhaddin'in verdiği cevaptan oldukça etkilenmişti. Bu vesileyle olmalıdır ki İngiliz kral Salâhaddin'e denk bir devlet adamı olmadığını fark etmiş ve ona iltica etmeden bir şey elde edemeyeceğini anlamıştır.[417] Zaten baştan beri Salâhaddin onunla görüşmeyerek onun kendisiyle değil kardeşi el-Adil ile denk olduğu fikrini ona kabul ettirmişti. Nitekim Ebü'l-Ferec olayı farklı bir şekilde aktarsa da Salâhaddin'in onu kendisine denk görmediği düşüncesini doğrular.[418] Yemekli ve uzun süren görüşme olumsuz sonuçlanmıştı. İbnü'l-Esîr, Richard'ın bu görüşmeyi asıl niyetini gizlemek amacıyla talep ettiği bilgisini verir. Ona göre Haçlılar Kudüs üzerine yürüme niyetindeydi.[419]

---

415 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 301; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 374; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 460.

416 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 293. Köhler, Richard'ın, Conrad ile Salâhaddin arasındaki görüşmeleri öğrendikten sonra elinin zayıfladığını fark ettiğini bunun üzerine kız kardeşi ile ilgili teklifi yaptığını ifade eder (**Alliances and Treaties**, 263). Oysa yukarıda ifade edildiği gibi İngiltere kralının teklifi ile ilgili görüşmeler devam ederken Richard'ın bu görüşmelerden haber olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Richard'ın durumunun kötüleştiği doğrudur fakat bunun tek nedeni Conrad'ın yaptığı görüşmelerden ziyade yukarıda ifade edilen bütün sebeplerdir.

417 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 301.

418 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 460. Müellif Salâhaddin'in, korkudan ve Richard'ın ayağına gitmeyi küçüklük saydığından görüşmeyi kabul etmediğini kaydeder. Oysa Richard, el-Adil'in bile ayağına gelmeyi kabul etmişken Salâhaddin niye onun ayağına gitsin ki? Ayağına gitmesi bir yana Sultan onunla görüşmeyi dahi kabul etmiyordu. Çünkü Salâhaddin, Richard'ı kendisi ile değil kardeşiyle denk görüyordu. Bunun için de görüşmeler el-Adil ile yapılmaktaydı. Köhler çalışmasında Üçüncü Haçlı Seferi boyunca Haçlı tarafının yaptığı antlaşma tekliflerinde Selâhaddin'e vassal olmayı gündeme getirdiklerini söyleyerek bu düşüncemizi destekler (**Alliances and Treaties**, 260-261).

419 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 210.

Müzakereler devam ederken bir yandan da ufak tefek çarpışmalar oluyordu. 5 Şevval/26 Ekim günü Mısır donanması büyük bir Haçlı gemisini ele geçirmiş beş yüz civarında Haçlı esir edilmişti.[420] Hemen ardından 16 Şevval/6 Kasımda iki taraf arasında küçük fakat önemli bir çarpışma meydana gelmişti. Bu olayda birkaç Müslüman emîr şehit olmuş faka birçok Haçlı öldürülmüş, iyi tanınan iki şövalye de esir alınmıştı.[421] İslâm tarihçilerinin verdiği bilgilerin aksine Haçlı kaynakları bu olayı Richard'ın büyük bir başarısı olarak kaydetmişlerdir.[422]

Görünüşe göre Haçlılar müzakereleri sürdürmekte kararlıydı. Bu amaçla 21 Şevval/11 Kasımda tekrar bir elçi geldi. Onun verdiği bilgiye göre Richard'ın kız kardeşi için Papadan izin bekleniyordu. Buna göre elçi üç ay sonra geldiğinde eğer izin almışsa problem çözülecekti, alamamışsa bu defa Richard, el-Adil'i kız kardeşinin kızıyla evlendirecekti. Çünkü Elenora henüz bekârdı ve bekârın evliliğinde söz hakkı ailenindi.[423] Salâhaddin önce yeni durumu konuşmak ve uygun bir cevap vermek için danışmalarını toplayıp istişarede bulundu. Varılan karara göre biri Salâhaddin adına diğeri de el-Adil adına olmak üzere iki elçi gönderilecekti. Elçiler eğer Joanna olursa olumlu fakat Elenora konusunda olumsuz bir cevap vereceklerdi. Çünkü daha önce konuştukları mevzular vardı ve onların tamamlanması gerekiyordu. Dolayısıyla Elenora konusu gündemde olmayacaktı.[424] Elçiler 29 Şevval/19 Kasımda Henry of Champagne (ö. 1197) ile birlikte döndü. Söz konusu şahıs Richard adına Salâhaddin'e bir mektup getirmişti. Buna göre İngiltere kralı yeni bir teklifte bulunuyordu:

> "Dostluğunuzu ve muhabbetinizi diliyorum. Sahildeki toprakları kardeşinize verdiğiniz söylediniz. Sizden ikimiz arasında hakem olmanızı ve toprakları aramızda paylaştırmanızı rica ediyorum. Ayrıca Kudüs'le bağlantılı olmamız lazım. Amacım hem Müslümanların hem de Haçlıların beni kınamayacağı bir şekilde toprakları taksim etmenizdir."[425]

---

420 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 294.

421 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 373.

422 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 269-271.

423 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 304-305.

424 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 418.

425 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 302.

İlginç bir şekilde bu yeni teklifte evlilik meselesinden bahsedilmemiştir. Muhtemelen papadan gelecek cevap beklendiği içindir. Fakat burada toprakların birleştirilmesinden ziyade bölünmesi teklif edilmektedir. Belki de Richard evlilik teklifinin düşüncesizce yapıldığını fark etmiş ve biraz daha mantıklı bir teklif sunmak amacıyla bu girişimde bulunmuştu.[426] Bu ifadeler aynı zamanda Richard'ın kendini el-Adil ile denk tutmayı kabul ettiğini gösterir. Salâhaddin bu talebi iyi niyetle karşıladı. Fakat yine de herhangi bir sonuç elde edilemedi.

Müzakerelere ara verildiği bir zamanda Salâhaddin adam göndererek esirler[427] konusunun konuşulmasını istemişti. Muhtemelen antlaşmanın tümü üzerinde konuşulmadığı için Richard'ın elçileri antlaşmanın sadece esirlere indirgenmesinin kabul edilemeyeceğini ve bunu ancak diğer maddelerle birlikte tartışılabileceğini söylediler. Salâhaddin'in buna sert tepki verdiği anlaşılmaktadır. İbn Şeddâd'ın ifadesine göre Sultan görüşmelerden bir sonuç alınamayacağını söyleyerek Haçlıların tümüyle bölgeden çıkarılmaları gerektiğini söylüyordu. Çünkü onların ihanet etmekten vazgeçmeyeceklerini düşünüyordu.[428] İmâdüddin el-İsfahânî de Haçlıların bu tavırlarını açık bir şekilde ortaya koyar ve onların her zaman sözlerinden caydıklarını ve bu tavrın onlar için alışıldık bir hal olduğunu ifade eder.[429] Bu elçi ve mektup muhtemelen 1191 yılı içinde Richard'dan gelen son elçiydi. Çünkü Haçlılar bundan sonra Kudüs üzerine yürümek amacıyla 3 Zilkade/22 Kasım günü Yafa'dan Remle'ye doğru yola çıktılar.[430]

Görüşmeler yapılırken aynı zamanda Haçlılar hedeflerine doğru da yol alıyorlardı. Durumun farkına varan Salâhaddin tahkim etmek üzere 23 Zilkade/12 Aralık günü Kudüs'e vardı.[431] Surları hemen askerleri arasında paylaştırıp tahkim etme çalışmalarına başlama emrini verdi.[432] Askerler çalışırken Salâhaddin bazen

---

426 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 415.

427 Ebü'l-Ferec, Salâhaddin'in yirmi dört bin altın göndererek bazı Müslüman esirleri kurtardığını söyler (**Tarih**, II, 460).

428 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 302.

429 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 293.

430 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 210; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 293.

431 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 278; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 294; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 374.

432 Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, IV, 296-297.

onlara katılıp yardım ediyordu.[433] Bu arada müzakereler Aralık ayına kadar devam etmiş fakat bir sonuç alınamamıştı.[434] Muhtemelen iki taraf da bilinçli olarak böyle davranıyordu. Çünkü Salâhaddin onları bütünüyle Filistin'den atma hesapları yaparken Haçlılar da Kudüs'ü kuşatma planları yapıyordu. Çok geçmeden de Haçlılar, Richard önderliğinde Kudüs'e doğru yürüyüşlerine başladılar. Fakat kışın şiddeti ilerlemelerini zorlaştırıyordu.

Salâhaddin her ne kadar Kudüs'e gidip savunma hazırlıkları yapmaya başladıysa da zorlu kış şartlarından askerine evlerine dönme izni vermişti.[435] Muhtemelen Haçlılar elde ettikleri bu bilginin etkisiyle şiddetli rüzgârdan dolayı zorlansalar da daha bir istekle yürüyüşlerine devam ediyorlardı. Öyle ki konaklama niyetiyle çadırlarını bile kuramamışlardı. Fakat her şeye rağmen Haçlılar hedefe yaklaşmış, yaklaşık on sekiz kilometre Kudüs yakınında bulunan Beyt Nûbe kalesine ulaşmışlardı. Haçlıların uzaktan da olsa görebilecekleri kadar şehre yaklaşmaları onlar için büyük bir başarı anlamına gelmekteydi.

Hem kışın zorluğu hem de denizle bağlantının kesilmesi bölgede yaşayan kontları ve şövalyeleri endişelendirmişti. Kudüs'ü alsalar bile ellerinde tutmalarının imkânı olmadığını söylüyorlardı. Çünkü kral ve hacılar geri dönecek onlar Müslümanlarla yine baş başa kalacaklardı. Ordunun ileri gelenlerinin Richard başkanlığında yaptıkları toplantıda uzun süren tartışmalar yapıldı. Özellikle Fransız kontlarının ısrarlarına rağmen Richard mevcut şartlarda yapılacak seferin sorumluluğunu üstlenemeyince Remle'ye dönme kararı verildi. Bu Haçlı ordusu için büyük bir hayal kırıklığı olmuştu.[436] 20 Zilhicce/8 Ocak günü verilen bu dönüş kararı sadece kış şartlarından kaynaklanmıyordu. Üçüncü Haçlı Seferi'nde deniz yolunun tercih edildiği bilinmektedir. Haçlılar sahilde mücadele ettikleri için kolayca yardım alabiliyordu. Ama bu sefer sahilden oldukça uzaklaşılmıştı. Herhangi bir tehlike anında yardım gelme ihtimali yok denecek kadar azdı. Dolayısıyla Kudüs'ü kuşatmaları onlar için intihar anlamına gelecek ve Haçlılar

433 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 375.

434 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 53.

435 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 210.

436 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 283; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 211; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 54.

ikinci bir Hittîn hezimeti yaşayacaktı. Üstelik bu tartışmaların devam ettiği esnada Ebû'l-Heyca es-Semin komutasında yardımcı kuvvetler Mısır'dan gelmiş, Müslümanlar gücünü arttırmışlardı. Aynı zamanda Haçlılar bu süre içerisinde Müslüman birlikler tarafından tazyik edilmiş ve ciddi kayıplar vermişlerdi. Hatta bunların birinde elliden fazla meşhur Haçlı şövalyesi esir edilmişti.[437] Bütün bu sebepler geri çekilme kararında etkili olmuştu. Nitekim şartlara bakıldığında Haçlılar için bu karar doğruydu ve onların yüz yıl daha bölgede tutunmalarına vesile olmuştu.

Bir müddet Remle'de oyalanan Haçlılar 3 Muharrem 588/20 Ocak 1192 günü oradan yola çıkıp sonraki gün Askalan'a geldiler.[438] Böylece Kudüs'e yürüme amaçlı Yafa'dan çıkmalarından bu yana yaklaşık iki ay geçmiş fakat bir sonuç elde edememişlerdi. Hemen şehri yeniden inşa etmeye başladılar. Dört ay sonra Askalan çok iyi bir şekilde müstahkem edilmiş hale gelmişti.[439] Diğer yandan Askalan'ın inşaatı sürerken Haçlılar arasındaki ihtilaf zirveye çıkmıştı. Çünkü Richard, Conrad'ın tek başına Sur şehrine hâkim olmasını doğru bulmuyor ve burasını ondan almak istiyordu.[440] Bahanesi de hazırdı: Conrad, ondan habersiz Salâhaddin ile müzakerelere[441] girdiği gibi yardım taleplerine rağmen Askalan'ın tahkimine de gelmemişti. Aynı şekilde Fransızlar ile Richard arasında masraflar yüzünden problem çıkmış, Cenevizliler ile Pisalılar arasındaki deniz üzerinden yaşanan rekabet ise savaş haline dönmüştü.[442] Bir yandan Haçlı saflarında bu gelişmeler meydana gelirken diğer yandan da iki taraf arasında küçük çarpışmalar meydana geliyordu.[443]

---

437 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 294; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 210-211; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 54.

438 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 305; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 213; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 380.

439 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 298; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 55.

440 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 460.

441 Bu müzakereler hakkında detaylı bilgi için Bkz. (İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 285-286, 297-298, 300-303, 308-310).

442 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 291; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 55.

443 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 213.

Yukarıda ifade edildiği gibi bir yandan Richard ile görüşmeler yapılırken diğer yandan da Sur hâkimi Conrad, Salâhaddin'in kapısını barış talebiyle çalmıştı.[444] Onun adına elçi olarak gelen kişi ise Sakîf Arnûn'da Salâhaddin'e oyun oynayan Sayda hâkimi Renaud de Sidon idi.[445] Daha önce defalarca görüşmeler yapılmış 10 Şevval/31 Ekim'de artık son müzakereler yapılıyordu.[446] Conrad'ın teklifleri oldukça cazipti: Sayda ve Beyrut'un kendisine verilmesi karşılığında Salâhaddin'in yanında savaşmayı ve Akkâ'yı bizzat kendisi alıp Müslümanlara vermeyi kabul etmişti. Cevaben Sur ve Akkâ'daki esir Müslümanların serbest bırakılması karşılığında tekliflerinin kabul edileceği söylendi. Fakat bir yandan da Renaud'un samimiyeti sınanıyordu. Özellikle Richard'a karşı kılıç kullanabileceği ile ilgili soru onun niyetini açığa çıkardı.[447] Bunun anlaşılması sonucu iş müzakerelerin ötesine geçmedi. Kaynaklar her ne kadar antlaşma yapıldığını söyleseler de bunun bir yanılgı olduğu söylenmelidir.[448] Muhtemelen sözlü olarak bir karara varıldı fakat antlaşma resmileşmedi. Nitekim aşağıda görüleceği üzere Richard bu görüşmeler nedeniyle Haçlılar arasındaki ihtilafı sona erdirecek adımlar atacaktır.

Richard, el-Adil ile yemekteyken hem Conrad'dan gelen mektuptan haberdar olmuş hem de iki tarafın elçileri Kudüs'te birbirlerini görmüşlerdi.[449] İngiltere kralı, Conrad'ın kendisine rağmen Salâhaddin ile yaptığı müzakereleri duyduğunda hiddetli bir şekilde Akkâ'ya döndü ve onun kendisine getirilmesini istedi.[450] Fakat bütün çabalara rağmen Conrad, Richard'ın yanına gitmeyi kabul etmedi.[451] Salâhaddin iki tarafla görüşmeleri sürdürmenin Haçlılar arasında çatışmaya sebep olacağını hesap etmiş olmalıdır. Çünkü bu kendisine zaman

---

444 Konu dâhilinde olmamasına rağmen Haçlılar arasındaki ilişkileri açıklayıcı olması bakımından Conrad ile yapılan görüşmeler kısmen aktarılmıştır.

445 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 53.

446 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 297-298.

447 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 285; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 372; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 53.

448 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 303-304; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 285-286.

449 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 286.

450 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 372

451 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 290.

kazandıracak, böylece Fırat'ın doğusundaki sorunlar çözülünce yardımcı kuvvetler gelecek ve Haçlılara karşı daha güçlü bir şekilde duracaktı. Ama yine de iki taraftan biri seçilmeli ve müzakereler ciddi bir şekilde ele alınmalıydı. Bununla ilgili danışmanlar ve emîrlerle yapılan toplantıda Richard ile müzakerelere devam edilmesine karar verildi.[452] Antlaşma yapılması halinde Richard'ın en erken şekilde memleketine dönüşü sağlanacak böylece Salâhaddin zayıf bir Haçlı kuvvetiyle baş başa kalacaktı. İstişareden çıkan bu karar aynı zamanda Conrad ile resmileşmiş bir antlaşmanın olmadığını teyit etmektedir. Bununla birlikte Richard, Conrad'ın Müslümanlara yanaşmasına engel olmak için bütün bu antlaşma teşebbüslerinde bulunduğu biliniyordu.[453]

Conrad'ın, Müslümanlarla antlaşma yapması Haçlılar için bölünme demekti. Görevini yapmış bir şekilde memleketine dönebilmesi için Richard'ın önce bu bölünmeye engel olması ve mevcut sorunları kalıcı bir şekilde çözmesi gerekmekteydi. Bu amaçla Filistin'deki bütün şövalye ve baronları toplantıya çağırıp Kudüs Krallığı'ndan arta kalan topraklara kimin kral olacağı konusunu tartışmaya açtı. Guy ve Conrad üzerinden yapılan tartışmalar sonunda toplantıya katılanların istisnasız tamamı Richard'a rağmen Conrad'ın krallığını desteklediler.[454] Kendi isteğine muhalif olmasına rağmen Richard kararı kabul edip yeğeni Henry of Champagne'yi bir elçi heyeti başında Conrad'ı bilgilendirmek üzere Sur'a gönderdi.[455] Henry, Sur'da sevinçle karşılanmış, taç takma töreninin birkaç gün içinde Akkâ'da yapılmasına karar verilmişti. Fakat Henry, Akkâ'da tören hazırlıkları yapmak üzere yola çıktıktan birkaç gün sonra Conrad, 13 Rabîulâhir 588/28 Nisan 1192 Salı günü Sur sokaklarında iki Haşhaşi tarafından bıçaklanarak öldürüldü.[456] İmâdüddin el-İsfahânî onun öldürülmesinin Sultan

---

452 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 303; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 53.

453 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 302.

454 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 302.

455 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 303; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 56. Itinerarium yazarı Conrad'ın Salâhaddin ile antlaşmasına rağmen Richard'ın ona elçiler gönderip kral seçildiğini haber ettiğini bildirir.

456 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 213. İbnü'l-Esîr konuyla ilgili doğrudan Salâhaddin'i sorumlu tutmaktadır. Ona göre Salâhaddin Şeyh Sinan'dan hem Richard'ı hem de Conrad'ı öldürmeyi talep etmişti. Fakat bu iki görevin çok zor ve İngiltere Kralını öldürmenin kendi maslahatına uygun olmadığını gören Sinan, adamlarını Conrad'ı öldürmek üzere görevlendirir.

tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmiştir. Çünkü onun Salâhaddin'e elçi gönderip antlaşma yolları araması Richard'ın antlaşmaya meyletmesine neden oluyordu.[457] Onun ölümü sonrası İngiliz kralının isteği yerine gelmiş, Sur'a giden yeğeni Henry, kraliçe ile evlenerek yeni kral olmuştu.[458] Hıristiyan inancına göre bu evlilik meşru olmasa da din adamları seslerini çıkarmadılar.[459] Richard, Conrad probleminden kolayca kurtulmuş olsa da İngiltere'deki topraklarıyla ilgili yeni bir sorun ortaya çıkmıştı. Gelen bilgilere göre Fransa kralı güvenli bir şekilde memleketine varmış ve İngiliz kralının topraklarını işgal etmeye başlamıştı.[460]

Richard, Kudüs'e yönelik teşebbüsünün başarısızlığı sonucu istediğini elde edemeyince Şubat 1192'de yeniden bir elçi göndermiş ve el-Adil ile görüşmek istediğini söylemişti.[461] Fakat el-Adil şimdiye kadar devam eden müzakerelerden bir sonuç alınamadığını, eğer Richard mevcut tavrını değiştirmezse görüşmenin bir anlamı olmayacağını söyleyerek teklifi geri çevirmişti.[462] Böylece Richard'ın oyalama amaçlı müzakerelere devam etmesinin önüne geçilmişti. Fakat bazı kaynaklarda Salâhaddin'in bundan sonraki görüşmeleri de uzatması talimatı verdiği iddia edilmektedir. Çünkü Salâhaddin ordusunu dağıtmış, askerlerinin yeniden toparlanması ancak baharda mümkün olacaktı.[463] Bunun için de Sultanın süreye

---

Aslında bu düşünce yabana atılacak bir fikir değildir. İbn Vâsıl, onu öldürme emrinin İngiltere kralı tarafından verildiğini ve Salâhaddin'in bu durumdan hoşlanmadığını, çünkü Conrad'ın, Richard aleyhine dönmeye başladığını ifade etmiştir (**Müferricü'l-kürûb**, II, 382). Continuation yazarı da İngiliz kralının ve Kıbrıs'ı satın alan Guy'ın suçlandığını kaydeder (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 115). Itinerarium yazarı da Sinan'ı suçlar fakat Fransızların, Richard'ı suçlayıp ona iftira attıklarını da beyan eder (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 305-307). İmâdüddin el-İsfahânî onu öldürenlerin Richard'ın emriyle yaptıklarını aktarır (**el-Feth**, 307). Aynı şekilde bazı kaynaklarda Conrad'ın, Haşhaşilere ait bir gemiye el koyduğu ve Şeyh Sinan'ın bütün taleplerine rağmen Conrad'ın onun zararını tazmin etmemesi üzerine de Haşhaşiler tarafından öldürüldüğü anlatılır. Bilgiler arasındaki bu çelişkilerden dolayı suikastla ilgili Richard, Guy, Salâhaddin veya Haşhaşiler suçlansa da aslında kimse kesin bir şey bilmiyordu (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 114; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 461; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 57).

457 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 307.

458 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 382.

459 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 461. İbnü'l-Esîr'e göre Hristiyanlık inancında hamile bir kadının evlenmesi sorun teşkil etmiyordu (**el-Kâmil fi't-târîh**, X, 214).

460 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 115; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 301.

461 Lyons-Jackson, **Salâhaddin**, 420.

462 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 305-306.

463 Lyons-Jackson, **Salâhaddin**, 420.

ihtiyacı vardı. Reddedilen teklifi telafi etmek ve İslâm ordusunun toplanmasına kadar zaman kazanmak için 4 Rebiülevvel 588/20 Mart 1192'de Kudüs'ten ayrılan el-Adil, Beysan'dan gönderdiği haberle Tibnîn Kontu Humphrey ile görüştüğünü söylüyordu. Buna göre Richard sahildeki toprakların eşit bir şekilde taksimi ve kimin toprağı eksik ise diğerinden alınıp eşitleneceği konusunda anlaştıklarını hatırlatıyordu. Devamında da Kudüs bizde, Kubbetü's-Sahra'da sizde kalacak diyordu. Salâhaddin belki biraz daha pazarlık yaparak bu şartları kabul edebilirdi. Zaten el-Adil yola çıkmadan önce bu meyanda bazı notlar hazırlanmıştı. Yine de maslahat gereği nasıl uygunsa öyle yapabilecekti.[464]

Görüşmeler devam ederken Richard'ın 15 Rabîulevvel /31 Mart'ta Akkâ'dan Yafa'ya yürüdüğü haberi gelmişti. Muhtemelen hedef tekrar Kudüs'tü. Bunun üzerine el-Adil, tepkisini ortaya koyarak Richard'la görüşmeyeceğini deklare etti. Zaten hep aynı şeyler konuşuluyor fakat herhangi bir sonuç alınamıyordu. Yine de devlet aklı gereği görüşmeler dolaylı da olsa devam etmeliydi. Bu meyanda el-Adil'in yerine Hacib Ebûbekir görüşmelere devam edecekti. Bu görüşmeler boyunca iki taraf arasında birçok heyet gelip gitti ve neticede beklenmedik bir sonuca varıldı. Bu çerçevede Kudüs'le ilgili varılan antlaşmaya göre Kubbetü's-Sahra ve şehrin kalesi Müslümanların olacak, geri kalanlar ikiye bölünecekti. Şehirde hiçbir ileri gelen Haçlı kalmayacaktı, köyler ve şehrin geri kalanı da ikiye bölünecekti.[465] Bunlar sözlü olarak tespit edilmiş maddelerdi. Antlaşmanın kesinleşmesi için metin haline dönüştürülmesi ve yemin edilmesi gerekmekteydi. Fakat görünen o ki her iki taraf da prensip anlamda varılan antlaşmadan memnun değildi ve bu nedenle avantaj elde etmek için görüşmeleri uzatıyordu.

Conrad'ın ölümü sonrası Haçlılar arasında birliktelik sağlanınca Richard kendini daha güçlü hissetmeye başlamıştı. Ayrıca Salâhaddin de Fırat'ın kuzeyindeki bölgeyle meşgul durumdaydı. Richard ile görüşmeleri yürüten el-Adil'in bu sorunu çözmekle görevlendirilmesi Haçlıları daha fazla toprak elde etme noktasında umutlandırmıştı. İslâm ordusunun henüz toplanmamış olması

464 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 306.

465 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 307.

dolayısıyla Richard toprakların eşit bir şekilde paylaştırılmasında ısrar ediyordu. Bu talepleri ve ordunun toplanmamış olmasını dikkate almayan Salâhaddin son teklif olarak Richard'a, Askalan ve Yafa'dan vaz geçtikleri takdirde ellerinde bulunan toprakların Haçlılarda kalabileceğini bildirdi.[466] Fakat Richard, Salâhaddin'i yine haklı çıkarmış, müzakereleri keserek tekrar Kudüs üzerine yürümek istemişti. Böylece görüşmelerin ikinci faslı da kapanmış oluyordu.

Fırat'ın ötesindeki sorunları çözmek üzere gönderilen Salâhaddin'in kardeşinin oğlu Takiyüddin Ömer 19 Ramazan587/10 Ekim 1191 günü Malazgirt önünde vefat ettiği ifade edilmişti.[467] Bunun üzerine oğlu Melik Mansur inisiyatif alarak Sultandan, babasına ait toprakları kendisine vermesini istemişti. İdari anlamda tecrübesiz olan birine sorunlu bir bölgenin teslimi riskli olduğu için Salâhaddin onun talebini reddetmişti. Bunun üzerine O da Sultana kızıp karargâha gelmemişti.[468] Salâhaddin bu sorunu çözmek üzere oğlu el-Efdal'i 3 Safer 588/19 Şubat 1192'de bölgeye göndermişti. Melik Mansur onun gelişini duyunca Kudüs'te bulunan amcası el-Adil'e mektup gönderip onun himayesini talep etmişti. Durumdan haberdar edilen Salâhaddin önceleri itiraz etse de el-Adil "gidip onu, sana getireceğim", deyince kabul etmiş ve el-Cezîre bölgesini, sorunu çözmek amacıyla, el-Adil'e ikta olarak vermişti.[469] Ardından 10 Cemaziyelevvel/24 Mayıs günü onu sorunu çözmek üzere bölgeye gönderdi. Salâhaddin, Hama ve civarının Melik Mansur'a ikta olarak verildiğine dair bir belge de el-Adil'e vermişti. Bu iyi niyetli girişimler karşılık bulmuş bunun üzerine iki amcaoğlu Cemaziyelahir sonunda Kudüs'te bulunan Sultanın yanına gelmişti.[470] Bu gelişmeyle el-Cezîre'deki sorunlar çözülmüş ve Müslümanlar arasındaki birlik tekrar sağlanmıştı.[471] Böylece Salâhaddin, elini güçsüz kılan büyük bir problemi halletmiş, Richard karşısında avantajlı bir duruma gelmişti. Artık düşmanı

---

466 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 422.

467 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 376.

468 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 216.

469 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 311; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 310-311; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 378.

470 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 379.

471 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 198.

oyalamaya ve görüşmeleri uzatmaya gerek yoktu. Ya antlaşma yapılacak ya da Hittîn Savaşı gibi bir zaferle düşman imha dilip bölge tamamen Haçlılardan temizlenecekti. Oluşan bu yeni durum sonrasında Müslümanlar üçüncü şıkkı akıllarına dahi getirmek istemiyorlardı.

### 3.3.3.2. Antlaşma ve Üçüncü Haçlı Seferi'nin Sonu

Conrad'ın öldürülmesi inşa edilecek yeni krallığa vurulan büyük bir darbe olarak görünse de onun ölümü sonrası oluşan boşluk hemen dolduruldu.[472] Richard'ın yeğeni Henry, 5 Mayıs 1192 günü Kraliçe İsabella ile evelenerek kalan toprakların yeni kralı oldu.[473] Richard bu haberi aldığında oldukça sevinmişti.[474] Böylece İngiliz kral Haçlılar arasındaki birlikteliği kesin bir şekilde sağlamıştı. Bu esnada Salâhaddin kuzeyde bazı sorunlarla uğraştığı için ordusunun bir kısmını Fırat'ın ötesine göndermişti. Şiddetli kış şartlarından dolayı geri kalanına de destur verdiği için yanında çok fazla asker yoktu.[475] Kısacası Richard kendini daha güçlü hissediyordu. Kudüs için yeni bir teşebbüste bulunabilirdi. Bu anlamda giriştiği ilk hareket Mısır sınırında bulunan Dârûm kalesinin kuşatmak oldu. 9 Cemaziyelevvel/23 Mayıs'ta başlattığı şiddetli saldırıdan birkaç gün sonra kaleyi ele geçirdi. 28 Mayısta kılıç zoruyla kaleye giren Richard burada her zamanki alışkanlığını sergileyerek kalenin eman talebini reddetmiş, içerdekilerin bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir almıştı.[476] Dârûm'da yapılanlar Salâhaddin'in merhametine karşılık Richard'ın gaddarlığının devam ettiğini gösteriyordu. Anlaşılan Richard, Salâhaddin'in bu tavrından hiçbir şey öğrenmemişti. Kale Haçlılar arasında yeni bir tartışmaya mahal vermemek amacıyla hemen yeni kral

---

472 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 58.

473 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 116; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 309.

474 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 311. Yeni kral kesinleştikten sonra Richard, Guy'ı memnun etmek amacıyla Kıbrıs adasını ona satarak orada yeni bir krallık tesis etmiş, böylece Haçlılar arasında ortaya çıkabilecek yeni bir ihtilafı önceden engellemişti (**Chronicle of the Third Crusade**, 314).

475 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 215.

476 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 308; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 313; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 215; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 461; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 423. Itinerarium yazarı kuşatmanın dört gün sürdüğünü, kalede bulunan kadın ve çocuklar dâhil üç yüz kişinin esir alındığını söyler (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 316-319).

Henry'ye verildi.[477] Haçlıların Dârûm'u beş günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirmeleri onlara büyük bir özgüven vermişti. Dolayısıyla rahat bir şekilde Kudüs üzerine yürüyebilirlerdi. Hem zaten üzerinde en son anlaştıkları antlaşma metni henüz tasdik edilmemişti. Fakat böyle bir taarruzun imkân dâhilinde olup olmadığı soru işaretiydi.[478] Bu arada Richard'ın denizaşırı topraklarından elçiler aracılığıyla tedirgin edici haberler gelmeye devam ediyordu. Özellikle kardeşi John, Fransa kralı tarafından kışkırtılıp huzursuzluklara sebep olduğu bilgisi gelmişti.[479] *Continuation* yazarı Fransa kralının yapılan antlaşmaya uymadığı ve İngiliz kralının topraklarını işgal etmeye başladığını söyler.[480]

Salâhaddin, Dârûm'un hedefe konması ve düşmanın devam eden saldırılarıyla yapılmak isteneni anlamış, böylece hâkimiyeti altındaki bölgelere haber gönderip İslâm ordusunun toplanmasını istemişti. İlk olarak büyük bir Türkmen topluluğuyla Bedreddin Duldurum, hemen ardında 17 Cemaziyelevvel/31 Mayıs'ta Hısnıkeyfa sahibi İzzeddin İbn el-Mukaddem gelmişti.[481] Kısacası ordu toplanmaya başlamıştı. 23 Cemaziyelevvel/6 Haziran günü düşmanın büyük bir ordu ile Tel es-Safiye'de konakladığı bilgisi gelmişti. Bundan üç gün sonra da Haçlılar, Natrun'a gelip konakladılar.[482] Bu arada Salâhaddin hareket stratejisini istişare etmek amacıyla harp meclisini topladı. Toplantıda gelen bilgiler değerlendirilmiş, düşmanın Kudüs üzerine yürüyeceği kanaatine varılmıştı. Buna göre toplantıda bütün ihtimaller değerlendirilmiş, ona göre önlemlerin alınması kararlaştırılmıştı. İslam ordusunda düşman saldırısına karşı hazırlıklar devam ederken Haçlılar Akkâ'da esir düşen Bahâeddin Karakuş'un fidye meselesini konuşmak amacıyla bir elçi göndermişlerdi. İbn Şeddâd sanki barıştan bahsediyorlardı der.[483] Bu ima aynı zamanda hem Haçlıların gerçek niyetine hem

---

477 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 319.

478 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 59.

479 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 320-321.

480 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 115.

481 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 314.

482 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 308.

483 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 315. Akkâ'da esir edilen Meştub 16 Nisan 1192'de fidye karşılığında serbest bırakılmıştı (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 309; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 308).

de bir plan peşinde olduklarına yorumlanabilir. Gerçek olabilir çünkü yukarıda ifade edildiği gibi topraklarıyla ilgili aldığı olumsuz haberler üzerine İngiliz kralın morali bozulmuştu.[484] Bunun etkisiyle yapılan bir teklif idiyse dikkate alınabilirdi. Ama değilse Kudüs'e yürümenin perdesi olabilirdi. Diğer yandan Haçlı ordusunda Richard'ın ne yapması gerektiğiyle ilgili tartışmalar başını alıp gitmişti. Bunun önünü almak amacıyla Haçlı ileri gelenleri bundan sonraki stratejileri üzerinde konuşmak için toplandılar. Richard'ın sessiz bir şekilde izlediği bu toplantıda özellikle Fransız şövalyelerinin etkisiyle onun olmaması halinde bile Kudüs'ü kuşatma kararı aldılar. Toplantı sonrası hızlı bir şekilde hazırlıklara başlayan Haçlı ordusu, Haziran başında hareket etmeye hazır hale geldi.[485]

7 Haziranda Askalan'dan Kudüs'e doğru yürüyüşlerine başlayan Haçlılar, 27 Cemaziyelevvel/9 Haziran'da önce Natrun'a geldiler. Bir gün sonra Beyt Nûbe'ye doğru yola çıkıp aynı gün orada karargâh kurdular.[486] Ay sonunda da buradan hareket edip Kudüs'e iki fersah uzaklıkta bulunan Kalûne'ye geldiler.[487] Böylece antlaşma teklifinin oyalama amaçlı olduğu ortaya çıkmıştı. Bunu haber alan Salâhaddin ordusunu teyakkuza geçirdi ve Kudüs'ün surlarını koruma amacıyla ordu arasında paylaştırdı.[488] Bu arada çeşitli birlikler de düşmanın kollarına saldırıda bulunmak için görevlendirildi. 29 Cemaziyelevvel/11 Haziran günü Duldurum komutasındaki birlik Haçlıların ikmal kollarından birine saldırdı. Birçok esirle geri döndü. Sonraki günlerde irili ufaklı çarpışmalar Müslümanların

---

484 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 115; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 315.

485 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 321. Itinerarium yazarı Richard'ın eve dönmeye kara verdiğini fakat din adamlarından birinin onu motive edecek uzun bir konuşma yaptığını ve bunun üzerin Richard'ın eve dönmeyi ertelediğini söyler (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 322-325).

486 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 309; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 326-327.

487 Muhtemelen ordunun asıl kısmı Beyt Nube'de kalmış öncü kuvvetleri keşif amacıyla buraya gelmişlerdi. Çünkü daha sonra Mısır'dan gelen kervana baskın düzenleyen Richard Beyt Nûbe'ye gelmiştir.

488 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 215.

başarılarıyla devam etti.[489] Kaynaklara göre Richard buradayken Kudüs'ü ancak uzaktan görebilmiştir.[490]

Richard bölgeden haber alabilmek için bazı Arap bedevilerini parayla tarafına çekmişti. Bunlar Mısır'dan büyük bir kervanın yola çıktığı bilgisini verdiler.[491] Bazı kaynaklarda bu kervanın Salâhaddin'e altın getirdiği ifade edilir.[492] Richard kervanın yolunu kesmek üzere iki bin yedi yüz kişilik güçlü bir birlikle 9 Cemaziyelahir 588/22 Haziran 1192 günü yola çıktı.[493] Düşmanın hareketlendiği bilgisini alan Salâhaddin her ihtimale karşılık kervandakileri uyarmış yollarına çölden devam etmelerini istemişti. Fakat kervanın başındakiler etrafta tehlike olmadığı düşüncesiyle güzergâhlarını değiştirmediler.[494] 11 Cemaziyelahir/24 Haziran şafak vakti kervanın yola çıkma hazırlıkları yaptığı bir anda Richard ani bir saldırıda bulundu.[495] Kervandakiler gafil avlandı. Neredeyse kervanın bütün malları Haçlılar tarafından ele geçirildi. Buna rağmen emîrlerden kimse öldürülemediği gibi askerlerden de büyük bir kayıp yoktu.[496] Richard bu başarıyla büyük bir güç elde etmişti. Çünkü üç bin civarında yük hayvanını ele geçirmiş, böylece ordusu rahat bir şekilde hareket etme imkânına kavuşmuştu.[497] Salâhaddin haberi aldığında

---

489 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 316; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 309; Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 461.

490 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 328. Yazar bu esnada Kudüs'te büyük bir paniğin hâkim olduğunu, öyle ki Richard'ın korkusundan kimsenin şehirde kalamadığını, Salâhaddin'in bile onun karşısında durmaya cesaret edemeyip en iyi atını alıp kaçmak istediğini yazar (s. 329). Oysa metinde ifade edildiği gibi bu esnada şehirde savunma hazırlıkları tüm hızıyla sürüyordu.

491 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 118; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 317. Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 338-343 Continuation ve Itinerarium yazarları olayları karıştırmıştır. Söz konusu kervan Salâhaddin'in Yafa kuşatması öncesi olmasına rağmen Continuation yazarı sonrasına almıştır. Itinerarium yazarı da olayı Haçlı ordusunun Kudüs'ü kuşatmaktan vaz geçtikten sonraya tarihlemiştir.

492 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 461.

493 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 309.

494 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 317.

495 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 319; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 425.

496 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 215-216. Continuation yazarı bin iki yüz Müslüman askerin öldürüldüğünü söyler (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 119). Itinerarium yazarı da Richard'ın dört bin yediz deve ele geçirdiğini, bin yedi yüz atlı, sayısız da piyade Müslüman askerin öldürüldüğü bilgisini verir (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 343). Dönemin bütün Müslüman tarihçileri İbnü'l-Esîr ile aynı bilgiyi paylaşırlar. Dolayısıyla Haçlı müelliflerin verdikleri bilgiler hatalı olmalıdır.

497 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 344; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 426.

çok üzülmüştü. Haçlıların güçlenmesi Kudüs'ü tehlikeye atabilirdi, bunun için şehirde önlemler arttırıldı. Düşmanın su ihtiyacını karşılayabilecek civardaki kuyuların tümü tahrip edildi.[498] Fakat Richard olmadığı halde Salâhaddin kalan Haçlı ordusuna baskın yapmayı göze alamamıştı.[499] Kaynakların verdiği bilgiye göre yanında bunu yapabilecek yeterli sayıda asker yoktu. Çünkü her ne kadar az sayıda yardım birlikleri geldiyse de bu esnada Salâhaddin'in kardeşi el-Adil ve oğlu el-Efdal güçleriyle birlikte Fırat'ın ötesinde ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla bölgeye gitmişlerdi.[500] Ayrıca o Kudüs'ten ayrılınca Richard haberini alabilir ve Salâhaddin'in olmadığı bir zamanda Kudüs'ü kuşatması tehlike oluşturabilirdi.

Kervanın Richard tarafından ele geçirildiği bilgisinin Beyt Nûbe'deki karargâha ulaşması Haçlıları biledi. Hemen bütün kuvvetlerini toplamak için seferber oldular. Henry; Akkâ ve Sur'da bırakılan kuvvetleri getirmek için gitti.[501] Onun gidişinden sonra 22 Haziranda Richard'ın ordunun olduğu yere geleceği bilgisi Haçlıları heyecanlandırdı.[502] Çok geçmeden de Richard 29 Haziran günü ordunun bulunduğu Beyt Nûbe'ye geldi.[503]

Söz konusu olaylar yaşanırken İslâm ordusu gelen takviye kuvvetleriyle iyice güçlenmişti. Bunlar içerisinde kuzeyden geri dönen el-Efdal haricinde Diyarbekir, Musul, Sincar ve diğer yerlerden gelen kuvvetler de vardı.[504] Durumu güçlenen Salâhaddin 19 Cemaziyelahir/2 Temmuz'da Kudüs'te büyük emîrlerin katıldığı bir savaş divanı topladı. İbn Şeddâd onlara ateşli bir konuşma yaptı. Bütün emîrler Salâhaddin'e bağlılıklarını bildirip destek sözü verdiler.[505] Fakat sonraki gün Ebû'l-Heyca'nın Salâhaddin'e verdiği bilgiye göre bazı emîrler farklı düşünüyordu. Onlar Kudüs içinde kalmanın büyük bir risk olacağını Akkâ'yı örnek

---

498 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 320.

499 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 200.

500 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 310.

501 Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 201.

502 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 333.

503 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 426.

504 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 216. İbnü'l-Esîr, el-Adil'in de bu tarihte geldiğini kaydeder. Fakat bu bilgi yanlış olmalıdır. Çünkü onun gelişini o sırada Kudüs'te bulunan İbn Şeddâd ayrıntılı bir şekilde kaydetmiştir (**Sîretü Salâhuddin**, 329).

505 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 321.

göstererek söylüyorlardı. İbn Şeddâd bunun üzerine ortaya çıkan sıkıntıları "Kudüs'le ilgili Sultanın sırtında dağların bile taşıyamayacağı bir yük" bulunduğunu söyleyerek ifade etmiştir.[506]

Müslümanlar arasında tartışmalar devam ederken Haçlıların da kendi aralarında ne yapacağına karar veremedikleri bilgisi geliyordu.[507] Fransız Haçlı askerleri Kudüs'ü kuşatma konusunda ısrarcıydı fakat Richard onlarla aynı fikirde değildi.[508] Muhtemelen İslâm ordusuna gelen yardımcı kuvvetler Haçlıların gözünü korkutmuştu. Neticede Richard'ın Haçlı kontlarıyla yaptığı toplantıdaki yüksek tansiyonlu tartışmalardan sonra İngiliz kral su kıtlığından ve denize olan uzaklıktan dolayı sorumluluk alamayacağını bildirerek 21 Cemaziyelahir/4 Temmuz sabahı ordunun Remle'ye dönmesi emrini verdi.[509] Bu karar Haçlı ordusunun ikinci bir hayal kırıklığı yaşamasına neden olsa da Haçlıların Kudüs'ü kuşatma amacıyla giriştikleri ilk teşebbüs sonucu verilen ricat emrinden sonra ifade edilenler bu karar için de geçerlidir. Çünkü Richard Haçlıların menfaatine olan bir karar vermiş ve onların büyük bir hezimet yaşamalarının önüne geçmişti.

Haçlıların geri çekilme harekâtı Müslümanları sevindirmişti. Fakat bu habere rağmen düşmanın saldırıdan vaz geçmeyeceği bilgisi de gelmişti. İhtimallere göre yeni hedef Mısır, Beyrut veya Dımaşk olabilirdi.[510] Ebü'l-Ferec, Haçlı ordusunun Gazze'ye yürüdüğünü söyleyerek bunun Salâhaddin'i endişelendirdiğini ifade eder.[511] Fakat bu bilgi doğru olmasa gerek çünkü Haçlıların Beyrut üzerine yürüdüğü bilinmektedir.[512]

---

506 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 322.

507 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 111. Yazar tarihleri karıştırsa da Kudüs'e düzenlenen her iki seferde Haçlılar kendi aralarında ciddi bir şekilde tartışmışlardı.

508 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 335.

509 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 324; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 61. Ebü'l-Ferec, Richard'ın "Kudüs mıntıkası susuzdur. Araplar şehrin etrafındaki su kaynaklarını tahrip ettiler. Nehir ise bir fersahtan fazla uzaktadır. Onun için Kudüs'ü Akkâ gibi sanmayınız. Deniz olmasa idi Akkâ civarında iki günden fazla kalamazdık" diyerek orduyu vaz geçirdiğini söyler (**Tarih**, II, 461).

510 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 336; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 427.

511 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 461.

512 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 217.

Aralarındaki ihtilaftan dolayı Kudüs'e yürüyemeyen Haçlı ordusu artık dağılma noktasına gelmişti.[513] Salâhaddin bu bilgiyi aldığında hem rahatlamış hem de inisiyatifin yeniden kendisine geçtiğini anlamıştı.[514] Yapması gereken, şartları zorlayıp savaş veya antlaşma yoluyla en avantajlı sonucu elde etmekti. Diğer yandan durumunun iyice zayıfladığının farkında olan Richard, Yafa'ya döner dönmez, ülkesine gitmenin yollarını aramaya başladı. Onun için elindeki toprakları sağlama alacak bir ateşkes antlaşması tatmin edici olabilirdi.[515] Bu nedenle kendisi barış müzakereleri için yeni bir elçi göndermek zorunda kaldı. Fakat bu sefer kurnazlık yaparak Henry adına mektup gönderdi. Henry mektupta "Richard sahil topraklarını bana verdi. Sen de geri kalan topraklarımı bana ver ki seninle antlaşma yapayım. Hatta evlatlarından biri gibi olayım." diyordu. Salâhaddin buna çok öfkelenip "sen elindeki topraklardan hangisini bana verirsin?" diye cevap gönderdi. 23 Cemaziyelahir/6 Temmuz günü elçi geri geldiğinde Henry'nin; Sur ve Akkâ konusu Conrad döneminde nasıl idiyse öyle olsun dediği bilgisini veriyordu.[516] Hemen ardından Meştub'un arkadaşı Hacib Yusuf çıkageldi. Richard onunla birlikte yeni teklifi iletmek üzere iki elçi göndermişti. Gelenler Richard'ın "iki taraf da savaş sebebiyle helak oldu, antlaşma sizinle bizim aramızda kanın durmasına vesile olur. Geri çekilmem zayıf olduğum anlamına gelmez, aksine koç vurmak için geri çekilir" dediğini aktardılar. Aslında Richard durumunu kurtarmaya çalışıyordu. Kendisi de artık savaşlardan bıkmıştı. Hem barış iki tarafın da faydasınaydı. Hacib ile birlikte gelenler Bahâeddin Karakuş'un fidyesi için gelmiş gibiydiler fakat antlaşma için ortam yokluyorlardı. Hacib aynı zamanda düşman ordusunun çok kötü durumda olduğunu görmüş ve bu bilgiyi Salâhaddin ile paylaşmıştı. Bu arada el-Meştub, Nablus'tan gelmiş, Henry'nin elçilerine şu cevap verilmişti: Richard'ı

---

513 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 348. Müellife göre Kudüs teşebbüsü başarısız kalınca Haçlı ordusu amaçsız bir şekilde dağılmış ve Salâhaddin'in bundan haberdar olmuştu. Bunun üzerine de zor durumda kalan Richard antlaşma talebinde bulunmuş, fakat Salâhaddin'in Askalan'ın yıkılması konusundaki ısrarı üzerine yeniden orduyu toplayıp savaş kararı vermişti. Müellif, Richard savaş konusundaki ciddiyetini göstermek amacıyla da Dârûm kalesini tahrip, Askalan'ı da tahkim etme emri verdiğini ifade eder. Temmuz ayının sonlarına kadar süren ve İbn Şeddâd tarafından detaylı bir şekilde kaydedilen bu görüşmelerin ayrıntıları metin içerisinde işlenmiştir.

514 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 427.

515 Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, III, 61.

516 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 324.

yalnız bırakması şartıyla Akkâ'nın Henry'de kalması kabul edilecek ve diğer yerler konusunda daha önce Conrad ile nasıl anlaşılmışsa aynı şartlar geçerli olacaktı.[517]

Hacib Yusuf ile birlikte giden elçiler 26 Cemaziyelahir/9 Temmuz'da tekrar geri döndüler.[518] Richard Müslümanları ve Hıristiyanları helak olmaktan kurtarmak gerektiğini, elindeki toprakları kız kardeşinin oğlu Henry'e bıraktığını, onu Salâhaddin'e teslim ettiğini, onun ve askerinin Salâhaddin'in emrinde olacağını, doğuya yapacağı seferde yardım için çağırdığında da emrinde olacağını söylüyor ve ayrıca Kudüs'te bir kilise istediğini belirtiyordu.[519] Denebilir ki bu Richard'ın şimdiye kadar yaptığı en ciddi antlaşma teklifiydi. Bunun üzerine danışmanlarını toplayan Salâhaddin "madem bizimle bu şekilde konuşmaya başladın" diyerek cevap olarak şu mektubu gönderdi:

> "İyiliğin karşılığı iyiliktir. Kız kardeşinin oğlu Salâhaddin'in oğullarından biri olacaktır, onun iyi haberlerini alacaksın. Sana en büyük kiliseyi, Kamame kilisesini, veriyorum. Diğer toprakları da şu şekilde paylaşalım: Sahilde elinde tuttukları senin, bizde olan dağdaki kaleler de bizim, bu ikisi arasındaki yerler de ortak olsun. Askalan ve ötesi de yıkılsın, ne sizin ne de bizim olsun, eğer isterseniz köyleri sizin olsun. Askalan hadisesinden artık gına geldi."[520]

Salâhaddin Haçlıların bölgeden tamamen çıkarılması konusunda ısrarlı olsa da şartların buna müsait olmadığını biliyor, bunun için de eğer olacaksa bir an önce antlaşma olsun istiyordu.[521] Çünkü ordu iyice yıpranmış, herkes bir an önce evine dönmek istiyordu. Bu arada elçinin Haçlı ordugâhına varmasıyla ulaşan bilgilere göre Haçlılar Askalan'a doğru yürüyüşe geçtiği bilgisi gelmişti. kaynakların ifadesine göre asıl hedefleri Mısır'dı.[522] Fakat bunun bir aldatmaca olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Haçlıların bu yönde herhangi bir yürüyüşleri olmadı. Birkaç gün sonra 29 Cemaziyelahir/12 Temmuz'da elçi geri dönmüştü. Bu sefer iş çıkmaza

---

517 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 325.

518 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 325.

519 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 326.

520 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 326.

521 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 315.

522 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 326.

girmiş gibiydi. Sultanın verdiklerinden dolayı Richard teşekkür ediyordu. Ayrıca Kudüs kalesinde Hıristiyanları koruma amacıyla yirmi asker bırakma talebini iletiyor ve toprak paylaşımıyla ilgili diğer şartların kabul edildiğini bildiriyordu. Muhtemelen asker meselesi büyük tepkiye sebep oldu. Çünkü sonraki görüşmelerde elçi kendi inisiyatifiyle bu talepten vaz geçiyor ve Hıristiyanlara Kudüs'ü ziyaret etme izninin verilmesini yeterli buluyordu. Elçinin bu tavrı görüşmelerin devam etmesini sağlamıştı. Aksi halde mutlaka evine dönmesi gereken Richard için büyük problemlere sebep olacaktı. Salâhaddin emîrleriyle istişare ettikten sonra, Kudüs'le ilgili ziyaret dışındaki taleplerin kabul edilmediği elçiye bildirildi. Elçi bunu kabul ettikten sonra da Askalan ve ilerisindeki bütün her şeyin tahrip edilmesi gerektiği söylendi. Bunun üzerine elçi Richard'ın Askalan'ın inşası için büyük masraflar yaptığını söyleyince, Meştub, Salâhaddin'e masraflarına karşılık Askalan'ın köylerini Richard'a bırakmayı teklif etti. Salâhaddin de Dârûm ve diğer kalelerin tahrip edilmesini, arazisinin ikiye bölünmesi şartıyla kabul ettiğini söyledi. Ayrıca zaten Yafa'dan Sur'a kadar olan kısmın da onlarda kalacağını bildirdi. Bu müzakereler bittiğinde elçi ile Hacib Yusuf ittifak edilen konuları bildirmek üzere Richard'ın yanına gittiler.[523]

Richard'ın elçisi 3 Recep/15 Temmuz günü tekrar geldi. Elçi Salâhaddin gibi büyük bir Sultanın neden bu üç yer konusunda ısrar ettiğini Richard'ın anlamadığını aktarıyordu. Üstelik bölgedeki Haçlılar buraları terk etmeyi kabul etmiyorlardı. Ayrıca Richard'ın kendisi bir kilise haricinde bütün Kudüs'ü ona bıraktığı halde Salâhaddin neden bu değersiz yerler konusunda direttiğini anlamadığını bildiriyordu. İlaveten Dârûm'dan Antakya'ya kadar olan bütün topraklarda antlaşmanın geçerli olması talebini iletiliyor ve kendisi antlaşmayı tamamlayıp memleketine dönmek istediğini söylüyordu. Aksi halde kışı Filistin'de geçireceğini ve bu durumda Haçlıların savaş isteklerine uymak zorunda kalacağını bildiriyordu. Aslında bu mektup Richard'ın çok zor durumda olduğu anlamına gelmekteydi. Salâhaddin danışmanlarıyla yaptığı toplantı sonrası verdiği cevapta; Richard'ın talep ettiği toprakların hiçbir değeri olmasa bile Müslümanların vermeyeceğini söyleyerek Antakya'ya elçiler gönderdiğini eğer onlar antlaşmaya

[523] İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 327.

dâhil olmak isterlerse kabul edeceğini bildiriyordu. Elçi verilen cevabı götürmek üzere 4 Recep/16 Temmuz günü ayrıldı.[524]

Haçlı kaynaklarına göre Salâhaddin, Kudüs'ü kuşatma konusunda Haçlıların ihtilafa düştüklerini duyduğunda hâkimiyeti altındaki bütün emîrlere haber gönderip toplanmalarını istedi.[525] Süreç içerisinde gelen yardımcı kuvvetler bu çağrıya cevap olarak düşünülebileceği gibi yaz ayları olması hasebiyle destur verilen ordunun belirtilen tarihlerde karargâha gelmesi olarak da değerlendirilebilir. Zaten Salâhaddin'in Haçlı ordusuna ikinci bir Hittîn tecrübesi yaşatmak istediği biliniyordu. Ona göre Haçlılar ancak bu yolla bölgeden kesin bir şekilde atılabilirdi. Zaman geçtikçe orduya katılımlar da artıyordu. Mesela 5 Recep/17 Temmuz günü Salâhaddin'in oğlu ez-Zahir askeri birliğiyle Kudüs'e geldi. Bu arada Haçlı karargâhına giden elçi Hacib Yusuf hemen sonraki gün tek başına Richard'ın yanından dönmüştü. Getirdiği cevap olumsuzdu. Richard, Askalan'dan bir taş dahi sökmeyi kabul etmiyor ve daha önce belirlenen sınırları tanımadığını da bildiriyordu. Bu bir savaş ilanıydı. Nitekim çok geçmeden 10 Recep/22 Temmuz günü Haçlıların Beyrut yönüne doğru hareketlendikleri bilgisi gelmişti.[526] İmâdüddin el-İsfahânî'ye göre Haçlılar, Salâhaddin'i Beyrut üzerine çekecek, ardından savunmasız kalan Kudüs'e, Yafa ve Askalan'dan ani bir saldırı düzenleyecek böylece şehri ele geçireceklerdi.[527] Fakat Salâhaddin'in gücü giderek artıyordu. Oğlunun gelişinden birkaç gün sonra kardeşi el-Adil de Fırat'ın ötesindeki meseleleri halletmiş olarak döndü.[528] Böylece Müslümanlar arasındaki ayrılık tamamen bitmiş, Salâhaddin'in eli oldukça rahatlamıştı.

Haçlıların Beyrut'a doğru hareket ettikleri bilgisini alan Salâhaddin 13 Recep/25 Temmuz günü ordusuyla birlikte Remle'ye gitti. Orada emîrlerle yaptığı istişarede Haçlıların Beyrut'u kuşatmalarına engel olmak amacıyla Yafa üzerine saldırma kararı aldı. Bundan üç gün sonra 28 Temmuz günü Yafa'yı ordusuyla

524 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 328.

525 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 347-348.

526 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 329.

527 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 3011; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 203.

528 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 329.

kuşattı.[529] Bu arada Haleb birliği de karargâha gelerek kuşatmaya katılmıştı.[530] Haçlı kaynakları Richard'ın Beyrut yürüyüşünden bahsetmez. Onlara göre Salâhaddin, Richard'ın Yafa'dan ayrılıp Akkâ'ya gitmesinden istifade ederek bu saldırıyı gerçekleştirmişti.[531] Kuşatma esnasında Richard'ın Yafa'da olmadığı biliniyordu. Ama söz konusu Haçlı kaynaklarının ifade ettiği gibi bu sıradan bir olmama hali değildi. Aksine O, Beyrut üzerine şaşırtma bir harekette bulunma niyetindeydi.[532] Plana göre Salâhaddin Beyrut'u kurtarmak amacıyla Kudüs'ten ayrılacak, böylece savunmasız kalan şehir, Yafa ve Askalan'da hazır tutulan birlikler tarafından ele geçirilecekti.[533] Nitekim *Itinerarium* yazarı ordunun büyük bir kısmının Yafa'da kaldığını ve çok güçlü birliklerin Askalan'a yerleştirildiğini kabul etmektedir.[534] Fakat Richard'ın hazırlıklarından haberdar olan Salâhaddin gerekli önlemleri aldığından Haçlılar tuzak kurmak isterken kendileri tuzağa düşmüşlerdi.

Salâhaddin'in Yafa kuşatması Haçlıların bütün planlarını bozmuştu. Beyrut üzerine yürüyen Richard, Salâhaddin'in Yafa'yı kuşattığı ve eğer yardıma gelmezse şehrin düşeceği haberini alınca oldukça endişelendi. Akkâ'da yapılan toplantıda Richard'ın denizden şövalyelerin de karadan yardıma gitmeleri kararlaştırıldı ve hemen yola çıkıldı.[535] Bu arada İslâm ordusunun Yafa kuşatması öyle şiddetli olmuştu ki iki gün içinde surlar delinmiş, Müslümanlar şehir içine girmişti. İç kaledekiler önce oyalama amaçlı eman teklifinde bulunup 31 Temmuz'a kadar mühlet istediler. Eğer o tarihe kadar yardım gelmezse iç kaleyi de teslim edeceklerdi. Fakat teklif reddedildi.[536] Bu teklif aynı zamanda Richard'a haber gittiği anlamına gelmekteydi. Savunmacılar bununla İslâm ordusunun saldırı

---

529 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 348; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 330.

530 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 217.

531 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 348; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 116. Itinerarium yazarına göre Richard ülkesine gitmek için hazırlıklarını tamamlamış, yola çıkmak üzereydi (Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 352).

532 Nicolle, **The Third Crusade**, 88.

533 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 311.

534 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 348.

535 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 116; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**,353.

536 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 332.

şiddetini hedef almışlardı.[537] Onların niyetini anlayan Salâhaddin kuşatmanın şiddetlendirilmesini istedi. Saldırılara daha fazla direnemeyen savunmacılar nihayetinde 18 Recep/30 Temmuz günü eman dilediler.[538] Richard'ın Dârûm'daki vahşetine rağmen Salâhaddin'in merhamet duygusu yine devreye girmişti. Tekliflerini tereddütsüz kabul edip onlara eman verdi. Hatta öyle ki iç kaledekilerin İslâm askerinin hıncına maruz kalmamaları için dışarı çıkmamalarını tembihledi. Antlaşma Kudüs şartları çerçevesinde kabul edildi. Buna göre şehirde bulunanlar esir sayılacak ve bunların her biri kendilerine denk birer Müslüman karşılığında serbest kalacak, kalanlar da Kudüs'te olduğu gibi fidye ödeyeceklerdi.[539] Haçlı kaynakları da antlaşmanın yapıldığını kabul eder fakat çocuklardan alınan fidye miktarının üç altın olduğunu zikrederler.[540]

Tahliye işlemleri yavaş olsa da başlamıştı. İlk esnada kırk yedi Haçlı atlısı kaleden çıkarılmış, bunlar esir olarak kayıt altına alındıktan sonra ordugâha gönderilmişti. Bunu gören kaledeki diğer Haçlılar teslim olmaktan vaz geçmiş direnmeye başlamışlardı. Çünkü denizden yardım gemileri görünmüştü.[541] Haçlı donanması 19 Recep/31 Temmuz'da şafak vakti Yafa önüne geldi. Kalede Müslümanların bayrağının asılı olduğunu gören Richard sahile inmeye tereddüt etti. Fakat kaledeki Haçlılardan biri can havliyle suya atlayıp iç kelenin henüz tam olarak boşaltılmadığını ve içerdeki Hıristiyanların esir alınacağını söyleyince Richard askerleriyle kalenin içine girdi.[542] İçerde ganimet derdine düşen Müslüman

---

537 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 217.

538 İmâdüddin el-İsfahânî ve İbnü'l-Esîr İslâm ordusunun 20 Recep/1 Ağustos günü şehri birçok esir ve ganimetle ele geçirdiğini bu ganimetin bir kısmının Richard'ın yağmaladığı Mısır kervanının malları olduğunu ve bunlardan sonra aynı gün iç kaleye şiddetli bir saldırı yapılması üzerine içerdekilerin eman dilemek zorunda kaldıklarını ifade ederler. (**el-Feth,** 312; **el-Kâmil fi't-târîh,** X, 217). 1 Ağustos gününe denk gelen söz konusu tarihte bir yanlışlık olmalıdır. Çünkü o tarihte Richard'ın yardıma geldiği ve İslâm ordusunun şehirden çekildiği bilinmektedir.

539 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 333.

540 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 351; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 117. Itinerarium yazarına göre görüşmeleri yürüten patrik ve birkaç ileri gelen antlaşmanın uygulanmasının garantisi olarak rehine kalacaklardı. Antlaşma uygulanamayınca bunlar esir statüsünde Dımaşk'a gönderildiler. Continuation yazarı ise antlaşmanın maddelerinden bahsetmez.

541 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 335. Continuation yazarı Haçlıların hiç esir vermediği iddiasındadır (Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 117).

542 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 353, 355; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 337.

askerler, Richard'ın yanında çok az asker olmasına rağmen baskına uğramıştı. Eğer önceden durumun farkına varan İbn Şeddâd'ın uyarısı olmasaydı muhtemelen Müslümanlar büyük kayıplar verecekti. Faka onun uyarısı üzerine askerlerin geneli, elde ettikleri ganimet ve esirlerle geri çekilmişti.[543] Böylece Yafa tekrar Haçlıların eline geçmişti. Üstün durumdayken düzensizliğinden dolayı İslâm ordusunun çok az bir kuvvet karşısında çekilmek zorunda kalması aynı zamanda orduda var olan bazı sıkıntılara da işaret etmektedir.[544] Diğer yandan iç kaledeki Haçlılar müzakere yoluyla çıkışı uzatmış böylece zaman kazanmışlardı. Salâhaddin'in iyi niyeti de buna eklenince alındığına kanaat getirilen kalenin tekrar Haçlıların eline geçmesine neden olmuştu. Bu olumsuzluğa rağmen Haçlıların planı tutmadığı gibi Richard ordusuyla Beyrut yolundan dönmek zorunda kalmış, Haçlılar baskın yapmak isterken baskına uğramışlardı.[545]

Salâhaddin Yafa'da istediğini elde edemese de ordusunun toplanmış olması Haçlılara karşı psikolojik üstünlüğünün devam ettiği anlamına gelmekteydi. Üstelik Richard'ın ordusu dağılmış, Avrupa'dan gelen Haçlılar artık evlerine dönmek istiyordu. Richard hastalandıktan sonra Askalan, Akkâ ve Yafa'yı korumak üzere bunlara çağrıda bulunmuş fakat tümü gelmeyi reddetmişlerdi.[546] Zaten İngiltere'den peş peşe olumsuz haberler de gelmekteydi. Bu çerçevede gelen son bilgilere göre Fransa kralı, onun topraklarının büyük bir kısmını işgal etmiş, dahası kardeşi John krallığı ele geçirmek için soylularla ittifaklara girmişti. Bu durum Richard'ı oldukça endişelendirmişti.[547] Özellikle Üçüncü Haçlı Seferi dolayısıyla gelen batılı askerlerin ayrılmaya başlamaları, Haçlıların elindeki toprakların nüfusunu oldukça

---

543 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 357; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 336.

544 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 217; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 336; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 118; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 356.

545 Yafa kuşatması ve bu esnada meydana gelen gelişmelerle ilgili detaylı bilgi için Bkz. (İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 330-336; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 311-313; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 349-356; Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 117). Haçlı kaynakları Richard'ın Yafa önüne varışını 1 Ağustos 1192 günü şafak vakti olduğu kaydını düşerler.

546 Ambroise, **The History of the Holy War**, 186; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 369.

547 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 121.

düşürecek bu da toprakları korumayı zorlaştıracaktı.[548] Bu nedenler Richard'ın umutlarını iyice tüketmişti. Dolaysıyla İngiliz kral daha fazla direnmenin anlamsız olduğunu anlamıştı. Artık ne olursa olsun antlaşma yapmak istiyordu. Yafa önünde karargâh kuran Richard, 19 Recep/31 Temmuz 1192 günü Salâhaddin'e gönderdiği elçilerle barış müzakereleri tekrar başladı.[549] İbnü'l-Esîr'e göre Salâhaddin bu esnada gelen ilk elçiye Richard yine zaman kazanmak istiyor düşüncesiyle olumsuz cevap vermişti.[550] Muhtemelen bu tepki üzerinedir ki Richard ikinci sefer antlaşma yapmak amacıyla elçi olarak Balian d'Ibelin'i daha mantıklı taleplerle göndermişti.[551] Artık Kudüs'ten kesin bir şekilde vaz geçmişti.[552] Hatta bir müddet sonra Askalan'dan da vaz geçmek zorunda kalacaktı.[553]

Cevaben gelen ilk elçi heyetine Richard biraz alaycı yaklaşmıştı. Denizci çizmesiyle geldiği halde Salâhaddin ordusunu neden çekti diye sormuştu. Ayrıca ordunun düzenli bir şekilde hızlıca çekilmesine de şaşırmıştı. İki ayda düşmez dediği kaleyi Salâhaddin'in nasıl iki günde alabildiğine hayret ediyordu ve artık antlaşma yapılmalı diye de ekliyordu. Çünkü denizaşırı toprakları helak olmuştu. Üstelik antlaşma her iki tarafın menfaatineydi. Aynı gün akşamı Salâhaddin danışmanlarını toplayıp vereceği cevabı belirledi. Sultan barış talebinin ondan geldiğini ve sorunun Askalan ve Yafa olduğunu ve Kaysariye ile Sur arasını kendisine bırakacağını söylüyordu. Buna karşılık Richard'dan gelen cevap: Biz Haçlılara göre biri diğerine toprak verirse toprak alan verenin tabisi ve hizmetkârı olur. Bu iki şehri Askalan ve Yafa'yı sizden talep ediyorum. Eğer kabul ederseniz bu iki şehrin askerleri her zaman hizmetinizde olacaktır. Hatta ihtiyaç duyduğunuzda ben dahi en kısa sürede hizmetinize geleceğim. Salâhaddin buna karşılık madem bu noktaya geldin bunları ikiye bölelim Yafa bütün kırsalıyla sizin, Askalan da bütün kırsalıyla bizim olsun diye cevapladı. Ardından 21 Recep/2 Ağustos günü Remle'ye gidip karargâh kurdu. Aynı gün elçiler tekrar geldi

548 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 371.

549 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 338; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 371.

550 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 218.

551 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 121.

552 Nicolle, **The Third Crusade**, 88.

553 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 314.

Richard, Yafa için teşekkür ediyor ve Askalan için ricada bulunuyordu. Ayrıca altı gün içinde dönemezsem kışı burada geçirmek zorunda kalacağım diye ekliyordu.[554]

Richard'ın elçisi Askalan, Gazze, Dârûm ve Yafa konusunda taviz vermemek üzere kesin talimat almıştı.[555] Remle konusunda da Haçlıların ısrar ettiği kaydedilir. Ama Salâhaddin'in ısrarı onları Remle, Gazze ve Dârûm'dan vazgeçirmiş, garanti olarak sadece Yafa ellerinde kalmıştı.[556] Askalan konusunda diretseler de Salâhaddin taviz vermiyor, Müslümanların oradan vaz geçmeleri mümkün değildir diyordu. Aslında topraklarımızı istila eden Haçlılardır. Eğer Richard ısrar ederse kışı burada geçirmek zorunda kalacak. Bizim için fark etmez, o gitse de kalsa da topraklarımızı geri alacağız. "Ayrıca Richard hayatının gençliğindeydi eğer ona iki aylık uzaklıkta bulunan ailesinden ayrı kışlamak kolay gelecekse, bu durum kendisi için daha kolaydı. Çünkü o, topraklarında, ailesinin ve evlatlarının yanındaydı. Sevdikleri istediği zaman gelebilir, böylece onları kolayca görebilirdi. Ayrıca bir ihtiyar olarak dünya nimetlerinden fazlasıyla istifade ettiğini söylüyor ve askerleri dönüşümlü olarak hem kış hem de yaz aylarında yanında kalıyorlardı. Burada olduğum müddetçe en büyük ibadeti yaptığıma inanıyorum. Allah zafer verinceye kadar kalmaya devam edeceğim" diyordu.[557] Richard gönderdiği cevapta "kendimi ne kadar Sultanın önüne atsam da kabul etmiyor" diyordu. "Ben aslında ülkeme dönmek istiyordum fakat artık kış geldi ve kalmaya karar verdim. Bu durumda aramızda konuşacak bir şey kalmadı" diyerek görüşmeleri bitiriyordu.[558]

Görüşmelerin devam ettiği esnada Akkâ'dan yardımcı bir kuvvetin Richard'a yardım etmek üzere yola çıktığı bilgisi gelmişti. Salâhaddin emîrlerle yaptığı toplantı sonunda ordunun yolunun kesilmesine karar verildi. 5 Ağustos günü Akkâ ordusu Kaysariye'den dönmek zorunda kaldı. Hemen iki gün sonra Salâhaddin ordusuna Yafa önünde karargâh kurmuş olan Richard üzerine bir baskın

554 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 338.

555 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 121.

556 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 218.

557 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 339.

558 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 400.

yapma emri verdi. Fakat düşman birlikleri baskını haber alınca önlem aldılar. Böylece herhangi bir sonuç elde edilmedi.[559] Bu baskın aynı zamanda müzakerelerin birkaç gün de olsa kesilmesine neden oldu.

Baskından hemen sonra İslâm ordusu Musul ve Mısır'dan gelen yardım kuvvetleriyle iyice güçlenmişti.[560] Salâhaddin hem oluşan yeni durumu değerlendirmek hem de Richard ile devam eden müzakereleri konuşmak üzere geniş bir istişare meclisi topladı. Orada yaptığı konuşmada gelen yeni kuvvetlerin İslâm ordusunu güçlendirdiği, bu durumun büyük bir imkân olduğu ve cihada devam etmeyi gerekli kıldığı yönünde görüş bildirdi.[561] Çünkü O, kendisinden sonra bu orduların toplanamayacağı düşüncesindeydi ve fırsat varken düşmanın bölgeden çıkarılması gerektiğini söylüyordu.[562] Fakat istişareden çıkan karar "*eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş*"[563] düsturu gereği oldu ve müzakerelere devam kararı çıktı.[564] Bu arada Richard şiddetli bir hastalığa yakalanmış Müslümanlardan sürekli kar, meyve ve yiyecek talebinde bulunuyordu. Bunların birinde Richard'ın talebi üzerine Hacib Ebûbekir'de onlarla gitmişti,[565] döndüklerinde Richard'ın: Askalan'a çok miktarda masraf yaptığını eğer Sultan onu tazmin edecek bir şeyler öderse Askalan'dan vazgeçebileceği söylüyorlardı.[566] Bu teklif reddedildi[567] ve Salâhaddin, el-Adil'e haber göndererek eğer Askalan'dan vaz geçiyorlarsa onlarla antlaşma yap diyordu. Çünkü İslâm ordusu toplanmasına rağmen asker savaştan bıkmış ve erzak da azalmıştı. Elçiler bu teklifi iletmek üzere 17 Şaban/28 Ağustos'ta yola çıktılar.[568] Görüşmeler uzayınca antlaşma ihtimaline

559 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 361-368; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 339-340.

560 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 341-342.

561 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 315.

562 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 218.

563 **Kur'ân-ı Kerim**, 8/61.

564 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 315.

565 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 433.

566 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 402.

567 Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 434.

568 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 344.

binaen Haçlılar Askalan'ı tahkim etmeyi durdurmuşlardı.[569] Bu arada muhtemelen Richard'ın emriyle adamlarından birisi Bedreddin Duldurum ile görüşme talebinde bulunmuş Salâhaddin izin vermişti. Görüşmede elçi, Richard'ın hem Askalan'dan hem de tazminattan vaz geçtiğini ve bu konuda samimi olduğunu bildiriyordu. Fakat Salâhaddin şimdiye kadarki tecrübelerinden dolayı Richard'a güvenmiyordu. Duldurum'u "Sultan ordularını topladı eğer senden sözünden caymayacağına dair güvence alamazsam bu konuyu onunla konuşmam mümkün olmaz" mesajıyla Richard'a gönderdi. Ertesi gün 18 Şaban/29 Ağustos'ta emîr döndüğünde Richard'dan söz aldığını ve ülkelerin sınırları da el-Adil ile yaptıkları ilk görüşmede olduğu şekliyle kabul ettiğini bildirdi.[570] İki taraflı elçilerin birkaç günlük mesaisi sonrası antlaşmanın:

> "Remle, Lidya, Yümna ve Mecdelyaba hariç Yafa ve amillikleri, Kaysariye, Arsûf ve Hayfa amillikleri, Nasıra ve Safuriye hariç Akkâ ve amillikleri" Haçlılarda kaldı. Ayrıca "Müslümanların Askalan'ı tahrip etmeleri, Salâhaddin'in isteğiyle İsmaillilerin, onların isteği sonucu da Antakya ve Trablus'un antlaşmaya dâhil edilmesine" Richard'ın ısrarlı talepleri üzerine "Lidya ve Remle gelirlerinin paylaşılmasına"[571] ve antlaşmanın "denizde ve karada olmak üzere üç yıl üç ay geçerli olmasına"[572] karar verildi.

*Itinerarium* yazarına göre Askalan yıkılacak ve antlaşma boyunca yıkıntı halinde kalacak ve ne Müslümanlar ne de Haçlılar oraya dokunmayacaktı. Bu ifade Haçlıların üç yıl sonra yeniden orayı inşa edebilecekleri ihtimalini ortaya çıkarsa da antlaşma bittikten sonra inşa edilmediğini göz önünde bulundurduğumuzda bu çerçevede Haçlı kaynakları tarafından verilen bilgilerin doğru olmadığı

---

569 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 218.

570 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 344.

571 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 402; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 344-346; İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 316; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 426; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 371. Aslında antlaşmanın birci elden kaynağı İbn Şeddâd ve İmâdüddin el-İsfahânî'dir. Fakat İbn Vâsıl'daki bilgiler daha düzenli olduğu için bu şekilde bir tercihte bulunulmuştur.

572 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kürûb**, II, 403.

anlaşılmaktadır.[573] Ebü'l-Ferec, Salâhaddin'in Haçlılara Askalan için yeterli miktarda altın ödediğini söyler.[574] Bu bilgi de doğru olmamalıdır. Çünkü yukarıda ifade edildiği gibi Lidya ve Remle gelirlerinin paylaşılması zaten bu amaca yönelikti. Antlaşmayla yeni Haçlı krallığının sınırları Sur ile Yafa arası yaklaşık yüz kırk beş kilometre uzunluğuna, on altı kilometre de enine olmak üzere Müslümanlar tarafından tescillendi.[575]

Antlaşma tamamlandıktan sonra sıra Richard'ın bilgilendirilmesi ve yeminlerin alınmasına gelmişti. 21 Şaban 588/1 Eylül 1192 günü elçiler bu görevleri yerine getirmek üzere karargâhtan ayrıldılar. Salâhaddin, Haçlıların sözlerinden dönebilecekleri ihtimaline karşılık "bu gün her şeyi bitirme şartıyla" elçileri Richard'a gönderdi. Çünkü bu işin uzaması halinde husumetin devam edeceği endişesi vardı.[576] Elçiler muhtemelen günün ilerleyen saatlerinde Haçlı karargâhına vardılar. Richard antlaşmayı onayladığını bildirdi, fakat yeminlerin aç karınla yapılması gerektiği düşüncesine istinaden sonraki gün sabah saatlerinde yeminler yapıldı. Müslümanlar arasında yemin edenler Salâhaddin'in kardeşi el-Adil, oğulları el-Efdal ve ez-Zahir, emîrlerden Meştub ve Duldurum'un içinde bulunduğu bazı komutanlar; Haçlılardan Campagne Kontu Henry, Balian d'Ibelin, Templier ve Hospitalier şövalyelerinin içinde bulunduğu bir kısım ileri gelenler yemin etti. Sonra da antlaşmaya dâhil olanların yemini alındı.[577]

Antlaşma 1 Eylül tarihinden itibaren geçerli olacaktı. Bu konuda kaynakların herhangi bir ihtilafı bulunmamaktadır.[578] Fakat süre konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Olayın tanığı olan İbn Şeddâd antlaşmanın üç yılı kapsadığını söyler.[579] *Itinerarium* yazarı da onu destekler.[580] Diğer bir Haçlı kaynağı biraz

---

573 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 371. Müellif antlaşmanın ticari boyutuna da vurgu yapmıştır. Buna göre her iki taraf sınırsız seyahat ve ticaret özgürlüğüne sahip olacaktı.

574 Ebü'l-Ferec, **Tarih**, II, 461.

575 Lock, **The Crusades**, 78

576 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 346.

577 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 347-348.

578 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 316; İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 345; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 218.

579 İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, 345.

580 Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 372.

abartılı bir ifadeyle üç yıl üç ay üç hafta üç gün ve üç saat ifadesini kullanır.[581] Antlaşmanın başka bir tanığı olan İmâdüddin el-İsfahânî de müddetinin üç yıl sekiz ay olduğunu ifade eder.[582] Sonraki kaynaklardan olan İbnü'l-Adîm ise süreyi üç yıl beş ay olarak kaydetmiştir.[583] *Continuation* yazarı da çok daha farklı bir bilgi vererek antlaşmanın süresinin on yıl olduğunu söyler.[584] Fakat bunun doğru olmadığı kesindir. Çünkü görgü şahidi olan diğer kaynaklar üç yıl konusunda hemfikirdirler.

Salâhaddin yapılan antlaşmaya rağmen Haçlılara güvenmiyordu. Hemen Kudüs'e dönüp tahkim işlerine devam etti. Çalışmalar devam ederken antlaşma gereği Haçlılar Kudüs'e gelip haccetmeye başladılar.[585] Büyük umutlarla yola çıkan Üçüncü Haçlı Seferi orduları onca güç ve mal kaybına rağmen Kudüs'ü alamamış, Kudüs Krallığı yerine sahil şeridinde dar bir bölgeyle yetinmek zorunda kalmışlardı.[586] Modern batılı hatılı tarihçileri ortaya çıkan sonucu büyük bir başarı gibi sunmaya çalışsalar da bunun böyle olmadığı aşikârdır. Çünkü bu hezimeti telafi etmek amacıyla Richard bölgeden ayrılırken yeni kral Henry'e dönüp bir yıl sonra geri gelip bütün Kudüs Krallığı topraklarını geri alacağına ve Kudüs'te ona krallık tacı giydireceğine söz verdi.[587] Ama yolculuk esnasında başına gelenler böyle bir hayalin gerçekleşmesine müsaade etmedi. Eğer Richard'ın başına gelenler yaşanmasıydı bölgeye gelip gelmeyeceği bilinmez ama kesin olan bir şey vardı o da Haçlıların artık bölgede bir sığıntı konumunda olduklarıydı. Diğer yandan eğer

---

581 Devizes, **Chronicle**, 59; Bohm, **Chronicles of the Crusades**, 60.

582 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth,** 316; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, X, 218; Lyons-Jackson, **Selahaddin**, 434; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, 210.

583 İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, 426.

584 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 117.

585 İmâdüddin el-İsfahânî, **el-Feth**, 318; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 371.

586 Möhring, **Salaheddin Eyyubi**, 86.

587 Edbury, **The Conquest of Jerusalem**, 121; Nicholson, **Chronicle of the Third Crusade**, 372. Itinerarium yazarı antlaşmanın üç yıl müddetince olması talebinin Richard'dan geldiğini bildirir. Çünkü Richard ülkesine dönüp işlerini düzene koyduktan sonra daha çok adam ve parayla gelip Kudüs Krallığı'nın tüm topraklarını geri alma niyetindeydi. Hesabına göre bu üç yılı bulacaktı. Üçüncü Haçlı Seferi değerlendirmesi için Bkz. (Nicolle, **The Third Crusade 1191**, Osprey Publishing, Oxford 2006; Flahiff. "A Critic of the Third Crusade", **Medieval Studies 9**, p. 162-188). Bütün Haçlı seferlerini Müslümanların bakış açılarına göre yorumlayan batılı bir çalışma için Bkz. (Carole Hillenbrand, **The Crusades: Islamic Perspective**, Edinburgh University Press, Edinburgh 1999).

Salâhaddin antlaşmadan bir müddet sonra vefat etmeseydi Haçlıların bölgede tutunmaları imkansız olacaktı. Ama takdiri ilahi bu durumun bir müddet daha böyle devam etmesine karar verdi.

# SONUÇ

Haçlı seferleri hem doğu hem de batı toplumlarını bugün dahi meşgul eden önemli tarihi olaylar arasında yer alır. Şam bölgesi açısından yaklaşık iki yüz yıl süren bu seferlerde, birçok önemli şahsiyet ön plana çıkmıştır. O dönem yazılan kronikler dikkate alındığında, bu liderlerden hiç birinin Salâhaddin kadar rağbet görmediği söylenebilir. Özellikle düşmanlarının gösterdiği ilgi Salâhaddin'i diğer liderlerden ayıran önemli bir noktadır. Öyle ki; Salâhaddin ile savaşan toplumların torunları, onu, kendi torunlarından daha fazla araştırma konusu yapmışlardır. Kudüs'ün tekrar işgal altında olduğu bir dönemde Salâhaddin'in mirasına sahip çıkma iddiasında olan İslâm dünyası için bunun büyük bir eksiklik olduğu kabul edilmelidir.

Salâhaddin'in hem geçmişte hem de günümüzde bu kadar çok rağbet görmesinin temel nedeni izlediği siyaset tarzıydı. Onun siyaseti kendisinden önce Haçlılarla mücadele eden liderlerin birikimleri üzerine şekillenmiştir. Özellikle İmâdüddin Zengî'nin 1127'de Musul'a atabey olarak atanmasıyla bölgenin kaderi değişmeye başlamıştır. Bu tarihten önce güç dengesi Haçlılar lehine işlemiş, sürekli topraklarını genişletmiş ve bölgeye iyice yerleşmişlerdi. İmâdüddin Zengî'nin güçlü liderliği sayesinde Müslümanlar sınırlı da olsa bir birlik oluşturmuş, Haçlılara karşı daha planlı bir şekilde mücadele etmeye başlamışlardı. Bu anlamda Zengî'nin en büyük başarısı 1144 yılında Urfa'yı fethederek Birinci Haçlı Seferi'nde kurulan ilk kontluğu ortadan kaldırmasıydı. İmâdüddin Zengî'nin öldürülüşü Haçlılara umut verse de Urfa'da yaptığı hamleyle onun başarılarını devam ettirecek olan oğlu Nureddin, onların bu beklentilerini boşa çıkarmıştı.

Bölgedeki Haçlılar Urfa'nın kaybıyla sarsılmış, Avrupa'ya yeni bir Haçlı Seferi için çağrıda bulunmuştu. Papa III. Eugenius 1145 yılında yayınladığı fermanla batı dünyasını kutsal toprakları korumak üzere yeni bir Haçlı Seferine davet etti. Bernard of Clarvaux'un yoğun çabaları sonucu Avrupa'nın iki önemli kralı; Alman imparator III. Conrad ve Fransa kralı VII. Louis sefere katılmayı kabul ettiler. Uzun hazırlıklar sonucu Anadolu'dan geçmeye çalışan Haçlı ordularının bir kısmı Selçuklu kuvvetleri tarafından imha edildi. Büyük meşakkatlerden sonra her

iki kral da 1148'in yazında Kudüs'e ulaştılar. Batıdan gelenlerle birlikte Haçlı ordusu Dımaşk'ı kuşatmaya karar verdi. Böylece mücadelenin bundan sonraki safhasının Dımaşk merkezli olacağı anlaşılmıştı. Haçlılar şehri kuşatmalarına rağmen Nureddin ve ağabeyi Seyfeddin'in yardıma gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Bu sonuçla büyük umutlarla yola çıkan Haçlı orduları adeta Dımaşk önünde tükenmişti. İkinci Haçlı Seferi'nin bu başarısızlığı Müslümanların güçlenmesinden başka bir işe yaramadı. Bundan böyle Haçlılar savunmada kalacak Müslümanlar da saldırı durumuna geçecekti.

Haçlıların bu süreçte bölgedeki en büyük başarıları Askalan'ın zaptıyla elde edilmişti. Kudüs Krallığı'nın toprakları içinde küçücük bir ada konumunda olan şehrin ele geçirilişi Haçlı devletinin topraklarını birleştirmekten başka bir işe yaramamıştı. Üstelik Mısır'daki karışıklık olmasa belki bu başarı da olmayacaktı. Bundan bir yıl sonra Nureddin Dımaşk'ı ele geçirmekle Haçlılara büyük bir darbe vurmuş olacaktı. Dımaşk'ın Nureddin'in hâkimiyetine girmesinde Eyyûbîlerin büyük bir rolü olmuş, bundan sonra Eyyûbîler, Nureddin'in devletinde önemli roller üstlenmeye başlayacaklardı. Nureddin'in bu başarısıyla hem Suriye'de İslâm birliğinin kurulmasını sağlamış hem de Haçlı devletleri tek bir Müslüman devlet tarafından çevrilmiş oluyordu. Bu büyük güç karşısında Suriye'de herhangi bir kazanım elde edemeyeceklerini anlayan Haçlılar yüzlerini denge politikası uygulayarak varlığını devam ettirmeye çalışan Mısır'a döndüler. Böylece mücadelenin bundan sonraki safhası Mısır'a kaydı.

Mısır'daki mücadelenin öncüleri Şirkûh ve Salâhaddin Eyyûbî idi. Fâtımîlerdeki vezirlik mücadelesi Nureddin ve Eyyûbîlerin dikkatini o tarafa çevirmelerine neden olmuştu. Vezirlikten indirilen Şâver'in yardım talepleri ve Şirkûh'un ısrarları sonucu Mısır'a ilk sefer yapılmış, fakat Şâver vezirliğine iade edilmişse de Eyyûbîler herhangi bir şey elde edemeden geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bu seferin en büyük kazancı Salâhaddin'in elde ettiği tecrübeler olmalıdır. Çünkü bu sefer onun bilinen ilk savaş tecrübesiydi. Üç yıl sonra yine Şirkûh'un ısrarları sonucu Mısır'a ikinci bir sefer düzenlendi. Şâver'in Haçlıları yardıma çağırması üzerine Babeyn bölgesinde yapılan savaş üzerine Mısır-Haçlı birleşik kuvvetleri hezimete uğradı. Bu savaş Salâhaddin'in komutan olarak ilk

meydan muharebesi olmuştu. Bu büyük başarı ona öz güven aşılamış, sonraki İskenderiye savunmasında liderlik vasfı ve diplomasi yeteneği ortaya çıkmıştı. Bu seferden de eli boş dönmek zorunda kalan Eyyûbîler 1169 yılında Haçlıların Mısır'a saldırmaları üzerine isteklerine kavuşmuş, Şâver öldürülmüş, Şîrkûh Mısır'da vezir olmuştu.

İki ay sonra amcasının vefat etmesi üzerine onun yerine geçen Salâhaddin aynı zamanda Nureddin'in Mısır'daki temsilcisi olarak görev yapmaya başlamıştı. Amcasının himayesinde uzun yıllar geçiren Salâhaddin, önemli bir askeri tecrübe edinmişti. Nitekim bundan sonra Mısır'daki isyanları bastırmada zorluk çekmeyecektir. Babasının Mısır'a gelmesi sonucu onun himayesinde diplomatik tecrübesini zirveye taşıyacaktır. Babasının vefat etmesi sonucu işleri tek başına yürütmek zorunda kalacak olan Salâhaddin, Nureddin'in vefat yılı olan 1174'e kadar Mısır'da hâkimiyetini sağlam temeller üzerine oturtacaktır. Bu süreçte edindiği en büyük kazanım Nureddin'in tecrübesini birikimine katmasıdır. Onun vefatı sonrası Haçlılarla mücadelede liderlik Salâhaddin'e geçmiştir.

Babası, amcası ve Nureddin'in himayelerinde yönetim, Siyasî ve askeri tecrübesi oluşan Salâhaddin böylece kendisinden önce Haçlılarla yapılan mücadelenin tecrübelerini tevarüs etmiş ve kendine özgü bir siyaset tarzı oluşturmuştur. Haçlılar söz konusu olduğunda diplomasinin merkezde yer aldığı, adalet, merhamet ve ahlak ilkleri üzerine inşa edilen bu siyaset ve mücadele tarzı düşmanlarını bile ona hayran bıraktırmıştır. Savaşın caydırıcı bir güç olarak kullanıldığı bu siyaset tarzında Salâhaddin'in temelde üç hedefi vardı: Birincisi Haçlılarla rahat mücadele edebilmek için Nureddin'in vefatıyla bozulan bölgesel İslâm birliğini yeniden kurmak, ikincisi Kudüs'ü Haçlılardan geri almak, üçüncüsü de Haçlıları bölgeden tamamen çıkarmaktı. Bunun için de iki yol vardı ya Haçlıların yaptığı gibi bütün şehirleri ve kaleleri kılıç zoruyla alacak ya da siyaset stratejisi çerçevesinde Haçlı ordusunu imha edip askersiz kalan yerleri emanla teslim alacaktı. Birinci yol uzun, meşakkatli ve çok fazla kan dökülmesine neden olacaktı. İkinci yol bu anlamda insan, zaman ve güç anlamında daha az kayıplara yol açacaktı.

Bölgede İslâm birliğinin kurulması ikinci stratejiyi uygulama imkânı sağladı. Haçlılarla mücadelenin hazırlık safhası olarak değerlendirilebilecek olan bu süreçte Salâhaddin bir yandan bölgede birlikte hareket etmeye yanaşmayan Müslüman emîrlerle mücadele etti diğer yandan da Haçlıları denetim altında tutmaya çalıştı. Bu amaçla onlarla üç antlaşma yaparak Haçlıları İslâm birliğinin kurulması sürecinde kenarda tutmayı başardı. Bu antlaşmalar sürecin kolay yürümediğinin göstergesidir. Çünkü Haçlılar fırsat buldukları anda Müslüman topraklarına saldırıda bulunmuş ve antlaşmaları ihlal etmişlerdir. Özellikle Kerek hâkimi Renaud de Châtillon'un bu ihlallerde önemli bir rolü olduğu vurgulanmalıdır. 1185 yılında yapılan Haleb antlaşmanın Renaud tarafından ihlali Kudüs'ün fethine ve Haçlı Krallığı'nın yıkılmasına yol açmıştır. Renaud de Châtillon şahsında Haçlıların ortaya koyduğu tavra karşılık Salâhaddin'in bu süreçte dikkat çeken yönü yaptığı antlaşmalara sadık kalması ve verdiği sözlerde durmasıdır.

Salâhaddin'in ikinci yönde kurduğu strateji adım adım gerçekleşmiş ve bu süreç Hittîn'de Haçlı ordusunun imha edilmesiyle sonuçlanmıştır. Hittîn zaferi sonrası iki buçuk ay gibi kısa bir sürede Kudüs Haçlı Krallığı topraklarının neredeyse tamamı fethedilmiş ve İslâm ordusu Kudüs surlarına dayanmıştır. Salâhaddin'in bütün iyi niyetli tekliflerine rağmen Kudüs'teki Haçlılar şehri eman ile teslim etmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Salâhaddin caydırıcı güç olarak savaşa başvurunca başka çıkışlarının olmadığını gören Haçlılar eman talebinde bulunmuşlardı. Yani Salâhaddin'in stratejisi adım adım işlemiş ve nihayetinde Kudüs fethedilmiştir. Antlaşma sonrasında Salâhaddin'in tutumu onun siyaset anlayışındaki zirveyi yansıtmaktadır.

Kudüs'ün kaybı batı dünyasında büyük bir şoka sebep olmuş bu da yeni bir Haçlı seferinin yapılmasına neden olmuştu. Papanın çağrısı üzerine Alman, Fransa ve İngiltere kralları haçı kabul ederek Üçüncü Haçlı Seferi'ne katılmaya söz verdiler. 1188 yılından itibaren bölgeye gelmeye başlayan Haçlı kuvvetleri özellikle Sur şehrinin fethini engellemiştir. Böylece Haçlılar bölgede tutunabilecekleri bir merkezi korumayı başarmış ve Üçüncü Haçlı Seferi boyunca psikolojik ve lojistik destek alacakları önemli bir dayanak elde etmişlerdi. Nitekim Akkâ kuşatması

görüntüde Haçlılar arasındaki anlaşmazlık sonucu başlamış olsa da Sur buna sebep olmuştu. Alman imparatorunun Anadolu'da ölmesi Haçlıları olumsuz etkilese de sürekli gelen yardımlar ve 1191 baharında Fransa kralı Philip Augustus, yazın başlarında da İngiltere kralı Richard'ın kuşatmaya katılması Akkâ'nın düşmesine neden olmuş, böylece Salâhaddin'in fetih hareketi durdurulmuştur. Şehrin emanla teslim edilmesine rağmen Richard'ın acımasızlığı, Salâhaddin'in tavrıyla ilginç bir tezatlık oluşturmuştur.

Haçlılar Akkâ'yı ele geçirdikten sonra iki defa Kudüs üzerine yürüme teşebbüsünde bulunmuş fakat herhangi bir sonuç elde edememişlerdir. Haçlılar bu süreçte yaptıkları girişimlerden sonuç elde edememiş, yapılan bütün savaşlar iki taraf için de bir fayda sağlamamıştır. Bu sürecin önemli bir özelliği bir yandan savaşlar devam ederken diğer yandan antlaşma için müzakerelerin yapılmasıydı. Yaklaşık bir yıl devam eden bu süreç sonunda iki taraf da savaşlardan bıkmıştı. Nihayetinde 1 Eylül 1192 tarihinden geçerli olmak üzere yapılan antlaşma sonucu Üçüncü Haçlı Seferi istenilen sonuç elde edilmeden sona erdi.

Salâhaddin'in izlediği siyaset, hem İslâm birliğini kurmasını hem de Kudüs'ü fethetmesini sağladı. Üçüncü hedefi olan Haçlıların tamamıyla bölgeden çıkarılmasına ise ömrü vefa etmedi. Bu çerçevede bölgenin büyük kısmını temizlemeyi başarsa da Haçlılar sahilde tutunmayı başarmıştı. Ama o hiçbir zaman bu amacından vazgeçmedi. Fakat antlaşmadan yedi ay sonra vefat edince son amacını gerçekleştiremedi. Onun gerçekleştiremediği bu hedefi, ondan yaklaşık yüz yıl sonra gerçekleşecek ve Haçlılar tamamen bölgeden atılacaktır.

# BİBLİYOGRAFYA


**A History of the Crusades**, General Ed. by. Kenneth M Setton, Ed. by. Marshall W. Baldvin, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1969, I.

Ağırakça, Ahmet, **İslâm Tıp Tarihi: Başlangıçtan VII/XIII. Yüzyıla Kadar**, İstanbul 2004, s. 19-20.

Ağırakça, Ahmet, **Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi**, Akdem Yayınları, İstanbul 2014.

Alptekin, Coşkun, "Zengî", **İA**, XIII, s. 526-532.

Alptekin, Coşkun, **Dimaşk Atabekliği: Tog-Teginliler**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.

Alptekin, Coşkun, **The Reign of Zangi: (521-541/1127-1146)**, Atatürk University Press, Erzurum 1978.

Altan, Ebru, "Anadolu'da Haçlılarla Savaş 1097-1190", **Tarih Dergisi**, Sayı 47 (2008), İstanbul 2009, s. 75-104.

Altan, Ebru, "İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular", **Türkler**, VI, s. 681-686.

Altan, Ebru, "Nur Al-din Mahmud b. Zangi (146-1174): One of the Prominent Leaders of the Struggle Against the Crusaders" **Tarih Dergisi**, 2014/I, Sayı 59, pp. 57-78.

Altan, Ebru, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Maverayi Ürdün Senyörü (1177-1187)", **Tarih Dergisi**, 2012/1, İstanbul 2013, Sayı 55, s. 1-30.

Altan, Ebru, **İkinci Haçlı Seferi 1147-1148**, TTK, Ankara 2003.

Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Şâme el-Makdisî", **DİA**, X, s. 233-235.

Ambroise, **The History of the Holy War: Ambroise's Estoire de la Guerre Sainte II Translation**, Trans. by. Marianne Ailes, Notes by: Marianne Alies and Malcolm Barber, Boydell Press, Woodbridge 2003.

Atiya, Aziz S., **The Crusade: Historiography and Bibliography**, Indiana University Press, Bloomington-London 1962.

Avcı, Casim, "İbn Şeddâd, Bahâeddin", **DİA**, XX, s. 373-374.

Avcı, Casim, "Yâkût el-Hamevî" **DİA**, XLIII, s. 288-291.

Azzam, Abd al-Rahman, **Saladin**, Pearson Education, London 2009.

Bahâeddin İbn Şeddâd, **en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye: Sîretü Salâhuddin**, Thk. Cemaleddin Şeyyâl, Mektebetü'l-hanci, Kahire 1994.

Barber, Malcolm, **The Crusader States**, Yale University Press, New Haven-London 2012.

Bayat, Fazıl, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği", **Türkler**, IV, s. 814-819.

Benedict of Peterborough, **The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I**, Ed. by. William Stubbs, London 1867, II.

Berry, Virginia G., "The Second Crusade", **A History of the Crusades**, Ed. by. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Second Edition, London 1969, I, pp. 463-512.

Beyyümi, Ali, **Kuruluş Devrinde Eyyübîler: Selahaddin Eyyubi'nin Devleti**, Çev. Abdülhadi Timurtaş, Kent Yayınları, İstanbul 2005.

Bezer, Gülay Öğün, "Tuğteginliler", **DİA**, XLI, s. 349-351.

Bezer, Gülay Öğün, "Zengî, İmâdüddin", **DİA**, XL, s. 258-261.

Bezer, Gülay Öğün, "Zengîler", **DİA**, XLIV, s. 268-272.

Bezer, Gülay Öğün, "Zengîler", **Türkler**, IV, s. 803-813.

Bradbury, Jim, **Philip Augustus King of France 1180-1223**, Longman, London-New York 1998.

Brand, Charles M., "The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade", **Speculum**, Vol. 37, No. 2 (Apr., 1962), pp. 167-181.

Brockelman, Carl, "Ebû Şâme", **İA**, s. 51.

Brockelman, Carl, "İbn Hallikân", **İA**, V/II, s. 745-746.

Brockelman, Carl, "Kemâleddin", **İA**, VI, s. 569.

Brockelman, Carl, "Makrîzî", **İA**, VII, s. 206-208.

Bündârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth İbn Ali İbn Muhammed el-İsfahânî, **Sene'l-Berkı'ş-Şâmî**, Thk. Ramazan Şeşen, IRCICA, İstanbul 2004.

Cahen, Claude, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe, İstanbul 2010.

Chabot, J. B., **Chronique de Michel le Syrıen: Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)**, Paris 1899-1924, I-IV.

**Chronicles of the Crusades Contemporary Narratives**, Ed. by. Henry G. Bohm, Kegan Paul, London-New York-Bahrain 2004.

Davenport, John, **Ancient World Leaders: Saladin**, Chelsea House Publisher, Philadelphia 2003.

**De Expugnatione Terrae Sanctae Per Saladinum Libellus**, Ed. by. Josephus Stevenson, Radulphi de Coggeshall Chronicon Anglicanum: Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages, London 1875.

Demir, Ömer ve Acar, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 1991.

Demirkent, Işın, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Haz. Ebru Altan, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 1-19.

Demirkent, Işın, "Haçlı Seferleri kaynaklarının Büyük Külliyatı: Recueil des Historiens des Croisades, I: Doğulu Tarihçiler", **Haçlı Seferleri Tarihi; Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Haz. Ebru Altan, İstanbul 2007, s. 287-326.

Demirkent, Işın, "Haçlılar", **DİA**, XIV, s. 525-546.

Demirkent, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1098-1118**, İstanbul 1974.

Demirkent, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118-1146**, TTK, 2. Baskı, Ankara 1994, II.

Dingman, Paul, "The Rise of Latin Christian Naval Power in the Third Crusade", **International Journal of Naval History**, Volume 7, Number 3, December 2008.

Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân İbn İsmâîl İbn İbrâhîm el-Makdisî ed-Dımaşkî, **Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn**, Thk. İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1997, I-V.

Ebü'l-Ferec, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, II.

Ebü'l-Ferec, **Târîhu muhtasari'd-düvel**, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara 2011.

Ebü'l-Ferec, **Târîhu muhtasari'd-düvel**, Thk. Halil el-Mansur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Kahire 1997.

Edbury, Peter W., **The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation**, Ashgate, Hampshire 2007.

Edbury, Peter W.; Rowe, John Gordon, **William of Tyre: Historian of the Latin East**, Cambridge University Press, Cambridge 1988.

Edde, Anne-Marie, **Saladin**, Trans. by. Jane Marie Todd, The Belknap Press of Harvard University Press, London 2011.

Eğilmez, Mustafa, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", **Türkler**, IV, s. 814-824.

Ehrenkreutz, A. S., "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 75, No. 2 (Apr. Jun., 1955), pp. 100-116.

Ehrenkreutz, A. S., **Saladin**, State University of New York Press, Albany 1972.

Elisseeff, Nikita, **Nûr Ad-Dîn; Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 / 1118-1174)**, Institut Français de Damas, Damas 1967, I-III.

Ernoul, **Chronique d' Ernoul et de Bernard le Tresorier**, Publiee Par: M. L. De Mas-Latrie. Paris 1871.

Erzi, Adnan Sâdık, "İbn Şeddâd", **İA**, V/II, s. 825.

Erzi, Adnan Sâdık, "İbn Vâsıl", **İA**, V/II, s. 154-156.

Fayda, Mustafa, "Askalân", **DİA**, III, s. 487-488.

Flahiff, George B., "Deus Non Vult: A Critic of the Third Crusade", **Medieval Studies 9**, 1947, pp. 162-188.

Forey, A. J., "The failure of the siege of Damascus in 1148", **Journal of Medieval History**, 10 (1984), pp. 13-23.

Frenkel, Yehoshuʿa, "Political and Social Aspects of Islamic Religious Endowments ("awqāf"): Saladin in Cairo (1169-73) and Jerusalem (1187-93)", **SOAS**, University of London, Vol. 62, No. 1 (1999), pp. 1-20.

Fuller, Thomas, **The History of the Holy War**, London 1840.

Gabrieli, Frnacesco, **Arab Historians of The Crusades**, Trans. by. E.J. Costello, Routledge, London 2010.

Gerish, Deborah "Baldwin V of Jerusalem (d. 1186)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, pp. 139.

Gerish, Deborah, "Baldwin III of Jerusalem (1130-1163)" **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006. I, pp. 136-137.

Gibb, "The Rise of Saladin, 1169-1189", **Saladin: Studies in Islamic History**, Ed. by. Yusuf Ibish, Beirut 1972, pp. 104-137.

Gibb, Hamilton, "Al-Bark al-Shami: The History of Saladin by the Kâtib Imâd ad-Din al-Isfahânî", **Saladin: Studies in Islamic History**, pp. 76-98.

Gibb, Hamilton, "The Arabic Sources for the Life of Saladin", **Speculum**, Vol. 25, No. 1, Jan, 1950, pp. 58-72.

Gibb, Hamilton, "The Career of Nûr-ad-din", **A History of the Crusades**, Ed. by. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Second Edition, London 1969, I, pp. 513-527.

Gibb, Hamilton, "The Damascus Chronicle", **Saladin: Studies in Islamic History**, Ed. by. Yusuf Ibish, Beirut 1972, pp. 25-30.

Gibb, Hamilton, "Zengi and Fall of Edessa", **A History of the Crusades**, Ed. by. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Second Edition, London 1969, I, pp. 449-462.

Gibb, Hamilton, **The Life of Saladin: From the Works of Imad ad-Din and Baha ad-Din**, Clarendon Press, Oxford 1973.

Gillingham, John, "Ambroise", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, pp. 60-61.

Gök, Halil İbrahim, **Musul Atabeyliği Zengîler: Musul Kolu 1146-1233**, TTK, Ankara 2013.

Gözütok, Şakir, "Hakkârili Devlet Adamı ve Âlimler", **Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Yıl 2011, Sayı 46, s. 255-280.

Günaltay, Şemseddin, **İslâm Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 1998.

Gürbüz, Osman, "İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni", **TAED**, Sayı 48, 2002, s. 387-405.

Gürbüz, Osman, "XII. Yüzyıl İslâm Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 38, 2012, s. 51-66.

Hamilton, Bernard, "Baldwin IV of Jerusalem (1161-1185)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, pp. 138-139.

Hamilton, Bernard, "Reynald of Chatillon (d. 1187)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, IV, pp. 1027-1028.

Hamilton, Bernard, **The Leper King and His Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem**, Cambridge 2000.

Hanbelî, Ebü'l-Berekât Ahmed İbn İbrahim, **Şifâü'l-kulûb fî menâkıbı Benî Eyyûb**, Thk. Nâzım Reşîd, Bağdat 1978.

Hillenbrand, Carole, "The Imprisonment of Reynald of Chatillon", **Texts, Documents and Artefacts Islamic Studies in Honour of D.S. Richards**, Ed. by. Chase F. Robinson, Brill, Leiden-Boston 2003, pp. 79-101.

Hillenbrand, Carole, **The Crusades: Islamic Perspective**, Edinburgh University Press, Edinburgh 1999.

Holt, P. M., **Haçlı Devletleri ve Komşuları**, Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Holt, P. M., **Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1571'e Yakındoğu**, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

**I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi**, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

Ioannes Kinnamos, **Ioannes Kınnamos'un Historiası 118-1176**, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001.

İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, Thk. Mühibbüddîn Ebi Ömer İbn Garame el-Amravî, Dârü'l-fikr, Beyrut 1997, LVII.

İbn Cübeyr, Ebû'l-Hüseyin Muhammed İbn Ahmed, **Rihletu İbn Cübeyr**, Dâru sadr, Beyrut 1980.

İbn Haldûn, **Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004, I.

İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn**, Thk. Halil Şehade ve Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, V.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed İbn Muhammed İbn İbrahim İbn Ebû Bekr el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân**, Thk. İhsan Abbas, Dâru sâdır, Beyrut, 1978, I, II, III, V, VII.

İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Thk. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru hicr, Cîze 1998, XVI.

İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi**, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, XII-XIII.

İbn Teymiyye **Siyaset: es-Siyâsetü'ş-şeriyye**, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

İbn Teymiyye, **es-Siyâsetü'ş-şeriyye**, Thk. Beşir Muhammed Uyun, Mektebetu dârü'l-beyân Dımaşk 1985.

İbn Vâsıl, Cemaleddîn Muhammed İbn Sâlim, **Müferricü'l-kürûb, fi ahbâri Benî Eyyûb**, Thk. Cemaleddin Şeyyâl, Dâru'l-fikri'l-Arabi, Kahire 1953-1960, I, II.

İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer İbn Ahmed**, Biyografilerle Selçuklu Tarihi: İbnü'l-Adîm Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb (seçmeler)**, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982.

İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer İbn Ahmed, **Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb**, Thk. Halil Mansur, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1996.

İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer İbn. Ahmed, **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb**, Thk. Süheyl Zekkar, Dârü'l-fikr, Beyrut trhsz, I-XII.

İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, Thk. M. Yusuf Dukak, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2003.

İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l Atâbekiyye**, Thk. Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Dâru'l-kutubi'l-hadise, Kahire 1963.

İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul 1987, XI-XII.

"İbnü'l-Esîr", **İA**, V/II, s. 852.

İbnü'l-Kalânisî, Ebû Ya'lâ er-Reîsülecel Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza İbn Esed İbn Alî İbn Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî (1077-1160), **Târîhu Dımaşk**, Thk. Süheyl Zekkâr, Dârü Hassan, Dımaşk 1983.

"İbnü'l-Kalânisî", **İA**, V/II, 862-863.

İbnü'l-Mukaffa, Sâvîrus, **Târîhu Mısr: min bidâyâti'l-karni'l-evvel el-mîlâdî hattâ nihâyeti'l-karni'l-işrîn min hilâli mahtûtati târîhu'l-betârike**, Thk. Abdülaziz Cemaleddin, Mektebetü Medbûlî, Kahire 2006, III/II, 1386.

İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Safiyyiddîn Muhammed İbn Hâmid, **el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî**, Dârü'l-menâr, Kahire 2004.

İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Safiyyiddîn Muhammed İbn Hâmid, **el-Berku'ş-Şâmî**, Thk. Ramazan Şeşen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, V.

"İmâdüddin", **İA**, V/II, 978-979.

İpşirli, Mehmet, "Kalkaşendî", DİA, XXIV, s. 263-265.

İskit, Temel, **Diplomasi Tarihi: Teorisi Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Jacoby, David, "Conrad of Montferrat (d. 1192)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, pp. 273-274.

James, Boris, **Selahaddin ve Kürtler: Haçlılar Döneminde Bir Topluluğun Kavranması**, Çev. Nazlı Bilgiç, Avesta, İstanbul 2011.

Jubb, Margaret A., **The Legend of Saladin in Western Literature and Historiography**, Edwin Mellen Press, Lewiston-Lampeter 2000.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed İbn Alî, **Subhu'l-a'şâ fi sınâ'ati'l-inşâ**, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1922, III.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbn Cübeyr", **DİA**, XIX, s. 400-422.

Kılıç, Mustafa, "Şîrkûh el-Mansûr", **DİA**, XXXIX, s. 203-204.

Kırpık, Güray, "Haçlı Seferlerin Tarihinin Kaynakları", **Turkish International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Volume 4/3 Spring 2009, s. 1437-1452.

Köhler, Michael A., **Alliances and Treaties between Frankish and Muslim Rulers in the Middle East**, Trans. by. Peter M. Holt, Brill, Leiden-Boston 2013.

Kök, Bahattin, "Nûreddin Zengî, Mahmud", **DİA**, XXXIII, s. 259-262.

Kuşçu, Ayşe Dudu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı**, TTK, Ankara 2013.

Küçüksipahioğlu, Birsel, "Haçlı Devletleri", **Türkler**, VI, s. 687-694.

Küçüksipahioğlu, Birsel, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

**La Continuation de Guilaume de Tyr (1184-1197)**, Publiee Par: Margaret Ruth Morgan, Paris 1982.

Lamb, Harold, **The Crusades: The Flame of Islam**, Doubleday, New York 1930.

Lane-Poole, Stanley, **Selahaddin**, Çev. Nice Damar, Avesta, İstanbul 2012.

Lev, Yaacov, **Saladin in Egypt**, Brill, Boston 1999.

Lock, Peter, **The Routledge Companion to the Crusades**, Routledge, London-New York 2006.

Loud, Graham A., "Some Reflections the Failure of the Second Crusade", **Crusades**, Volume IV, 2005, pp. 1-14.

Lyons, Malcolm Cameron, Jackson, D. E. P., **Saladin: The Politics of the Holy War**, Cambridge 1984.

Lyons, Malcolm Cameron, Jackson, D.E.P., **Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları**, Çev. Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

Maalouf, Amin, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Macevitt, Christopher, “Bohemund III of Antioch (d. 1201)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I, pp. 177-178.

MacEvitt, Christopher, “Eugenius III, Pope (d. 1153)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, II, pp. 414-415.

Macevitt, Christopher, “Joscelin II of Courtenay”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, II, 698.

Makrîzî, Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Alî İbn Abdilkadir İbn Muhammed, **el-Mevâiz ve’l-i’tibâr bi-zikri’l-hıtat ve’l-âsâr**, Thk. Muhammed Zeynhum, Medîha eş-Şerkâvî, Mektebetü'l- medbûlî, Kahire 1997, II.

Makrîzî, Muhammed Takıyyüddîn Ahmed İbn Alî İbn Abdilkadir İbn Muhammed, **es-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk**, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut 1997, I.

Mastnak, Tomaz, **Crusading Peace: Christendom the Muslim World and Western Political Order**, University of California Press, London 2002.

Merçil, Erdoğan, “Sipehsâlâr”, **DİA**, XXXVII, s. 259-260.

Merçil, Erdoğan, “Şahne”, **DİA**, XXXVIII, s. 292-293.

Minorsky, Viladimir, “Prehistory of Saladin”, **Studies in Caucasian History**, Taylor’s Foreign Press, London 1953.

Möhring, Hannes, **Salaheddin Eyyubi 1138-1193**, Çev. Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Murray, Alan V., “Libellus de Expugnatione Terrae Sanctae per Saladinum Expeditione”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, III, s. 725.

Murray, Alan V., "Raymond III of Tripoli (d. 1187)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, IV, pp. 1007-1008.

Newby, P. H., **Saladin in His Time**, London-Boston 1983.

Nicholson, Helen, "Ernoul", **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, II, pp. 407-408.

Nicholson, Helen, **Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi**, Ashgate, Aldershot 1997.

Nicolle, David, **Hattin 1187: Saladin's Greatest Victory**, Osprey Publishing, Oxford 1998.

Nicolle, David, **İkinci Haçlı Seferi 1148**, Çev. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Nicolle, David, **Saladin: Leadership Strategy Conflict**, Osprey Publishing Limited, Oxford 2011.

Nicolle, David, **The Third Crusade 1191**, Osprey Publishing, Oxford 2006.

Niketas Khoniates, **Historia: Ioannes ve Manuel Kommnenos Devirleri**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995.

Odo de Deuil, **De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East**, Ed. by. Virginia Gingerick Berry, Colombia University Press, New York 1948.

Otto von Freising, **The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D., by Otto Bishop of Freising**, Trans. by. Charles Christopher Mierow, Colombia University Press, New York 2002.

Özaydın, Abdülkerim, "Bündârî", **DİA**, VI, s. 489-490.

Özaydın, Abdülkerim, "el-Kâmil", **DİA**, XXIV, s. 281-283.

Özaydın, Abdülkerim, "İbn Hallikân", **DİA**, s. 17-18.

Özaydın, Abdülkerim, "İbn Hallikân", **DİA**, XX, s. 17-19.

Özaydın, Abdülkerim, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", DİA, XX, 132-134.

Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", **DİA**, XXI, s. 26-27.

Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-Kalânisî", **DİA**, XXI, s. 99-100.

Özaydın, Abdülkerim, "Kitâbü'r-Ravzateyn", **DİA**, XXVI, s. 112-113.

Öztürk, Armağan, "Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 181-204.

Payne, Robert, **The Crusades: A History**, Wordsworth, Hertfordshire 1998.

Phillips, Jonathan, **The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom**, Yale University Press, Yale 2007.

Polat, İbrahim Ethem, **Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler**, Vadi Yayınları, Ankara 2006.

Rabie, Hassanein M., "Saladin's Diplomacy Towards Byzantium in the Light of the Battle of Hittin", **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu**, TTK, İstanbul 23-25 Haziran 1997, pp. 65-75.

**Recueil des Historiens des Croisades**, Paris 1841-1906, I-XVI. Fransız akademisi tarafından yayımlanan eserin iki cildi kanunlar (Les Lois, 1841, 1843), beş cildi batılı tarihçiler (Historiens occidenteaux, 1844-1906), iki cildi Ermeni vesikaları (Documents armenniennes, 1869-1906), beş cildi Doğulu Tarihçiler (Historiens orientaux, 1872-1906) ve son iki cildi de Grek Tarihçilerden (Historiens Grecs, 1875-1881) oluşmaktadır.

Richard of Devizes, **Chronicle**, Trans. by. J. A. Giles, In Parentheses Publications Medieval Latin Series, Cambridge 2000.

Richard, Jean "An Account of the Battle of Hattin Referring to the Frankish Mercenaries in Oriental Moslem States", **Speculum**, Vol. 27, No. 2, April 1952, pp. 168-177.

Richards, Donald Sidney, "The Early History of Saladin", **Islamic Quarterly 17**, 1973, pp. 140-159.

Riley-Smith, Jonathan, **Haçlılar Kimlerdi?**, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.

Riley-Smith, Jonathan, **The First Crusade and the Idea of Crusading**, Continuum, London-New York 2003.

Rosebault, Charles J., **Saladin: Prince of Chivalry**, Robert M. McBride &Company, New York 1930.

Runciman, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2008, II-III.

Sakkâr, Sâmî, "Muîd", **DİA**, XXXI, s. 86-87

Sallâbî, Ali Muhammed, **Eyyûbîler Devleti: Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi**, Çev. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yayınları, İstanbul 2010.

Schwarz, P., "Sayda" **İA**, X, s. 262-264.

Sevim, Ali, "Buğyetü't-Taleb", **DİA**, VI, s. 361-362.

Sevim, Ali, "İbn Münkız", **DİA**, XX, s. 221-222.

Sevim, Ali, "İbnü'l-Adîm", **DİA**, XX, s. 478-479.

Sevim, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA**, XXXVII, s. 87-88.

Seyyid, Eymen Fuâd, "Fâtımîler", **DİA**, XII, s. 228-237.

Seyyid, Eymen Fuâd, "Makrîzî", **DİA**, XXVII, s. 448-451.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebi'l-Muzaffer İbn Kızoğlu et-Türki, **Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân**, Dâiretü'l-maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1951, VIII/I.

Sırma, İhsan Süreyya, **Haçlı Seferleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2013.

Stevenson, W.B, **The Crusaders in the East**, Cambridge University Press, Cambridge 1907.

**Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi: İkinci Kısım 1042-1195**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK basılmamış nüshası, 1944.

Şeşen, Ramazan, "Âdıd-Lidînillâh", **DİA**, I, s. 374-375.

Şeşen, Ramazan, "Eyyûbîler", **DİA**, XII, s. 20-31.

Şeşen, Ramazan, "Hittîn Savaşı", **DİA**, XVIII, s. 165-167.

Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, ISAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Şeşen, Ramazan, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, ISAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Taneri, Aydın, "Hâcib", **DİA**, XIV, s. 508-511.

**The Annals of Roger de Hoveden**, Trans. by. Henry T. Riley, London 1853, II.

**The Crusade of Frederick Barbarossa**: **The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts**, Trans. by. G. A. Loud, Ashgate, Farnham 2010.

**The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. by. Alan V. Murray, California-Colorado-Oxford 2006, I-IV.

**The Rare and Excellent History of Saladin**, Trans. by. D. S. Richard, Ashgate, Hampshire 2002.

**The Second Crusade: Scope and Consequences**, Ed. by. Jonathan Phillips and Martin Hoch, Manchester University Press, Manchester 2001.

Tomar, Cengiz, "İbn Vâsıl," **DİA**, XX, s. 438-439.

Tunç, Osman, "Revadi Aşiretinden Eyyûbî Devletine", **Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Uluslararası Selâhaddin'i Eyyubi Sempozyumu**, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır 23-24 Kasım 1996, s. 205-213.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken, İstanbul 2004.

Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", **DİA**, XIX, s. 538-543.

Umâre el-Yemenî, **en-Nüketü'l-'asriyye fi ahbâri'l-vüzerâ'i'l-Mısriyye**, Thk. Hartwig Derenbourg, Paris 1897.

**Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000.

Usta, Aydın, **Müslüman-Haçlı Siyasi İttifakı: Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

Utku, Nihal Şahin, "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XIX, Sayı 2, 2014, s. 126).

Uyumaz, Emine, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbî Münasebeti", **Türkler**, V, s. 86-96.

Üsame İbn Münkız, **Kitâbu'l-İ'tibâr: İbretler Kitabı**, Çev. Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi, İstanbul 2008.

Üsame İbn Münkız, **Kitâbu'l-İ'tibâr**, Thk. Philip K. Hitti, Kahire ty (Princeton 1930 baskısından).

Vahrânî, **Menâmâtü'l-Vahrânî**, Thk. İbrahim Şa'lan, Muhammed Nağş, Menşüratü'l-Cemel, Köln 1998.

Willermus Tyrensis (William of Tyre), **A History of Deeds Done Beyond The Sea**, Trans. by. Emily Atwater Babcock and A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943, I-II.

**Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Çev. Ergin Ayan, Ankara 2009.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn İbn Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-büldân**, Dâru's-sadr, Beyrut 1977, II, III.

Yousıf, Ephrem-Isa, **Süryanî Vakanüvisler**, Çev. Mustafa Aslan, Doz Yayınları, İstanbul 2009.

# ÖZGEÇMİŞ

**Ziya POLAT**

1978 yılında Şanlıurfa'ya bağlı Bozova ilçesinin Çınarlı köyünde doğdu. İki yaşındayken ailesi Şanlıurfa'ya yerleşti. İlkokulu Yakup Kalfa İlkokulunda, ortaokulu ve liseyi Şanlıurfa İmam-Hatip Lisesinde bitirdi.

1997 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girdi. 2003 yılında aynı fakülteden mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı.

2004-2010 yılları arasında İstanbul ve Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüklerine bağlı çeşitli okullarda görev yaptı. 2006 yılında "Tarihçi Olarak İbn Kesir" konulu teziyle yüksek lisansını bitirdi.

2010 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde doktoraya başladı. Aynı yıl Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2013-2014 döneminde YÖK bursuyla bir yıl İngiltere'de Cardiff Üniversitesine bağlı "Cardiff Centre for the Crusades" "Haçlı Araştırmaları Merkezi'nde" Haçlı seferleri üzerine araştırma yaptı. Evli ve üç çocuk babasıdır.